

A MILLENIUM

LEFOLYÁSÁNAK TÖRTÉNETE

S A MILLENÁRIS EMLÉKALKOTÁSOK.

IRTA

KÖVÁRY LÁSZLÓ.

BUDAPEST
ATHENAEUM R.-TÁRSULAT

1897.

A MILLENIUM LEFOLYÁSÁNAK TÖRTÉNETE

ÉS A

MILLENÁRIS EMLÉKALKOTÁSOK.

IRTA

KÓVÁRY LÁSZLÓ.

BUDAPEST

ATHENAEUM R.-TÁRSULAT

1897.

ELŐSZÓ.

Ha élnének nagy essai-íróink, nagy epikusaink! e szavakkal kívánta jelezni egyik klasszikus díszszónokunk, hogy a milléniumi évben csodás dolgok történtek.

Hogyan változott az ezredik év ünneplése egyszersemind a honfoglalás s egész ezerévünk megünneplésévé, nemzeti ünnepünk nemzetközi ünnepé: hogyan szállta meg borongó lelkünket az a derűs hangulat, hogy a szállóige szerint lelkesedésünk az eget verte: ezt csakis essai-írók talentuma fejtetheti meg.

Viszont azt a poetikus hangulatot, melylyel a honfoglaló és honmegtartó ősök sírjait megkoszorúztuk, a jelenkori Magyarországért hódolatunkat bemutattuk, s melylyel jobb jövőért imádkoztunk, ezt a ragyogó ünneplést, mely a hármass érzést oly harmonikusan, lelkesedésünk rögtönzött érzelmeit, gondolatait nagy ünnepünkhöz oly méltóan juttatta kifejezésre: szintén csak epikus toll tudja leírni.

A történetírás annyi gyászkeretű lapunk után egy fényes lapra nyit, a hála, a hódolat, a remény annyi emléksorával beírva, mintha nem is volna a mi történetünk folytatása.

Épen azért, csakis tárgyam történeti nagy fontosságára kívántam rá mutatni, a midőn e sorokat történetnek neveztem: bár nem tartom egyébként, mint

milléniumunk korrajzának, közhangulatunk emlékiratának. Emléklapnak azok részére, kik szerencsésnek érezték magokat, hogy a nemzet fennmaradása nagy ünnepét megérték, örömeiben osztozhattak, fényét emelhették; úgynevezett képmagyarázatnak azok részére, kiket a nagyszerű látványosságok lelkesítettek, de ünneplésünk tartalmát meg nem érthették.

Azt, hogy a magyar búban, örömben oszthatatlan; kiállításában bebizonyította, hogy teljesen európai lett, történeti csoportjában, hogy csak mint nemzet teljesítheti missióját. Azt, hogy a millénium a nemzetre nézt az Árpádkori vérszersződés megújítása, Európa részéről a föld birtokba vételének, a vezérkori quedinburgi békének megerősítése, a korona részéről a Mohács utáni koronázási hitlevél megpecsétlése. Hódolás annak az előtört érzésnek, hogy a miként Európába soha jobbkor nem érkezhettünk volna, milléniumunk az utolsó időkben soha jobbkor be nem következhetett volna.

Ünnepségeink leírása mi lehetne egyéb, mint kivonata a napi sajtónak, mely a mellett, hogy a közhangulatot epikus magaslaton tartotta, a történetírás részére örökbecsű forrást alkotott.

Kolozsvár, decz. 31. 1896.

A szerző.

TARTALOM.

Előszó.

ELSŐ FEJEZET.

A megnyitás előtt.

	Lap
A hangulat.	1
A történet fel- és hozzászólása	3
A kormány és törvényhozás előmunkálatai	5
Az egyház megszólalása.	7
Az ezredik év Szilveszter-estéje	10
A milleniumi újév reggele	12
A bécsi hangulat.	15
A honfoglalás évezredes emlékének törvénybe iktatása s a program	18

MASODIK FEJEZET.

Az egész ezerév ünneplése programba vétele, szobrok, festmények, emléktárgyakban.

Készülődés az ezerév megünneplésére.	24
Árpád s a honfoglalás	26
Szent István.	29
Szent László .	32
Az utolsó Árpádok.	34
A Hunyadiak emlékezete	86
Verbőczy és Mohács	40
Mohács után, a törökök kinyomásaig	43
Thököly, Rákóczy kuruczvilága	45
Újjászületésünk úttörői	47
Negyvennyolcz után.	51
A megifjodott Magyarország	54

HARMADIK FEJEZET.

Az országos ünnepélyek, a kiállítás megnyitása, s a háladó isteni tisztelet.

Az országos ünnepélyek küszöbén.	57
A király, a királyné, a királyi ház s a diplomácia megérkezése	59

	Lap
Az európai uralkodók üdvözlete.	62
A kiállítás megnyitása május 2-án.	64
Hálaadó isteni tisztelet május 3-án	69
Fogadás az udvarnál május 5-én	78
Az ezredik évi lársadalom.	81
Festetich Tasziló gróf estélye	81
Dániel miniszter ebédje	83
Apponyi Lajos gróf estélye	84
Bál a Nemzeti Casinóban.	86
A nagykövetek búcsú-reggelije a miniszterelnöknél	89

NEGYEDIK FEJEZET.

A korona ünneplése, a díszországgyűlés s a hódoló felvonulás a király elé, június 8-án.

A hangulat és programm	92
A korona ünneplése az oltáron.	95
Az országos banderium, ezer dalia.	98
A banderium elvonulása a király és királyné előtt.	107
Az ezredévi díszgyűlés az új országházban	113
A hódoló felvonulás a király elé.	117

ÖTÖDIK FEJEZET.

A honfoglalás, a hét törzs, a hét vezér ünneplése hét országos emlékmű felavatásában.

A hét Árpád-emlék	124
A magyarok belépése, a munkácsi országos emlék, a vereczkei határ-emléktábla, a beszkid-ormi emlékoszlop felavatása.	127
Felső-Magyarország meghódolása. A zoborhegyi országos Árpád-emlék	135
Az Alföld meghódítása. A pusztaszeri országos Árpád-emlék.	141
Erdély elfoglalása. A brassó-czenktetői országos határemlék	146
A dévényi országos határemlék	151
A Dunántúl meghódítása. A pannonnalmi országos emlék. A magyar királyság megalapításának ünneplése.	156
Horvát-Szlavonország csatolása. A zimonyi ezredévi országos emlék	162
Mátyás király lovas-szobrának alapkövetétele Kolozsvárt.	166

HATODIK FEJEZET.

A haza, a faluk, városok, vármegyék ünneplése, emlékoszlopokban, millenáris alkotásokban, felavatásokban.

A haza ünneplése	172
A községek ünneplése.	174
Emlékfaültetésekben.	175

Iskolai ünnepekben.	175
A nemzetiségi iskolák ünneplése	176
A városok, a mező- és r. tanácsú városok ünneplése, díszgyűlésekben, millenáris alkotásokban	181
A szabad királyi városok ünneplése	187
A vármegyék ünneplése	194

HETEDIK FEJEZET.

A művészet és tudomány ünneplése.

A magyar génusz ezeréve	207
A budapesti tudomány-egyetem ifjúsága ünneplése	209
A képzőművészet, az iparművészeti múzeum, s az új műcsarnok fel- avatása	213
Színházi díszelőadások	217
Az irodalmi társaságok ünneplése	220
A Magyar Tudományos Akadémia ünneplése	224

NYOLCZADIK FEJEZET

A jelenkori Magyarország millenáris alkotásai.

Eszmemenete	229
Budapest székesfőváros.	230
Az ország házai, az új királyi palota, az új országház, az igazságügyi palota	232
Közlekedésügyünk, a dunai és tiszai hidak, a Ferencz-József-híd fel- avatása.	242
Világ-csatornánk, a Duna dévény-radványi része, a Vaskapu megnyitása.	
A Felső-Duna megnyitása	247
A Vaskapu, az alkotás története.	247
A megnyitás ünnepélye	251

KILENCZEDIK FEJEZET.

*Az ezredévi országos kiállítás. A kiállítás látogatása, s a hazai
congressusok.*

A kiállítás látképe.	255
A történelmi kiállítás	257
A mezőgazdasági kiállítás.	261
A király, a királyné, a királyi ház a kiállításon.	264
A kiállítás látogatása hazánk által.	267
A külföldön, Amerikában élő magyarok ünneplése, hazalátogatása	272
A hazai országos versenyek, congressusok	275

TIZEDIK FEJEZET.

Európa a milléniumon, s a világsajtó elismerése.

Milléniumunk sikere, koronája	283
Ausztria a milléniumon.	285

	Lap
Nyugot-Európa a milléniumon .	288
Németország a	288
Olaszország a	291
Belgium a	293
Franciaország a „	293
Portugall a	295
Angolok a „	295
Svédek, finnek a „	297
Kelet-Európa a milléniumon :	
Oroszország a	298
A török a „	300
Bosznia, Bulgária, Románia, Szerbia	300
Ázsiaia, Ausztrália, Amerikaiak a milléniumon	302
A nemzetközi versenyek és congressusok :	
A nemzetközi versenyek . .	303
A nemzetközi congressusok	305

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A kiállítás berekesztése. A milléniumi ingó emléktárgyak s azok elhelyezése.

A kiállítás utolsó napjai	313
Az emléktárgyak mint múzeumi tárgyak .	316
Múzeumi tárgyak	317
Könyv- és levéltári tárgyak	319

ELSŐ FEJEZET.

A megnyitás előtt.

I. A hangulat.

Miből a hangulat fakad, érzelem és gondolat intézi a világot; keleti vérünk, ábrándos lelkünk, fellobbanó lovagiasságunk, rögtönző akaraterőnk dönti történetünket. Hangulatunk. Az önös számítás szerve hiányzik a nemzet vérmérsékletéből: történetünk sokszor kárát vallotta. De azért áldottak legyenek dicső őseink.

Miért is jöttünk ki Ázsiából, hogy itt a világ csúfjára elvesszünk. E szavakban tört ki Zrinyi fájdalma, kit a vadkan megmentett a vérpadtól. Századokon át ez volt hangulata a magyarnak. S im, a gondviselés jóvoltából, segítettünk magunkon s az isten is segített, oly hangulatban ültük meg az ezredik év fordulóját, hogy ünneplésünket nem zavarta a gondolat, hogy a rómaiak szaturnáliái napjait éljük.

E hangulat azonban csak nagy nehezen tört elő. Mi annyi csalódást hozott reánk, nemzeti hiszékenységünket megtompították az idők. De nem tagadhattuk meg temperamentumunkat, a felviharzó lelkesedést, ha a nemzeti lobogó becsülete kihívja. Örök hálánk azok iránt, kik »szabadságért éltek haltak, szolgaföldben nem nyughatnak«, s az önbizalom adta reményünk a jövőben, képezte a millenium hangulatát.

Szerencsés gondolat volt, hogy a főkapu a történelmi csoportba vezetett, s mellette ott vonúlt el a falu, az ország. Jöttek a népek a látványosság káprázatának gondolatával, s mire a hídon átléptek, ott álltak a setét épületek, a komor idők levegője megcsapta. Jött a vidék népe, az ország arról a tájáról, hol az őskori maradványokért legtovább küzdöttek, a nagy idők romjai közt egy hang reá kezdett »hazádnak rendületlenül légy híve oh magyar«, a százak csoportja ünneplő hangulatba esett. előbb százan, majd ezeren énekelték a nemzet dalát. Ebben az

itt kitört érzésben fogamzott meg a millenium miként ünneplésének eszméje, s alakult meg programmja

A nemzet kipusztíthatatlan történeti érzéke rég várta a napot. A történezzet felszóllalt. A heraldikusok kitűzték a turul madarat. A zeneköltők előszedték a tárogatót. Az ünnepi dal, a hymnus és szózat rég meg volt írva. A poetikus lelkekben már megjelent.

A program kezdetben egy kiállítás, mint a jenkori Magyarország dicsőítése, s egy hála ima s az országgyűlés hódoló felvonulása az ezredik évért. Történezzsi részről megnyilatkozott a kíváncsalom, hogy a honfoglaló ősök ünneplése szintén felvétezzék. Nem csak az ezredik évet és honfoglalást, az egész lefolyt ezerévet ünnepegni, lett a nemzet hangulata.

De hogyan? Hellasz nem érte meg ezredik évét. A régi Róma 248-ban megűnnepelte milleniumát. Az oroszok megűtték 1864-ben. Minket a hivatalos, a templomi ünneplés, nem elégitett ki. Az egész nemzet kívánt ünnepegni: hangulatát emlékoszlopokban, szobrokban kívánta megőrkökiteni. S hogy nemzeti érzelme s története iránti kegyelete aranyszálát bele szőjje, bele vonta a korona ünneplését, s szertartásai pompája koronája gyanánt, díszkíséretűl bandériumok felűttetését, ezer dalia megjelenését a fővárosba s a király elé.

S mind ez a hevenyészett oly jellegével bír, hogy a honfoglalást ünneplő hét emlék elhelyezésére csak is a megelőző év tavaszán nézték ki a pontokat; a bandérium eszméje csak is az ünnepi év februárjában fogamzott; a program felállítás, az ünneplés törvénybe igtatása csak is a kinyitást megelőző napokban hozatott szőnyegre.

S mert nem volt mintánk, ebben a rögtönzésben ismerünk magunkra, ismertük meg lelkesedésünk teremő erejének szikrázását, akaraterőnk hátorságát, végrehajtó képességünk erélyét, hatalmát. Az utolsó órában bebizonyított, hogy a magyar ma is oly resolutus, fellobbant érzelme agyán át mint akarat, mint szó és tett rohamra veszi céljai megvalósítását. Himzők, festők, szobrászok, műépítők, egyszerre árasztattak el megrendelésekkel. A könyvtárak, levéltárak, múzeumok, érem- és régiség-gyűjtemények, az egyházak kincsesházai, a főnemes-

ség fegyvertárai megnyíltak, s a történelmi kiállítás a honfoglalástól a jelenkorig oly gazdag múzeummmá vált, mit együtt többé soha sem látunk.

A hangulat fokozásához járult, hogy a bandérium hírére az udvar azt a lelkesítő víszhangot adta, hogy a királyné s a királyi hercegnők magyar díszben fognak megjelenni. A megnyitásra a diplomatia egész kara lekísérte az udvart. A koronás fők sürgönyileg üdvözölték ünnepünket. A világsajtó képviselői megjelentek, vendégszeretetünk, kulturánk, tetterőnk hírével betöltötték Európát.

Mint testvértelen, nyelvétől elszigetelt nemzet, földrajzilag félreeső, századoktól feledett ország indúltunk ünnepelni s az a kellemes ébredés viradt reánk, hogy Europa értelmisége eljött s nemzetközi ünneppé emelte.

S kinek a hangulatot, a siker jó nagy részét köszönjük, annak egyik arc képe leleplezésével végeztük ünneplésünket, Nyitrán -- a királyéval.

II. A történeészet fel- és hozzászólása.

Ha az európai nemzetek alakulását csak Nagy Károly egyetemes birodalma felbomlásáig, a verduni békeig vezetjük is vissza, a francia, olasz, német e század közepén előttünk milleniumát megülhette volna. Szerencsés nemzetek bölcsőjükkal, multjukkal nem sokat törődnek, boldog jelenjük minden éve, minden napja ünnep. A fajrokon nélküli jövevény magyarra nézt csodálata a honfoglaló, hálája a hon megtartó ősök iránt az együvértartozás legerősebb kapcsa lévén, viharos múltja, homályos jövője felkellett, hogy költse a gondolatot, hogy ezredik évének megérését nemzeti ünneppé tegye.

Az európai nemzetek itt születtek, birtoklási jogcímök elvész az idők homályában. De a mi megjelenésünk a történelmi idők újabb korára esik. A honfoglalást tudomásul vette, elismerte az akkori idők két képviselője: a császárság a quedlinburgi békével, a Vatikán a korona küldésével. Feltételeiket teljesítettük, acclimatizáltatni engedték magunkat, európaikká, keresztényekké lettünk. De azért ezer éves multunk nem egyéb,

mint küzdelem a létért, fegyverben állás a quedlinburgi béke fenntartásáért. S mivel még eddig sikerült, s mivel ez időszerint enyhült fájdalommal tekintünk a múltra, s a bizalom reményével a jövőre, a nemzet nem tagadhatta meg magának az ünneplés örömét. Epedve nézett ezredik éve közeledésére.

Sokszor elborúlt felleltünk a láthatár, de nyugotról mindannyiszor felderült. Az európai államrendszer támadott, mindannyiszor az európai viszonyok nyújtottak segédkezet, miért hálásak is vagyunk. S most is, midőn harmadszor volt hazánk önállósága megsemmisítve, az elnyomatás korszakában, 1859-ben, megjelent munkám I. 164-ik lapján a következő sorokat írom: »Ezer év roppant idő! s mégis pár tized múlva nagy nemzeti ünnep vár a magyarra, a honfoglalás ezredéves ünnepe. Az áldomások, melyeket a honfoglalók kezdének, megfognak újulni a hazában, s háromszoros hálát adhatunk, egyszer hogy élünk, másodszor hogy Európában élünk, harmadszor hogy a keresztény vallás emlőin újjászülettünk«.

Tolmácsolva van benne a nemzet rendületlen hite jövőjében, történelmének abban a tanuságában, hogy Magyarország adta meg Ausztria nagyhatalmi posícióját, nélkülünk félkezi göliát. Botka Tivadar a millenium megünneplését a Századok 1878-iki f.olyamában már mint indítványt hozta szőnyegre.

Miként nemzeti ébredesünk korában, úgy most is a történetész világitott elő. Költő, politikus itt gyűjtja meg szövétnekét. A megbeszélés terére Bánó József képviselőházi alelnök a történelmi társulat választmányi tagja vitte azzal az indítványával, miszerint a társulat tegyen előterjesztést, hogy a kormány a közelgő millenium ötletéből hazánk története megírására a képviselőházzal tűzessen ki pályadíjat. A gondolat szépsége előtt mindenki meghajolt. Bővebb megfontolás után az a nézet jutott érvényre, hogy nemzetünk történetét megírni úgy, hogy minden pártot, politikai tényezőt kielégítsen, nem lehet. Történetünket prokrustes ágyba szorítani nem szabad. A pályázat könnyen meddő maradna.

Az elmék mégis megtermékenyültek. A vármegyék, városok, egyházi rendek, testületek tudni kívánták történetüket. Történészeink pályadíj nélkül sem ejtették el az eszmét. A

millenáris történelmi munkák megindultak, Beöthy Zsolt megírta negyvenegy társával irodalom történetünket. A nemzet történetére pedig éppen két nagy vállalat lépett elő, egyik négy, a másik tíz kötetben, az utolsó 15 történész tollából. Már maga a cím tábla mint a millenium előpostája repítette szét a millenium közelgésének hirdetését. Értjük a Szalay-Baróti-féle, s a Szilágyi Sándor által szerkesztett milleniumi kiadásokat.

Mit a parlamentől vártak, Semsey Andor az Akadémia tiszti tagja oldotta meg. 1890-ben 100,000 forintot tett le az Akadémia kezébe, hogy nem csak történetünk, hanem hazánk ismeretének egész mezejét felölelő tíz kötetben, jelenkori tudásunk egész összegét tegyék papírra, pályázat útján.

A Tudományos Akadémia a Corpus Juris kiadásával lépett elő, 20 kötetben, Szent Istvántól le egész korunkig, magába foglalja a magyar törvényhozás összes törvénycikkelyeit, még pedig az 1830. év előtti latin nyelven szerkesztett törvényeket az eredeti szöveg mellett, egyszersmind magyar nyelven.

Mig egyesek nagyszabású vállalatokon dolgoztak, köztük id. Szinnyi József, ki az összes magyar írók repertoriumát indította meg, az Akadémia ki akarta elégíteni a nemzetet és kormányt azon kérdés iránt, hogy sajátlag melyik év ezredévünk fordulója, mikorra kellene a milleniumot kitűzni. Az egykoru krónikák rég fel voltak hányva, most ismét szorgalmasan felhányták, de a honfoglalás évére kívánt felvilágosítást nem adták meg. A hazai krónikák alapján vezetett évszámok koraiaknak bizonyultak. A külföldi legrégebb krónikások nyomán, az Akadémia 1883-ban azon véleményt nyilvánította, hogy a kezdet és befejezés közötti idő 888. és 900. év közötti időre tehető. A vita folyamán hivatkozás történt arra is, hogy a fuldai krónika a 896-ik évre utalja.

III. A kormány és törvényhozás előmunkálatai.

A millenium megünneplése már a nyolczvanas évek elejétől foglalatostkodtatta a Tisza-kabinetet. Mily magas szempontból fogta fel, mutatják alapvető nagyszabású tervbe vett alkotásai, melyekkel az ünnep történeti fontosságára kívánt mutatni Hol templomi részének le kellett folyni, megkezdte a budai Mátyás-

templom stílszerű restaurációját. Az ideiglenes helyébe új országház építését határozta el, melynek készen levő része már is tündéries benyomást tesz. Belé megfestette Munkácsyval a Honfoglalást. A Vaskapu szabályozását kezébe vette s azon feltétellel, hogy a milleniumra kész legyen, Baross Gábor kereskedelmi miniszter a pályázatot kiíratta.

E ponton vette kezébe a Szapári-kabinet, Baross a Vaskapu szabályozását munkába vétette. S ugyancsak Baross, a nagy conceptio alapján elkészítette a millenniumot elhatározó törvényjavaslatot s azt egy fényes indokolással 1891. okt. 31-én a háznak benyújtotta. Keletkezett az 1892. II. törvénycikk, mely ki mondja, hogy Budapesten 1895-ben általános országos nemzeti kiállítás tartatik; rendezése a kereskedelmi miniszterre bízatik, s utasítatik, hogy a pénzügyminiszterrel egyetértve, tegyen az országgyűlésnek előterjesztést.

De már ezt az előterjesztést a Wekerle-kabinet s a nemzet fájdalmára elhunyt Baross örökébe lépett Lukács Béla tette meg. Mindenekelőtt országos milleniumi bizottságot szervezett, mely 1892. decz. 11-én tartott első ülésében, Széll Kálmán elnöksége alatt, megindította a szervezést. S a miniszter abban a helyzetben volt, hogy 1893. jan. 7-éről előterjesztését s a törvényjavaslatát benyújthatta. Keletkezett az 1893. márcz. 1-én kihirdetett III. t.-cikk, melyben a kiállítás biztosítására egy milliót szavaztak meg, s megtartása 1896-ra tétetett át. Részint a folyamatban lévő s részint még létesítendő alkotások, melynek két dunai hid, igazságügyi palota, iparművészeti múzeum, mint millenaris emlékalakítások létesítése, befejezhetése céljából. S febr. végén a miniszter kiadta a közönséghez felhívását, mely szerint a kiállításnak kettős célja lesz: feltüntetni a milleniumi évben közgazdaságunkat, kulturintézményeinket jelenkori magaslatán de egyszerűs mind tárlata történelmi csoportjában felmutatni dicső múltunk műemlékeit.

A milleniumi bizottság folytatta munkásságát, az egyre fokozódó lelkesülés csapásán haladva, az 1894. febr. 4-ki előterjesztésében, a millenium megörökítésére két nagyszabású szobor felállítását hozta javaslatba. Egyiket a honalapító Árpád, a másikat a királyságalapító szent István emlékére.

A lapok ezer Árpád-szoborról beszéltek. Thaly Kálmán, a Rákóczy-kor historikusa, országgyűlési képviselő, a honfoglalás emléke megörökítését, a honfoglaló hét vezér, hét törzs számához képest, hét milleniumi emlékoszlop állításával látta méltóan megünneplendőnek. A kormány elfogadta, országgyűlési határozat programmba vette.

Hozzájárult még ezer millenáris népiskola felállítása, mi 100-ban szintén határozatba ment.

Igy haladva a kormány és képviselőház lépést a nemzet emelkedő hangulatával, programját mind szélesebbre fektette, a midőn 1895. első napjaiban a nemzeti becsület e nagy kérdése a Bánffy-kabinet kezébe esett. A közhangulat szárnyalása azon pontján, hogy a nemzet ünneplését méltóvá kívánta tenni azon csodás esemény megünnepléséhez, hogy egy ázsiai tábor Európában megjelenik, s hol világ kezdetétől senkinek sem sikerül állandó alkotás, hazát foglal, államot alkot, nemzetté lesz, s a népvándorlás annyi népéből és nemzetéből egymaga marad fenn, fennmaradása ezredik évének ünnepét üli. Felmutathatja Európa legrégibb ősi koronáját, s magát az európai kultúra magastatán.

Egy hangulat fogta el a társadalmat, mely iskolákat, templomokat emelt, kulturépületeket állított; adakozzott a szabadság-szoborra, a Mátyás király, a Kossuth szobrára s más emlékekre. Dr. Mészáros Károly, Bródy Zsigmond a Semsey százezeres alapítványát meghaladó kultur-alapítványokat tettek. Jókainak tisztelői összes munkái kiadására vállalkoztak s ezért 100,000 frt tiszteletdíj biztosított.

Megjelent az első fecske, az első turulmadár: a Feszti Árpád körképe elkészült, kinyílt. Árpád honfoglalása körképben be volt mutatva s nemzeti bucsujárás helyévé lett.

Mikor az első program a lapokban megjelent, a kedélyek világa már túlszárnyalta volt.

IV Az egyház megszólalása.

Az ünnepév közeledtével megszólalt az emberfeletti hatalom képviselője, az egyház. A megelőző év végső napjain az egyháznagyok pásztorleveleket bocsátottak ki újévre. A hazafiság

és vallásosság sugallta pásztorleveleket, melyekben meleg hangon figyelmeztetik híveiket, hogy nemzetünk felett a gondviselés jóvoltából egy ezredév bezárult, új ezredévbe lépünk.

A hercegprimás elrendelte, hogy egyházának templomai-ban üljék meg az ezredéves magyar nemzet ünnepét. A szószék-ről hangozzék a nemzet öröme ; a pap ébresszen hazafias lelkesedést híveinek keblében ; a templomban, a pap ajkairól hallják meg a hívők, hogy van öröm, melyben a haza minden polgárának részt kell vennie ; hogy van kapocs, mely összeköti a különböző vallásfelekezetek tagjait. A haza minden polgáraihoz szól a magyar katolikus egyház feje, mondván »ÖrvendjeteK vigadjatok valamennyien és ölelkezzetek testvéri szeretettel«.

A primás pásztorlevele szigorúan megővja a katolikus jelet, de egyúttal tele van lángoló hazaszeretettel. A nemzeti létért aggódó hazafi szólal meg a milleniumi pásztorlevélben. A történetíró visszapillant a nemzet multjába és abból azt a tanulságot meríti, hogy a »visszavonás pártos fegyvere nem egyszer majd végveszedelembé sodorta a hazát«. Rajongással szól a mult azon korszakairól, mikor a »hit össze volt forrva a hazaszeretettel« és ma sem adhat papjainak más tanácsot, mint azt : »Szeressétek egyházatokat és hazátokat« !

Samassa József, bibornok egri érsek így kezdi pásztorlevelét.

»Űdvvel virradjon drága hazánkra az 1896. esztendő, melyben ezredik évét ünnepeljük annak, hogy őseink annyi küzdelem árán, győzelmes harczok, munkás, szívós kitartás által, mintegy a természetes viszonyok rendjét megtörve, a Pannoniával határos részeket s majd magát Pannoniát meghódíták s állandóan és végleg megtelepedtek e földön, mai Magyarországbán. Az utódok harci dicsősége, okuló bölcsessége, szellemi nagysága fentartotta, az édes hazának nevezete nekünk megszentelte e hont, s mindannyiunk szeretete benne, az egyetlenben, forr össze.

Hisz volt-e valaha nemzet, melynek szentebb lett volna a haza neve, a haza nagysága ? mely bensőbb odaadással, elszántabb szilárdsággal, törhetetlenebb hűséggel ragaszkodott volna a hazához ? ! Dicsőségünk és boldogságunk, hogy hírünk, nevünk róla szállt reánk : képének ragyogása, mint a ránk virradt napé. a mi mindennapi gyönyörűségünk. Más nemzeteket tudós férfiak

bölcseleti tételekkel oktattak be, hogy a haza üdvében a közjónak, sorsuknak zálogát lássák ; belénk a természet oltotta ezt ; nekünk nem kelle ily oktató szót várnunk : bölcsönktől kezdve már minden érzésünk egy célra lángolt, hogy minden tehetségünk, minden tevékenységünk a hazáé legyen és szent legyen előttünk mindig a haza gondolata !

Folytatásában többek közt így szól : Barbárok fegyvereitől elnyomva hazánk már-már összeroskadott. A tatár és török dúlás pusztításait ismerjük. A gyászos csapások emlékeitől megbor-zad, visszariad lelkünk. Megfertőződött, lerombolt, leégett templomok, legyilkolt papok vérértől festett oltárok, kifosztott városok, vértől párolgó mezők, holttestektől duzzadó folyók, vad gyönyörrel kigondolt hóhérmunkák, feldúlt sírok, szétszórt csontok, hamvak Nem lehet oly ellensége a magyarnak, kit e látvány könyekre ne fakasztana. Oh, Magyarhon, hősöknek, dicső királyoknak szülőhona !

Hazánk alkotmányos szervezetében mély bölcseséget s mintegy magasab kéz intézkedését lehet látnunk abban, hogy az államhatalom kezelői időről-időre változnak, mi az állam fennállásának, tartós fenmaradásának legerősebb biztosítóka : és hogy egyetlen kézben nem pontosul össze korlátlanul minden hatalom, hogy kivételes jogosultsággal kiemelkedve, bűn nélkül veszélyeztethetné a közszabadságot, a köznyugalmat. Ily szervezet mellett vált lehetővé, hogy honfoglalásunk után ezer éve hazánk nemcsak fennáll, de fennáll akkép, hogy minden létező államnál ré-gibb s a letűnteket túlélte.

Mily eredményeket, mily sikereket s vívmányokat ért el pedig intézményeink uralma alatt nemzetünk, évezredes fennállását ünnepeelve. országos kiállításban mutatja be. Mint várható, az emberi észnek az élet szükségletei s kényelmeire megalkotott sok és nagyszerű művei tárulandnak elének ; a haladásnak. művelődésnek bámulatos nagy művei.

Tapasztalati igazság, hogy minden állam fenmaradásának biztosítékai ugyanazok, melyekre megalakulásakor helyezkedett. Isten kegyelme mellett hazánk fennállásának, boldogulásának alapját és biztosítékait is szintén ugyanazon erőforrásokban és tényezőkben találja meg, melyekből élete, fejlődése. virágzása kelt. És ezek vallásossága, hon- és szabadságszeretete.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az egyháznagyok pásztorlevelei az egyház-politikai javányok meghozásában, különösen az anyakönyvvezés, házasságkötés, házasság felbontás secularizatioja által a családi, társadalmi erkölcsök régi alapjait megtámadva látják. S hogy az egyház ezredéves multja megrendítésében nemzeti intézményeink egyikét látják kiszolgáltatva.

V. Az ezredik év Sylveszter estvéje.

Első ezerévünk Sylveszter estvén a nemzet kicsinye-nagyja ébren várta az utolsó óra kongását. Ekkor a harangok megkondultak. Lengeni kezdtek a nemzeti lobogók, az ablakok, középületek világítása kigyúlt. A nép az utcákra, terekre rohant köszönteni a második ezer év első perceit. Körmenetek indultak zenekar mellett. Felzendült a nép ajkán a nemzet hymnusa: Isten áld meg a magyart. Szónoklatokat tartottak. S utána felharsant a szózat: Hazádnak rendületlenül légy híve oh magyar! A hideg éjszakán testvériség érzetének lángja ragyogta be az arcokat

Kiválóan szép volt az ünnep *Miskolczon*, a hol a katonai zenekar 12 tagja a színházépületen levő őrtorony erkélyén eljátszotta a Kölcsey Hymnusát, a mit nagy tömegek hallgattak s a zenekarba belevegyült az énekszó. Sylveszter éjfelén az összes templomokban megkondultak a harangok s a katolikus papok hazafias beszédet tartottak a szószékről.

A katonai őrség tisztikara fényes estélyt rendezett, melyen a notabilitások közül sokan voltak jelen. Éjfél körül Cronenbold Frigyes altábornagy lelkes éljenzés között a következő beszédet mondotta. Az új esztendő alkalmából mindenekelőtt szívélyesen üdvözlöm önöket, mint a tisztikar kedves vendégeit, különösen pedig a vármegye és Miskolcz város legfőbb tisztségeinek viselőit, a főispánt és a polgármestert nejeikkel. De midőn ezúttal boldog új évet kívánok, nem mulaszthatom el arról a páratlan ünnepélyről is megemlékezni, a melylyel a magyar nemzet alkotmányának ezer éves fennállását ünnepli és a mely a mai napon veszi kezdetét. Jó kívánataimhoz azon ohajomat csatolom, vajha az az összhang, a mely a polgárság és katonaság között társadalmi tekintetben is uralkodik, állandó, zavartalan maradna. Három-

szoros »Éljen«-t kiáltok Miskolcz város derék lakosságára ! Éljen Miskolcz ! A meleg érzéssel elmondott beszéd óriási hatást keltett.

Debreczen lobogódíszbe öltözött. Délután az összes református templomokban, estve hat órakor a róm. kath. templomban volt hálaadó istentisztelet. A róm. kath. templom tornyaitól nemzeti lobogók lengenek alá. A bejárat felett olvasható »Isten áldd meg a magyart«. Szent István, Szent László és a király életnagyságú képei díszítik a templomot, melyet több száz lámpa világított meg. Az oltár felett a magyar korona látható »Isten áldd meg a magyart« felirattal. A falakról nemzeti lobogók lengtek. Dr. Wolafka Nándor püspöki ornatusban nagyhatású beszédet tartott a szószekről s ezután az ezrekre menő sokaság térdre borulva énekelte a Szózatot. Felolvasta az »imát« a hazáért, a királyért, majd az összes jelenlevők a püspökkel áhítattal énekeltek el a Hymnuszt.

Nagykőrös lakossága különösen szépen és méltóságosan ünnepelte meg az ezredéves fordulóesztendő fölvirradtát. Előzőleg az ó-év utolsó napján a református templomban Kovács Lajos lelkész megható alkalmi imádságot mondott, éjfélkor pedig mozsárdörgés közt a református és katolikus templomok összes harangjai megszólaltak. Félóráig zúgtak a harangok. Ezalatt az iparos- és gazda olvasó egyesületek lámpásokkal és zászlókkal a főtérre vonultak, a hol több ezernyi ember várt rájuk. A harangzúgás megszűntével Sánta Béla főgymnasiumi professor a városháza erkélyéről beszédet mondott.

A vidék szíve is dobogott. A hírlapok hasábjait megtöltötték a közlemények, melyek meghozták, hogy a községek sem ülték meg az ünnepet kisebb lelkesedéssel, mint a városok, s hogy a millenáris esztendő forduló éjszakája országszerte lelkesítőleg hatott a kedélyekre. Többek közt :

A szabolcsmegyei *Vencsellő* községben, a hol a magyarok és magyar oroszok együtt lakoznak, Sylveszter éjszakáján a község lakosságából 1500 ember összegyűlt a község háza előtt. Két cigányzenekar hegedűjén és 1500 ember ajkán felzendült a messzehangzó ének: Isten áldd meg a magyart! Ezután a község jegyzője lelkes alkalmi beszédet mondott. Ekkor elővezettek egy felpántlikázott fehér mént s három fekete paripát. Daliás ifjak

ültek a lovakra, kezükben magyar zászlóval s ekkor az összegyültek a Rákóczi induló mellett diadalmi menetben bejárták a község összes utcáit. Éjfélre megkondult az éjféli misére hívó harang.

Nógrád-Verőczen Sylveszter estvén a község jegyzője a községházának tanácstermében az ezredév fordulójára áldomást adott az előljáróságnak s a falu úri népének. Az összegyültek elénekelték a Hymnuszt, azután Oroszi Jenő ref. lelkész a hon foglalás dicsőségeiről beszédet mondott. Éjféli harangozásnál az egész társaság a község népével együttesen a faluháza előtt körbe állott és elénekelték Vörösmarty Szózatát.

VI. A milleniumi újév reggele.

Budapesten a székes fővárosban hajnali 5 órakor az összes templomok tornyaiban megkondulnak a harangok, erőteljes zúgással hirdették, hogy most virrad Magyarországra a második évezred első hajnala.

Később a szokott ünnepnapi időben az ország ezer meg ezer harangja utána zúgta, mit a hangulat ünnepiesebbnek vett mint máskor. A róm. kath. egyházakban elhangzottak a főpapi pásztorlevelek. A protestáns templomokban alkalmi ima, alkalmi szónoklat.

Miről is imádkozhattak volna hazánk fenmaradásának második évezrede reggelén, mint hálaadással a gondviselés iránt, hogy hazánkat, nemzetünket egy hosszú ezeréven át megtartotta, s imádkozással azért, hogy a gondviselés továbbra is hazánk, nemzetünk felett lebegjen.

Elmondották, hogy Árpád mint pogányokat hozott ki, de már istent imádtunk, ismertük az emberiség, a tizparancsolat törvényeit, de megismertük a kereszténységet, meghajoltunk a szent hit előtt; — Lehel kürtjét, Bozond bárdját, szegre akasztottuk; zászlónkon a koronás turul madarat szentek képeivel cseréltük; — templomokat, oltárokat emeltünk. A gondviselés megáldott az európai intézmények előtt való meghajlás indulatával, az európai nemzeteket megáldotta a szeretet melegségével, hogy minket az európai nemzetek családkötelékebe fogadjanak.

Hálát adtak, hogy erőt adott a gondviselés annyi szenvedés elhordozására ; bátorságot adott, hogy ha az idők viharai lesújtottak, ismét felemelkedjünk, küzdelmeinkben a létért a kitartás bátorságával ruházott fel, hogy fenmaradhassunk. S megáldott az önfentartás bölcseségével, mely a szenvedésekből új erőt, az egyetértés, a hazaszeretet, a korona iránti tisztelet érzését meríti.

S mit kérhettek volna, minthogy tartsa meg számunkra e szép hazát, őseink sirját. Tartsa meg a nemzetet, mely hazája s a szent hit védelmében fogatkozott meg, ősei erényeiben. A gyermeket a szülői tiszteletben, vallásosságban, az ifjút munkaszeretetben, tisztelettudásban ; a családot vére tisztaságában ; a férfiút az élet küzdterén versenyképességben. Tartsa meg a társadalmat abban az érzésben, hogy a legjobb anya a társaság legünnepeltebb alakja. Áldja meg a velünk élő népeket, az európai nemzeteket a kölcsönös egymásra támaszkodhatás érzetével.

Érsekujvárott új esztendő napján hatalmas háromszínű lobogó hirdette a Franciskánusok templomának tornyán a magyar nemzet új ezredévének megérkeztét. A hívők nagy számban sereglettek a templomba. Lusiczu Gyula házfőnök a szószékre lépett, s beszédet intézett tót híveihez a magyar hazáról, a mely egy ezredéven át otthont, meleg tűzhelyet adott nekik, s a magyar fajról, a mely nehéz csatákban hullatta véré, hogy a nemzetiségeket, a kiket karddal hódított meg, megvédje saját élete árán, a jogokat pedig megosztotta velük testvériesen, csak a kötelességeket tartotta fenn magának. Beszédje végén így szólt tisztán tót ajkú híveihez most pedig tegyetek velem ünnepi szent esküt arra, hogy a magyar hazához és a magyar nemzethez hívek lesztek időtlen-időig. E felhívásra térdre borult a templom egész közönsége, a kezét esküre emelte s fölhangzott a hűségeskű szózatja tót nyelven, de igaz magyar szívből.

Pázmánd fehérmegyei község kegyura Lyka Döme-nél a község, élén Krizsán esperés plébánossal megjelent, hogy az új esztendő alkalmából üdvözlje. Lyka beszéd kíséretében, a melylyel az ezredéves ünnep fontosságát fejtegette, a plébánosnak egy ajándékozási okmányt adott át, a melyben kijelenti,

hogy a községnek iskolát állít föl a maga költségén. Az iskolának homlokán márvány tábla lesz, a melyre azt fogják vésni, hogy az iskolát a község kegyura ajándékozta a pázmándi népnek, azzal a kifejezett óhajtással, hogy ebben az iskolában örök időn át arra oktassák a népet: hogy szeresse és imádjá hazáját és királyát; hogy őrizze meg édesen hangzó anyanyelvét és legyen minden ízében magyar; hogy legyen vallásos, szeresse vallását, de tartsa tiszteletben más valláson levő embertársait; hogy ragaszkodjék ahhoz a földhöz, a melyet apától örökölt, mívelje azt és szívja magába azt a tudatot, hogy a ki földjét műveli, az egyuttal hazáját is szolgálja; hogy csepegtessek a gyermekek szívébe, hogy a földművelő osztály birtokkülömbőség nélkül az kell, hogy legyen és maradjon, a mi volt, az állam és társadalmi rendnek leghívatottabb őre, fentartója és ápolója.

Schönborn-Buchheim Ervin gróf, különben az ország legnagyobb földbirtokosainak másodika, a munkácsi plébánia templom kiújítására 10,000 koronát adott egy levél kíséretében, mely így kezdődött: Főlisztelendő prépost úr! A mai napon kezdődik egy év, mely a magyar nemzet életében nagy jelentőséggel bír, ebben az évben üljük meg tudvalevőleg országunk ezer éves fennállásának magasztos ünnepét. Hazafias érzelmeimnek ebből az alkalomból kifejezést adni óhajtván, úgy hiszem ezt méltóbb módon alig tehetem, mint ha stb.

A fővárosban új év reggelén 12 politikai beszéd hangzott el, melyet a különböző pártok a miniszterelnök, a házelnök, s mindenik párt a saját elnökéhez intézett az ezredik új év alkalmából.

A hangulatot hozzá Apponyi Albert gróf a parlament legnagyobb szónoka, a nemzeti párt vezérfőfia adta, karácsonyi cikelyében. A pártok tusája a kormány s a többségében hivalkodó szabadelvű párt ellen oly élessé vált-va, hogy aggodalommal tekintettünk nemzetünk nagy ünnepe elé. Apponyi gróf szózat-
tal lepte meg a politikai világot, melyben a milleniumi ünnepek tartamára békejobbot ajánl, azon feltétel alatt, ha netán parlamenti választás következne be, megőrzi a kormány a választás tisztaságát. Hazafiság, bölcsesség sugalta. Apponyi, kinek a

parlamenti béke vagy háboru kockája kezében volt ünnepeltetés tárgya lett. Ajánlatát Treuga Dei, isten-békének nevezték el. A középkor attól a fogalmától, mely szerint a szentszék félbeszakasztotta a királyok háborúját, ha a népek fegyverét a hit érdekében kívánta igénybe venni. Bár biztosítékot nem nyújtottak, Apponyi maga részéről nemesen megtartotta.

VII. A bécsi hangulat.

A hangulat harmoniáját még sem mondhatjuk teljesnek. Hazánk déli és északi részén népfajok élnek, melyek szomszédos testvéreikre támaszkodva, irredentismus mámorának adták át magokat. Bukarestben, Belgrádban, Bécsben, Párisban az idegenből odagyűlt tanuló ifjuság gyűlésekbe verődött, rágalmaztak, nemzeti lobogónkat megégették, milleniumunk sikerülése meghiusítására törektek. Az, hogy Bécsben egy politikai párt vezére szintén tépázta lobogónkat, más lapra tartozik.

Annál bensőbb értékűnek tűnt fel a bécsi magyarok, a bécsi magasabb körök s a korona hozzájárulása, s Jósika Samu báró, ő felsége személye melletti miniszternek az a szerencsés ötlete, hogy Bécsben febr. 12-én milleniumi magyar bált rendezett.

Mindazok — írták a lapok — a kik itt a magyar trikolórra esküsznek, becsületbeli kötelességüknek tartották a bálon megjelenni; de az itteni magyarokon kívül, a kiknek tudvalevőleg igen nagy kolóniájuk van, a bécsiek közül is eljött mindenki, a ki nevével, rangjával és vagyonával kiváló. Magát a magyar kolóniát legkiválóbb tagjai képviselték s Magyarországból is sokan rándultak föl, hogy a mai est fényében gyönyörködjenek.

Már a terem díszítése is magyar nemzeti volt: a falak a magyar színekkel pompáztak; az emelvény fölött levő mennyezet magyar stilben készült s fölötte a magyar korona és a magyar címér fénylett! A falak díszítésében több helyütt látható volt ez a két szám: 896—1896, mely a király megjelenésekor villamos fénynyel ragyogott.

Félkilenczkor Jósika báró a magyar egyesület elnökségével a lépcsőházba ment s üdvözölte Lajos Viktor és Ottó kir. hercegeket. A kir. hercegek ezután a lady patronessek helyisé-

gébe mentek, a hol ekkor már együtt volt mind az udvari méltóság, továbbá Goluchovszki gróf, Goluchovszki grófné, Badeni gróf feleségével, Kállay Béni feleségével, Krieghammer báró, Bilinszki, Ledebur, Glanz és Guttentberg osztrák miniszterek, Kielmannsegg gróf helytartó, Plener, Chlumetzki, Pálffy gróf testőrkapitány, Űxküll gróf, Apponyi Lajos gróf, Windischgraetz Lajos herczeg, Montecuculi gróf, Neriman Kán perzsa követ, a bajor követ, a spanyol és román konzulok, Esterházy Pál herczeg, Schönborn gróf, Zichy Ágoston gróf, Pongrácz Jenő gróf, Lamezan gróf, Bohus báró, Szalay Imre, Dumba Miklós báró, Auersperg gróf, Friebeis kormánybiztos, igen sok tábornok és a király összes szárnysegédei.

Pontban kilencz órakor megjelent a király magyar huszárezredének ezredesi egyenruhájában, mindkét főhadsegédjének, Paar grófnak és Bolfrass bárónak kíséretében. Az előcsarnokban Jósika báró s a rendező-bizottság többi tagja fogadta ő felségét, kihez Jósika báró a következő megszólítással fordult :

A bécsi magyar egyesület szerény, jótekonyczélra rendezett farsangi mulatságát ez évben, mint Magyarország 1000-dik évében, fényesebben óhajtotta megtartani. Felségednek Bécsben lakó hű magyarjai között való legkegyelmesebb megjelenése nemcsak legvérmesebb reményeinket tetézte, hanem egyesületünk életében a mai napot örökké emlékezetessé tette.

Fogadja ezért Felséged kegyelmesen alattvalói hódolatunknak, hűségünknek, határtalan hálánknak legalázatosabb kifejezését.

A király erre a megszólításra, szintén magyarul, ezekkel a szavakkal válaszolt : »Igazán örülök, hogy kedves derék magyarjaimhoz eljöhettek«.

Értékes és pazar kivitelű volt a tánczrend. A kis remek krém-színű bőrbe kötött könyvecske, a melynek címlapját és hátlapját millenáris motívumok ékesítik. Elül kék plüs alapon ezüst dombormű tünteti föl a kiállítási plakát főcsoportját, a paizsra emelt Árpádot; felül a magyar korona zománczozott utánzata látható, alul pedig a magyar korona országainak egyesített címere, ragyogóan színes kiállításban. A tánczrend hátlapján a millenáris magyar történelem címlapjáról vett lovas

alak van bőrdomborműben feltüntetve. Belül a tánczrend után hat aranyozott kerettel körülvett fotografia következik bámulatos korrekt kiállításban. E képek a magyar históriának következő jeleneteit tüntetik fel: A honfoglalást, Munkácsy képe szerint; Vajk megkeresztelését, Benczur képe szerint; Habsburgi Rudolf és Kun László találkozását a morvamezei csatatéren, Than Mór képe szerint; Mátyás király tudósai körében; Mária Terézia a pozsonyi országgyűlésen és Ferencz József király a koronázási dombon. Szenzációt keltettek a daliás, kaeskarin-gós bajszu megyei hajduk, a kik kivont karddal a lépcsőn sort állottak. — A bécsiek egyhangú véleménye az, hogy ilyen bál évtizedek óta nem volt. Mondogatják is ma már: ezek a magyarok szerencse fiai, ezeknek minden sikerül. Még ő felsége is mindent megtesz nekik, a mit csak akarnak. A bálon volt fény, pompa és előkelőség, e mellett, s ebben előnyösen különbözött a bécsi báloktól, hallatlan tánczkedv. ¹ 10-kor már megkezdődött az első csárdás, mely azonban, program szerint, csak hat perczig tartott. A király maga is látható kedvteléssel nézte a nemzeti tánczot. A huszárezred tisztikara testületileg kivonult; megjelentek a magyar testőrök, a bécs-ujhelyi akadémia, a Teréziánus és a keleti akadémia magyar növendékei és a Bécsben szolgáló magyar egyéves önkéntesek. A király távozása után magyarosabban ment a dolog s a szupécsárdást már tizenkétszer megújrázták. A legelbécsiesedettebb magyar is lángoló szemmel és ragyogó arcczal rakta a csárdást.

Mint változik a haza arsenállá egy hadjárat előtt, úgy változott át egy soha nem látott ünnepre készülő családdá, főleg, midőn a Rákóczyak hazájában a banderium eszméje felmerült. Nemzeti lobogó, nemzeti viselet, paripák, fogatok ősi díszítése foglalta el a kedélyeket. A nemzeti díszítő ipar, gombkötészet, ötvösségnek feljött csillaga, a hízművészet tündérui lelkesedésbe jöttek. A zászlók előállítását a nők, a honleányok foglalták le. Nem volt, a ki a központ vagy a vidék valamely ünnepén való megjelenés örömét ki nem tűzte volna magának.

VIII. A honfoglalás évezredes emlékének törvénybe iktatása s a program.

Ápril elején, Széll Kálmán a millenium tárgyában kiküldött országos bizottság elnöke, azoknak az ünnepségeknek, melyeken a koronás király, az országgyűlés mindkét háza hivatalosan és tényleg részt fogna venni, program-tervezetét a kormánynak beadta. Sarkpontjai a május 2-ki megnyitás, a június 8-ki nemzeti ünnep, s a honfoglalás emlékére emelt hét emlék felavatása. Bizottság és kormány kifejezést adott annak, hogy az ünnepélyeket bevezető közjogi aktus legméltóbb formájának azt tartaná, ha az országgyűlés oly törvény megalkotását célzó javaslatot tárgyalna s az alkalomhoz méltó egyértelműséggel fogadna el, mely által a multakról való megemlékezés s a nemzet vallásos kegyeletének megnyilatkozása mellett, az ezredév emléke, s a korona és nemzet között kölcsönös bizalom és hűség alapján fönnálló szilárd kapocs, törvénykönyvünkbe ez alkalommal beiktattatnék.

A törvényczikk, melynek legkényesebb pontja volt a nemzet szuverenitásának kifejezésre juttatása, Horánszky szövegében elkészült. A második pont, a nemzet hódolatának hol és miként történő bemutatása, hogy felkérjék-e a királyt az országházban megjelenésre, vagy a hódolat bemutatása a királyi palotában történjék, a pártgyűléseken vita tárgyává lett. Valamint az, hogy a kormány, vagy a parlament tartsa-e a beszédet. Végre a népképviselőt kívánalma győzött, a ház elnökére bízták. Szívek, elmék a következő szövegben nyugodtak meg.

Törvényjavaslat a honalapítás évezredes emlékének törvénybe iktatásáról.

A magyar állam 1896-ban ezeréves megalapításának és fönnállásának ünnepét üli. A törvényhozás ennek emlékét a következőkben örökíti meg:

1. §. A magyar szent korona országainak törvényhozása, vallásos áhítattal ad hálát az isteni gondviselésnek, hogy az Árpád és vitéz hadai által megalapított hazát oltalmába fogadta, fejedelmeit bölcseséggel, népét erővel és önfeláldozó hazaszere-

tettel megáldotta és az országot jó és balsorsban segítve, annak lételét ezer éven át sok viszontagság között is fönntartotta.

2. §. Ezen ünnepélyes alkalommal az országgyűlés mindkét háza legmélyebb hódolattal járul ő császári és apostoli királyi felsége I. Ferencz József elé, akinek dicsőséges uralkodása alatt az ország alkotmányos szabadsága és zavartalan fejlődése biztosítva van.

Magyarország és társországainak apostoli királya viszont, törhetlen bizalmát nyilvánítja szeretett népének hűségében.

Szilárd alapjai ezek annak az áldásos összhangnak, melynek ereje a jövő századok biztos haladásának is zálogát képezi.

3. §. A törvényhozás, a kegyelet, hódolat és királyi hajlandóság eme nyilatkozataival a magyar állam ezer éves főnnállásának emlékét örök időkre törvénybe iktatja.

4. §. E törvény 1896. június 8-án, mint ő császári és apostoli királyi felsége dicsőséges megkoronáztatásának évforduló napján, lép életbe; ugyanazon napon, úgy az országgyűlés mint a magyar korona országainak minden községében közzéteendő, és kőbe vésve az országházában megörökítendő.

Ápril 21-én a képviselőház összeült, ünneplő ruhával, ünneplő karzattal. Arczokon, érzelmekben a nagy esemény benyomása. Szilágyi Dezső elnöki csengettyűje mint imára hívó jel hangzott el. Egyik jegyző felolvasta a törvényjavaslatot, azzal az egyszerű kijelentéssel kísérve, hogy a törvényjavaslat, melynek célja a magyar állam évezredes megalapításának és fenállásának emlékét örök időkre törvénybe iktatni, méltó formában fejezi ki a honalapítás nagy történeti tényének magasztosságát; s csak csökkentené, ha e javaslat bővebb indokolásába bocsátkoznék, s tartózkodva a további indokolástól, a törvényjavaslatot a t. Háznak egyhangu elfogadásra alánlja.

Ünnepélyesen felhangzott a helyeselés szava minden oldalon. Az előadó aztán felolvasta a június nyolczadikának, a király koronázásának évfordulójának megünneplésére vonatkozó s az egész év hivatalos ünneplését megállapító határozati javaslatot.

Senki sem szólt, néma csend, mit az elnök következő szavai szakítottak meg: A mai ülés napirendje ki van merítve, a

Ház egyhangulag járt el e törvényjavaslat elfogadásánál s a honalapítás megünneplésére vonatkozó intézkedéseknél, világos jeleül annak, hogy a Ház az ország osztatlan érzelmét és akaratát juttatta kifejezésre, és hogy a mint tud egyesülni a nemzet együttes és egységes érzelmeinek nyilvánításában a multunk iránti kegyelet kifejezésére nézve meg fogja találni a jövő irányára nézve is az együttes, erős akarat és a közös törekvés módjait a nagy nemzeti czélok felé, melyekre az elfogadott törvényjavaslat rámutat.

Éljen a haza! éljen király! zúgott háromszorosan, lelkesen a teremben s ezzel befejeződött az országgyűlés nagy napja.

A főrendiházban már nem ment szóvalankül. Ápril 25-én Szláv József koronaőr elnök megnyitva az ülést, bejelentette a törvényjavaslatot, Cziráky Antal gróf felolvasta. Elfogadjuk, hangzott fel. Mire Prónay Dezső báró szót kért, s következő beszédet mondotta: Magyarország ezeréves fennállásának megünnepléséhez készülünk. Ritka esemény ez a népek életében, hogy egy nemzet ezer éven át megtarthassa jellegét, hogy egy ország ezeréves főnállását megünnepelhesse. Természetes, hogy ezt a ritka ünnepséget méltóan kívánjuk megünnepelni, nem csak látványosságokkal, nem csak kisebb-nagyobb művészi becsessel bíró maradaudó alkotásokkal, hanem közjogi cselekedetekkel is. A nemzeti akarat leghatározottabb és legfenségesebb nyilvánulása a törvényalkotás. Természetes ennél fogva, hogy hazánk ezeréves fennállásának emlékét törvény alkotásával is akarjuk megünnepelni és törvény alkotásával megörökíteni; megörökíteni olyan értelemben, a mennyiben egyáltalában a megörökítés szó emberi alkotásra alkalmazható.

Magyarország mióta fennáll, mindig monarchia volt. Természetes, hogy Magyarország állami alkatának ez a jellege ezer éves fennállása megünneplésénél is megfelelően érvényre jut. Ámde Magyarország mióta fennáll, mindig alkotmányos monarchia volt és az most is. Magyarorszában a király és az uralkodóház a felségjogokat a nemzet akaratánál fogva bírja és gyakorolja, mert Magyarország választó monarchia volt és a mai uralkodóház is nem föltétlenül, hanem föltételekhez kötötten a nemzet akaratánál fogva gyakorolja a felségjogokat. Hazánk alkotmánya eme jellegének is kifejezést kellene nyernie a hon-

alapítás ezredéves ünnepségein. A Magyarország ezeréves fennállásának megünneplésére alkotott törvényjavaslatnál Magyarország alkotmányának eme jellege megfelelő kifejezést is nyer. Azonban kétségtelenül alkalomszerű, szép és magasztos lett volna, ha a törvényalkotás magasztos munkájában együtt és egyszerre jelen lettek volna azok, kiknek egyező akarata alkotja meg a törvényt: a király és a nemzetet képviselő országgyűlés, ha együtt és egyszerre lettek volna jelen ama fényes épületben, a melyet ez alkalomra emelt a nemzet. Ez felelt volna meg a magyar alkotmány szellemének, ez tette volna kiválóan emlékezetessé ezt az ünnepet.

Még sem úgy állapították meg az ünnep rendjét, pedig Magyarország királyai megjelentek és megjelennek most is ünnepies alkalmakkor az országgyűlésen. Magyarország minden királyának legalább egyszer életében, megkoronáztatásakor, az országgyűlésen meg kell jelennie, mert a koronázás maga a hagyományos egyházi szertartások szerint és azok mellett, de az országgyűlésen történik.

A koronázás legszebb, legfényesebb és közjogi tekintetben legnagyobb jelentőségű ünnepe nemzetünknek. Ámde ez az ünnepség egy-egy emberöltő mulva, egy-egy nemzedék után ismétlődik. Ime, harmincz emberöltőnek kellett eltelnie, harmincz nemzedék tűnt le, míg egy ily ünnepség ideje elérkezik, mint a minőt most fogunk megülni. Mi természetesebb ennél fogva, méltóságos főrendek, mint hogy ezt az ünnepet még a koronázásnál is dicsőbbnek, a magyar alkotmány jellemét még ennél fényesebben feltüntetőnek óhajtotta volna a nemzet.

És még sem lesz így. A nemzet ki fogja fejezni a hódolatát a koronás király iránt a történelmi hagyományoknak megfelelő módon: összefognak gyülekezni a nemzetet képviselő országgyűlés tagjai, hogy meghallgassák ama törvény szavait, melyet a nemzet ezredéves múltja emlékének szentel. Ennél a megható, ennél a magasztos ünnepségnél nem lesz jelen az, a kit megszoktunk úgy emlegetni, hogy »A legelső magyar ember a király.«

De mélt. főrendek, habár talán másképp szerettük volna, habár talán másképp lett volna szebb, mint a hogy tervezik, mégis jól van ez úgy, a hogyan lesz. Mert a legszebb illúziónál többet

ér a rideg valóság, többet ér az igazság fölismerése. És ez tanulásosabb is». Néhány erős kifejezést használt még, mindazáltal kijelentette, hogy mind a mellett hozzájárul. Beszédére a kormányelnök felelt, felszólalása felett sajnálatát fejezte ki. S azzal a törvényjavaslat egyhangulag megszavazottnak mondatott ki.

A lapok a jelenet hatását elsimították. De nem enyészthették el a gondolatot, hogy éppen a honfoglalás nagy ünnepén felújítható lett volna az Árpádkor az a jogszokása, hogy a király előlülése mellett hozatott a törvény.

A közvélemény hajlandó volt a kormány későn ébredősének tulajdonítani.

A fennebbi javaslatból keletkezett az 1896. VII. t.-czikk, mi máj. 14-én lett szentesítve. Következett az eddigi országgyűlési határozatok becikkelyezése: az 1896. VIII. t.-cz. A honfoglalás ezredik évfordulójának megörökítésére alkotandó művekről, szentesítve máj. 17-ről. Mint következik:

1. §. A törvényhozás a honalapítás ezredik évfordulójának maradandó emlékekkel való megörökítése céljából elhatározza, hogy

a) Budapesten a városligetnek az Andrássy-út és a tó közötti részében a honalapító Árpádot és a nemzet egész történelmi múltját megörökítő emlékművet állít.

b) Az ország hét különböző pontján, nevezetesen a munkácsi várhegyen, a nyitrai Zoborhegyen, a Morva vizének a Dunába torkolásánál emelkedő dévényi várhegyen, Pannónhalmán, a zimonyi várhegyen, Pusztaszeren és a brassói Czenkhegyen emlékoszlopokat emel.

c) Budapesten a várban, a Nagy-Boldogasszonyról elnevezett koronázási templom mellett Szent István király lovas-szobrát állítja fel.

d) Országos képzőművészeti múzeumot létesít, s ennek gyűjteményei befogadására Budapesten alkalmas helyen megfelelő épületet emel.

e) Az ország különböző vidékein 400 új népiskolát állít fel.

A 2. §-ban az Árpád-szoborra 802,500 frt, a Szent István szoborra 300,000 frt, a képzőművészeti múzeumra 3.200,000 frt, a 400 népiskolára 673,000 frt szavaztatott meg.

A kormány a következő programot tette közzé.

A millenium programmja :

Május.

Május 2-án A kiállítás megnyitása.

Május 3-án : Hálaadó istentisztelet a budavári koronázási templomban a király jelenlétében.

Május első felében : A törvényhatóságok ünnepélyes közgyűlései. A kiállítási nagy jury alakulása. Nemzetközi hírlapírói kongresszus.

Május többi napján : tudományos és művészeti intézetek közgyűlései. Időleges virág- és gyümölcs-kiállítások. Nagy lóversenyek.

Junius.

Junius 5-én : A szent korona és a koronázási jelvényeknek három napi közszemlére kitétele a koronázási templomban.

Junius 8-án : Hódoló fölvonulás a király elé a budai várakba, a bandériummal. Időleges állatkiállítás. Időleges gyümölcs- és virág-kiállítások.

Junius 15-től 28-ig : társadalmi és kiállítási ünnepélyek. Interparlamentáris kongresszus.

Julius és augusztusban.

Nemzetközi és hazai kongresszusok, és a Szt. István-szobor alapköltétele. A vidéki millenáris emlékművek alapköltétele. A kiállítási sorsjáték húzása. Nemzetközi sport-versenyek. Torna-ünnepélyek és ifjúsági torna-mutatványok. Ünnepélyek a faluban (lakodalom, néprajzi fölvonulások stb.) A jury ítéletének ünnepélyes kihirdetése. Munka-kiállítás (iparos tanulók, segédek és munkások időleges kiállítása.) Ünnepélyek a kiállítási tavon. Tejgazdasági kiállítás (időleges méh-, baromfi- és eb-kiállítások rövidebb időhöz kötve.) A kassai dóm felavatása.

Szeptember.

Szüreti ünnepélyek a faluban. Kézműipari és gyáripari kongresszusok, A kiállítási jury-jutalmak kiosztása. Időleges állatkiállítások. Torna ünnepélyek. Nemzetközi sakk-verseny. Magyar zene-hangversenyek az ünnepségek csarnokában. Külföldi szak-epyletek testületi látogatása. Municipiumok testületi látogatása.

Szeptember öt első napján az országszerte ujonnan fölállított iskolák ünnepélyes megnyitása.

Szeptember 11-én : Mária-Terézia szobor alapköltétele és Dévényben a millenáris emlékoszlop fölavatása.

Szeptember 20-án : a zimonyi millenáris emlékmű felavatása. A londoni lordmayor látogatása.

Szeptember 27-én : a Vaskapu közforgalomba adása a király jelenlétében. A Vágó-féle történelmi dísz-fölvonulás.

Október.

Október elején a Vámháztéri hid ünnepélyes megnyitása. A kiállítás bezárása a hó végén.

MÁSODIK FEJEZET.

Az egész ezerév ünneplése programmba vétele,
szobrok, festmények, emléktárgyakban.

I. Készülődés az 1000 év ünneplésére.

Mint láttuk, a hivatalos Magyarország nagyszabású előkészületeket tett, tervelt, építtetett, törvényeket hozott, programmot alkotott: de már is észrevehettük, hogy a vidék, az ország párhuzamosan szintén készülődik. Olvassa a millenáris történeti munkákat, építteti a millenáris kultur-épületeket, szobrokat kíván emelni. A lelkesedés az a kitörése, mely az ó-év estvéjén, az újév reggelén megnyilatkozott, a megnyitás közeledtével egyre fokozódott.

A második hivatalos programmot is túlszárnyalta a nemzet hangulata. A fővárost inkább a kiállítás érdekelte. A kormány az ünnepségek fénypontjait a fővárosba központosította. A program az ezredik év, a honfoglalás s háttérben a jelenkori Magyarország dicsőítése lett volna, a vidéknek juttatott hét Árpád emlék ünneplésével. De már a millenium évében voltunk, az emlékemelés a fővárosban, vidéken lassan haladt.

A nemzet nem tekintve az ünneplést látványosság tárgyának, a fennebi programhoz új pontot adott: az egész ezer év, egész multunk, fenmaradásunk történetének ünneplését. Dicsőíttessék a honfoglalás, dicsőíttessék a gondviselés, hogy a milleniumot megérnünk engedte, ünnepeltesse, ki a milleniumot a jelen nemzedék örömnépévé tette de a kik ezer éven fentartották, a haza földét verejtékők, könyeik, szívök vérével hazaszeretetünk bálványává emelték, azok az ősök, kiket a harczok vihara nem engedett megőszülni, kiknek porait idegen szél szórta el, a névtelen hősök, kik a hazáért dobogó kebellet rohantak

az ágyúk torkába : hogy pihenjenek sírjaikban, ha ebben a nagy évben nincs egy szavunk, nincs egy koszorúnk emléköknek.

A nemzet méltónak mutatta magát multjához, háladatosnak dicső ősei iránt, kik az apáiktól örökölt ősi kardot, mint a vér-szerződés jelét, fiúról-fiúra hagyták. Minden jeladás nélkül a hála ígérete, csodás megmaradásunk bámulatának varázslata fogta el a nemzetet. S bár későn ébredett, temperamentuma csak úgy szikrázta a gondolatokat, termékenységből, fogékony-ságban felekezett, politikai párt versenyzett, anyagi és számbeli erőnkhez képest a milleniumot országos ünneppé emelni.

Mintha látták volna, hogy az Árpád és szent István szobra, a szabadság szobra a milleniumi évben nem lesz ünneplésünk tárgya, a vármegyék, városok forgatni kezdték történelmünk lap-jait, szerencsésnek érezte magát, ha színtere lehetett valamely or-szágos eseménynek ; büszke volt reája, ha elsőrendű csillag vala-mely szülötte bölcsőjére ragyogott ; s ha ilyennel nem dicseked-hetett, megtisztelte emlékét annak, ki vére hullásával, érzelmének hazafias lángjával, agyának világosságával, lelkének alkotásá-val fényt árasztott a nemzetre, hozzájárult a haza s szabadsága fenmaradásához, a jelenkori Magyarország megalkotásához.

A nemzet ideáljai, a honszerző Árpád, államalkotó szent István, a nemzeti nagyságot eszményesítő Hunyadiak után, meg-álltak a magyarok törvényadó Mózesénél, Verbőczinél ; függet-lenségünk harczosai, a Bocskai, Rákóczi, Kossuth emlékénel ; megemlékeztek azokról, kik a nemzeti ébredés, s a negyven-nyolczadiki alkotmány előharczosai voltak, a kik csatatéren érette meghaltak. Minden rögtönzés mellett bizonyos rendszer, következetesség vonult át a fellobbanáson. Hol régen, most is azokon a pontokon lüktetett hevesebben a történeti érzék. De a haza minden tája keresett és kapott ünneplésének tárgyat a nélkül, hogy az istenbéke hangulatát zavarták volna. Hőst, költőt, hazafit különben oly bőven terem a magyar föld, hogy a mille-niumi év, melynek fényéhez hozzájárultak, mindenkiről meg sem emlékezhett.

Emléktáblákat, oszlopokat, szobrokat terveztek, arczképe-ket, történelmi festményeket rendeltek. Mindenki sietett a törté-neti tárlatot gazdagítani valamely emléktárggyal, mely ezer évünk valamely nagy fia emlékét felújíthatta.

Az emléktárgyak szétmennek, az emléktárgyakkal átadjuk az utókornak lelkesedésünk kirohanásának ezt a történetírását, vagy legalább is illuztrációját. Annyi emléket állítottunk, hogy méltónak találjuk felsorolását történetünk keretébe illeszteni. S az által ünneplésünk hangulatának irányát jelezni.

Árpád s a honfoglalás.

Zichy Jenő gróf és expedíciója, a milleniumot megelőző évben, azzal tért haza, hogy megjárta a magyarok kivándorlása útját: megerősítették, hogy a visszamaradtak beolvadtak s kívülünk nincsen több magyar.

Bár a korábbi kutatások nyomán meg volt szomorú tudomásunk, Zichy gróf expedíciója mintegy felhívás volt a nemzethez, hogy ezredik éve ünneplésének kimagaslóbb alakja nem lehet más, mint Árpád és vezérei. Különben is történetének kultusza, ősei iránt érzett hálája tartotta fenn a magyart: Árpád s az Árpádok nevétől visszhangozzanak a Kárpátok.

Bámulattal álltunk és állunk Árpád emlékezete előtt. De visszamehetünk atyjáig, Álmosig, ki az őshazából nem indult a Kaukázus északi lejtőjének, mint indultak a finnek s azok, kiket mint normannokat tanult ismerni Európa; hanem déli lejtőjén, a Feketetenger partvidékén Lebediának, Etelköznek; hol a vezérletet átvette Árpád s a hunnok és avarok nyomán a Kárpátoknak indított azzal a gondolattal, hogy sem beolvadni, sem más hatalom alattvalója lenni nem akar.

Midőn Árpád nevét ajkainkra vesszük, nem a hős, előbb a nagy államférfi alakja jelenik meg, ki Etelközből nem tért a Balkán-félszigetnek, hol a bolgár nyelve elveszett hanem a Kárpátoknak tart, hol a Kárpátok égbe nyúló körvonalában, a Közép-Duna mentének abban a sajátságában, hogy a Kárpátok minden forrása felé siet: felismerte, mit előtte sem a népvándorlás népei, sem a hun vagy avar nem ismert fel, hogy a Közép-Duna medencéjét a teremítő egy hazának, egységes országnak teremtette. Harmadik hazájából felkeltette nemzetét, urulmadár zászlója elől haladt s mint hódító megjelent a Kárpátok kapujánál azzal az elhatározással, hogy nem haboz a megtelepülésben, mint a hun és avar, hanem a Kárpátövedzte haza lesz népe végleges hazája.

S itt jelenik meg Árpád, a hadvezér. Előtte terült a szép haza, Közép-Európa legnagyobb folyójával, legnagyobb rónájával, aranykalászt termő síkságával, nektártermő lankáival, aranyat rejtő hegyeivel s egy éghajlattal, mely emberben, állatban a szépséget és erőt ritka kifejezésre juttatja. Lelkében megfogamzott a terület missiója s mint hadvezér, a honfoglalás nagy munkájának indult.

Nem ismerjük csatáit. Csak annyit látunk, hogy három nagy birodalom hármasságát jelent meg. Északról a morva birodalom nyúlt le a síkságig; délről a keleti császárság nyúlt fel a síkság csúcsáig: a Dunántúl a nyugati császárság birtoka. Nem talált uratlan földet, valakitől el kellett foglalni. Elég, hogy ha el nem foglalja, most nem volna magyarok hazája, nem ünnepelnék a milleniumot. Ki a honfoglalást vezette, annak nagyobb hadvezérnek kellett lenni, mint azoknak, a kiktől elfoglalta. Nem hagyta írva sem okmány, sem egykorú krónikás: az okmány a haza maga s az a tradíció, hogy nemcsak kikerekítette, de egyszersemind országgyűlésre hívta össze táborát, s Pusztaszeren proclamálta azt az alkotmányt, melyre vezéreivel a vérszerződésben esküt tett, a hódítók és hódítottak szabadságát.

Hazát szerzett, országot alapított, nemzetet teremtett, alkotmányt alkotott. Mint hadvezér és államférfi boldogítója, csodálata tárgyává lett nemzetének, bálványává az utókornak.

Mint magyar, büszkeségünk, ideálunk. Mint a magyar geniusz megtestesülése, vérünk, lelkünk mélységére, szárnyalásának magasságára mutatott, kidomborította a nemzeti jellem ősmintaképét a vitézség, az erkölcsi bátorság, a szabadságszeretet, az alkotmánytisztlet, a nagylelkűség, a lovagiasság, az önbizalom és fajszeretet alapvonásaival. Kikerekítette a hazát, betetőzte jellemünket. Honszerzése útján birtokhagyó ősatyjává lett minden magyarnak, az ősi erény ideálja feiállítása által fenntartója lett a hazának, meghagyva nekünk, hogy minden ország azokkal az eszközökkel lesz megtartható, melyekkel szereztetett. Anyagi, erkölcsi és szellemi akkora örökséget hagyott, hogy bár voltak tékozló nemzedékek, nem bírták elpusztítani. Ránk hagyta nevének varázsát, mely lelkesedésünk örök forrása.

Ez volna rövid képmagyarázata annak a szobornak s fiúi hálánk annak a nyilatkozatának, hogy a törvényhozás Árpád emlékének szobrot emel s azon Zala György már dolgozik s leleplezési ünnepét 1902-re tervezték, mint a honfoglalás bevégeztének igényelt ezredéves fordulójára.

A nemzet kegyelele azonban még tovább kívánt menni. Csepel-sziget, hol Árpád a Duna balpartja elfoglalása után megpihent, Ráczkevény, a királyi család uradalma központján, Árpádnak szobrot kívánt emelni. A király az uradalmi kastély kertjét nyilvános kertté engedte át s okt. 25-én a szobrot ünnepélyesen leleplezték. Zemplén- és Ungmegye szintén szobrot állít, díszelnőkül Munkácsit kérték fel.

Méltatlanok maradtunk volna őseinkhez, ha a honfoglaló törzsek, a honfoglaló vezérek iránt nem nyilatkozott volna meg kegyeletünk.

A honfoglalást a kormány megfestette legnagyobb mesterrünkkel, Munkácsy Mihálylyal, az országház számára. A nagyszerű kép Árpádot s a honfoglalókat abban a jelenetben ábrázolja, mikor az itt talált népek meghódolnak.

A honfoglalás, a hét honfoglaló törzs, hét vezér emlékére a törvényhozás hét milleniumi emlékművet szavazva meg, leleplezését vagy alapkö-létételét az országos ünnepek sorába foglalta.

Feszti Árpád a honfoglalást körképben állította elő, abban a jelenetben, a mikor a haza földére lépnek.

Árpád s a honfoglalók megjelenését a haza határán, átnyomulását a vereczkei szoroson Munkácsnak, Beregmegye örökítette meg egy emléktáblával a haza határán s egy emlékoszloppal a Beszkid-hegy egyik ormán.

S az ős Hubát Tisza-Füred, a tetétleni halmon való táborozást Nagy-Kőrös tisztelte meg emlékkal. Árpád győzelmét Bánhidánál Komárommegye, Árpád fia Zsolt eljegyeztetését Mén-Maróth leányával, Biharmegye festetette meg.

A Lehel igényelt kürtjét, egy elefántesont kürtöt, melyet dombormű faragványban harcosok borítanak, Jászberény városa mint honfoglalási ereklyét őriz s állította ki.

III. Szent István.

A haza meg volt szállva, de még mind csak hódító ázsiai tábornak nézettünk, kikkel Európa nem akar szóba állani. Szeretnének visszaüzni, megsemmisíteni, mint a hunt és avart.

Az Árpád után következett Zsolt és Taksony alatt a lóhátról nyilazó magyar, a még mind római módra gyalog harczoló Európát, évtizedeken át támadja. Mignem végre Európa is lóra kapta magát. Botond bárdja rést üt Konstantinápoly arany kapuján; támadják a frankokat, Felső-Olaszországban s túl a Rajnán. Így folyt félszázadokon át. Fegyverrel akarjuk kicsikarni elismeretetésünket, de senki, csakis a görög császárság irogat a turkok fejedelmének, ajánlgatja barátságát, térítőit. Mi azonban nyugot barátságát kerestük.

Geyza vezér felismerte a helyzet kedvező voltát. Hogy az augsburgi csata befejezést nyerjen, 973-ban II. Ottó császárhoz, mint hatalom hatalomhoz Quedlinburgba követséget meneszt. A continens legnagyobb hatalma, a nyugoti kereszténység világi feje, szerződő félnek, hatalomnak, európai államnak ismert el. Békét kötött, a quedinburgi békét, mely honfoglalásunk elismerése. Kardunkat hüvelyébe dugtuk.

A quedinburgi béke feltétele, hogy hittérítőket bocsátunk az országba. Mi egyértelmű volt azzal, hogy meghajlunk az európai keresztény civilisatio előtt. Nagy és nehéz feltétel, de szavunkat adtuk. A szótartás, e nemzeti erény, lovagiasságunk, nemzeti becsületünk volt általa lekötve. Pedig ez ígélet a nemzet egész lélekvilágának átalakulását kihivta.

Elhagyni a nomád életet, lemondani a harczokról, zsákmány helyett munka után élni, lemondani a pogányság áldozatairól, a keresztényben embertársunkat látni, kinek vagyona, élete többé nem az erősebb kérdése. Szóval meghajolni az európai civilisatio akkori uralkodó eszméi, a keresztény vallás s az államhatalom tekintélye előtt ezzel kellett számolni a nemzetnek. S szerencsénkre, a mily nagy volt a nemzet egy századon át fegyverben, ép oly nagynak bizonyította magát az önkéntes lefegyverzés keresztülvitelében.

Az ország megnyílt a térítőknél. Jöttek a keleti, jöttek a

nyugoti vallás térítői. Mind a kettő hódított. Az egyik szláv, a másik latin liturgiát tesz kilátásba. Geyza vezér nem haladt a bolgárok nyomán, melyet a szláv liturgia elfogadása szlávvá alakított, a nyugati vallástól fogadta el a kereszténységet. Mint fejedelem lépett fel. A törzsfőnökök hatalmát megtörte. A vérszerződés állaspontjára állt, mely a fővezerséget Álmos és Árpád törzse kezébe tette le. Kitűzte az acclimaltatás lobogóját, hatalmas egyénisége intett népének, hogy kövesse. A császár személyében Európával kötött békéje feltételét végrehajtotta. A nemzet a visszaveretés és kiirtatás félelmétől felszabadult.

Mit Geyza vezér beindított, fia Szent István európai szempontból, európai színvonalon formulázta. A rohamos metamorphosis, melyen nemzetünk egy század alatt keresztül ment, a bámulat csodálatát kelti fel. Nem tudjuk vitézségét vagy bölcsességét bámuljuk inkább az akkori időknek.

Egy ázsiai pogány nép nem ismerte az európai civilisatio azt a kiindulási pontját, hogy az eszmék, igazságok és intézmények egy része örök és változhatatlan, másrésze ideieglenes, idővel váltóztatható. Az igazság, a tekintély, a hatalom isteni, másfelől világi voltával most ismerkedik meg.

Nagy Károly frank király, kinek az európai civilisatio conceptióját köszönjük, minden eddigi civilisatiótól eltérőleg a pápaságot visszaszorította az isteniek szolgálatára, a világiakat emancipálta, mint császár maga állott élére. De szüksége volt a hatalom isteni eredetének fogalmára, magát a pápával megkoronáztatta, s magát a keresztény világ világi fejének proclamálta.

Nagy Károly félmunkát végzett, dualizmust teremtett. S már a vezérek korában felvetik az Ottók, az Ottó nevű német faji császárok, melyik a nap, melyik a hold. A hatalmi sferák ezüszavarában jelenik meg a nagy reformátor Geyza, még nagyobb reformátor fia István, ki atyja fejedelmi székét átveszi, már a római egyház híve, nős s a német császárnak sógora. Országát az európai államok sorába kívánta iktattatni.

Válúton állott, mely nem is két, hanem három utat mutatott. Bölcsességének ki kellett találni, hogy melyik vezető nemzete függetlenségéhez.

Három hatalom tartott igényt az államalkotás elismerése,

a korona kiszolgáltatása jogcíméhez. A keleti császárság, mely az országaiba vonúlt bolgárság függetlenségét alig pár tizede verte le; a római császárság, melytől ez időben fogad el a cseh koronát, s azáltal a német birodalom hűbértartományává vált; harmadik a szentszék, mely politikai függetlenségünket nem fenyegette. István már keresztségenél fogva a nyugoti civilisatio kötelékébe indúlt. A hittérítés munkájának maga állott élére, nemzetét a nyugati egyház kebelébe térítette. Akkor követet indított Rómába, országát a nyugati egyház fenhatóságának ajánlta fel, a pápától koronát kért. Egy okmány kísérte a koronát, melynek ismert példánya lehet hamis, szövege ténynyé vált. A szentszék a neki felajánlt országot visszabocsátotta a később szentté avatott királynak, apostoli küldetéssel ruházta fel. A koronázás az 1000-ik évben végbe ment. A magyar független királyság meg volt alapítva.

Keresztényekké lettünk, de a rajongás és képmutatás szenvedélye nélkül. A nyugoti vallás szövetségébe léptünk, de a császár fenhatóságának elismerése nélkül. Meghajoltunk a szentszék fenhatósága előtt, de a nélkül, hogy a főpapi méltóságok kirevezése és javadalmak adományozásáról a korona lemondott volna. Nemzeti államot, nemzeti királyságot, az investitura jogának visszatartása által nemzeti papságot alapítottunk. A felsőház elemeivel, alkotmányos monarchiát, az egyéni képesség alapján.

A honszerző Árpád után, az államalapító szent István felé fordult hódolatunk érzete. A történelmi kiállítás bemutatta kilencz századon át fenmaradt emléktárgyait. Szoborműveket emeltünk nagy nevének.

A történelmi kiállításra a bécsi Capuczinus Convent beküldötte fővegét, arannyal átszőtt vörös-selyemből; továbbá drágaköves pénzerszényét; Pannonhalma a pannonhalmi főapát-ság alapító oklevelét; a nemzeti múzeum Hartvick püspök hártya kéziratát. Építményei emlékét a székesfehérvári bazilika oszlopfejei mutatták be. Császka György kalocsai érsek egyik ékszerészünktől megszerezte százezer forintnyi összegért a kiállításban általánosán bámult ércszobrárt.

A törvényhozás szent Istvánnak milleniumi emlékszobrot

szavazott, mely Budán a Halász-bástyán lett volna felállítandó, de most a Mátyás-templom előtti térre tervezik.

A Pannonhalmán felállított Árpád-émlék kupolája alá az apátság szoborműben készítetteti azt a jelenetet, a midőn Asztrik a hozott koronát szent Istvánnak átnyújtja. Az esztergomi bazilikában szent Márton tiszteletére oltárt állítottak, alkotója Kiss György szobrász. Az oltáron szent Márton püspök szobra, az oltárlapon három relief. Az első az a jelenet, mikor szent István a csata előtt fogadalmat tesz, hogy ha legyőzi a pogányt, a somogyi tizedet a benczéseknek adományozza, a második szent István küzdelmét ábrázolja Koppány vezérrel, a harmadik pedig a tizedről szóló okmány átadását a pannonhalmi benczéseknek.

A szatmármegyei bicszádi kolostor a millenium emlékére díszes emlékoszlopot állíttatott. Az oszlopot allegorikus kép díszíti, a melyből gyönyörűen válik ki szent István alakja, a mint az ország patronája előtt átadja Ferencz József királynak és Erzsébet királynénak a magyar szent koronát.

Benczur megfestette szent István megkereszteltetését. Zemplényi a megvakított Vazul szent István elébe vezettetését, a budai krónika után, mely szerint neki nincs része a megvakíttatásban.

Különben legragyogóbb emlékoszlopa, koronája, az az alkotása, hogy egy államot, mely nem egységes nemzet hazája, úgy megalkotott, hogy benne a jogrend és szabadság századokon át rendületlenül megállott.

III. Szent László.

Első nagy királyunk halála után politikai földrajzi fekvésünk, a szláv és német elem közé lett beékelésünk hátrányai azonnal feltárultak. Államfentartási képességünk kemény próbára tétetett.

A német-római császárság még szent István életében zárt és nyílt sisakkal függetlenségünk ellen tört. Halála után nyíltan fellépett, hűbéres országai kötelékébe kívánta vonni. Hová a kereszt fel van ütve, a terület a római császárság hűbér tartománya, volt azon kor fogalma. Magyarország pedig nem ismerte el. III. Henrik császár s az ifjú monarchia közt kitört a háború.

A nagy király halála után a császárnak is jelöltje van. Vá-

lasztó királyság vagyunk az Árpádok családjára szorítva. Jelöltje szintén Árpád véreből való, csak hogy a császár fenhatóságát elismeri. A nemzeti jelölteket egymás után seprí el a harc, de előtört a nemzet egy század óta pihenő temperamentuma, büszkesége magyar voltára, függetlenségére.

S velünk volt a gondviselés. IX. Leó pápa 1052-ben hosszú útra szánta el magát, a császári táborba jött, Pozsony ostromát félbeszakította, III. Henriket hűbérigényéről lemondatta. Következője IV. Henrik megújította a támadást, a hatalmas VII. Gergely pápa a császár pártfogoltjának, Salamonnak, 1074-ben megírta hogy tudnia kellett, hogy országát nem lett volna szabad a császárnak felajánlania, mert az ország a szentszék tulajdona. A nemzeti királynak Gejzának pedig 1075-ben kinyilatkoztatta hogy Magyarországnak függetlenségben kell maradni, nem lehet másnak, mint a római egyháznak alávetve, melynek alattvalói azonban nem szolgák, hanem fiai.

Az egyházi és világi hatalom küzdelmében a fölény felett, szolgálatunkat az egyháznak kellett felajánlanunk, különben a német birodalomba olvasztattunk volna. A vatikán győzött, következett IV. Henrik canossai vezeklése, a hét császárválasztó fejedelemség felállítása, a császárságnak választás alá vetettsége. mi egyidőre a beolvasztatás küzdelmétől megmentett.

A függetlenségi harc, mely negyven évig tartott, egybe forrasztotta a nemzetet. Bebizonyította életképességünket s azt, hogy geniuszunk minden időre megteremti a nagy férfiakat, kik a nemzetet kitartásra lelkesítsék s győzelemre vezessék. Béla, Gejza királyok neve maradt e korból ajkainkon, de különösen a László királyé, a későbbi szentté, ki függetlenségi harcunkat befejezte, s következőjével Kálmánnal a vérszerződést s szent István alkotmánya alapján az Árpádok államát betetőzte.

A legendák hőisének, Szent Lászlónak is meghoztuk visszaemlékezésünk hódolatát. Porai Nagyváradon pihennek. Hajdan állított lovagszobrát elseperték a viharok. A biharmegyei régészeti társulat emlékéért ezredévi ünnepe központjává tette.

Nagyvárad megbízásából Bihari ecsetje szent László sírja emlékéit újította fel. A képben Zsigmond király a nagyváradi székesegyházban szent-László sírjánál találkozik Jagello Ulászló

lengyel királylyal: a székesegyház színes ablakain beszűrődő fény, a gazdag gyülekezet ruháinak pompája, a két méltóságos király a középen, a fehérruhás leánykák, a főpapok és főurak csoportja a sírra vetik fényöket.

Bajorországban Kneipp Sebestyén híres Wörishofenében József és József Ágost magyar királyi herczegek pompás ablakfestményekkel ajándékozták meg a most megnyílt Kneippianum nevű szegények kórházát. A három emeletes épület lépcsőházának Széchenyi Gyula gróffal egyetemben három festett ablakot csináltattak. Az első ablak szent Istvánt ábrázolja, a mint a magyar koronát Magyarország védőasszonyának följánlja. A nemzeti színű girlandba foglalt kép fölírata Hl. Stefan und I. König Ungarn, bitt für uns. Alul a bal sarokban van József kir. herczeg czímere, a másik sarokban a következő magyar ajánlás. A magyar milléniumra József magyar királyi herczeg stb. 1896. A második emelet ablaka szent László király lovas alakját ábrázolja, a mint a sziklából forrást fakaszt. Az üvegkép fölírata Heilige Ladislaus König von Ungarn bitt für uns. Alul látható József Ágost kir. herczeg czímere s a másik sarokban a következő írás: A magyar ezeréves jubileumára József Ágost magyar királyi herczeg 1896. A harmadik emeleti ablakban van Szent Erzsébet, a mint egy ifjúnak, aggastyánnak és anyának alamizsnát osztogat. Őlében gyönyörű rózsák, a palota ormán magyar korona. Felírata Hl. Elisabeth ungarische Königstochter bitt für uns. A Széchenyi-czímer mellett a következő ajánlás: Magyarország ezeréves fönnállásának emlékére Széchenyi Gyula gróf 1896. A három üvegfestmény Münchenben készült.

IV. Az utolsó Árpádok

Folytatták a szent királyok munkáját. A monarchia, az egyház, a politikailag egységes nemzet politikáját befelé, kifelé az országnak hűbéres tartományokkal való körülvételét.

Ezredéves ünnepelésünket nem láttuk volna teljesnek a róluk való megemlékezés nélkül. A templomokat, miket emeltek, a sírboltokat, hová temetkeztek, elseperték a későbbi idők. Ha a szent István Székesfejerváron őrzött koponyáját ereklyének tekintjük, egyedül III. Béla és neje antiochiai Anna csonttetemeit

sikerült feltalálnunk a székesfejérvári egyház romjai közt : kegyelettel a nemzeti múzeumba helyeztük, azzal a gondolattal, hogy a Máttyás-templomban ünnepélyesen elhelyezzük.

II. Endre keresztes vitézei a jeruzsálemi harcztéren megismerkedtek Anglia akkor keletkezett magna chartája eszméivel, hazajövet kiadatták az arany bullát. Nem talált festőre.

A keresztes hadjáratok által felbolygatott ázsiai népek, Dzsingisz khán alatt megrohanták hazánkat. A Sajónál ütközetet vesztettünk. Egy évre mongol-tatár országgá lett hazánk. IV. Béla, második honfoglaló, az országot visszaállította. Grünwald Béla megfestette azt a jelenetet, a mikor az újraszervező király a kipusztított hazába a szigetekről visszatér.

Felújították azt az emléket, mely szerint IV. László az akkor császárnak választott Habsburg Rudolffal szövetséget köt, Ottokárt s a cseh birodalmat leverik, s Ausztria hatalmi állása alapját megvetik. A két uralkodó találkozását Than Móról képen régebbi idő óta bírjuk. Most a történelmi kiállítás részére a bécsi állami levéltár átküldte azt a hat függő pecséttel ellátott hártya-okmányt, melyet a két uralkodó 1277 jul. 12-én aláírt.

Építészeti emlékekben és emlékmombokban is elvonult előttünk az Árpádok kora. az esztergomi, pécsi, kalocsai, gyulafejérvári székesegyházak, a szegszárdi apátság, a zsámbéki templom romjaiból előkerült s kiállítatott oszlopokban és oszlopfőkben. Különösen az 1256-ban felszentelt s korunkra lejött jaáki apátság templomában, melynek mása a történelmi csoport egyik épületét teszi ; s melynek eredetije helyreállítására Széchenyi Miklós gróf jaáki apát, a millenium emlékére 10.000 frtot adományozott.

A kolozs-monostori szent Benedek-apátság templomának oltárrésze maig is templomúl szolgál ; az erdélyi r. kath. status restaurálását milleniumi emlék gyanánt elhatározta.

Különben az Árpádok dicső korának legragyogóbb ércoszlopa a haza és a nemzeti állam és egyház, melyet megszereztek, szerveztek, megtartottak s utódaikra hagytak ; s az a szellem, mely reánk hagyta ősi intézményeink tiszteletben tartása érzelmét, a kitartás erélyét, a nemzet jövőjében való bizalmat, a hazáért, szabadságért, koronáért élni-halni tudás tradícióját, erényét, bátorságát.

V. Hunyadiak emlékezete.

Másfél évszázad következett, melyért nem lelkesült senki. Pedig az Anjouk visszahódították Velenczétől Dalmátiát, Velenczét 7000 arany évi fizetésre kötelezték. Nagy Lajos Magyar- és Lengyelországot personál unióba hozta. A Luxemburgiak a magyar trón lépcsőjén császári méltóságra emelkedtek. Budavárát fejedelmek, királyok gyülekezetei ragyogtatták. De mind ez idegen hideg fény, mely hazánk földére termékenítőleg nem hatott. Egyedül Zsigmond király állította magának azt az emléket, hogy a koronának visszaszerezte az investitura ősi jogát, s a jus placeti jogával bátyázta körül.

Kaput nyitottak a feudális intézményeknek. Az Anjouk a földbirtokot és társadalmat feudális alapra fektették, Nagy Lajosnak a történelmi tárlaton felmutatott 1351-iki törvénye jobbságát teremtett. Megfosztották a nemzet zömét a földbirtok jogától, ezáltal elaltatták benne a haza szeretetét, az anyaföldhez ragaszkodás érzetét. Kivették a nép kezéből a fegyvert, s a haza védelmére bandériumokat állítottak. S mikor megjött a török, az Árpádok egységes nemzetének hazaszeretete csak falujának határáig terjedt, a haza védelmét a bandériumok aranyos zászlójától várták.

Az Anjouk osztályokra szakgatták a nemzetet, felbontották az Árpádok politikai egységes nemzetét. A tisztségeket tehetségekre bízás helyett családi örökségekké tették. A Luxemburgiak hazánk lassu beolvasztása politikáját hozták trónunkra. Terrorizmust és corruptiot alkalmaztak, szellemünket megrontották.

Szerencsénkre a nemzet derekát, a középosztályt e vérmérgezés nem hatotta át. A középosztály, nemzeti temperamentumunk leghívebb képviselője, szerencsénkre nem szakadt el a néptől, a nép érzelve nem hidegült el tőle. Az akkori gentry még mélyebben eresztette gyökerét a haza földébe. S nem soká ütött is a megpróbáltatás órája.

Délről a láthatár borúlni kezdett. A török Ázsiából már székhelyét Drinápolyba tette. Konstantinápolyt s hazánkat fenyegeti. Az Anjouk a török helyett a keleti vallásból kiszakadt bogumillekkel harcolnak. A tengeri hatalmak a helyett, hogy a

tengeren állták volna el a török útját, az olaszok az átszállítással még üzletet csinálnak ; a Vatikán mint kiközösített földet védelemre nem tartja érdemesnek.

De a veszély pillanatában reánk tekint a gondviselés. Miként az orleansi szűzet az angoloktól csaknem meghódított Franciaországnak ezidőben. nekünk is elküld egy csodás családot a Hunyadi-házban. A népből itt is előáll a vezér. Nemzeti színeink ismét felragyogtak.

Visszazökkentünk az elvesztett nemzeties irányba. Apa és fiú példányképe lett a nemzetnek.

A nagyapát, ki már Hunyadvár ura, alig ismerjük ; az apa már Magyarország kormányzója, a fiú Magyarország legnagyobb, leggeniálisabb királya.

Az apa csatáról-csatára vezeti a nemzetet. Kormányzója lett s a helyett, hogy a hatalmat magának tartotta volna, serget ültet fel, a letartóztatott gyermek királyt kiszabadítja s kormánypálczáját lábaihoz teszi. A fiú trónra jut, a korona a haza határán kívül le van foglalva, fegyvert fog s mint önállóságunk jelképét, a koronát visszavívja.

Az apa védelmi harczokat folytat, kiverte az ellent, a haza épsége minden felett áll előtte. A fiú már támad, hódít, harczait a hon határán kívül folytatja Azon kor tanaként : jobb felgyújtani a szomszéd házáat, mint várni, hogy ő dobjon üszköt a mienkre.

Az apa még a lovagkor alkonyának, a fiú már a renaissance hajnalának gyermeke. A renaissance a szellem felszabadításáért, levegőért, világosságért kiált.

Az apa harczaiban visszaadta a nemzet bátorságát, önbizalmát ; honvédelmi harczai az Arpádok dicső csatáinak lettek folytatásai. Akkor igazán állt, mit egy francia mond : a hány magyar, annyi lovag A német mondás szerint : minden íz egy férfi. A fiú, a mint a koronát fejére tehetette, a mint a koronázási királyhalomról a világ négy tájára suhinthatott, a honfoglalás folytatásához, egy még nagyobb magyar birodalom alkotásához, a mai Ausztria-Magyarország megalkotásához fogott, csakhogy magyar hegemonia alatt. A nemzeti dicsőség lángját gyújtotta fel s mint történészei róla írják, hogy ha lóhátra ült, egy fővel

magasabbnak látszott, a nemzet fejét egy fővel magasabbra emelte.

Az apa harczai után templomokat épített, építi hazánk maig is legművészibb lovagvárát, sásfészket a sasfiaknak; a fiú harczai után művészei, tudósai közé száll, a renaissance szellemesebb légkörébe, figyelmeztetve nemzetét, hogy a puskapor, a nyomtatás már fel van találva, hogy Amerikát már keresik, hogy a szellem, az ész fensége, az egyén értékének felismerése kezdődik.

Az apa lovagiasságunkat kifejtette, megvetette társadalmunk sarkkövét, a hazáért és királyért lett jelszavunk. A fiú az állameszme fogalmát hagyta örökül; a koronát dicsfénnyel vonta körül; a törvény, a jogrend, az igazság tiszteletében, a szabadság imádásában erősítette meg nemzetét. Visszaállította a nemzet Árpád által reánk hagyott nemzeti egységét, mi ugyanannyit tesz, a demokratikus irányt.

Társadalmi foglmainkat, fogalmunkat az állameszméről a Hunyadiak kora tisztázta s hagyta reánk; ez az, miért a Hunyadiak nevére szívünk mindannyiszor megdobbban. A nemzet osztatlan bámulata és hálája érintetlen hagyja a kérdést, melyik volt nagyobb, az apa vagy fiú. Hunyadi János az utolsó lovag, Árpád után a legnagyobb hadvezérünk, vagy Hunyadi Mátyás. az utolsó nemzeti király szent István után, Magyarország legnagyobb királya. Egyik nagyobb, mint a másik, két legtipikusabb magyar, kikben nemzeti geniuszunk legtökéletesebb kifejezésre jutott.

Hunyadi János, mint az ország fővezére, főkormányzója, félredobja az Anjouk színpadias banderiális rendszerét, véres kardot hordoztat, mi annyit jelent, hogy mindenki a királyi tábor zászlója alá sorakozzék. A családfák nélküli hősök csak úgy termettek. Megkezdí hadverő csatáinak hosszú sorát. A nemzet egy táborrá, egy test-, egy lélekké válik. S mikor 1456-ban belgrádi fényes győzelme után meghal, felfrissített vérral hagyja nemzetét maga után. S egy mesés jelenet merül fel történetünkben. A középosztály táborba száll, Buda alá vonúl, Hunyadi János fiát a Duna jegén királynak kiáltja ki.

Az Árpádok után az ünnepeltetés fénye, melege a Hunyadi-házat sugározta be.

Hunyadi János, a középkori lovag, az országos főkormányzó, a győzhetetlen hadvezér neve uralta a kiállítás történelmi csoportját. Vajda-hunyadi várát, mit 1442-ben építtetett s mint a renaissance építészet remekét, a kiállítás másolatban felépíttette s a történelmi kiállítás központjává, nagy nevének hirdetőjévé tette.

Zimonyi vára, hová belgrádi fényes, de utolsó győzelme után mint beteget vitette magát s meghalt : a hét országos millenniumi emlékművek egyike helyéül jelettetett.

Hunyadmegye kinek nevét tűzhette volna ünneplő zászlójára, mint nagy szülöttjéét, ki a megye nevét az ország legfényesebb nevű megyéjévé tette.

Milleniumi festmény gyanánt megfestette harczba vonulását s a mellett a megye két pontjára Hunyadi-emléket emeltetett.

Ki alatt nagyságunk híre Európát betöltötte, Mátyás király nemzeti nagy egyéniségének, uralkodása fényének visszasugárzása festőt, költőt, szobrászt foglalkoztatott.

Mintegy körkép vonult fel lelkesítő emlékezete. A tatai gróf, színháza karmesterével, Auer Károlylyal, Vörösmarty Szép Ilonkája után, Corvin Mátyás című népies operát szerzettetett, mi az operában is színre került.

A festők kiállításán két kép ragadta meg a figyelmet. Liczen-Majer Sándor megfestette azt a jelenetet, midőn Hunyadi Mátyásnak Prágában, Podiebrád udvarában hírül hozza a magyar küldöttség, hogy királylyá választották. Ott áll a fiatal Mátyás, mint ifjú, dolgozóasztala mellett, melyen könyvek hevernek. Előtte a magyar küldöttség vezére térdepelve nyújtja át neki vánkoson a díszkardot. A küldöttség áll előkelő urakból, papi díszbe öltözött főpapokból, kik az ifjú királyt nézik áhítattal, lelkesedéssel. Az asztal körül pedig egy úr, maga Podiebrád, neje és annak ölébe rejtőző leánya. A másik festő, Koroknyai Ottó a nagy királyt Bécs előtt mozgalmas jelenetben mutatja fel. Mátyás király lovon, mögötte harczosai, előtte Bécs polgárai, élükön a polgármesterrel, ki vánkoson nyújtja át a királynak a város kulcsait. A háttérben a város Szent István-templom tornyával. Mátyás tudósai körében, már régóta festőt talált.

A főváros mellett a Mátyás-földiek az ottani parkban szob-

rot állítottak, mit Paulheim József Mátrai Lajos szobrászsza-
l készíttetett.

A történelmi kiállítás XI. terme, Mátyás király kora cí-
mel, a nagy király annyi fenmaradt emlék-tárgyát mutatta fel,
hogy egész alakját emlékünke varázsolhatjuk. Ott volt több
arcképe, némelyiken imperatori koszorúval, aranyozott címe-
rével, Galgóczról. Ott van misekönyve, Esztergomból kincset érő
kalváriája, oltár-szobrocskája aranyból, felső részén a Golgota,
talapzatán három sphinx címerét tartja, az egész ötvösmű drága
kövekkel, igaz gyöngyökkel ékítve; mise ruhák Magyarország
címerével. Ki volt állítva 1486-ki törvénye, 1488-ból Bécs város
kiváltságát megerősítő okmánya, Bécs város levéltárából. Az
általa alapított Akademia Istropolitana emlékére az akademia
cancellára síremléke figyelmeztet. Ott díszlett több Korvina,
pazar lapszél díszítéssel, initialéval, egyházi atyák, római
classicusok. az egyetemi s a bécsi udvari könyvtárból; köztők,
melyeket II. Abdul Hamid szultán vissza ajándékozott. A közép-
kori lovag, ki harczolt és imádkozott, a művészet és tudomány
pártoló uralkodó, az apjánál nem kisebb hadvezér, a nagy király
fenmaradt emléktárgyaiban előttünk állt.

Messze terjedt dicsőségét hirdetik a külföldön, Boroszlóban,
Bautzenben kegyeletben tartott szobrászati emlékek. A szász-
országi Bautzen városi dombormű gypsmásolata, 1486 évszám-
mal, kiállításunk egyik vonzó tárgya volt.

Dicsőítése különben a kolozsvári lovagszoborban kulmi-
nált, melynek alapköve letétele ünnepét a kormány a milleniumi
nemzeti ünnepek sorába felvette s ünnepélyén a király is képvi-
seltette magát.

VI. Verbőczy és Mohács.

Mátyás király után Nagy Lajos leányágának ivadéki, Ja-
gellók jöttek trónra, kik a nemzeti királyság folytatásáért lelke-
sedtek: a felújuló idegen uralom alatt féltettük traditionális jog-
szokásainkat, codificatiojával országgyűlésileg megbízták 1498ban
Ádám ítélőmestert, 1507-ben a Zápolyák ítélőmesterét Verbőczy
Istvánt, ki később a nemzeti párt nádorává nőtte ki magát.

Alkotmányunk sarkköveit a vérszerződés, szent István, szent

László, Kálmán király decretumai. II. Endre arany bullája, az utolsó Árpád törvényezikkei képezték. Az Anjouk 1351-ki törvénye felbontotta a jogegyenlőséget; a kanonjog s Mátyás király olasz jogtudósai által utánzott római jog, ősi jogunk nemzeti jellegét felforgatással fenyegették. Verbőczy feladata volt a nemzet törvényeit és jogszokásait codificálni. S a nagy jogtudós és hazafi egész törvénykönyvet írt, azt hét év múlva, 1414 okt. 17-én az országgyűlésnek beterjesztette.

Verbőczy nemcsak nagy munkát végzett, nemcsak kora műveltségi színvonalának emelt maradandó emléket: a nemzet örök hálájára tette magát érdemessé, mert Verbőczy Tripartituma nélkül ma aligha lenne magyar nemzet.

Mit Anglia maig elmulasztott, mit Franciaország Verbőczy idejében 1405 és 1414-ben, Poroszország 1792-ben, Ausztria 1811-ben teljesített: Magyarország polgári törvénykönyvét már akkor megíratta, s 1517-ben nyomtatásban is kiadta, s Veress Bálint 1567-ki, Heltai Gáspár 1571-ki, Laskai János 1581-ki fordításában a nemzet bibliájává lett. S mint örökbecsű jogforrásunkat az Akadémia 1844. és 1894-ben szintén kiadta.

Minden nemes a korona tagja, nincs senkinek nagyobb vagy kisebb szabadsága, mint a másoknak, volt vezérelve. S a nemzet hazaszeretetének köszönjük, hogy az akkor már kifejlett arisztocratia e törvényt elfogadta, s Ulászló királynak köszönjük, hogy szentesítette. S bár törvényes záradékkal ellátva, szokásosan kihirdetve nem volt, a nemzet józan eszének köszönhetjük, hogy törvényerővé emelte, minden sora előtt meghajolt. Sikeresebb a nagy romlás, a háromfelé szakadás után, nemcsak a királyi Magyarország, hanem az erdélyi fejedelemség, sőt a török hódoltság is, mint a haza törvénykönyvére támaszkodott, egymással a hatalom tulkapásaival szemben. Kapcsa lett a nemzetnek, Vestatüze lett a szabadság-érzetnek, emléke a nemzet független századainak. Mely nélkül a haza szétmállott volna.

Nemzeti szellemünk, hatszázados jogrendünk kifejezésre juttatójának, kinek Árpád, szent István és Mátyás királyé után senkinek se emlegette a nevét annyit a magyar, a középosztály szülötte, a Verbőczy szülőföldje felett folytatott vita, Ugocsa vármegye javára döntött. Arczképét megfestettette s ünneplései köz-

pontjává tette. De mily méltó lett volna egy testő ecsetjére a jelenet, mikor Tripartitumát az országgyűlésnek benyújtja, vagy nádorrá, a középosztály nádorává lett megválasztatása. Hazaszeretetének bizonyítványát a történelmi kiállítás mutatta fel, abban az okmányban, mely által János király 1538-ban neki a tolnamegyei Szárd-várát adományozza.

Mikor állami életünk jogrendjét betetőzve láttuk. jött a nagy romlás. A török évtizedeken át nyugtot hagyott harczyi készülleteivel készen volt, megrohanni készült az országot. A pápa a magyar, cseh és lengyel hármass szövetséget akarta a Jagellokkal létre hozatni, de csak a magyar és cseh korona jutott persónál unioba, Buda székhelylyel. A pápa keresztadat predikáltatna, de Európa a reformatio, a középkort felforgatni akaró absolutismus fellépésével van elfoglalva. Nálunk kitűzeti a kereszt had lobogóját, a nagyok nem szálnak táborba ; a magára hagyott kereszt had, hogy magát élelmezze a szintén nem mutatkozó udvar vezérférfaai jószágára vetette magát. Fegyveres nép leverte, törvényhozás földhöz kötött örök jobbágyságra vetette.

Megjött a török, elsőbben Belgrádot, az Alduna kulcsát foglalta el. Pár évi pihenés után megjelent xerxesi táborával. Fegyelmezett sorkatonaság a bandériális rendszeren nyugvó ország ellen, mely a szentszék által kilátásba helyezett európai segítségben bizakodott.

A veszély pillanatában az urak a népet nem merik fegyverbe híni. Rendes katonaságunk, mint Mátyásnak, nincs. A püspökök, zászlósúrak, főurak, a király táborába szálnak, de nép és sereg nélkül. S bekövetkezett Mohács főurak, püspökök a királylyal együtt csatatéren vesztek.

A halottakat Perényiné, Kanizsai Dorottya, Siklósvár asszonya eltemettette, s akkor Király József pécsi püspök kápolnát emeltetett : most Mohács város, mely minden évben emlékünnepet ül, a gyászos helyet új kápolna állítással kívánja megjelölni. Sepác József főbíró elnöksége alatt, a megye és város férffaiból bizottság alakult, s az országos gyűjtés nagyban foly. A kiállí-

táson egy megmentett tépett zászló hirdeti a véres küzdelmet, melynek egyik felén Szűz Mária, másik felén az ország címere.

Melylyel nemzeti nagyságunk hatszáz éves pályafutása bezárul, a korszak emléke iránti tiszteletünk jutott kifejezésre az által, hogy Mátyás budavári templomát, a bártfai templomot, a kassai domot restauráltattuk, s az utolsó isménti felszenteltetését, ünnepségeink programjába soroztuk. S a Hunyadi vár restaurációját folytatjuk.

VII. Mohács után, a törökök kinyomásaig.

Mohácsnál a király is elesett, e tette a csatát végzetessé. A honfoglalástól, a mongol-tatár járástól számítva, harmadszor merült fel a kérdés: kié legyen a Közép-Duna, legalább, hogy ki uralkodjék felette. Végre is hazánk előbb kétfelé szakad, a nemzeti király s a Habsburgház között; majd háromfelé, a harmadik osztozó a török hatalom. Egyelőre másfél százados szenvedés szakad a nemzetre. Ünnepi hangulatunk még e korszakban is keresi a derűsebb napokat.

A Zápolyaház s vele a nemzeti királyság Erdélybe vonul, s adófizetés mellett a töröknek, alakul az erdélyi fejedelemség, alkotmánynyal, nemzeti nyelvvel, szabad vallás gyakorlással, vagy is a reformatio nyomán keletkezett felekezetek törvényesítésével. Torda város megfestette azt a jelenetet, midőn falai közt lefolyt 1657-ben az erdélyi országgyűlés, mely a felekezetek szabad vallásgyakorlatát kimondotta. Nemzeti irodalmunk megszólalt. Az első magyar nyomtatványokat, Komjáti Benedek szent Pál leveleit, 1535-ből, Pesti Gábor új testamentumát 1536-ból, a kiállítás bemutatta.

Hazánk síksága fel Esztergomig, Egerig török hódoltsággá vált basák alatt, a budai basa főnöksége mellett. Hogy a török Bécs alá ne nyomúlhasson, hazánk örökös csatatér, mely népét kipusztította. Pedig vérünk bőségesen omlott, hősi tetteket míveltünk. Zrinyi Miklós hosszasan védte Szigetvárát, mikor segítség még sem jött, kirohant, hogy a török táboron, melynél a szultán is jelen volt, átvágja magát. A hős halál évfordulóját ünneppé tették, s Szigetvár közönsége emlékoszlopot állít. Felebb

Visegrád felé az a jelenet játszhatott le, hogy a törökök elől menekülő Dobozy Mihály nejét, a ballada szerint, nyeregbe vette, s nehogy üldözői kezébe jusson, szíven dőlte, s maga is elesett. A gyászos helyre, ősrégi nyárfák vetnek árnyékot. Neve a »Dobozy-rét« s az országos vallásalap tulajdona. Az ezredéves ünnepek alkalmából a Dobozy-rétet a pilis-maróthi hazafias érzelmű uradalmi tisztek díszkertté változtatták át s Dobozynak és hitvesének emlékkövet állítanak rajta.

A nyugoti megyék a király hűségében maradtak. Folytatása lenne az egykori magyar királyságnak. A kormány és országgyűlés a határszélen, Pozsonyban húzódott meg. A király Bécsben, Prágában székel. Belga, spanyol, olasz zsoldosokat állított a törökkel szemben mert nem fizették, prédának tekintették az országot. Az aulicus Bocskai István fegyvert ragad, a kiprédált Erdélyből kiveri a vallonokat, az eddigi fejedelemséget visszaállítja, mint Erdély fejedelme hadat vezet a király ellen. Megkötötte 1606-ban a bécsi békét, az ország megtámadott függetlenségét, polgári és vallás szabadságát biztosította. Győztes gyalogságát Debreczen körül telepítette le, keletkeztek a szabad hajdu városok. Hajdu-Böszörmény kezdeményezésére a hajduk utódai Bocskainak szobrot állítanak. Tóth András szobrász már dolgozik rajta.

A török másfél század múlva elérkezettnek vélte az időt, hogy Bécsot ostrom alá vegye. Itt ébredtek fel a szomszéd hatalmak. Összefutottak, visszaverték, s három év múlva szövetséges seregek szálltak Buda alá, a nemzet is fegyvert fogott. Budát 1686-ban visszafoglalták. Benczur történetünk e nagy jelenetét nagyszerű képen állította elő.

A kép középpontja maga a fővezér, lotharingiai Károly, fehér lovon, festői öltözetben, a fővezéri pálczával a kezében. Utána magyar és német urak. Az urak előtt egy magyar harczos barna lovon kürtöt fuj: német és magyar katonák örömkialtásokkal üdvözik a vezéreket. Az előtérben van az utolsó budai basa hatalmas alakja, holtan a földre elterülve. Mellette egy óriási néger, testéből patakzik a vér: míg a többi részt egy gyönyörű török zászló takarja. Azután jönnek katonák, török foglyok, előttük a híres Petneházy és az erős lelkű Tüzes Gábor;

a szerzetes, feszülettel a kezében. Színhely a budai várfal, mely nagy kapuban végződik : a kapun át látszik a Gellért-hegy s a Duna tükre.

Buda bevétele után a török hadjárat vezetése Savoyai Jenő herczeg kezébe esett. Tíz év múlva, 1697-ben Zentánál dicső győzelmet aratott, mit Eisenhut ecsetje állított elénk. A képen a harcztetőpontját éri, a fővezért a csata tüze magával ragadja, kinyújtott kardjával a döntő rohamra tüzeli katonáit. Az előtérben tüzelő tűzerek. E mellett a győztesnek Zenta a jövő évben lovaszobrot emel.

VIII. Thököly, Rákóczy kuruczvilága.

Másfél század tölt el Mohács óta ; minő viszonyba lépett Magyarország a Habsburg-dynastiával, a birodalommal szemben, még nincs eldöntve. Mikor Mohács után a dynastiát emelték a trónra, mindkét részről az a nézet vezetett, hogy miként a luxenburgiak, Jagellók Budán fognak székelni. E helyett túl a Lajtán az a nézet vezetett, hogy Magyarország az örökös tartományok sorába vonassék. Az első választott Habsburg Buda helyett Bécszet tette központtá, a második már a német birodalomba kebeleztetésünket ígérte meg, s az országgyűlést németül nyitotta meg. Nemzeti létünk alapjai, megye, országgyűlés, a nemesség által képviselt nemzeti hadseregünk, protestanssá létünk, a beolvasztásnak akadályúl szolgáltak. A haza fellegvárából, Erdélyből kirohantak a fejedelmek, rendes békekötéseket idéztek fel : de a békekötések hosszú sora, a speyeri bécsi, nikolsburgi, linczi, papiron maradt.

Az olajat a tűzre a vaskvári béke öntötte, mely a magyarok hátamegett az ország háromfelé osztását véglegesítettnek mutatta. Wesselényi nádor tiltakozását ott láttuk a kiállításon. Ne bántsd a magyart — írta egy röpírata czímének Zrinyi Miklós. A haza legnagyobb családai szövetségre lépnek, ezt is láthattuk a kiállításon. A vége az lett, hogy a szövetkezők, mai nyelven szólva, legforradalmibb családok, a Frangepán, Zrinyi, Nádasdy családok végsarjai, mint a kiállításban egy akkori kép mutatta, vérpadra jutottak. Uradalmaik hosszú sora jutalmúl idegeneknek adtak.

A ki sem tört forradalom részesei Erdélybe bujdosnak, kuruczok magjaivá lettek. S mire az alkotmányától megfosztott Magyarország a német lovagrend kormányzása alá adatott, Thököly a bujdosók élére állt. Előállt a kuruczvilág, egy húsz évig folytatott forradalom, a hazáért és szabadságért.

Ez alatt Erdély kimerült, katonailag megszállatott, a török meggyengült, kiveretett, Thököly török földre menekült. A mint a fegyver kiesett a magyar kezéből, arra volt kilátásunk, hogy a török hódoltság német hódoltsággá változik, osztrák tartományá alakíttatunk. Az elbizakodás e megrohanása pillanatában előterem Thököly mostoha, Munkács várát éveken át védő Zrinyi Ilona édes fia. Megújulnak a dicső magyar nemzet vérző sebei — kezdette kiáltványát, kitört a hét évre terjedő Rákóczi-forradalom, függetlenségi harcunk, mely 31 gyalog-, 52 lovas- s így 88 ezredet állított az osztrák ultramontán és abszolú kormány törekvései elébe. Bebizonyítottuk, hogy Ausztria nem elég erős minket legyőzni; utóvégre is a szatlmári békének kellett bekövetkezni, melynek alapján a magyar hadsereg karddal oldalán, bántatlanul vonulhatott vissza tűzhelyéhez, a haza meg volt mentve. Ennek a harmincz éven át fegyverben állásnak, alvásnak emlékét tüntette elő a kiállítás történelmi csoportjának XLV. terme, a Thököly és Rákóczi-kor emlékei czímen. Fenmaradásunk büszke alakjai: Thököly, Zrinyi Ilona, Rákóczi, Beresényi, Károlyi Sándor, Balog Ádám, Bottyán János, Pekri Lőrincz tábornokok, Vay Ádám, Halász Péter kurucz ezredesek arcképei népesítették be a termet. Ott áll a lovas és gyalog kurucz fegyverzetével, puská, karabély, pisztoly, fokos, buzogány, csákány, kard, lőportartóval; ott süvege, forgója, tárogatója, tépett zászlója, lószerszáma, kupája, serlege, Thököly vezérbotja. Egy tábor, mely Endrődy szerint úgy állott elő, hogy az Isten jó kedvében lekapta a legfényesebb csillagot, szedte, vette s a kuruczot teremttette. Ott volt képen, ki őket festette, Kupeczky János, Mányoki Ádám.

E teremben felesleges volt minden magyarázat, Thaly Kálmán e kort úgy leírta. A hangulatot Káldy Gyula históriás énekei adták s adták volna Endrődy Sándor kurucz nótái, ha akkorra megjelentek volna.

Különben e kor ünneplése az ezekre a századokra is kiterjesztett Isten-béke hatása alatt állt. Legfelebb a Rákóczi-induló járta, melynek motivumait e korból, Rákóczi zsbói csatavesztéséből kaptuk; Zemplénmegye Dudics Andrással megfestette Rákóczi bevonulását Ondódra, hol a függetlenségi nyilatkozat felhangzott.

Mikes Kelemennek, Rákóczi bujdosó társának, a szép nyelvű törökországi levelek írójának, szülőföldre, a székelyföldi Zágón emléket kíván állítani. Kik az amnestiát el nem fogadták, poraik idegenben pihennek. Rákóczi uradalmi hosszú sora idegen kézre jutottak; hamvai hazahozatalára folynak az adakozások. Megmentettek, hogy ne jussunk Csehország sorsára. a fejtér-hegyi vereség után.

IX. Ujjászületésünk úttörői.

Ha már katholizáltatni, elnyomatni nem lehet, ellehetne talán németesíteni, gondolták. A Habsburgház férfi ága is kihaló félben. A politika változik. A kormányzás a világi elem kezébe megy át.

A török uralom a magyarságot pusztította ki, vagy fűzte rabszíjra. A kipusztított területekre szerbek, rácok, oláhok, svábok, tótok, csehek lettek telepítve. A magyar sziget körülvéetett. Herder a német bölcsele 1784-ben már mint eredményt könyvelte el, hogy száz esztendő múlva, tehát épen napjainkban a magyar nyelvnek csak történeti híre lesz. Épen ez az elsietett örvendezés ébresztette fel nyelvünk féltésének érzelmét, s Kautz összpontosítási tervének József császár által elsietett megvalósítása verte fel hiszékenységből a politikai életet. Egy új másfélszázados korszak következett, melybe bele esett Amerika fölszabadulása, a franczia nagy forradalom, az abszolutismus örökkévalóságában való hit megrendülése. Reánk nézt a nemzeti nyelv és irodalom nemzet fentartó értéke felismerésének, közgazdasági és politikai elmaradottságunk beismerésének s visszapótlásának korszaka: mely végül a középkori intézmények feladásával, a közélet modern formái elfogadásával, az 1848-ki alkotmány meghozatalával végződik.

A történelmi tárlat, derős vonalakon haladva, felmutatta az okmányt, melynél fogva a német lovag rendnek zálogosított jász-kun kerület az országnak visszaadatott. A temesi bánság visszacsatoltatott. Budán egyetem állíttatott. A türelmi rendelet, mely kétszázados vallásbeli üldözésnek lett zárköve, a Kaunitz előterjesztése II. Józsefhez, hogy Magyarország beolvasztásával s így 25 évi kísérletökkel hagyjanak fel, s a visszavonó rendelet. S ki volt állítva az 1791-ki törvény, melyben Magyarország független országnak ismertetik el.

Ennél a korszaknál kegyeletos érzésünk figyelmét Mária Terézia királynő emlékezete ragadta meg. Mint valaki kifejezte: ez eszményített női uralomé. Korunkig a legnépszerűbb Habsburgé. Nagyobb szabású lovagszobor állítása merült fel, mi Pozsonyban lesz felállítandó s melyet Fadrusz készít. Hivatkozással arra a jelenetre, midőn a feloszlással fenyegetett birodalom érdekében a pozsonyi országgyűlés felkiált: életünket, vérünket királyunkért.

Napoleon proclamatiót intézett a magyarokhoz, felszólította, hogy mint független ország, válasszunk királyt. Nem talált visszhangra. De visszhangra talált a nemesi insurrectio táborba szállása. Most kimutatták, hogy az elvesztett győri csata oka a felsőbb vezénylet hibájában keresendő. S Győrmegye a csata emlékére oszlopot emel.

Míg a politika magasabb légkörében ezek folytak, a nemzet kedélye átadta magát a nézetnek, hogy nyelvében, nemzeti érzelmeiben él a nemzet. Megszólalnak a történészek, Pray, Katona, Fejér. A magyar gárdisták kaczagánya alatt költők, írók lelke fakadt fel. Bessenyei György munkái ki voltak állítva. Megindult a magyar hírlap- és röpirat-irodalom.

Felhangzott: nyelvében él a magyar. Kazinczi Ferencz a nyelvmívelés zászlóját kitűzte, Révai Miklós megalkotta szabályait. A nemzeti nyelvért való lelkesülés lángja kiolthatatlanul felgyúladt. Most Kassa Kazinczi szülőházát emléktáblával jelelte meg, Szinyér-Váralja az első magyar nyelvtan írójának, Erdősi Szilvester Jánosnak emléket emelt.

Kinek nevéhez fűződik a Margit-sziget, Városliget, József nádor támogatása mellett, az arisztokratia a század első tizedében

alapította a Ludovica Academiát, Széchenyi Ferencz gróf megvetette a nemzeti múzeum alapját, Festetich György a keszthelyi Georgicont, tanintézetét a mezőgazdaságnak. Keszthely város emlékének szobrot emelt, Zalavármegye gazdasági egylete megfestette képét s a megyeház nagytermében ünnepélyesen helyezte el.

A politikai ébredés szintén ebben az időben életjelt kezdett adni. Dessewfi gr. vezetett, Nagy Pál vitte szószékre. Lelkesedésnek tüztől Széchenyi István gr. lelke szikrát fogott s megkezdte fényes pályafutását. Wesselényi Miklós báró rettenthetetlen bátorsága szónokokat teremtett. Széchényinek meg van országos szobra. Most mind a kettőnek szülőföldre róttá le háláját. Széchényinek a soproniak Mátraival ércz szobrot állíttattak. Hol porai nyugosznak, Nagy-Czenken, közadakozásból, mihez Sopronmegye szintén hozzájárult, Strobl Alajossal szintén szobrot készíttettek, mit jövő év szent István napján fognak leleplezni. Wesselényinek Szilágymegye, székhelyén Zilahon, állíttat szobrot Fadrusz Jánossal. Abból a gárdából Bezerédy Istvánnak jutott szobor, a Szegszárdi Casinó állíttatja.

A Mohács utáni idők költői közül Tinódy Sebestyén házat Kassa emléktáblával jelezte. Az Esztergomnál 1594-ben elesett Balassa Bálint báró sírját az Akadémia felkerestette, s a hibbeir. k. templom sírboltjában most megtalálták. A Martinovicsékkal vérpadra juttatott politikai röpirodalom szerepét Berzsenyi Dániel és Katona József fogták fel. Berzsenyinek Vasvármegye Szombathelyen szobrot emeltetett. Felhangzott az epikusok, Vörösmarty Mihály, Czuczor Gergely riadója. Czuczornak a fővárosban a házat a Múzeum-körúton, a hol meghalt, tisztelői márványlappal jelölték, mit Széchy Antal szobrász mintázott. Kölcsei Ferencz megírta a himnuszt, Vörösmarty a szózatot. Kölcseinek Nagy-Károlyban emeltek emléket. Vörösmartynak egy fővárosi irodalmi kör gyűjt születése százéves fordulójára. Bajza Józsefnek, kinek egyszer »Multadban nincs öröm, jövőd-ben nincs remény« borong a kedélyén, majd fölriad, hogy jönni fog, még jönni kell — szülőföldén Szücsiben, — Garai Jánosnak, kinek balladáin az ifjúság lelkesült, szintén otthon Szegszárdon örökítették meg emléket. Szilágyi István lefordította Homérl,

Achillesben a hősök példányképe megteremtőjét bár él, szülővárosa Rozsnyó szoborral tisztelte meg. Kik átvették tőlük a hangot, a legifjabb nemzedék, a tizek, Petőfi, Degré, Tompa, Lisznyay, Arany, Bérczi, Czakó, Kuthy s a még élő Jókai és Pálfi Albert közül, Arany a magyar Achilles, Toldi megéneklőjének, s Petőfinek szobra a fővárost rég díszíti, Tompa Mihálynak most Rima-Szombat és Pápa állított emléket.

A dalnokok nyomán előálltak a zeneköltők, Liszt Ferencz, Erkel Ferencz. Megszületett a magyar zeneköltészet, meg a Rákóczi-, Hunyadi-induló. Erkel Ferencznek szülővárosa Gyula értékes szobrot emelt. — Visk város Lassu István statisztikusnak, Hajdu-Hadház Földi János természettudósnak márványtáblával jelezte meg szülőházát.

A politika a megye- és országgyűlés szószékeiről az irodalom terén is állást foglalt. Széchenyi után következtek a centralisták. S végre, miért a harminczas és negyvenes évek politikusai, költői lelkesültek. betetőzte a Kossuth által tört csapáson a vezércikkkel fényesen bevonuló hírlapirodalom, s az a véletlen, hogy 1848. febr. 24-én a francia forradalom kiűtött. Talpra magyar! — szólalt meg Petőfi által a márcziusi ifjúság.

A Pozsonyban együtt ülő országgyűlés a 47-ben felállított programot törvénytényé szövegezte. Egy rövid hónap alatt megszüntettük az ősiséget, a földbirtokon fekvő királyi jogot, felszabadítottuk a jobbágyságot; visszaállítottuk a jogegyenlőséget; elfogadtuk a liberalismus fiatal gondolatját, a parlamentarismust, a népképviseleti és felelős kormányzati alapot, s ellenőrzésére felállítottuk a szabadsajtót.

E napok emlékét egy szabadságsszobor felállításával kívánjuk megörökíteni, melyre már 200,000 forint együtt van, s mi a 48 félszázados évfordulóján lesz leleplezendő.

A 48-iki napok egyik legszebb jelenete volt az unio kimondása az erdélyi országgyűlésen, a Mohács után politikailag elszakadt Erdélynek visszacsatolása az anyaországhoz. Roskovitz Ignác megfestette Kolozsvár részére. A kép szerint az országgyűlés együtt ül, a pesti ifjúság küldöttsége, a hozott »unio vagy halál« felíratú zászlóval berohan, aki az unióért annyit tett és szenvedett, a most már vak Wesselényi Miklós báró a zászlót megragadja, a követek, hölgy és ifjúsági karzat lelkesedése között.

X. Negyvennyolcz után.

A rövid magyar világ után hosszas szenvedés, s a szenvedés után a mai örömnapiak következtek. A közös ügyek rendezésére nem adatott idő a 48-iki alkotmány megtámadtatott. Kossuth fegyverre hívta a nemzetet, Görgei győzelemről győzelemre vezette a honvédeket. Miként Bocskai, Bethlen, Rákóczi alatt, most sem bírtak legyőzni. Jöttek az oroszok, bekövetkezett a világsi fegyverletétel.

A forradalom s a forradalom utáni húsz év gyászos emlékeire fátyolt vetettünk. De a nemzedék, mely oly közel áll még ezen emlékekhez, hogyan tagadhatta volna meg háláját azoktól, kik az eljött jobb korért csak szenvedtek, de áldásaiban nem részesülhettek. Kiket pályájokról lesodort a forradalom s életben maradtak, némi vigasztalást nyújtott az, hogy a király és királyné a koronázási ötven-ötvenezer arany nemzeti ajándékot visszaadományozták a volt honvédek rokkantjainak, s épült a honvéd-menház. Az ország számukra nyugdíjt szavazott, melyből 1895. január 1-től december 31-ig 609,946 forintot fordítottak a 48-as honvédek nyugdíjazására és segítésére; és ebből nyugdíjt húzott: 1 tábornok özvegye, 11 ezredes, 6 alezredes, 39 őrnagy, 152 százados, 232 főhadnagy, 333 hadnagy, 534 őrmester, 1346 tizedes és 8334 közkövész, összesen 11018 48-as honvéd. És pedig az ezredek évi 480 frt, az alezredek 408 frt, az őrnagyok 360 frt, a századosok 312 frt, a főhadnagyk 274 frt, a hadnagyk 252 forintot.

Kossuth Lajosnak, kinek tetemei hazaszállításával egy fájó sebbel kevesebb van, országos gyűjtés utján szobor készűl. a pénz együtt van. A millenium alkalmából Kossuth-szobrokat határoztak Kecskemét, Miskolcz, mit Róna József mintázott, Sátoralja-Ujhely, a baranyamegyei Lepse, a bácsmegeyi Ó-Moravicza, a szatmármegyei Magyar-Gyarmat, Fejér-Gyarmat, a biharmegyei Diószeg, a békésmegyei Sámson, a tolnamegyei Gyöng és Kölesd. Több mege, város képét festetette meg.

Petőfi Sándornak, a »Talpra magyar, hí a haza!« szerzőjének, kinek a fővárosban, a Petőfi-téren már szobra áll, a Székelyföld szélén, hol ifjan a csatatéren elvérzett. a vidék szobrot emel.

Köllő mellszobrát készíti. Aradi márványban állította elő Petőfit, mi a múzeumban fog felállíttatni.

A budai Ernő-egyesület, a melynek tagjai a cs. és kir. 48. Ernő-gyalogezred volt katonái, megünnepelte a custozzai csata emlékét. Az ünnepen Bellobraidits Lipót nyugalmazott százados, egyesületi elnök indítványozta, hogy az egyesület Nagy-Kanizsán, az ezred hadkiegészítő állomásán. Petőfinek, ki 1846-ban az Ernő-ezredben szolgált, emléket állítson, a gyűjtést megindították.

Klapka György tábornoknak, Komárom vára hős védőjének, ki utolsónak tette le fegyverét s a szabad kimehetés mellett kapitulált, Komárom város méltó szobrot emelt.

A történelmi kiállítás XLVIII. terme a honvédemlékeknek volt szentelve. A falakról velünk ünnepeltek a 48-iki ministerek, Batthyány Lajos gróf, Kossuth, Szemere, Mészáros, a tábornokok Görgei, Klapka, a lengyel Bem és Dembinszki, az angol Guyon gróf, Perczel, Pöltenberg, Lázár Vilmos, Asbóth Lajos, arczképekben. Ott volt a csákó, atilla, dolmány, öv, tarsoly, tölténytáska, dob, a megtépett zászlók, pecsétnyomók, rendjelek. Mind a nagy idők emlékei, tanúi.

Most még az a nemzedék ünnepelt, melyben alig volt család, mely valamely tagját még mind várja haza, de nem jó, sírját se tudja; de ott domborodnak a névtelen sírok, némelyik közös emlékkővel, sok még fejfa nélkül; a családok honfiúi érzete közös sírjukat honvédemlékkel látta el. A fennálló emlékeket megkoszorúzta, mint a lőcsei ifjúság a branyiszkó-hegyi emléket; Vác város a váczi csata emlékoszlopát jul. 17-iki évfordulóján. Keletkeztek az oszlopok. A bodrog-kereszturi 1849 jan. 22—23-iki szerencsével vívott csata emlékére Zemplénmegye, a kápolnai febr. 26—27-iki csata emlékére az egriek, az isaszegi ápr. 6-iki győzelem emlékére Isaszeg, a nagy sallói ápr. 19-iki győzelem emlékére Barsmegye, az aug. 5-iki szőregi csatában elesett 250 szegedi honvéd emlékére Szeged, a pápai csata emlékére Pápa emelt emléket. A jul. 31-iki segesházi csata emlékére, hol Petőfi elesett, országos gyűjtés folyik, az emlék meg van rendelve. A szintén az oroszok ellen vesztett debreczeni csata helyén eddig is aludt egy oroszlán, most Debreczen a város terén díszesebbet emel. Kolozsvár, s a pestmegyei Nagy Káta szintén állított.

Hol a fegyverletétel után tizenhárom tábornok vértanú halált szenvedett, Arad főterén régebb idő óta áll emlékoszlopuk. Most Thorma János megfestette s kiállította, abban a jelenetben, mikor a vértanúk, gyóntatóik között, egymástól búcsúznak az örök útra.

Görgei Arthur, kinek a honvéd-dicsőséget köszönhetjük, mint a nagy idők élő szobra, mely leleplezésre vár, velünk ünnepelt. A tárlaton ott volt Paczka Ferencztől régi arczképe, a festőművészet remeke, egy nagy lélek felejthetetlen vonásaival. Az ünnepelés rohamában Elemér Oszkártól füzet jelent, mely Görgeit rehabilitálni kívánta, azzal a váddal szemben, hogy az aradi vértanúkat megmenthette volna.

XI. A megifjodott Magyarország.

Megakad a toll, az átmenet mintha nem volna természetes. Nótáink siralmát a friss örömkitörése szokta felváltani, bezárni. S mégis mintha a történet törvényszerű folyásában ugrás volna. Előadásunk utolsó lapját gyászkeret illeti, s a lapot már a harci síroknak virága illatozza be. Csodás történet, s pedig megtörtént. Bizonyítja a millenium.

A történetírók el fogják mondani, hogy a hozzánk oly jóságos gondviselés, miként hajdan, mikor végpusztulás fenyegetett, elküldötte az egyszerre három legnagyobb magyart, Bethlent, Esterházyt, Pázmányt: most is, hogy romjaiból előteremtse a mai Magyarországot, elküldötte három providentiális kiválasztottját. S mivel a honfoglalás után a második csodát, az utókor kimagyarázni nem bírja, azonképpen, mint szent a István kora, legendává változik át történetünk. S körülbelül ez lesz eszmenete.

Megújultak a régi idők, midőn Hellasz és Trója. Róma és Carthago egymással szembe állva, dolgokat míveltek, melyeket csak költők tudnak elbeszélni, mert mintha óriások mívelnék. Most is szomszédos két vár óriásai összetűztek, egyik segítségül hívott egy harmadikat, s a legyőzött várát lerontották; a legyőzöttek a vár fellelgvárába vonultak, hogy a harczot kipi-henjék.

Ott fekszik az ősi ház romjaiban. Egy öreg bölcs, mint a mythikus bölcsek, törvényadók, vadonba vonúlt, remete életet élt, az óriásokat háta mögé, a passivitás sáncaiba intette. Maga elővette az idők mestere két nagy könyvét, az egyik aranykapcsa mikor felpattant, a legaranyosabb lapjai ki voltak tépve: az 1514. és 1848-ik lapért két szeme fényét adta volna. Veszi a másik öreg könyvet, mit hatalom ki nem törölhet, a történetek könyvét. Olvas, olvas, gondolkodik.

Olvassa, hogy a sasos Henrikek negyven éven át támadták a turulosok függetlenségét jött a gondviselés. Szent László fénykora következett Sasos fejedelmeket választottunk királynak, kik tőlünk császárokká lettek; hálából még a koronát is kivitték az országból: fölkelt a turulos, fegyverrel visszahozta, s Mátyás király dicső kora következett. Egy hatalmas királyunkat rábírták, hogy a visszatérítés ürügye alatt támadjon meg, tizenöt éven át irtottak: jött a Bocskai-forradalom; a királyt a ház a magyar koronáról lemondatta. Olvasta, hogy egy még hatalmasabb király negyven éven át támadott jöttek Rákóczi kuruczai, s minden visszaállíttatott a régire. Egy ábrándos uralkodónk kitépte a fennebbi lapokat. Mi néztük távolról, vártuk az időt. Jött a francia nagy forradalom: elég erős lelke volt, hogy maga semmisítse meg elvétett munkáját. A nemzet bölcsé mondá híveinek csak tűrjenek, várjanak, bízva bízzanak. Mivel csillogásra nem adott, mindenki hitt szavának. Azért is, mert volt lelkének az a bátorsága, hogy a fennebbi lapokra hivatkozott a másik providenciális férfiúnál.

S itt következett egy nagy lélek, egy nagy egyéniség problémája. V. Károly, midőn egy élet művét megsemmisítve látta, kolostorba vonúlt. A nagy Bonaparte, csak a midőn hatalmát összetörve látta, Elbából visszatérve, kiált fel jó, könnyebb alkotmányosan uralkodni, s úgy is tudok. Hogy a legendát folytassuk: a gondviselés elküldött egy tündért békítő angyalnak. Megért minket, mert megtanulta nyelvünket, mely az egyenesség nyelve. Levette bűbájos arczáról bűvös fátyolát, reá terítette a múltra. Jóságos szíve a kitépelt aranylapok kulcsát hatalmába kerítette, s a nemzetnek felmutatta. A börtönajtók megnyíltak, a menekültek hazajöttek, holtak feltámadtak.

Még a görög mythosnak is Jazonra volt szüksége, hogy az aranygyapjat Colchis szigetéről visszahozza. A nemzet bölcese, hű sáfára már be volt a titkokba avatva. Öreg fej, ifjú vállakon. Egy fej, mely szintén hűtlen lett volt törzséhez, papiron. Mit az öreg bölcs tolmácsolni nem bírt oly meggyőzőleg: reámutatott, hogy a hány forradalom, annyi vesztett ország, s reámutatott a békés birodalom áldásaira, jövő fényére. Lovagias kiállása győzött. A lelkek bizalma, békéje visszatért. Létrejött a kiegyezés és koronázás. Szavát beváltotta. Megalkotta az új Magyarországot. Reá mutatott történetünk folytatására, a Balkán félszigeten, s lelkének varázsló ereje azt a csodát mívelte, hogy vas öklével a nemzet érzetvilága régi bálványaira reáütött, frigyre léptetett eszmékkel, melyektől századokon át idegenkedtünk.

Nyugalmat szerzett a monarchiának, hogy régi erejét visszanyerje. S mégis gondolkodóba kell esnünk, vajjon lelkesedésünk felett nem borongott a kétely árnya.

E mesés napok mellett sem haladhatott el szóttanúl a nemzeti kegyelet. Kiknek első sorban köszönjük: emlékek helye a Dunaparton, az országházban üres, s maradjon üres minél hosszabb időn át.

Deák mausoleumát, szobrát, koszorúkkal halmozták el. szülőházát Söjtörön felkeresték; hol tanúlt, emléktáblával jelölték. Andrássy Gyula grófnak a törvényhozás emléket szavazott. A fővárosban arra a hatalmas térre jön, mely az új országház és az igazságügyi palota előtt elterül. A szobrot Zala György mintázza, a ki a nemzetközi pályázaton első díjat nyert. Készen van. Andrássyt kedves lován ülve örökíti meg. A lovas-szobor hét méter magas tesz.

Dynastikus érzelmünk fájó érzettel látta, hogy ünnepünkre éppen az nem jött el, ki az egész ünneplést velünk készült tölteni. Károly Lajos kir. herczeg. A haza reménye, Rudolf trónörökös Kispesten emelendő fogadalmi templomára, emlékére külön néprajzi tárlatot rendeztünk. A Retyezáton, hol zergére vadászott, emléket emeltünk. A nemzet másik büszkesége, László kir. herczeg, hol vadászáton szerencsétlenül járt, az ágyai erdőben emelt kápolna felszentelésénél ott állt a nemzet fájó érzete.

Az újabb idők nagy halottjainak, Baross Gábor miniszter-

nek, a Vaskapu megnyitása intézőjének, a vasútak államosítójának, a főváros keleti pálya-indóházánál, Salamon Ferencz történésznek, Szarvas Gábor nyelvésznek a lánczhidfőnél, Bereczki Máté pomologusnak a budai állami kertészeti intézet kertjében, szobrot emelnek. Kozma Ferencznek, az állami lótenyésztés szervezőjének Kisbéren a tisztikar, Izsó Miklós műépítésznek tisztelői a fővárosban, szobrát már fel is avatták.

Ez volt történelmi érzékünk, multunkra visszaemlékezésünk, őseink iránti való hálánk, a névtelen hősök sírja iránti kegyeletünk ünnepies hangulata. Érdemeik elismeréseül emlékoszlopokat, szobrokat emeltünk, zengő Memfisz-szobrokat, hogy dicsőítsék hazaszeretőket, hirdessék a millenium emlékét.

És még ezzel sem volt kimerítve az emlékalkotások sora. A milleneumi ünnepek emlékére a törvényhozás a városligetben 37 méter magas emlékoszlopot állít, mit Schickedanz műépítész mintázott. A magas Tátrán a gerlachi csúcson a Kárpát-egyesület, Pilis-Maróton az uradalom tisztsége. Akna-Zlatinán a bányászok, Ipolynyéken, Ruszkapolyánán a község maradandó emléket kívánt emelni a milleniumnak. Egyik emléktáblát, másik feszületet, a többi kő vagy épen márványoszlopot, felírással; s hazafias ünnepléssel átadták az utókornak.

HARMADIK FEJEZET.

Az országos ünnepélyek, a kiállítás megnyitása, s a hálaadó istentisztelet.

I. Az országos ünnepélyek küszöbén.

Az irodalom nagyszabású művekben, a kormány és törvényhozás milliókra menő alkotásokban, az egyház pásztorlevelekben, az ország szobrokban, millenáris kultur-építkezésekben várta az ünnepélyek országos megnyitásának idejét. Minél magasabban lobogott a lelkesedés, annál inkább szorúltak a szívek a gondolattól: minő visszhangra talál ünneplésünk a birodalom másik felében, minőre Európában, s mi fényt áraszt reá a dynastia.

Ausztriának megtettük azt a szívességet, hogy a honfoglalással mint Bajorország őrgrofságát jelentőségre, Mohács után nagyhatalmi állásra, az utolsó időben alkotmányosságra segítettük. Azért bizonyos körök szemében ma is Carthago vagyunk.

Európának megtettük azt a szolgálatot, hogy Nagy Károly azt az alkotmányát, mely a papi és világi uralom dualismusát felállította, szent István alkotmányában formuláztuk, a kereszt és kard határait felállítottuk. Tatárnak, töröknek gátul szolgáltunk tovább nyomulásukban. Mert lobogónkat a tengereken, a consulátusok épületein ragyogni nem látják, alig vettek tudomást, hogy a gyámság alól felszabadultunk

Egyedül a dynastia emlékezett vissza, hogy az első Habsburg az osztrák első tartományokat, Alsó-Ausztriát, Styriát az Ápádok hada segítségével vette el a cseh koronától; hogy magyar királylyá választatása tette Közép-Európa felett intézkedő hatalommá; hogy a Habsburgház férfiágának kihaltával a magyarok lelkesedése mentette meg a birodalmat a felosztás-

tól; s különösen a király erős jogérzete nyúlt vissza odáig, hogy Mohács után az első Habsburg megválasztatásánál a Budán lakás feltétel volt, s a kiegyezésnél Gödöllőnek nyárilakul való megvásárlása által az udvar hosszasabb időn át velünk lakása számításba vétetett. Mert a királyi lak szűknek bizonyult, most megvettett egy méltó királyi várlak építésének alapja; az udvari szertartások nemzetivé tétele céljából, magyar udvarnagy neveztetett; s ide számíthatjuk, hogy a honvéd ezredek zenekarral egészítették ki.

A lelkek borongása közepett egyszerre csak megjelent a király, mint ünnepléseink védnökének jóságos alakja. Megjött a hír, hogy az udvart a királyiház tagjai, a diplomatia fogják kísélni, a királyiház nőtagjai magyar nemzeti díszben készülnek megjelenni. Minden szív fellélegzett. Azok a nagy napok jutottak eszünkbe, midőn 1335-ben I. Károly, 1412-ben Zsigmond alatt, a budai várlak koronás fejek gyűlhelye, s Mátyás alatt egy dicső uralkodás s Európa figyelmének központja volt.

A hivatalos lap meghozta a májusi programot. Mint a hol az udvar is részt vesz, kitűzte május 2-ára a kiállítás megnyitását, családi ebédet, a díszelőadást az operában; május 3-ára, vasárnapra, a hálaadó isteni tiszteletet a koronázási templomban; május 5-ére a fogadást az udvarnál. Kapcsolatosan megjelent a szertartás programja, melyben az a templomba megjelenésnél férfiaknak díszben, a rendek nagykeresztjeinek szalagjaival, katonák szolgálati jelvényvel, hölgyeknek magas magyar ruhában, magyarosan varott derék, uszályos szoknya, díszítve, esetleg hímézve, kötény, magyar fejkötő fátyollal, ékszer tetszés szerint íratott elő. A program egyszersmind feltüntette, hogy a király, a királyi család, a királyiház hercegei és hercegnői udvartartások teljes fényében vesznek részt a hálaadó isteni tiszteleten, s hogy a királyiház tagjai hat, a király és királyné nyolcz fogatú udvari díszhintón vonulnak a templomba; hogy a kíséretben ott lesz a magyar gárdisták párduczos kaczagánya; hogy a templomban csak magyar díszruhában lehet megjelenni. Valamint az, hogy az ünnepélyekre az egész diplomatiái kar, az országgyűlés mindkét házának minden tagja hivatalos.

Igy néztünk az ünnepségek megnyitása elé, teljes remény-

nyelaseríránt. A programmot a magasabb társadalom estélyek rendezésével egészítette ki, melyeket a király s a királyi ház herczegjei megjelenése emelt. S fényt árasztott az egészre egy előre nem jelzett pont: az európai koronás fők sürgőnye — üdvözte a királyhoz.

A nagy nap közelgett. Mint előhírnök, megjelent két világ-rész sajtója, az Otthon íve szerint a következők által képviselve

Stein Gerson Central Presse Newyork, Dengh Antal Welt, D. Irilsz Revue Commercial Bécs, Colonia de Cesani Levante Herald Constantinápoly, Anton Steiner Berliner Tagblatt, Levankovsky I. Lemberger Tagblatt, Ivan Jagono Narodni Zagrabl, Ibler János Novin Zagrabl, Lumecher Sándor Hannover Koppenhága, Kohut Adolf dr. Berliner Illustrierte Zeitung Berlin, Grook József Mährische Tagblatt Olmütz, Klese Hans dr. Neue Züricher Zeitung, Korier L. Lemberger Lemberg, Sudory Ferencz dr. Gratzner Zeitung, Rive G. J., Leó Salkin, H. Grennel, M. Herman, Zweibruch Franz dr., Horovitz Alfréd dr., Lerepanszky az Association de l' Presse Etrangere képviselői, továbbá G. Renhohm Stockholmból, Osvola Abogi Bécs, Gazetta Narodna, Braun Márkus Newyork Newyork World, S. B. Sarlin Finnország, Vuparin Sanomat Kerjapans, Reichard dr. Drezda Dresdaer Nachrichten, Aeneas Ókell London Times, Pastinard dr. Berlin, Täglicher Rundschau, Grotke Vilmos Zágráb, Hravatski Zavod, Buchbinder Bernát, Neues Wiener Journal, Tryling Zsigmond, Lemberg Kurzer Levosky, Felberman, London Life, Fireman Gyula, Newyork Newyork World, Róbert Malaffy, London Morning Post, Bukoviniau Paul, Bukarest Peninsule, Leon Lyroczynoszky, Lemberg Slovo Polszky, Dionisus Rosenfeld. Konstantinápoly Osmanische Post, Hugo Langevitz, Riga Neue Dorpat, Johann Lichteastein, Bécs Presse Karl Lealok, Berlin Berliner Deutsche Zeit, Simon Reios, San-Francisko Sp. Post, Norethon Michel, Páris Eclair, Zitter Mór, Schemnitz Schemnitzer Zeitung, Erus Adler Plaint, Frankfurt Frankfurter Zeitung, Krieschner, Bécs Weltblatt, dr. Herzel, Neue Frei Presse, Dahins Gusztáv Berlin és Anton Weigt, Welt Kronik, Dr. H. Leoster, Bécs Wiener Tagblatt, Schönmann Vilmos, Boroszló Breslauer Morgenpost, Alexander Kirschner. Trieszt Illustration, Felix Mort, München Münchener Neueste Nachrichten, Inländer Adolf Lemberg, dr. Strenberg Wiener Allgemeine Zeitung, L. Fischer Öst. Volkszeitung, Essad Bey Konstantinápoly Ltkdam. A hazai vidéki lapok 162 tudósítói.

II. A király, királyné, a királyi ház, s a diplomácia megérkezése.

»I. Ferencz József apostoli királyunkat és a nemzet közakaratóból szent István koronájával megkoronázott fejedel-

műnket az a nagy történelmi hűség és monarchikus szeretet fogadja, a mint holnap közibünk érkezik fölséges nejével, nagyasszonyunkkal, a haza ezeréves főnnállásának ünnepét velünk megkezdni.

»Tetszett az isteni gondviselésnek, hogy e magasztos ünnepelés idején Magyarországnak igazán nagy, hatalmas, bölcs és személye iránt is forró ragaszkodással szeretett királya legyen. Hálával és csodálattal eltelve néz az egész nemzet közel harmincz esztendő óta e lélekben kimagasló és bölcseségben még vezéri férfiúra, a ki szigorú törvénytisztelete, nagy dolgokban törhetetlen szilárdsága, lovagiassága és szelidsége által máris első királyaink sorába emelkedik és életében eléri azt, a mit a nagy királyok is csak a történelem geniuszától kapnak«.

Igy kezdte üdvözlését az egyik lap, s a következőképen kezdte a másik

»Király és királyné ragyognak Magyarország egén s a sötétség árnyékai eltűnnek. Felhők borulatán győz a nap melege, ködök vonulását ezüst párává varázsolja a hold. Ily jelenés volt először Erzsébet királyasszonyunk akkor, midőn a magyar nemzet kétségbeesetten gyászolt, de lehajlott feléje bűbájos királynéja, ujjával érinté szemét, s szíve tüzes reményekre ébredt föl. Így tündöklött szent István koronájával fején felséges urunk, s esküre emelte kezét, hogy Magyarországot megmenti; rögtön leborult előtte a hálás nemzet«.

»Harmincz év telt el ezóta, s minden megváltozott köröskörül, csak a király kegyelme s a királyné szeretete nem változtak. Árpád ivadéka mind a kettő, s fejedelmi jogának örököse; s melyet Pusztaszeren őseink utódainak fogadtak, a hűséget, nemzetünk leányágon unokáiknak. Ferencz Józsefnek és Erzsébetnek, ezer év múlva Magyarország fejedelmeinek, megtartotta. Áldjuk őket, s ha honszerző Árpád és honalapító szent István lelke ránk letekint, áldani fogják ők is a magyar trónon ülő unokáikat, mivelhogy Magyarországot egész épségében helyreállították és megtartották, alkotmányát megőrizték, népét békeségben megoltalmazták, nemzetünknek Európában tiszteletet szereztek«.

Az öröm és lelkesülés ily kitöréseivel várta, fogadta a

királyt, s Erzsébet királynét, kik valahára megismerték, megértették a magyart, mert nyelvünket beszélik. Kik lejöttek, hogy résztvegyenek ezredéves ünneplésünkben, hogy koronájuk, a királyi udvaruk fényének melegét éreztessek a nemzettel.

• Gyémántos hercegek — folytatta — és gyöngyhercegnők kísérik a királyt Buda várába, a magyar nemzet nagy ünnepére. A kiknek egy része még soha sem volt itt, soha magyar beszédet nem hallott, ki nem ejtett, a bécsi palotáknak, cseh várkastélyoknak, s alpesi villáknak boldog lakói, születésükre Habsburgok, rangjukra m. kir. hercegek. Először életükben jelennek meg magyar díszben a Habsburg-dinasztia hercegnői. A huszárok egyenruhája szépen fest azokon, kik a királyi családból magyar ezredekben viselik tiszti rangjuk méltóságát. Körülöttük összesereglenek mind a magyar urak és hölgyek szemet kápráztató pompával. Szíves örömet fogadunk mindenkit vendégül ezeréves születésnapunk emlékére. De a magyar király családját nem vendégül látjuk, hanem magyarokul hazájukhan most és mindéig. Mert ők törvény szerint magyarok, rangban első, szent István koronájának születésük jogánál fogva sorrendben örökösei, valóságos magyar főrendek.

Kik a fennebbiekben üdvözölve voltak, a királyi család tagjai: Stefánia özvegy trónörökösné, Gizella bajor hercegasszony, Mária Valéria királyi hercegasszony, s férjeik Lipót bajor kir. herceg, Ferencz Szalvátor királyi herceg, Budavár gyakori lakosai.

Megjöttek a királyi házból: Mária Terézia kir. hercegasszony, Mária Jozefa kir. hercegasszony, Alice toskánai nagyhercegasszony, Blanka kir. hercegasszony, Klotild kir. hercegasszony, Augusta királyi hercegasszony. Lujza Szász-Coburg hercegasszony.

József, Frigyes királyi hercegek, Coburg herceg nem jöttek, itthon voltak, mint nagybirtokosok, a kiállításban pavillonokat állítottak; Ferdinánd toskánai nagyherceg, Ottó, Lipót Ferdinánd, Péter Ferdinánd, József Ferdinánd, Lajos Viktor, Lipót Salvator, Frigyes, Jenő, József Ágost, Rajner királyi hercegek, Coburg Fülöp herceg.

József királyi herceg családja egy ág sarja, melyet egy

század óta a nemzet szeretete vesz körül, melynek alapítója magyar földben pihen, kinek szobrát megkoszorúztuk. Frigyes királyi herczeg Pozsonyban él, a Tátrán nyaral, s családja a milleniumi évben szüretre hívatta magát. Coburg Fülöp herczeg, mint a Koháry-birtokok örököse, magyar földesúri traditiokat folytat. Ottó, a festő királyi herczeg, tőlünk vonúlt a Belvederbe, a törökverő Eugenius herczeg palotájába.

A monarchia összes nagykövetei megbízást kaptak udvaraiktól, hogy az ünnepélyben résztvegyenek. Az európaiak mellett megjött a persa követ, a kínai és japáni követ feleségével.

Az osztrák kormány és a bécsi diplomáciai testület tagjait külön vonat hozta.

III. Az európai uralkodók üdvözlete.

Mi kedves meglepetés számba ment, koronás fők, Európa uralkodói, kiknek kezében a béke és háború, a népek és nemzetek sorsának kockája, távíratban szerencsét kívántak uralkodónknak, Magyarország királyának, országunk fennállása ezredik évének megünneplése alkalmából. Az uralkodónak, ki népe határtalan szeretetében a nemzettel együtt ünnepel, s egy erős monarchia fejedelme.

Az üdvözlés első sorban a koronát, a királyt, a távíratokon előmlő hang uralkodónk azt a személyes tekintélyét illeti, melyet koránál, politikai bölcsességének súlyánál fogva, a koronás fők között elfoglal. De illeti a nemzetet is, mely ünnepét bejelentette. Mint olyan ünnepet, mely egy neme az európai népek iránti hódolatnak, azért, hogy befogadtak, az európai civilisatiohoz felemeltek, a török áramlat ellen megoltalmaztak ; s készségünk felajánlása, képességünk bemutatása a szabadság és kultura szolgálatára.

Vehetjük tüneményszerű fenmaradásunk, vehetjük fajunk államalkotó, államfentartó képessége, vehetjük őseink harczai bátorsága, az európai érdekek harczában kifejtett vitézsége, a haladás útján mind magasabbra emelkedésünk, mi ugyanennyit tesz, missiónk teljesítése méltatásának. De ott van a sorok közt, hogy missiónk bevégezve nincs, hogy Európa, e legtöbbet zak-

latott világrész, melyben annyi népelem, annyi felekezet, annyi osztály, a társadalomnak annyi különböző fokozata, annyi politikai párt szorult a földgömb legkisebb világrészébe, a bizonytalan jövőben a magyarra, mint tényezőre számít. S vennünk kell úgy, hogy a távíratok szerencse kívánata az ország és népei összeségének szól, kikkel együtt szenvedtünk, együtt fogunk küzdeni.

Az üdvözlők közt voltak : Vilmos német császár, Miklós orosz czár, Viktoria angol királyné, Umberto olasz király, Albert szász király. Luitpold bajor regens, a spanyol regens királyné, a hollandi regens királyné, a dán király, a svéd trónörökös-regens, a svájci szövetség elnöke.

A német császár üdvözlő távírata ez : A mai ünnepi napra, a melyen Magyarország dicsőséges ezer éves történelmi multra tekint vissza és több százados áldásos állami létre a Habsburgi királyi ház jogara alatt, hű barátságban őszinte üdvözlésemet és szerencsekivánatomat intézem Hozzád. Legyen és maradjon Magyarország királya és népe mindörökre hű egyesülésben, szilárd támasza a békének, az osztrák-magyar monarchia és hű szövetségesei számára. Vilmos

Az orosz czár a következő távíratot küldte : Teljes szívemből részt veszek a mai nap emlékezetes ünnepségeiben, és az alkalomból legősszintébb szerencsekivánataimat s élénk és változhatatlan hajlandóságom kifejezését óhajtom nyilvánítani, a melylyel Irántad vagyok. Miklós.

Az angol királynőtől, India császárnőjétől a következő távírat érkezett : A magyar királyság ezredéves jubileumára kérem fogadja Felséged legszívesebb szerencsekivánataimat. Viktoria.

Az olasz király a következőket távíratozta : A magyar királyság ezredéves ünnepe alkalmából legszívesebb szerencsekivánataimat intézem Hozzád. Őszinte óhajtást táplálok a magyar nép boldogulása iránt. Higyj változatlan barátságomban. Umberto.

A pápa Vaszari Kolos herczegrimás által tolmácsoltatta szerencsekivánatait, kit a király külön kihallgatáson fogadott. A magyar püspökökhöz milleniumi enciklikát bocsátott, melyben többek közt ez áll Mint halljuk, nagyon helyesen, elhatározta-

tott, hogy egyéb nyilvános örömnépek sorában bizonyos napon szent István tiszteletreméltó koronája szokatlan pompával körülvitelik a fővárosban, egészen az országgyűlés termébe. Hiszen nincs, a mi bensőbbben összefüggne népetek és királyaitok dicsőségével és alkotmánytok helyes alakjával, mint a királyi hatalomnak ez a szent jelvénye. Remélhetni azonban, hogy ez ünnepség is könnyen kettős hasznót fog hajtani: először az iránt, hogy úgy a nemességben, mint népben még jobban megerősödjék a hűség és ragaszkodás a felséges Habsburg-ház iránt, a mely emez, őseitek által önként ráruházott koronát mindig csak az ország boldogságára és dicsőségére viselte; másodsor a tekintetben, hogy újra felébredt és megerősödött őseiteknek szent Péter székéhez való benső viszonyának emléke, a melyet viszont éppen eme pápai ajándék tett sérthetetlenné és a melynek ugyan ez az ajándék kölcsönzött erőt és tartósságot.

A fennebbi sorokat nem olvashattuk egy fogadalom nélkül, melyen a magyar nép belső életét, küzdelmeit tanulmányozó Michelet ír előnkbe e szavaiban »szívesen elismerem a magyar vitézségét, e vitézség pedig nem más, mint egy magasfokú erkölcsi állapot megnyilatkozása. Mit a magyarok tesznek, mondanak, azt érzem ki sursum corda«. Született katona, született szónok nemzet vagyunk. Fajunk nemzeti szelleme Magyarországot megalkotta, fentartotta, s minden viszontagság között a kultura útján mind magasabbra emelte. Hogy e missiót folytassuk, hogy e kényes ponton fentartsuk a jogrendet és kulturát írják e távíratok.

IV. A kiállítás megnyitása, május 2-án.

Ünnepi pompában és fényben ragyogott Budapest. Minden házról hatalmas trikolor hirdette a nagy napot. Különösen feltűnnek gazdag díszítésükkel a főváros középületei. Fejedelmi pompát láthatni mindenütt. Az utczákon ember-ember hátán. Az Andrásy-uton alig lehet mozogni. A közönség legnagyobb része ide tolúl, hogy a kivonulást a városligetbe lássa. Az Andrásy-út minden palotája pazar fénynyel van díszítve. Minden ablak kíváncsi publikummal van tele.

Az ámuló százezrek tömegei közt fényes alakok robognak át, az ősök festői pompájába öltözködve. Az európai nagyhatalmak képviselői arannyal, ezüsttel gazdagon megrakott ruhájukban, kocsijuk előtt vágatató lovassal, hasítják át a sűrű embercsoportokat. Egyszerre csak a királyi ház érkező tagjaira irányul a figyelem. Mind katonai díszben vannak. A kit ismernek a királyi hercegek közül, azt zajosan megéltetik. Majd egyszerre a budavári hegyről lekanyargó úton, négy fehér ló által vont hintón megjelenik a király és a királyné. Űdvriadal hömpölyög végig az úton, melyen a magyarok királya halad a magyarok királynéjával. Mindenki leveszi a kalapját, százezer kéz fehér kendővel integet, úgy üdvözlí a felséges párt.

A királyi párt a kiállítás területén királyi sátor, a nemzet női és férfi előkelősége, az állam kitűnőségei, a diplomáciai kar, a kir. hercegek várták:

Öt voltak: Locatelli a pápai nuncius helyettese, Eulenburg gróf német, Nigra gróf olasz, Lozé francia, Kapniszt gróf orosz, Mahmud Neddin bég török, Monson angol nagykövetek, továbbá Hoyos örgróf spanyol, Nerimán kán perzsa, Balmor gróf portugál, Klaparède svájci, Sporonek gróf dán, Lewenhaupt gróf svéd és Ghika román. Manos görög, Hsü-Ting-Tsung kínai követek, az új japáni követ feleségével, továbbá Barily Sándor orosz, Ratibor herceg német, Turenne gróf francia, Bisio márki olasz, Hammand Ede amerikai, Fezeine de Mattos németalföldi, Duckerts belga, Biernbaum portugáli, Schossberger Henrik perzsa, Lutli bey török, Hagenmacher Henrik svájci, Allsehul Artur svéd és Kuncz Jenő spanyol főkonzulok, valamennyien fényes konzuli díszben.

Közvetlen a konzulok mellett a magyar klerus ült. Schluch kardinális, Samassa és Császka érsekek, Brankovics szerb patriárka, Román Miron érsek s csaknem az összes püspökök, rendfőnökök és apátok.

Az emelvény előtt a miniszterek és zászlós urak csoportosultak. Ebbe a csoportba belevegyült az osztrák urak hivatalos díszruhája, itt voltak Goluchovszki gróf, Kállay, Badeni gróf, Gautsch báró, Bilinszki lovag és Glancz báró osztrák miniszterek.

A magyar miniszterek közül Bánffy báró, Fejérváry báró, Lukács László, Wlassics, Dániel Ernő, Darányi Ignác, Perczel Dezső és Erdély Sándor miniszterek, továbbá az összes államtitkárok ott voltak. Itt volt Szögyény-Marich László és Calice báró nagykövet is, valamint Batthyány Lajos gróf liumei kormányzó. A főrendiházi tagok élén a zászlós urak álltak, ezek közül Szilágyi József főrendiházi elnök, Vay Béla báró alelnök, Zichy Ferencz gróf, Orczy Béla báró, Szápáry Géza gróf, Széchenyi Gyula gróf, Apponyi Lajos gróf, Széchenyi Imre gróf, Pálffy Daun Lipót gróf, Rad-

vánszky Béla báró, Bánffy György gróf és Andrássy Aladár gróf. E csoportban volt Windischgrätz herceg, az osztrák urak házának küldöttségével.

A képviselőház tagjai a királyi sáttortól balra csoportosultak Szilágyi Dezső elnök, Berzeviczy Albert és Andrássy Tivadar gróf alelnök vezetése alatt. Az osztrák képviselőház küldöttsége Chlumeczy elnök és Abrahamovics alelnök vezetése alatt szintén ide csoportosultak.

A királyi sátor mögött a generális és a főtitkárok foglalt helyet. Ott voltak: Beck báró tábornagy, a vezérkar főnöke, Windischgrätz herceg csapatfelügyelő, Pálffy András gróf a magyar testőrség kapitánya, Lobkovitz herceg tábornok, Appel báró lovassági tábornok és mádi Kovács tábornok hadtestparancsnokok, Forinyák tábornok, Zsoldos, Mertens, Cronenbold, Parmann, Czibulha, Szvetics, Grivitics, Ronchey és Kropacsek tüzérségi főfelügyelő altábornokok, Pittner és Spaun báró ellentengernagyok, Klobucsár, Ulrich. Kotz báró, Lederer báró és Zelazszky Jelita vezérőrnagyok.

A klerus mögött a főszámszék elnöke, Rakovszky István, továbbá Szabó Miklós kuriai elnök, Czorda Bódog kuriai alelnök, az összes tanácselnökök, Vértessy Sándor táblai elnök és Sárkány József táblai alelnök képviselték a legfőbb bírót. Láttuk Munkácsy Mihályt is díszmagyarban és a művészet sok jeles emberét.

A tudományt az Akadémia küldöttei Eötvös Lőránt báró elnök, Szász Károly alelnök, Zichy Antal, Pulszky Ferenc és Than Károly osztályelnökök, Szily Kálmán főtitkár, Rákosi Jenő, továbbá Lengyel Béla egyetemi rektor és az összes dékánok, Entz Géza műegyetemi rektor és az összes dékánok képviselték. Ide sorakoztak a tudományos és irodalmi egyesületek képviselői is. A Kisfaludy-társaság képviselőiben Beöthy Zolt és Jakab Ödön, a Petőfi-társaságban Szana Tamás és Ábrányi Emil.

Végül Budapest főváros képviselői Ráth főpolgármester, Kammermayer polgármester, Gerlóczy és Márkus alpolgármesterek, a tanács összes tagjai és a fővárosi bizottsági tagok nagy csoportja következett s hozzájuk csatlakoztak a vidéki törvényhatóságok küldöttségei.

A kir. hercegek és hercegasszonyok a királyi sátor mögött kifeszített piros szőnyegen várták a királyi párt.

Ott láttuk Mária Terézia kir. hercegasszonyt, Stefánia trónörökösét, Rainer, Jenő és Lajos Viktor kir. herceget, Frigyes kir. herceget és Izabella kir. hercegasszonyt, Lipót Ferdinánd és József Ferdinánd kir. hercegeket, Lipót Szalvátor kir. herceget és Blanka kir. hercegnét, Ferdinánd kir. herceget és nejét Alice toszkánai nagyhercegnét, Ottó kir. herceget és nejét Mára Jozefa kir. hercegasszonyt, Ferencz Szalvátor kir. her-

czeget és nejét, Mária Valériát, Lipót bajor herceget és Gizella kir. hercegasszonyt, József kir. herceget és Klotild kir. hercegnőt, József Ágost kir. herceget és Augustza kir. hercegnőt, Koburg Fülöp herceget és nejét Lujza hercegasszonyt, Koburg Ernő kir. herceget.

Még egy kis félóra, s a távoli éljenzés tompa nesze jelezte, hogy jön a király és a királyné. Minden szem a királyasszonyt kereste, a ki rendkívül nyájasan köszönte a hódolatot. A katonahanda a Gott erhaltét játszotta.

A királyi párt Dániel miniszter, Schmidt József kiállítási igazgató és Szalay miniszteri tanácsos üdvözölték és vezették a dízsáforhoz.

A király karonfogva vezette a királynét s utánuk csatlakozott az udvar. A kir. hercegnőket karonfogva vezették a kir. hercegek, követve a szárnysegédek és udvarhölgyek által.

Minden szem a sátorba szegződött. Egyszerre megjelent a király, karján sötét ruhás karcsu alakkal, a királynéval. Riadalmas éljenzés támadt: Éljen a király! Éljen a királyné!

Mikor az éljenzés véget ért, Dániel Ernő kereskedelmi miniszter a dobogó lépcsőjére állt és ezzel a beszéddel üdvözölte a királyt

Császári és Apostoli Királyi Felség! Legkegyelmesebb Urunk! A Mindenható kegyelme megengedte, hogy teljes erőben és virágzásban érhesse meg ez az ország az ezredének ünnepét.

A sorsnak különös kegye. Mert hiszen csodálatra méltó, hogy ezt az országot, melyről a történelem mûsája följegyezte, hogy századokon át a nyugati kulturának a megsemmisülés ellen védbástya volt, melyen az egykor hatalmas keletnek ereje megtörött, hogy ezt az országot a világ-történelmi események vészes hullámai el nem sodorhatták.

A távol Keletről üserejének birtokában bevándorolt maroknyi nép megmutatta a műveltebb nyugatnak, miként tudott évszázadokon, egy ezredéven át sok viszontagságon keresztül fennállásáért küzdő államot szervezni; az utódok meg fogják mutatni, hogy azt békés munkával, a művelődés eszközeivel biztosítani is tudják.

Kettős öröm tölti el e nemzedéket, a miért a Gondviselés éppen azon Fejedelmének jogara alatt engedi szeretett hazájának ezredévét megünnepelni, kinek bölcs uralkodása alatt az alkotmányos közélet legszebb beteljesését, és a kultúra e szép hazának minden intézményeiben a legerőteljesebb föllendülést nyerte.

A nemzet fiai e lélekemelő ünnepies alkalomból gyönyörködni óhaj-

tottak a dicső múlt emlékeiben is és képet nyerni a jelenről. Ezért vannak itt ma körülöttünk fölhalmozva a letűnt idők dicsőségkoszorúza fegyverei és harci lobogói és mellettük a jelen békés munkájának fegyverei. Amazokat elhoztuk a templomokból is, melyekben egykor a nemzet harci győzelemért fohászkodott, ezeket elhőztuk a munkának templomaiból, bizonyosságául annak, hogy ez a nemzet megértette a legújabb kor szavát is és újabb hivatását is fényesen fogja betölthetni.

Igazolja ezt a kiállítás is, mely az egész ország mai fejlettségét tükrözteti vissza.

E kiállítást létrehozni az ország teljes szívvel, lélekkel egyaránt igyekezett. De a legigazibb és legbensőbb hála rezdült meg mindannyiunk lelke mélyében a fölött, hogy a nemzet koronás királya, mint a legelső magyar, a nemzet rajongó szeretetével övezett felséges királyné és a felséges uralkodóház tagjai, a kiállítás fényét, díszét, nagyságát, ragyogását legkegyelmesebb közreműködésükkel és a mai legmagasabb megjelenésükkel is emelni méltóztattak.

A fő- és székváros az ország szíve; szívének minden dobbanását lesi ma az egész ország, de minden igaz magyar ma saját szívében is azt az óhajtást táplálja, hogy Isten áldása lengjen további beláthatatlan századokon át Szent-István országai és dicső királya fölött, a kinek korszakos uralkodása alatt sikerült a második ezredév biztos alapjait megvetni.

Ezek után azzal az esedézzel járulok Császári és Apostoli Királyi Felségedhez, hogy a legmagasabb védnöksége alatt álló eme ezredéves kiállítást legkegyelmesebben megnyitottnak nyilvánítani méltóztassék.

Most előlépett a király s olvasni kezdette:

Örömteljes érzelmektől áthatva, jelentünk meg e történelmi időszakot jelző kiállítás megnyitásán.

Különösen fokozza pedig ez örömet, hogy a magyar állam ezer éves főnnállásának dicsőítésére, a hasznos munka, a szellemi és anyagi teremtő-erő évszázados fejleményeinek bemutatásával, ily valódi béke-ünnep áll első sorban.

E kiállítás — mint reménylem — tanusítani fogja ország-világ előtt, hogy a magyar nemzet, főtartván ez államot sok viszontagság között, dicsőségesen egy évezreden át, nemcsak a harctéren tudta vitézségével a trónt és hazáját mindenkor megvédeni, hanem a művelődés terén is méltó helyet vívott ki magának és foglalhat el a művelt nemzetek között.

Tanusítani fogja továbbá azt a buzgalmat és áldozatkészséget, melylyel az egész ország e kiállítás létrehozatalán fáradozott, valamint a külföldnek ama hálára kötelező kész-

ségét és rokonszenvét is, melyet az sok értékes és történelmünk szempontjából megbecsülhetetlen tárgynak e kiállítás számára történt átengedése által nyilvánított.

És tanusítani fogja végre, hogy habár politikai küzdőtéren sokan különböző és eltérő utakat választanak is hazafiás érzelmeik érvényesítésére, — a magyar szent korona iránt való hűségben, a hasznos munkánál, a tudományok terjesztésénél s ez által az ország javának és dicsőségének előmozdításánál, a hazának minden polgárát egyesítve és teljes egyetértésben találjuk.

Őszintén kívánom, hogy eme összhang és testvéries egyetértés terjedjen ki áldásthozólag mind arra, a mi szerezett Magyarországom boldogítására és jövőjének biztosítására szolgálhat, s hogy az eddig elért siker, minden elbizakodás nélkül, inkább hathatós ösztönül szolgáljon a további munkásságra és haladásra, kérvén az Istent, hallgassa meg esedezésünket s kísérje áldásával és oltalmával e kiállítást, a melyet ezennel megnyitottnak nyilvánítok.

Hatalmas, éljenzések szakították félbe a királyi választ, melynek végeztével Dániel miniszter fölment a dobogóra és föl kérte a királyt, hogy nézze meg a kiállítást.

A király karját nyújtotta a királynénak, és a kocsihoz kísérte, a melyre a felséges asszony szíves búcsú után fölszállt. A király pedig az udvarral és a notabilitásokkal megindult a körútra...

V. Hálaadó isteni tisztelet, május 3-án.

»A honnan a világosság és a történelem támad, napkeletről, Ázsia népeinek ős-ködéből kibontakozva és elvezetve a gondviselés keze által egy újjászülető világműveltség területére; hazát hódítva magának száguldó lovashadaival; hazát megtartva csodálatos politikai bölcseséggel; megdaczolva százszor nálánál hatalmasabb ellenséggel diadalmasan; letiporva néhányszor, de holtra soha sem gázolva; megrohanva sokszor és számos ellenség által, de föl nem oszolva bennük vagy általuk; csábítva sokkal nagyobb nemzetek hódító műveltsége által, de soha el nem veszítve nemzeti erejét; erőszaktól és fegyvertől meg nem ret-

tenve ; békésen fölemésztő politikák sorvasztó sulya alatt nemzeti jelleméhez csak annál szívósabban ragaszkodva ; lesújtva történelmi viharok által, de mindig fölemelkedve ; elalélva a szerencsétlenségek kábító csapásai alatt, de talpra állva ismét egyetlen ember gyanánt kellő pillanatban íme, ezer esztendő's megmaradásáért ad ma hálát nemzetünk a magyarok Istenének.

»Vele van királya, királynéja és királyi háza. Mindazok, a kik a pajzsra emelt Árpád és a koronával először illetett szent István vezéri hatalmát örökölték a nemzet akarata szerint. És a kik állami hatalommá foglalják egybe e történelmi nemzet életét a gondviselés rendelete és a magyarok szeretete által.

»A mi kipróbált, tűzben megedzett, nagy időfolyás által megbizonyított történelmi erő és hazafias élni-akarási van ebben a szép hazában, az mind egyetlen magaslatra van gyűlve ebben a pillanatban. Régi Buda várában most a magyar nemzet egész lelke imádkozik és nincsen egyetlen magyar család sem, bár távol a haza szent földjétől, melynek hálaadó fohászzkodása ne szállana föl az egek felé a Mátyás király templomában fölemelkedő tömjénfüsttel együtt, a jubiláló harangok szelid zsongásával és a Te Deum diadalmas örömeinekével.

»Egy és oszthatatlan e pártos nemzet hazája nagy szeretetében, mint semmi más nemzete a világnak. És legyen bár száz ellentétes érzületből hatalmas jelleme megalkotva a gondviselés rendelete szerint, szagassa bár a szabadságra törő élet ereje pártokra a haza gyermekeit, együtt találja őket mégis mindig két nap a szerencsétlenség napja, a mikor a hazáért kardot kell rántani és a dicsőségé, a mikor a haza nagy szeretetét Istennek tetsző tisztelettel és emberhez illő alázatossággal illik ünnepelni.

»És végezvén a lelki fölemelkedés, a hálát adó imádság tartozásával ; meghajtván fejét, megaláztatván szívét Istene előtt, a kinek segedelme csodás módon megtartotta a maroknyi nemzetet ; nincs e hazának egyetlen gyermeke sem, a ki e napon gondolataival ne kutatná végig történelmünk nehéz korszakait, hogy onnan a jelen számára örömet, a jövő számára pedig biztatást keressen tiszta lánggal égő hazaszeretetének«.

E szavakban tolmácsolja a P. H. a hangulatot, melylyel máj. 3-ika reggelén a százezernyi nép gyalog és kocsiban Budavarába sietett.

A kir. család tagjai fél 11 órára gyűltek össze a királyi palota nagy szalonjában s nemsokára elővezették azokat a remek, dúsan aranyozott díshintókat, amelyeken az uralkodó pár és a főhercegek a templomba mennek.

Ezalatt a palota előtt felállt az első honvéd-huszárezred egy százada, a 16-ik huszárezred egy százada. A fogatok mögött helyezkedett el két arciére és két magyar testőr festői öltözkében. A magyar testőrök vörös atillában ezüsttel dúsan zsinorozva, ugyanily nadrágban, sárga czizmában vállukon párducz kaczagánynyal. Hatalmas főveget viseltek kócsagforgóval, hóféhér lovon, zöld takaróval, melyet szélén magyar czímer ékesített. A testőrök előtt hóféhér paripán ült hat nemes apród, akik aranynyal hímzett piros kabátot, térdig érő nadrágot s csattos lakcipőt viseltek. A díshintók elé gyönyörű paripák voltak fogva, melyek mindegyikét egy-egy díszbe öltözött lovász tartotta hímzett szalagnál fogva.

Ezalatt egymásután gördültek a hintók a tárnok-utczán a Mátyás templom felé. Kocsi koci után állott a Mátyás templom előtt és mindannyiból pompás nemzeti díszben ragyogó urak és hölgyek szállottak ki, a hölgyek — a királyné kezdeményezésére — szintén nemzeti díszruhában. Előkelőségeink a mai napon nemesak a saját pazar öltönyeikben, szolgálók díszes ruházatában, hanem kocsikban és lovakban is oly pompát fejtettek ki, amely joggal csodálkozást keltett az idegen vendégek körében.

Nagy érdeklődést keltett Fülöp koburgi herczeg kocsija, ki mellett Koburg Lujza herczegnő magyar díszruhában foglalt helyet: ez volt az első koci, amely az uralkodóház egyik tagját hozta.

Majd József kir. herczeg érkezett hatfogatu hintón, mellette bájos menyecskéje, Augusztia kir. herczegnő, ki miként az összes többi főherczegnő is, szintén nemzeti díszöltönyben jelent meg. Négyfogatu kocsin következett ezután Ágost kir. herczeg dragonyos egyenruhában. Udvari fogatokon érkeztek Rainer és Lipót Salvátor k. herczegek és Blanka k. herczegnő. Az egész közönség végig vonuló éljenzés hirdette Frigyes kir. herczeg és Izabella k. herczegnő érkezését.

Harangok zúgása között jött Vaszary Kolos herczegprimás.

kinek négyfogatu díszkocsija, a kocsis és az elől lovagló, valamint a hátul kísérő szolgáltnak hatalmas medvebőr fővege általános feltűnést keltett.

Mindegyik hintóban, mintha régi képek elevenedtek volna meg, a legdúsabb, a leggazdagabb férfi- és asszonydísz foglalt helyet, a melyet múlt századok pazarló pompája csak kitalált. Milyen káprázatos változatossága volt ez a kocsitömeg a fénynek, pompának, czifraságnak, ragyogásnak !

Most következett a nagy pillanat az udvar érkezését jelezték. Angol ménen pazar ruházatu lovász nyitotta meg a menetet. Utána egy huszárszázad jött, melyet Alszeghy kapitány vezényelt; azután ismét lovon egy udvartiszt, ki mögött a hatfogatu udvari kocsik.

Öt udvari díszhintó következett, nagy Mária-Terézia korabeli stílusu batárok, a melyek elé hat-hat pompás paripa volt fogva. A paripák első párját, sárga selyemszalagon csatlósok vezették. Az első hatfogu négyülékes udvari kocsiban ültek Andrásy-Wenckheim grófnő a királyné főudvarmesternője, Bellegarde gróf, a király főudvarmestere, s a szolgálattelvő szárnysegéd. A második hatfogatu négyülékes üveges díszhintóban ült Ferdinánd toskanai nagyherceg, Alice nagyhercegné és Ferencz Szalvátor kir. herceg. A harmadik hatfogatu négyülékes díszhintón voltak Lajos Viktor és Ferdinánd kir. hercegek Jozefa kir. hercegnével. Őket követték kétülékes hatfogatu üveges díszhintón Gizella kir. hercegné és Ottó kir. herceg; majd hatfogatu üveges díszhintón Stefánia özvegy trónörökösné Lipót bajor herceggel. A templom bejáratánál mindegyik kir. hercegnét főudvarmesternője várta s fogta föl uszályát, míg a főudvarmesternő uszályát egy nemes apród vitte.

A kir. hercegek kocsijai után két spanyol eszímás, fehér nadrágos, vörös kabátos arciére testőr következett fekete paripán, mellettük két sárgacsizmás párduczbőrös magyar testőrrel, hófehér lovakon. Közvetlenül a király kocsija előtt hat vörös kabátos, nemes apród fehér paripákon s aztán a királyi pár hintója következett.

Nyolcz fehér andaluziai mén húzta a zárt kocsit. Benn ült vörös tábornoki ruhában a király, jobbján lefátyolozva a

királyné. A lovakat himzett szallagon csatlósok vezették, az első pár paripát pedig Kinszky gróf és egy udvari tiszt. A merről a kocsi jött, nem akart megszűnni az éljen. A királyi fogat után az I. honvédhuszárezrednek egy félszázada következett.

A templom hajójában a padokban és a fal mentén a helyeket a főrendiház s az országgyűlés tagjai, a klérus — a püspöki kar kivételével — és a hadsereg tagjai foglalták el. Itt ültek az első széksorban a magyar miniszterelnök, a főrendiház elnöke, a képviselőház elnöke, a zászlós urak, az osztrák képviselőház elnöke, a külügyminiszter s az osztrák miniszterelnök. A második sorban következtek a magyar és a vendég miniszterek és a többi főméltóság.

Az elkülönített hely jobb oldalát a királyné palotahölgyei, a kir. hercegnők kísérete s az udvarhoz tartozó hölgyek foglalták el, rang szerint beosztva. Itt foglaltak helyet az első sorban a hercegnék: Esterházy Antal Miklósné hercegné, Windischgrätz Lajosné hercegné és Pálffy Miklósné hercegné, azután a grófnék és bárónék, a kik az udvarnál méltóságot viselnek.

A miniszterek, főrendek és képviselők feleségei a templomhajó első baloldali padsoraiban foglaltak helyet.

A szanktuariumot a királyi pár, a kir. hercegek és hercegnők és külföldi hatalmak képviselői számára rendezték be. E széksorok előtt külön piros bársony zsölleszék állott Schlauch kardinális számára, ez után két templomi szék következett az asszisztáló püspökök számára, azután a hercegprimás stalluma, mely rendes helyén állott.

A primási stallummal szemközt, a főoltár és a kir. hercegek és hercegnők helye között állott a trónus: arany brokát szövettel bevont lépcsőn, ugyanolyan szövettel bevont imázmolylyal, két zsöllével és menyezettel.

Harangzúgás hirdette, hogy a királyi pár közeledik a templom felé. A papság a primással az élén a templom előcsarnokába vonult s várta a királyt és királynét. A templom belseje a színes ablakon át beszűrődő világosságban a papok aranytól sulyos ornátusa, díszmagyar ruhák csillogó, ragyogó gazdagsága tarka színpompája, a katonák fényes egyenruhája, a hölgyek festői, gyönyörű csoportja, káprázatos hatást gyakorolt a szemlélőre,

Felséges asszonyunk ma is mélységes gyászban jelent meg hiveinek. Ruháját Thōkōli Évának egy régi képe szerint készítették. A nehéz fekete selyemszoknya óriási mákvirágmintáját fekete csiszolt gyönggyel himezték meg. A szoknya öt méter hosszú uszályát szintén fekete gyöngy bordűr vette körül. Fekete bársony magyaros derék volt fekete gyöngysorokkal király-asszonyunknak még most is nyulánk derekára fűzve. Fekete diadémjáról leomló fekete fátyola és köténye brüsszeli tüll. Fekete ingvállának ujját hímzett fekete csokor tartotta. A király-asszony uszályát szintén talpig feketébe öltözött udvarhölgye vitte, de ennek fejét szikrázó gyémántdiadém és ruháján végigomló fehér csipkefátyol ékítette.

Királyasszonyunk mögött haladt, a ki utána az ország első asszonya, Stefánia kir. hercegnő félgyász ruhában. Nehéz szürke atlasz ruhája uszályán arannyal hímzett gyöngyvirág és rózsaszőzörű folyt körül, fekete bársony derekát gyöngysorok fűzték körül és aranyhímzés ékítette. A derekát magyaros ékszer övező fogta körül. A fátyolos kötény és ingujján szintén arannyal hímzett rózsaszőzörű és gyöngyvirág ékeskedik. Feltűnően bájos alak volt József kir. herceg menyecskéje, királyunk unokája, Augusztina kir. hercegné díszmagyarban. Fehér gros-grain ruhájába ezüst levelű zöld virág volt elszórtan hímézve. A szoknya szélét széles sűrűen hímzett bordűr ékítette. Zöld bársony pruszliját ezüst hímzés, sötét zöld remek bársony mentéjét arany és ezüst hímzés és ezoboly prém díszítette. Ő volt az egyetlen a kir. hercegnők közt, a ki mentében és magyar fejkötősen jelent meg, tehát tökéletes magyar díszben.

A királyi pár a papságot követve, a szentélybe vonult és elfoglalta trónusát.

Megzendült a Tedeum a hercegprimás ajkán. Liszt Ferenc koronázási nagy miséjét adták elő. A király az egész Tedeum alatt állott, csak úrfölmutatáskor borult térdre. A királyné a király baljánál imazsámolyára hajolva imádkozott. A kir. hercegek követték az uralkodó példáját és állottak. A kir. hercegnők imádkozásba merülve borultak imazsámolyukra.

Mise után a hercegprimás mondotta el szent beszédét. történet-bölcsészetünk e remekét

„Elhangzott a hálaének ajkainkról, király és nemzet együttesen borúlt le előtted mindenható Isten, kinek tekintete ronthat és teremthet száz világot; előtted örökkévaló, kinek szemeiben ezer év annyi, mint a tegnap, előtted jóságos Atyánk, ki bár vétkeink miatt büntető kezeddal sujtottál, erényeinkért áldásoddal is boldogítottál.

Felséges Uram!

Felséges asszonyom!

Nemzetem!

Ezer éves létünk határkövénel állunk, melynek egyik oldalán arany- és vérbetűkkel vannak fölírva a mult eseményei, a másik oldal a beláthatatlan jövő számára üresen áll.

Olvastad-e nemzetem mennyi öröm és bánat, dicsőség és gyász, jólét és szenvedés, harci diadal és csatavesztés, összetartás és pártviszály váltakoznak ezeréves multadban.

Olvastad-e, hogy nemzetünk bár néhány év alatt e hazát megszerezte, mégis külföldre tör, sok vért ont, maga is vérzik és két nagy vereség után kétségtelenül a hunok és avarok sorsára jut, ha csak vértől párolgó fegyverét a béke Fejedelme előtt le nem teszi és a kereszténységet föl nem veszi.

Kard foglalta el, kereszt tartotta fenn e hazát.

Nemzetünk a kereszténység fölvétele által belép ugyan az európai népcsaládba, de nem olvad be; fejedelme a kor intézményei szerint nem lesz alárendeltje, hűbérese a római császárnak, hanem a pápától nyert koronával megkoronáztatva, mindenkitől független és önálló királyságot alkot.

E korona hatalmat ad a királynak és tekintélyét külről emeli, de bensőleg lelkiismeretében megköti, mert az alkotmány megtartására kötelezi. Szent koronánk e szerint mint védő Cherub lebeg király és nemzet fölött, mindegyiknek jelezve kötelességeit, mindkettőnek biztosítva kölcsönös jogait. Így született újra az ezeréves Magyarország a keresztény hit ölében. Ez esemény nemzetünk sorsának forduló pontja, a trón támasza, szabadságunk biztosítója, fénykorszakaink forrása, megpróbáltatásunk erőssége, létünk alapköve.

Mivé lettünk volna e nélkül? Azok a viharok, melyek fölöttünk elvonultak, minden nagyobb, erőben hatalmasabb nemzeteket is elpusztítottak volna; hisz óriási hatalmak hányszor zúdították ránk hadaikat? Később századokon át testünkkel fogtuk föl a Nyugat ellen intézett támadásokat, melyek alatt templomaink, iskoláink, városaink, falvaink elhamvadtak, testvéreink százezrenként fogságba hurczoltattak és ebben a vésteljes időszakban még saját magunkkal is küzdöttünk életre, halálra.

Ha mindezeket csak futólag is olvasod is nemzetem, el kell ismerned, hogy Isten erős keze tartott fönn. Miért tartott fönn? Mert azoknak — egygyeseknek úgy, mint nemzeteknek — kik őt, mint atyjukat tisztelik, hosszú életet ad.

Megdöbbenve olvasom a szent könyvekben a következő fenyegetést

„Az Ur megveri és kitépi Izraelt e földről, melyet atyáinknak adott és elszórja őket, ha nem tisztelik őt.“ Nemzetünknek volt sok bűne, de volt egy nagy erénye: hogy Istent nem tagadta meg soha, tiszteletét törvénykönyvbe ígtatta. Fentartott Isten azért is, mert sok pártfogónk volt az égben. Nincs nemzet, melynek uralkodó családja annyi szentet számlálna, mint maga az Árpádház.

Leghatalmasabb közbenjárónk volt mégis a mi Nagyasszonyunk, kinek alakját zászlóinkra hímeztük, pénzeinkre vertük, tiszteletét, szeretetét versekben zengedeztük Midőn bűneink sokasága miatt magához az Urhoz folyamodni féltünk, veszély idején százezrek, milliók ajkán hangzott fel az ének:

„Boldog asszony, Anyánk,
Régi jó Patronánk,
Nagy inségben lévén,
Igy szólít meg hazánk
Magyarországról, édes hazánkról
Ne felejtkezzél meg szegény magyarokról.“

Isten véghetetlen irgalmából jutottunk el tehát az ezredik évhez. Légy üdvözölve, légy áldva e magasztos ünnepen igénytelen hű fiadtól drága hazám. Áldott legyen földednek minden hantja, mely annyi szent hamvat takar, áldott legyen földednek minden göröngye, melyet hőseink vére öntöze, és munkás népünk verejtéke nedvesít. Áldott legyen földednek minden családi tűzhelye, melyet vallásunk megszentelt.

Légy üdvöz, légy áldott Felséges királyom, nemzetem atyja! Isten irgalmából te vezeted be a nemzetet a második ezer évbe, nem a fegyverek zőrejével, hanem bölcsességed fényével, szereteted melegével.

Esdve kérem a királyok királyát, nyujtsa ki védő karját felséges személyedre, öntse, árássa rád kegyelmeinek bőséges teljét, hogy ennek világosságánál részletesen és tisztán fölismerve bőséged ügyeit, átlátva bajait, bátran és szerencsésen teljesíthessed és oldhassad meg mély kötelesség-érzettel, alkotmányos hűséggel és lankadatlan fáradtsággal kezelt királyi föladatodat.

Adjon neked az Ur csendes országot, hű tanácsadókat, jó népet, erős hadsereget, tartós békességet, hosszú életet, hogy népedet szentségben és igazságban még soká boldogan vezethessed.

Légy üdvöz! Légy áldott fölséges királyném!

Fogadd el e templomban, hol megkoronáztattál, legmélyebb hódolatunkat, legőszintébb szeretetünket irányunkban mindig tanúsított jószágodért, szeretetedért.

Áldólag emlékszünk, hogy midőn nemzetünk anyjává lettél, édesanyai nyelvünkön szólottál hozzánk; áldólag emlékszünk, hogy azt az aranyfonalat is anyai gyöngéd kezded szötte, mely hőn szeretett királyunkat a nemzettel elválaszthatatlanul összekötötte!

Légy ezután is gyámolítója a szegényeknek, vigasztalója a szenvedőknek, közbenjárója a trón előtt kegyelemért esedezőknek.

Földi királynénk! Földi anyánk: Legyen életed útain vezérlőd, oltalmazód az égi királyné, az égi anya! Legyen áldás a királyi gyermekeken. Legyen áldás az egész uralkodó családon.

Föl a szivekkel! Föl nemzetem!

Megtartani, fölvirágoztatni, boldogítani az ősök által elfoglalt és nekünk örökségbe hagyott hazát, ez a nagy és nemes föladat vár nemzetem rád. Igaz, a szemhatár kissé borult, de máskor sem volt mindig tiszta fölötted az ég. Sokszor állottál már sírod szélén s mégis midőn azt hitték rólad, hogy kiírtottak, te gyarapodtál.

Midőn azt vélték, hogy megaláztak, te diadalmaskodtál! Midőn azt gondolták, hogy meggyöngítettek, te erősödtél. Most is ezer év után nem megfogyva, nem megtörve, hosszú nemzeti életednek nem alkonyán. hanem delén, erőteljesen lépsz át a második évezredbe.

Legjobb királyod uralkodása alatt sorsod saját kezédbe van letéve. Vigyázz! A letűnt nemzetek legtöbbjének nem külellenség, hanem önfia vágta sebé. De bármennyire összetartasz, Isten nélkül nem boldogulhatsz nemzetem! Azért azt a törvényt, melyben ezredéves törvényedet megörökítet, melyben az isteni gondviselést, a vallásos áhitatot, a király iránt való hűséget, a hazaszeretetet megemlíted, ne csak a fórumnak hideg és érzéketlen márványtáblájára, hanem lelkedbe jó mélyen vésd be.

Én nemzetem! Isten megparancsolta egykoron szolgájának, hogy a népet, midőn az ígélet földjére lép, áldja meg. Én is, Uramnak méltatlan szolgája, ez ünnepies órában emelem kezemet és imádkozom: Hallgassa meg, nemzetem, a te könyörgésedet az Ur, és szorongattatásod idején irgalmas arcát ne fordítsa el tőled. Legyen veled a jövőben, mint volt Atyáiddal a múltban. Adjon bőséget az ég harmatából, a föld kövérségéből, hogy inség, nyomor ne létozasson meg téged.

Tegyen nagy és erős nemzetté és magasztalja fel nevedet minden időben. Ha ellenség törne rád, harczoljon melletted és segítse kivívni győzedelmedet!

Adja meg neked az Ur félelmének lelkét, hogy megtarthassad, vagy megszerezhesd az őseid erényeit, nehogy valaha megingassad azokat az erős alapokat, melyekre atyáid építették az országot.

Adja meg neked az Ur bölcsességének lelkét, hogy fölismerjed az igazi haladás ösvényét, nehogy erkölcsödben megromolva, erődben megfogyatkozva, elveszítsd e földet, melyet a te Urad, Istened hazául adott te neked. Uram, hallgass meg imádságomat.

Szeplőtelen szűz anyánk, régi nagy Patronánk, esedezzel érettünk, hogy az Atya, Fiu és Szentlélek áldása legyen velünk mindenkor. Amen!"

A király és királyné szinte lesték a főpap ajkáról a szót, olyan figyelmesen hallgatták. A király arcán meglátszott, hogy a beszéd megindította. A királyné velünk, értünk imádkozott.

Mikor a primás Ament mondott, a zene- és ének-kar a

magyar himnuszt zendítette rá. Ennek a hangjánál vonult ki a papság vezetésével az udvar a templomból.

A templomi ünnep után Hunyadi László gróf és neje teára hívták meg a társaságot a Mátyás-templomhoz közel eső palotájukba, hogy még egy kevésse gyönyörködjenek a magyar viselkedés pompájában, míg kocsijok a vérmezőről előállhat. A grófné szíves vendéglátással fogadta a fényes társaságot, a mely ott igazán kedvére megcsodálta és megbeszélte a magyar díszruhákat. Egyik hercegnő egész lelkesedéssel beszélt a társaságnak, hogy díszruhájának pompás és általánosan megcsodált hímzésén négy évig dolgoztak. A Hunyadi gróf házában megfordult vendégek között voltak

Pálffy Miklós herceg és neje, Windisch-Grätz Alajos herceg és neje, Andrassy Aladárné grófné, Andrassy Géza gróf és neje, Esterházy-Andrassy Marietta hercegné, idősebb Széchenyi Imre gróf és neje, ifjabb Széchenyi Imre gróf és neje, Széchenyi Aladár gróf és neje, Esterházy Ferencz gróf és neje, Esterházy Mihály gróf és neje, Apponyi Lajos gróf és neje, Festetics Pálné grófné, Festetics Andorné grófné, Wenckheim Frigyesné grófné, özv. Szirmay grófné, Somsich Adolf gróf és neje, Széchenyi Sándorné grófné és leánya, Széchenyi Miklós gróf és neje, Jósika Samu báró és neje, özv. Révay Simonné báróné, Révay Gyula báró és neje, Kemény Kálmán báró és neje, Szentkereszthy Béla báró és neje, Károlyi Istvánné grófné, Károlyi Viktorné grófné, Zselinszky Róbert gróf és neje, Zay Miklós gróf és neje, Sztáray-Hadik grófné, Hadik-Barkóczy Endréné grófné, Forgách Lászlóné grófné, Inkey báróné, Vécsey József báró nejével és leányával, Bethlen András gróf és neje, Szápáry György gróf, Draskovics Ivánné grófné.

VI. Fogadóest az udvarnál. május 5-én

A millenáris ünnepségek ragyogó sorában a legelőkelőbb helyek egyikét foglalja el a május 5-iki fogadóest az udvarnál. A királyi pár, a királyi hercegek körében fogadta a magyar társadalom színe javát, a törvényhozás tagjait, a tudomány és művészet képviselőit, katonai notabilitásokat és a külföldi államok képviselőit. A magyar nők ugyanabban a fényes díszmagyar ruhában jelentek meg, mint a Te Deum alkalmával a Mátyás-templomban, mert megtudták, hogy a királyné így kívánja.

Este 8 órakor már ezernél sokkal több meghívott gyűlt

össze a nagy fogadó teremben, a mely újjáalakítása óta ma először látott ily káprázatos fényű gyülekezetet. Mindenki szeme a nagy szárnyas ajtóra volt szegezve, a honnan a királyi pár megjelenését várták. Jó ideig tartott azonban, míg ezek megnyíltak, mert fél 9 órakor a belső termekben bemutatták ő felségeiknek a diplomáciai kar ama képviselőit és családtagjait, a kiket ő felségeik nem ismertek. Így a török nagykövet Lutfi hég főkonzult, Sztancsov bolgár ügyvivőt, a németalföldi követ van Leont, Ghika asszony doyenne Takahira asszonyt, a japáni követ nejét, Bals asszonyt, a román főkonzul nejét, van Leon asszonyt, de Almeda kisasszonyt, az orosz főkonzul unokahúgát; a királynénak Goluhovszki gróf külügyminiszter bemutatta Podervils báró bajor követet, Takahira japáni követet. Azeredo braziliai követet, az olasz nagykövet Bizio főkonzult, Bals asszonyt, a román főkonzul nejét, Berksheim bárónét, a francia katonai attasé nejét, van Leon asszonyt. Borol asszonyt, az amerikai katonai attasé nejét, de Almeda kisasszonyt, az orosz főkonzul unokahúgát, Miss Washburne-t, az amerikai követ mostohaleányát.

Végül megnyílt a szárnyas ajtó és Apponyi Lajos gróf magyarországi udvarnagy vezetésével beléptek a királyné, a király, oldalán Gizella bajor hercegnő Ottó kir. herczeggel, Stefánia özvegy trónörökösné Lipót bajor herczeggel, Mária kir. hercegnő Ferdinánd kir. herczeggel, Alice toskánai nagyhercegné Lajos Viktor kir. herczeggel, Blanka kir. hercegné Ferdinánd toskánai nagyherczeggel, Izabella kir. hercegné Lipót Ferdinánd kir. herczeggel, Augusztá kir. hercegné József Ferdinánd kir. herczeggel, Lujza szász-koburg hercegné Péter Ferdinánd kir. herczeggel; Lipót Szalvátor, Ferencz Szalvátor, Frigyes, Jenő, József és Rainer kir. herczegek, valamint Fülöp koburgi herczeg e párok után következtek, fesztelen csoportokban, a melyekhez a nagyszámú kíséret csatlakozott. Ezután ő felségeik hosszú ideig cercle-t tartottak.

A királyné később az alsó négyszög fehértermébe vonúlt vissza, a hol a társaság közel 70 hölgyét mutatták be a felséges asszonynak, a legtöbbet Andrassy Aladár grófné. A bemutatott hölgyek a következők:

Odescalchi-Esterházy Etelka hercegné, Cziráky-Esterházy Mária grófné, Esterházy-Schwarzenberg Franciska grófné, Pejácsevich-Vay Erzsébet grófné, Szécheny-Mikes Janka grófné, Hadik-Zichy Klára grófné, Karátsonyi-Andrássy Karolina grófné, Széchenyi-Andrássy Mária grófné és Semseyné szül. Dessewffy Karolina palotahölgyek, továbbá Wlassics Gyuláné, szül. Csengery Etelka, Szláray-Horváth Helena grófné, Wenckheim-Pálffy Margit grófné, Széchenyi-Hunyady Mária grófné, Széchenyi-Csekonics Andrea grófné, Pálffy-Nugent Eleonóra grófné, Zichy-Karátsonyi Helena grófné, Cebrian-Vécsey Magda grófné, Feilitzsch-Báuffy Alice báróné. Gosztonyiné szül. Rudnay Izabella, Baich-Toroczky Eszter báróné, Bolza-Vigyázó Józsa grófné, Csáky-Esterházy Leona grófné, Csáky-Majthényi Sarolta grófné, Degenfeld-Dessewffy Helena grófné, Esterházy-Hamilton Evelin grófné, Hadik-Zichy Alexandra grófné, Horváth-Vincenti Renée báróné, Inkeyné, szül. Bittó Ágnes, Károlyi-Károlyi Melinda grófné. Keglevich-Blaskovich Klementin grófné, Kvassayné szül. Obermayer Anna, Pejácsevich Mikó Anna grófné, Podmaniczky-Nyéký Klaudia báróné, Ragályiné szül. Balassa Emma, Somssich-Somssich Teréz grófné, Sennyey-Nádasdy Julia báróné, Uray-Uray Helena báróné, Vay-Kozma Katalin grófné, Zichy Péchy Margit grófné, özv. Fáyné szül. Kuun Irén, Kövérné szül. Kende Paula, özv. Rostiné szül. Forgách Helén, Westphalen-Auersperg Anna grófné, Mixichné szül. Rast Emma és Munkácsiné; Taxis Aurélia hercegnő Pallavicini-Majláth örgrófné által, Kállay kisasszony Kállay-Bethlenné által, a két Szögyény kisasszony Szögyény-Gerambné által, Csáky Helén grófkisasszony és Sickingen Zsófia bárókisasszony Csáky-Bolza grófné által, Pallavicini Edmée grófkisasszony Pallavicini-Majláth örgrófné által, Radvánszky Ella bárókisasszony Radvánszky-Waldek báróné által, Zichy Ilma és Zichy Mária grófkisasszonyok Karátsonyi-Andrássy grófné által, Degenfeld grófkisasszony Degenfeld-Dessewffy grófné által, a két Gosztonyi kisasszony Gosztonyi-Rudnayné által, Kövér kisasszony Kövér-Kendéné által, Uray bárókisasszony Uray-Uray báróné által, Vas grófkisasszony Vay-Kozma grófné által, a két Westphalen grófkisasszony Westphalen-Auersperg grófné által és Mixich kisasszony Mixich-Rastné által.

Ezután az uralkodóház tagjai a teaterembe vonultak, hol négy teaasztal volt felállítva. A királyné teaasztalánál a nagykövetek nejei ültek s a palotahölgyek egy része. A második asztalnál Gizella bajor hercegné ült az asztalfőn Alice toskánai nagyhercegnével és Blanka kir. hercegnével egyetemben; a harmadiknál Stefánia özvegy trónörökösné, Izabella és Augusztá kir. hercegnéekkel, a negyediknél Mária Jozefa kir. hercegné, Koburg Lujza hercegné társaságában. A kir. hercegnők asztalainak mindenikénél 10—15 főúri hölgy foglalt helyet, a legelőkelőbb társaságból.

Tíz óra után a királyné visszavonúlt, míg a király még hosszú ideig tartott cerclét. Midőn azonban a felség is visszavonúlt, ez az előkelő társaságnak is az indulás jele volt. Éjfélig is eltartott azonban, míg az utolsó kocsi is tovagördült a királyi palota udvaráról.

VIII. Az ezredik évi társadalom és estvélyei.

Korrajzunk nem volna teljes, ha be nem mutatnók az ezredik év felsőbb társaságát, s milleniumi ünneplését estélyekben, melyekben az udvar is megjelent. A nemzet legfényesebb neveit, legnagyobb családait látjuk együtt, az ország minden részéből, köztük az irodalom és művészet több kitünőségét.

*Festetich Tasziló gr. m. kir. főpohárnokmester estélye
május 3-án.*

Festetich gróf Esterházy-utczai palotájának termei ma oly fényes táncmulatságra nyitlak meg, minő rendes körülmények közt a mi fő- és székvárosunkban a lehetetlenségek közé tartozik. Nemcsak a mi Budapesten előkelőség van, hanem a milleniumra jött összes kitünőségek, a diplomácia, osztrák kormány, és végül a királylyal az élén, az udvar is vendége volt a grófi háznak.

Este 9 óra 25 perczkor állott elő az első udvari kocsi a várpalota déli homlokzata elé, s néhány perczcel ezután lejött a termekből Stefánia kir. hercegasszony, özvegy trónörökösné, udvarhölgyével, s a közönség harsány éljenzése között ment a Festetich Tasziló gróf estélyére. Stefánia hercegasszony után Lipót bajor herczeg nejével Gizella hercegasszonynyal indult el az estélyre; azután Ferencz Szalvátor és Ferdinánd kir. herczegek — kik mindannyian a királyi palotában laknak — kocsiztak el udvari fogatokon az Esterházy-utczai palotába. A többi kir. herczegek és hercegasszonyok szállodabeli szállásukról e közben mentek az estélyre.

A király pont háromnegyed tíz órakor szállt be Paar gróf főhadsegédje kíséretében zárt udvari kocsijába, s valóságos diadalmenetben haladt el a nép között, mely előzőnlötte az utcákat, hogy látásán örömét kifejezhesse.

Az első terem, a mely az első emeleten a lépcsőszínből nyílik s gyönyörű három gobelinnel van díszítve, fél 10-től husz percz alatt megtelt vendéggel, kiket a házi gazda földszint a lépcső alján, a háziasszony a terem nagy ajtajánál fogadott.

A teremben vegyest voltak urak és hölgyek. Az urak feketében sűrűn tarkázva uniformissal. Káprázatos dísz a rendjeleknek. Egy oldal szobában gyűltek össze a mamák. E szoba falait képek borítják. Egy kedves kisebb szobában a táncterem szomszédságában tanyáztak a fiatal leányok. Egy harmadik e teremből nyíló helyiségben gazdag büffet volt fölrakva. Az összes termék világosak, kettő egészen fehér. A világítás a legszebb és legpazarabb volt : gyertyák, tengerével. A táncterem, tele luszterrel és tükrökkel és szép leányok sokaságával, vakító volt.

A palotában a királyt, a hová pontosan tíz órakor érkezett meg, a lépcsőház alján Festetich Tasziló grófné s a gróf fogadta. A király a grófék hódoló üdvözlését viszonzva, a grófnéhoz fordult s ezt mondta

— Igen örülök, hogy estélyükre eljöhettek.

A király ezután a grófi pár kíséretében a délszaki növényekkel díszített lépcsőkön felhaladt az első emeleti termekbe, a hol a már teljes számban összegyűlt vendégek mély hódolattal fogadták.

A király először is a hölgyek szobájába ment s ott beszélgetett vagy egy negyed órát. Onnan kijött az urak közé.

A megszólításban Tisza után Széll, Széll után Szilágyi Dezső, Szilágyi után egy idegen, azután Wekerle Sándor, Wekerle után Schlauch biboros következett. Éppen Wlassicsot akarta megszólítani a király, midőn a házigazda hozzálépett s megkínálta, nem óhajtaná-e a tánczolókat megnézni. Ő felsége arcza felderült : hogyne, nagyon szívesen, mondá hallhatólag s elment a tánczterembe. Ott volt néhány perczig s 11 órakor távozott.

A spanyol szertartást utánozva, a lépcsőn le nyolcz gyertyával világítottak, míg a nem soká szintén távozó fenségeket csak négygyel kísérték.

Dániel miniszter ebédje, május 4-én.

A park-klubban, mely az úri társasélet nyári összejöveteleinek tündérkastélya, Dániel Ernő miniszter és neje fogadták ebédre a milleniumi ünnep előkelő vendégeit. Hat órakor az itt időző diplomaták, udvari főhivatalbeliek, katonai kitűnőségek, a király és kir. hercegek szárnysegédei, összes minisztereink nagyobb részt nejökkel, előkelő miniszteri hivatalnokok, parlamenti, társadalmi és irodalmi kitűnőségek, a főpolgármester, a főkapitány, az arisztokraczia sokasága töltötte meg a park-klub tágas termeit. A királyi hercegek szintén elfogadták a meghívókat, de nyilvános helyeken nem szoktak részt venni. Névsoruk a következő

Eulenburg gróf német nagykövet és neje, Monson Edmond angol nagykövet, Nigra Konstantin grófolasz nagykövet, Lozé francia nagykövet és neje, Mahmud Nedim bey török nagykövet, Don Isidoro de Hoyos spanyol nagykövet és neje, Locatelli Achille a pápai nuncius helyettese, Takahiva Kogoro japán követ és neje, Joachim Hans szász követ, Ghika Emil román követ és neje, Dumitz Podewils bajor követ és neje, Sponnek gróf dán követ, Borchgrave belga főkonzul, Van der Hoeven Fülöp Hollandia követe és neje, Manos Gregor görög követ, Valmar gróf portugál követ, Lewenhaupt gróf svéd-norvég követ, Aaparades Alfréd svájci követ, Bardett Frigyes amerikai követ nejével és leányával, Prinz Karl Max Lichnovszky, Confalonieri olasz követség-titkár, Citters Adolf holland követségi titkár, Resny bey török követségi titkár, Martherny Ferdinánd svájci követségi titkár, Kreyer dr. kínai követségi titkár, Goluchovszki Agenor gróf közös külügyminiszter, Krieghammer Ödön báró közös hadügyminiszter, Plener Ernő, Szécsen Miklós gróf, Zwidenek Gyula zu Sündenhorszt, Bánffy Dezső báró miniszterelnök és neje, Fejérváry Géza báró honvédelmi miniszter, Darányi Ignác földművelési miniszter, Erdély Sándor igazságügyminiszter, Perczel Dezső belügyminiszter, Lukács László pénzügyminiszter, Wlassics Gyula dr. közoktatásügyi miniszter és neje, Josipovics Imre horvát miniszter és neje, Rakovszky István a legfőbb számvevőszék elnöke, Szilágyi Dezső a képviselőház elnöke, Berzeviczy Albert, Teleszky István, Vay Béla báró, Jósika Samu báró ő felsége körüli miniszter, Schlauch Lőrincz bibornok, Lobkovicz Rezső herceg tábornok-nagy, Rohonczy György altábornagy, Forinyák Gyula lovassági tábornok, Orczy Béla báró országbíró, Zichy Ferencz gróf tárnokmester, Szápáry Géza gróf főudvarmester és neje, Széchenyi Gyula gróf főlovászmester, Pálffy András gróf a királyi testőrség kapitánya, Andrássy Aladár gróf főkamrás és neje, Széchenyi Imre gróf főasztalnok és neje, Apponyi Lajos gróf főudvarnagy és neje, Bánffy György gróf főajtónálló, Radvánszky Béla

báró koronaőr, Lichtenstein Rudolf herceg főudvarnagy, Paar Ede és Bolfras Artur grófok, ő felsége hadsegédei, Klumberg őrnagy, Aradvári König Károly, Bellegarde Ferencz gróf, Bodmann Eberhard, Ferdinánd Károly főherceg főudvarmestere, Wolkenstein gróf főudvarmestere, Perfall Ödön, Károlyi István gróf, Csekonics Endre gróf, Széchenyi Béla gróf, Szápáry László gróf, Tisza Kálmán, Szápáry Gyula gróf, Wekerle Sándor dr., Zichy Jenő gróf, Csáky Albin gróf és neje, Esterházy Pál herceg, Fardi Vörös László, Gromon Dezső, Bedő Albert, Zsilinszky Mihály államtitkár, Schmidt József dr. kiállítás igazgatója, Szalay Imre, Krisztinkovics Ede, Beniczky Ferencz főispán és neje, Ráth Károly főpolgármester, Kammermayer Károly polgármester, Rudnay Béla főkapitány, Falk Miksa, Jókai Mór, Rákosi Jenő, Festetich Andor gróf és neje, Beck tábornok, Cziráky Béla gróf és neje, Cziráky Antal gróf, Andrássy Sándor gróf és neje, Károlyi Sándor gróf és neje, Desseffy Aurél gróf, Zichy Ágoston gróf, Semsey László kamarás és neje.

Hat órakor a társaság asztalhoz ült. Az asztalfőn Dániel Ernőné foglalt helyet, ki a háziasszony tisztét vitte, jobbra tőle Nigra olasz nagykövet, balra Schlauch Lőrincz kardinális ült. Szemben vele ült Dániel miniszter, kitől jobbra Manus görög nagykövet neje, balra Eulenburg gróf német nagykövet foglalt helyet.

*Apponyi Lajos gróf magyarországi udvarnagy estélye,
május 4-én.*

A gróf Andrássy-úti villája előtt este 9 óra előtt egymást érték a díszesnél díszesebb fogatok. Kilencz óra után az uralkodóház itt időző tagjai is megjelentek. A kir. hercegnőket, a kik többnyire rózsaszínű ruhában voltak, valamint a kir. hercegeket érkezésük sorrendjében, egyenkint föl kísérté a lépcsőn a házigazda, s a háziasszony leányaival Teréz. Adél, Francziska grófkisasszonyokkal fogadta őket. Pontban fél 10 órakor érkezett meg kíséretével a király, a kinek a házigazdával együtt a háziasszony és három leánya is elésietett. A király, a ki huszárezredesi egyenruhában volt, kezét szorítva a házigazdával és a háziasszonynyal, az utóbbival karonfogva ment föl a lépcsőn és csakhamar vidám jókedvvel elvegyült a társaság közé.

A nagy ízléssel berendezett termekben ekkor már teljes volt az ország politikai, társadalmi és szellemi életének sok előkelő emberét magában foglaló társaság. Az estére hivatalosak

voltak a diplomáciai kar képviselői a konzulokkal együtt, valamennyi miniszter és államtitkár, a közös miniszterek s a Budapesten időző összes osztrák miniszterek, a tábornoki kar számos képviselője; megjelent továbbá Vaszary Kolos hercegprimás, Schlauch Lőrincz kardinális és Bende Imre nyitrai püspök is, azonkívül a következők

Almássy Tasziló gróf, grófné és leánya, Almássy Dénes gróf és grófné, özv. Andrássy Manóné grófné, Andrássy Aladár gróf és grófné, Andrássy Géza gróf és grófné, Andrássy Sándor gróf és grófné, Apponyi Albert gróf, Apponyi Sándor gróf és grófné, Apponyi Géza gróf és grófné, Atzél Béla báró és báróné, Bánffy Dezső báró, Bánffy György gróf leányával, ifjabb Bánffy Miklós gróf, Batthyány Géza gróf és grófné, Batthyány Lajos gróf, Beniczky Ferencz, neje és leánya, Berchtold Rikárd gróf, neje és leánya, Berchtold Arthur gróf és grófné, Bethlen András gróf és grófné, Csáky Albin gróf, grófné és leánya, Gziráky Antal gróf, grófné és leánya, Cziráky Béla gróf, grófné és leánya, Czebian István gróf és grófné, Csekonics János gróf és grófné, Csekonics Endre gróf és grófné, Csekonics Sándor gróf, Csekonics Gyula gróf, Csekonics Pál gróf, Csekonics Iván gróf, Cziráky László gróf, Dessewffy Aurél gróf és neje, Draskovics Iván gróf és grófné, Degenfeld Ágost gróf és grófné, Esterházy Pál herceg, Esterházy Miklós herceg, Esterházy Miklós Móríc gróf és grófné, Esterházy Mihály gróf és grófné, Esterházy Ferencz gróf, Esterházy Sándor gróf, Erdődy Ferencz gróf és grófné, Festetich Tasziló gróf és grófné, Festetich Kálmán gróf és grófné, Festetich Pál gróf és grófné, Festetich Andor gróf és grófné, Festetich Vilmos gróf és grófné, Falk Miksa, Hunyady Imre gróf és grófné, Hunyady József gróf, Hunyady László gróf és grófné, Hunyady Kálmán gróf és grófné, Hadik Endre gróf és grófné, Hadik Sándor gróf, Hadik Béla gróf, Inkey Kálmán báró, báróné és leánya, Jókai Mór dr., özv. Károlyi Gyula grófné, özv. Károlyi Alajos grófné, özv. Károlyi Viktor grófné, Károlyi Sándor gróf, Károlyi Tibor gróf és grófné, Károlyi Gyula gróf és grófné, Károlyi Ferencz gróf, Károlyi Antal gróf, Károlyi László gróf, Károlyi Mihály gróf, Károlyi Lajos gróf, Károlyi István gróf és grófné, özv. Korniss Miklós grófné, Karácsonyi Jenő gróf és grófné, Keglevich István gróf, Khuen-Héderváry Károly gróf és grófné, Kotz báró tábornok és Kotz báróné, Mailáth Géza gróf és grófné. Nádasdy Ferencz gróf, Nádasdy Tamás gróf, Nopcsa Elek báró, Odescalchi Géza herceg és hercegné, Orczy Tekla báróné, Pálffy Miklós herceg és hercegné, Pallavicini Ede őrgróf, őrgrófné és leánya, Pejacevich Katalin grófné és leányai. Pappenheim Siegfried gróf, Pálffy Anna grófnő, Pálffy Sándor gróf, Révay Gyula báró és báróné, Révay Simon báró és neje, Radvánszky József báró, báróné és leánya, Rohonczy altábornagy, Rudnay Béla főkapitány, Szapáry Géza gróf és grófné, Szapáry László gróf, Szapáry Pál gróf, Szapáry Gyula gróf és grófné, Szapáry György gróf, Szapáry József gróf, Szapáry Lőrincz

gróf, Szapáry István gróf és grófné, Széchenyi Imre gróf és grófné, Széchenyi Péter gróf, Széchenyi László gróf, Széchenyi Gyula gróf, grófné és leánya, Széchenyi Bertalan gróf, Széchenyi Domokos gróf, Széchenyi Lajos gróf, Széchenyi Aladár gróf, Széchenyi Andor gróf, Széchenyi Emil gróf, Széchenyi Béla gróf és leánya Szilágyi Dezső, Széchenyi Géza, Sztáray János gróf, Semsey László és neje, Tisza Kálmán és neje, Teleki Tibor gróf és grófné, Vécsey József báró és báróné és leánya, Wencheim Frigyes gróf és grófné, Wencheim Dénes gróf, Wencheim István gróf és grófné, Zichy Nándor gróf és grófné és leánya, ifj. Zichy Nándor gróf, Zichy Aladár gróf és grófné, Zichy Jenő gróf és leánya, Zichy Ferencz gróf, Zichy Pál gróf és grófné és leánya, Zichy Antal gróf, Zichy Béla gróf, Zichy Nep. János gróf és grófné, Zichy János gróf és grófné és leánya, Zselánszky Róbert gróf és grófné és leánya, Zay Miklós gróf és grófné, Pallavicini Sándor őrgróf és őrgrófné, Szögyén-Marich László, neje és leánya, Szécsen Miklós gróf és grófné, Westfalen-Rhaban gróf és grófné és leánya, Chernin Eugen gróf és grófné, Schönborn Ervin gróf és grófné, Schönborn Károly gróf. Ott voltak továbbá: Lobkovitz herczeg hadtestparancsnokkal élén a tábornoki kar számos tagja, Rakovszky István főszámvevőszéki elnök, Hollán Ernő altábornagy és bélavári Burchard Konrád főrendihazi tagok, Pálffy-Daun Vilmos gróf, Berzeviczy Albert a képviselőház alelnöke, Gajáry Ödön és Horánszky Nándor országgyűlési képviselők, Czorda Bódog a kuria másod-elnöke, Vértessy Sándor a budapesti kir. ítélőtábla elnöke, Schmidt kiállítási igazgató, Munkácsy Mihály nejével; a diplomáciai kar tagjai is — a mennyiben nősek — nejeikkel jelentek meg.

A mai estén a csillogó katonai egyenruha mellett csak az egyszerű fekete frakkot lehetett látni, a melynek csak az érdemrendek adtak nagyobb díszet. A hölgyek ruhái szintén elegánsak, egyszerűek voltak. A háziasszony Apponyi Lajos grófné, szül. Scher-Thoss Margit grófnő, fehér selyem estei ruhát viselt, rózsaszínnel áttörve. A király maga mindvégig a legjobb kedvben volt; végig ment az összes termeken s a sok jelenlevő közül, úgy a hölgyek, mint az urak majdnem mindegyikét megszólította. Különösen a házigazdának ismételve tetszését fejezte ki az est sikeréért. Negyed 11 órakor távozott. A kir. herczegnők és kir. herczegek még körülbelül 11 óráig maradtak a társaság körében, melynek számára frissítőkről és buffetekről is dúsán gondoskodtak. Jóval éjfél után oszlott el a társaság.

Bál a nemzeti kaszinóban, május 5-én.

A nemzeti kaszinó, mely külső díszítéseivel látványosság számba ment a milleniumi napokban, ma belső termeiben

ünnepekt. Az arisztokrácia s a millenium előkelő vendégei találkoztak ma e fényes házban. A kaszinó igazgatója, Esterházy Mihály gróf egy geniális fogással megkértszerezte a kaszinó ténfogatát: a tágas udvart sátoralakú téli kertté alakította át s oda helyezte az ebédlőt. Ezzel az emeleti ebédlőterem fölszabadult tánczteremnek. Az összes többi helyiségek fölforgattattak, pompás szőnyegekkel kényelmességök és díszességök megsokszoroztatott, úgy, hogy keleti pompa és kényelem nyugati ízléssel párosúlva fogadta a vendégeket, kik 10 órakor kezdtek érkezni s fél óra alatt szinte teljes számban együtt voltak. A hölgyeket a rendező-bizottság egy-egy virágbokrétával fogadta. Mikor a kir. herczegek s Koburg Fülöp herczeg jött, őket az igazgató s a bizottság lent fogadta s előttük két inas egy-egy karos gyertyatartóval világított föl a lépcsőn. A tánczot, melyhez egy cigány-és egy katonabanda muzsikált, $\frac{1}{2}$ 11 órakor kezdték meg, minekutána Frigyes kir. herczeg, Izabella herczegasszonnyal, Szalvátor kir. herczeg és Koburg Fülöp herczeg a nejjével megérkeztek. A diplomáciai karból ott voltak Nigra gróf olasz, Eulenburg gróf német, Monson angol, Hoyos őrgróf spanyol, Neditör bey török, Kapniszt orosz, Lozé francia nagykövet, továbbá Sporonek gr. dán, Lewenhaupt gr. svéd, Glika román és Aalnor gr. portugáliaí követ.

A bálón ott voltak:

Asszonyok: Almássy Dénes grófné, Andrássy Sándor és Tivadar grófnék, Apponyi Géza grófné, Apponyi Sándor grófné, Atzél Béla báróné, Bánffy Miklós grófné, Batthyány József grófné, Berchthold Rikhárd grófné, Bethlen Balázs grófné, Bethlen Ödön grófné, Bolza Pál grófné, Csáki Csáky György grófné, Csekonics Endre grófné, Cziráky Antal grófné, Dessewffy Alajos grófné, Erdődy Sándor grófné, Eszterházy Ferencz grófné, Festetich Tasziló grófné, Festetich Vilmos grófné, Inkey Imre báróné, Kállay Benőné, Károlyi Sándor grófné, Károlyi Tibor grófné, Mailáth György grófné, Mailáth József grófné, Nádasdy Ferencz grófné, Nádasdy Tamás grófné, Nikolics Fedor báróné, Pálffy Miklós herczegné, Pálffy Sándor grófné, Pallavicini Edéné grófné, Pejacevich Tivadar grófné, Schönborn Ervin grófné, Sennyei István grófné, Révay Gyula báróné, Réva Simon báróné, Szápáry Géza grófné, Szápáry György grófné, Szápáry Gyula grófné, Széchenyi Béla grófné, Teleky Gyula grófné, Teleky László grófné, Turenne Pál grófné, Vay Béla grófné, Vécsey József báróné, Wenckheim Frigyes grófné, Wenckheim István grófné, Zichy Ferencz grófné, Zichy Ferraris Lajosné grófné, Zichy Ferraris Manóné grófné,

Zichy Jenő grófné és leányai, Zichy Nándor grófné, Zselenszky Robert grófné, Andrassy Manó grófné, Almássy György grófné, özv. Bánffy György báróné, Benitzky Mártha és Mária, Bissingen Márton grófné, özv. Berchthold Lászlóné, Cziráky János grófné, szül. Almássy grófné, özv. Cziráky Jánosné grófné, özv. Forgách Józsefné grófné, Sickingen Mária grófné, Fekete Ferenczné báróné, Görgői ezredesné, Hodossy Imréné, özv. Károlyi Gyuláné és Viktorné grófnék, özv. Károlyi Alajosné grófné, Kroniss Károlyné grófné, Lónyai Margit grófné, Meszlényi Benczéné, Meszlényi Lajosné, Lipthay Eszter Bárónő, Podmaniczky Endréné báróné, Orczy Tekla bárónő, özv. Csekonics Jánosné grófné, özv. Pejachevich Mária leányaival, Munkácsy Mihályné, özv. Révay Simonné báróné, ifj. Chotech Rezsőné grófné, özv. Szirmay Paula grófné, özv. Senyei Pálné báróné és leánya, Korniss Miklósné grófné, Pálffy Pálné grófné és leánya, Vértessy Sándorné, Degenfeld Lajosné grófné és leánya, Plener szül. Eötvös bárónő. A kir. herezegck éjfélféle távoztak.

Urak : Almássy Dénes gróf, Ambrózy Béla báró, Ambrózy Gyula báró, Andrassy Aladár, Géza, Sándor és Tivadar grófok, Apponyi Albert, Géza és Sándor grófok, Atzél Béla báró, Bánffy Dezső báró, Bánffy György és Miklós grófok, Baranyay Pál, Basily Sándor, Batthyány József és Lajos grófok, Beniczky Ferencz, Berchthold Rikárd gróf, Bethlen András, Balázs, Gábor és Ödön grófok, Bezerédj Viktor, Bittó István, Blaskovics Ernő, Bohus László báró, Bolza Pál gróf, Bornemisza Gábor báró, Boronkay István, Chernel György, Gsáky György gróf, Csatáry Lajos, Csekonics Endre, Gyula és Pál grófok, ifj. Cséry Lajos, Cziráky Antal, Béla, János és László grófok, Dániel Ernő, Degenfeld Imre gróf, Dessewffy Alajos és Aurél grófok, Dessewffy Emil gróf, Dókus Ernő, Elek Gusztáv, Emich Gusztáv, Eötvös Loránt báró, Erdődy Sándor gróf, Esterházy Béla, Ferencz, Mihály grófok, Esterházy Miklós, Antal és Miklós hercegek, Esterházy Pál herceg, Esterházy Sándor gróf, Farkas László, Fáy Gyula, Fejérváry Géza báró, Festetics Pál, Tasziló és Vilmos grófok, Gál Gyula, György Endre, Hadik Béla, János grófok, Hadik-Barkóczy Endre gróf, Halassy Pál, Harkányi Frigyes báró, Harkányi Károly báró, Hollán Ernő, Hugonnay Béla gróf, Hunyady Imre és László gróf, Inkey Antal, Inkey Imre báró, ifj. Inkey József báró, Inkey László, Jankovich Béla, Elemér, Gyula, Kállay Benő, Karácsonyi Aladár, Jenő, Kamilló grófok, Károlyi Ferencz, Gyula, Mihály, Sándor, Tibor grófok, Kégl György, ifj. Keglevich Béla, Gábor, Gyula grófok, Kemény Kálmán báró, Keczel Miklós, Kiss Miklós, Klobusiczky János, Korányi Frigyes, Kotz Venczel báró, Kovács Sebestyén Endre, Kubinyi Árpád, László László, Lipthay Béla, Frigyes hr., Lobkovitz Rezső herceg, Lónyai Elemér, Lutfi bey, Lónyai Gábor, Losonczy Mihály, Lyka Döme, Mailáth Géza György, József grófok, Mednyánszky Dénes báró, Mészáros Károly, Miklós Ödön, Moskovicz Géza, Nádasdy Ferencz és Tamás grófok, ifj. Návay Lajos, Návay Tamás, Nemes János gróf, ifj. Nikolics Fedor báró, Nopcsa Elek báró, Okolicsányi Sándor, Pálffy Miklós herceg, Pálffy Ödön gróf, Pallavi-

cini őrgróf, Pap Géza, Péchy Andor, Pejacsevics László és Tivadar grófok, Pejacsevics Pál gróf, Prónay Dezső báró, Radvánszky György, Rakovszky István, Rákosi Jenő, Ráth Károly, Ratibor Miksa herceg, Reál Béla báró, Salamon Aladár, Schönborn Ervín gróf, Károly gróf, Semsey László, Sennyei István báró, Somsich Adolf gróf, Somsich Béla gróf, Szapáry Géza, György, Gyula, László, Pál, Péter grófok, Széchenyi Aladár, Andor, Pál, Bertalan, Domokos, Dénes és Emil grófok, Séchen Miklós gróf, Szegedy György, Széll Kálmán, Szemere Miklós, Szentkereszty Béla báró, Szilágyi Dezső, Szőgyény László, Sztáray János gróf, Teleky Gyula gróf, Teleky László gróf, Than Károly, Tholnay Regináld, ifj. Tisza Kálmán, Turenne Pál gróf, Uray Kálmán báró, Vay Béla báró, Vécsey József báró, Vigyázó Sándor gróf, Vörösmarty Béla, Waldstein György gróf, Wenkheim Frigyes, Wenkheim István gróf, Wodianer Albert báró, id. és ifj. Wodianer Béla, Wolkenstein Oswald gróf, Zedtwitz Utz gróf, Zichy Aladár gróf, Zichy Ferencz gróf, Zichy Ferr. Lajos gróf, Zichy Ferencz Manó gróf, Zichy István gróf, ifj. Zichy Jenő gróf, Zichy Nándor gróf, Zselénszky Róbert gróf, Andrassy Manó gróf, Almássy György gróf, ifj. Apponyi Antal gróf, Bissinger Nándor gróf, Bombelles Károly gróf, Bartha Miklós, Berzeviczy Albert, Fekete Ferencz báró, Görgei ezredes, Horánszky Nándor, Hódossy Imre, Inkey Pál báró, Kornis Károly gróf, Meszlényi Bencze, Meszlényi Lajos, Podmaniczky Endre, Munkácsy Mihály, ifj. Chotek Rezső gróf, Schlauch Lőrincz, Schell József báró, Wickenburg Márk gróf, Pongrátz Károly gróf, Horváth Ferencz, Horváth Ferencz báró, Vértessy Sándor, Degenfeld Lajos gróf, Wenkheim Frigyes gróf, Essad bég.

*A nagykövetek búcsú-reggelije a miniszterelnöknél,
május 6-án.*

Bánffy Dezső báró miniszterelnöknél május 6-án 1 órakor déjeuner volt, melyen a diplomáciának következő tagjai vettek részt:

Nigra gróf olasz nagykövet, Lozé francia nagykövet, Eulenburg gróf német nagykövet, Hoyos Izidor őrgróf spanyol nagykövet, Mahmud Nedim bey török nagykövet. Neriman Khan perzsa nagykövet, Wallwitz gróf szász követ, Vicomte de Valmor portugál követ, Ghika J. Emil román követ, Borchgrave báró belga követ, Van der Hoeven hollandi követ, Lewenhaupt svéd-norvég követ, Claparède Alfréd svájci követ, Podervils-Dürnitz báró bajor követ, Takahira Kogero japáni követ, Azavedo C. braziliai követ, Manos Gergely görög ügyvivő és Locatelli Achill szentszéki ügyvivő.

Hivatalosak voltak továbbá, de magukat kimentették:

Manson Edmund angol nagykövet, Kapnist Péter gróf orosz nagykövet, Tripp Bartlett észak-amerikai követ, Sponneck gróf dán követ, Kreyer dr. kínai ügyvivő, Sztancsov bolgár ügyvivő és Szlávy József a főrendiház elnöke.

A reggeli alatt, melyben több előkelőségünk részt vett, a diplomáciai kar dojenje, Nigra gróf lelkes köszöntőt mondott, a melyben a maga és társai nevében köszönetét fejezte ki az uralkodó családnak, a magyar kormánynak s a magyar nemzetnek ama fényes vendégszeretetért, a melyben a diplomáciai kar-nak ez alkalommal része volt. Beszéde körülbelül így hangzott :

»Azt mondták nekünk, hogy jobb volna felköszöntőket nem mondani. E tanács, úgy hiszem, bölcs volt, mert ha annyi poharat kellett volna ürítenünk, a hány kívánságot és érzelmet szeretnünk volna kifejezni, tiszteletreméltó házigazdánk pinczéje, bármily kitűnő borokkal van is tele, alig lett volna elég és visszaútazásunk Bécsbe némi késedelmet szenvedett volna. De még sem búcsuzhatunk el szó nélkül, hogy úgy mondjam „insalutato hospite.” Reményilem, kollegáim meg fogják engedni, hogy tolmácsa lehessenek hálaérzelmeinknek az udvar, Magyarország kormánya és a magyar társadalom iránt azért a pompás és szíves vendégszeretetért, a mely-lyel itt találkoztunk. Lelkes hálának érzelmeit visszük magunkkal azért a figyelemért, a melyben részesültünk és eltörülhetetlen emléket annak a ritka látványosságnak, a melyre meg voltunk hívva. Valóban nagyérdekű jeleneteknek voltunk tanúi. Népet láttunk, a mely miután századokon át küzdött Európa szabadságáért, méltó büszkeséggel üli meg ezréves nemzeti és állami főnnállásának ünnepét. Megüli a földgömb állami képviselői-nek jelenlétében : köztük van az egykori ellenség képviselője is. (A török nagykövet közbeszól: »Most jó barát és testvér!«), a ki már régóta jó és lojális barátjává lett; megüli ez ünnepet dicsőségteljes és bölcs király, oly fejedelem vezetése alatt, kit az egész világ tisztel, a kiben nagy tapasztalat-tal nagy szlv párosul, a kit a kötelesség és igaz békeszeretet fenséges érzelme lelkesít. (Élénk helyeslés.) Óhajtjuk, tartsa meg Őt az Isten hosszas ideig Magyarország javára és ama derék népek üdvére, melyeket mint Magyarország szomszédait és testvéreit, vele a történelem és a közös érdekek kapesai évszázadok óta egyesítenek. Ez óhajásban önként befoglal-tatik a felséges uralkodónő, a kegyes és jóságos nagyasszony (femme pieuse et bonne), a kit Magyarország büszkén vallhat királynéjául, és a ki annyi erényt és annyi szilárdságot és méltóságot tanúsított a jó és balsors nap-jaiban egyaránt.

Kérem szíves háziurunkat, juttassa ez érzelmeink kifejezését rendeltetésök magas helyére, s vegye egyszersmind ki belőlük azt a részt, a mely őt magát és társait, a királyi kormány tagjait, valamint azt a nemes népet illeti, a mely annyi rokonérzéssel fogadott bennünket és a melynek ünnepét magasztos érzelmekkel ültük meg mi is vele együtt.»

Jósika Samu báró, a király személye körüli miniszter köszönetet mondott az uralkodó, a magyar nemzet és a kormány iránt annyira barátságos érzelmekért és kívánságokért, a melyeket az illusztris szónok nyilvánított, s ehhez azt a reménységet fűzte, hogy a külföld nagyrabecsült képviselői azzal a benyomással fognak távozni, hogy itt erős, egyetértő és békeszerető nemzetet találtak, a mely méltón tölti be helyét az európai népek családjában. Köszönetet mondott egyúttal a magyar kir. kormány nevében a külső hatalmak képviselőinek megjelenésükért és kérte őket, juttassák el e köszönetet uralkodóikhoz és nemzetükhöz, a kiknek képviselőiként mint nagyrabecsült vendégek itt megjelentek.

A mint e felköszöntőnek híre ment, az egyetemi ifjuság készen volt fáklyásmenetben köszönetét kifejezni, de a diplomátia visszaútazott székhelyére.

A királyi herczegek egyidőre szintén elútaztak.

A királyné néhány napra visszamaradt, gyönyörködött a kiállítás, különösen a történelmi csoport pompájában.

Utolsónak maradt a király, ki látogatásának komoly színezetével felhozta a kiállítás napját.

Ily fényesen sikerült ünneplésünk első ciklusa. Melynek egyik ragyogó mozzanatáról, az operai díszelőadásról, más helyen fogunk megemlékezni.

NEGYEDIK FEJEZET

A korona ünneplése, a dísz-országgyűlés, s a hódoló felvonulás a király elé, június 8-án.

I. A hangulat és program.

Ünneplésünk fénypontja következett. Ezerévünk, fenmaradásunk ünneplése, keleti vérünk ünnepi pompa szeretetének, a hazáért, királyért, szabadságért — jelszavunk, élőkörképben való bemutatása.

Kezdetben egy poetikus gondolat, dynastikus érzelmünk, a koronához való ragaszkodásunk, koronánkat viselő uralkodónk személye iránt való hódolatérzésünk és hálánk kifejezésre juttatása kívánt lenni. Képviselőtünk, az országgyűlés két háza útján.

A nép keblében előtört újévi áramlat, csakhamar szűknek találta ezt a keretet. Nem képviselő, nem országgyűlés alakjában: maga az ország kívánt megjelenni. Hódoló felvonulásban a király elébe, ki alatt fenmaradásunk ezredéve bekövetkezett, s bekövetkezett úgy, hogy nemzet és király úgy ünnepel együtt, mint Mátyás király korában, hol a királynak nincs szüksége testőrségre, mert az egész nemzet őrség gyanánt kíséri lépéseit, bár nincs ki ellen. Kipattant a handérium gondolata a Rákóczi hazájában. Villámgyorsan végig futott megyéken, városokon. A nők himzés alá vették a zászlókat, a férfiak elővezetették legszebb paripáikat, elővették ősi lószerszámaikat, ősi kardjaikat, régi dicsőségre emlékeztető nemzeti viseletöket, a kaczagányt, párduczbőrt, buzogányt, a drágakövektől, drága prémeiktől fénylő mentéket, ragyogó színű dolmányokat, kalpagjuk kincset érő forgóit, sastollait. Mintegy varázsütésre kész volt ezer levante, ezer évünk mindenikének egy-egy zászlótartója. Egy rákosmezei országgyűlési jelenet rögtönzésére.

A ország minden pontja felkészült. A felvonulás a budai várakba már a handériumnak sem nyújtott elég tért, nagyobb méretek czélját kellett programmba venni. A közérzületet a kiállításnál eszményisebb pont felé kellett irányozni. Megszületett az ezredik év után az ezerév ünneplése. A történelmi kiállítás mellett a korona oltárra tévése. A bandérium kifejleszthetésére a király elé vonulás mellett, a koronának az országházba vitelét és elkísérését is be kellett szőni, s kinőtte magát egy látvány. Nem, ez a káprázatos jelenet a magyarnak nem volt látvány. Ezerévi öröm és szenvedés kitörése, az ezerév századai csatára szállása, diadallal hazavonulása érzetének lüktetése, a szemek lobogása, a szívek dobogásának egygyé olvadása vala. Ezért volt, hogy a midőn, a lapok szerint, magasból az a kérdés merült fel, nem lehetne ezt, az ezredévi programm bizonyos pontján ismételni: a közérzület oda nyilatkozott, hogy cz I. Ferencz Józsefet, a szeretett királyt illeti, hagyják meg a mai nap édes érzelmét a szíveknek bántatlanul, látványt abból csinálni nem lehet, csak egyszer érezheti és élheti át a nemzet.

Junius nyolczadika kimeríthetetlen forrása lesz a festők ecsetjének. Felvehetik akármelyik mozzanatát, akár azt, midőn ezer lovashad megindul, s a király, királyné előtt paripáin zászlóját meghajtja; vagy azt, midőn a nép százezrei sorfala közt az oltárról átvett koronát az országház elé kíséri; vagy a midőn az országház előtt, honnan királyaink hosszú sora, s fennmaradásunk nagyjai szobra tekint le, a koronát felviszik; vagy azt a tüneményes jelenetet, midőn a bandérium s a ragyogó díshintók a Duna tükre felett, a festői lánczhidon visszamenő útjokban Budavára felé áthaladnak — ecset, véső e tüneményes jelenet fényességét vissza nem adhatja. Üstökös, csillagfutás volt az, hosszú utat bearanyozó sugarakkal, örömkönyek csillagai között, mely csak ezer év múlva ismételheti pályafutását.

Minden látványossága mellett, nekünk sulypontja belértékére, történelmi és közjogi mozzanatára esett. Azon pontra, mikor az országgyűlés a király előtt megjelent, melynek megfestését a kormány Benczur Gyulára, a festő mester-iskola igazgatójára bízta.

E nap kifejezésre juttatása volt annak, hogy a magyar ősi

koronáját megőrizte ; hogy e korona, mint másutt, nem az uralkodó család klenodiuma, hanem a nemzet féltékenyen őrzött-palladiuma ; hogy a törvényhozási ténykedés Európa legfényesebbnek elismert új országházában az ezeréves alkotmány ünnepélése ; hogy az országgyűlés két házának felvonulása a trón elé, hol a népképviselőt szól a királyhoz, tolmácsolása dynastikus érzelmünknek, hűségünknek az uralkodó iránt, ki az örömnapokat velünk ünnepli. S visszafelel a koronás fő, változatokba fűzve ismert jelmondatát : bizalmam az ősi erényben. Egy történeti nagy jelenet, mely a Habsburgház 16 uralkodójának ezt a századokra szóló évét kétszeresen számítva, megkoronáztatása harminczadik évfordulójának ragyogó jubileuma. Fényes bizonyíték Európa előtt, hogy a kiegyezés frigye a király és nemzet között újolag meg lett pecsételve ; ismétetes kijelentése annak, hogy Magyarország önálló királyság, koronáját a Ház választás útján bírja, s kinek fejét ékesíti »a legelső magyar ember a király, érte minden honfi karja készen áll«.

Államjogi ünnep volt, a melyet a törvényhozás és a kormány Magyarország ezer éves fenállásának állami jubileuma gyanánt jun. 8-án, ő felsége I. Ferencz József apostoli királyunk megkoronázásának évfordulójára rendelt, következő sorrend mellett 1. Országnagyok, megyék és városok bandériumainak hódoló felvonulása a királyi pár és a királyi ház előtt. 2. A szent koronának és a koronázási jelvényeknek elvitele Nagy-Boldogasszony templomából, és ünnepi menetben az új országházba való kísérése. 3. Együtttes országgyűlés a szent korona jelenlétében az új országházban a milleniumi törvény kihirdetése végett. 4. A szent korona ünnepélyes vitele a királyi palotába, szent Zsigmond kápolnájába. 5. Az országgyűlés mind a két házának hódoló megjelenése ő felsége a király színe előtt. Hódoló beszéd a királyhoz és királyi válasz. 6. Az ünnep befejezése ágyúdörgés között.

E még fényesebb ünnepre a király, királyné, az uralkodóház tagjai, az európai hatalmak nagykövetei ismét megjelentek. Az ország minden részéből omlott fel a nép.

II. A korona ünneplése, az oltáron.

A középkor annyi választó királyságából, választási jogát csak a magyar őrizte meg. A középkori ősi koronákat eltüntették a századok, csak a magyar képes felmutatni. Négyszer vitte ki erő s hatalom az országból, mindannyiszor visszavívtuk.

A mai angol korona 8, az orosz 12, a portugál 32 millió értéket képvisel; koronánk értéke nem nagy, felsőrészét a pápaságtól, alsó részét a keleti császárságtól kaptuk ajándékba: de ezért Európa legértékesebb koronája, mert a nemzet tulajdona, kit vele megkoronáz, az a királya.

Az egész korona sulya 2056 gram. Felsőrésze, tehát a Szilveszter-féle régibb korona, áll egy négyszögű lemezből és négy pánthból. A négyszögű lemezen zománczból Krisztus trónon ülve, feje körül glória, jobbját áldásra emeli, baljában könyvet tart. Jobb oldalán a nap, balján a hold; mindkét oldalon egy-egy ciprusfa. A négy pánt mindenikén két-két zománczos mező; minden mezőben egy apostol alakja. Krisztustól jobbra szent Péter, jobbjobban kulcs. baljában papirtekercs; balra szent Pál, jobbjobbal magyarázó gesztust csinál. baljában írotábla. Krisztus lábai előtt szent János evangalista, jobbjobbal a bal kezében tartott könyvre mutat. Krisztus mögött szent Jakab, jobbjobban lilomos végű bot, baljában papirtekercs. Péter alatt szent András áll, jobb tenyerét fölemeli, bal kezében könyv. Pál alatt szent Fülöp, jobbjobbal a balkezeben tartott kettős táblára mutat. Jakab alatt áll szent Bertalan, hátul szent Tamás.

A korona alsó részét az a nyílt korona teszi, a mit Dukász Mihály görög császár küldött I. Géza királyunknak 1075 táján. A korona alsó részén zománczos mezőben Krisztus trónon ül, feje körül glória, jobbját áldásra emeli, baljában könyvet tart, mindkét oldalon egy-egy ciprusfa. Továbbá a keleti egyház két nagy szentje: György és Demeter; a két szent orvos: Kozma és Demjén; aztán Mihály és Ráfáel arkangyalok. A hátsó zománczos lapon három arczkép Dukász Mihály császár arczképe, fején zárt korona és glória, jobbjobban lobogó Jézus Krisztus monogramjával és kereszttel, rajta e fölirat: Michael en Christ pistos basileus romaion ho Dukas (Mihály Krisztusban hű királya

a rómaiaknak, Dukasz); a második a császár fiának, Konstantinnak az arczképe, e fölirattal; Konstantinos basileus romaion ho porphyrogennetos (Konstantinus, rómaiak királya, biborban született); a harmadik Géza király arczképe: fiatal, kétágu, fekete szakálás férfi, bajsza törökösen lecsüng, tarka öltönyben, fején korona, jobbájában kormánybot, baljában kard, e fölirattal Geobita despotér pistos kralés Turkias (Géza úr, a turkok igaz hitű királya).

»A magyar korona nem ékszer, hanem élő jogkapocs, mely a nemzet fiait egymással, a nemzetet királyával összefűzi. A koronát angyalok tartják Magyarország címere felett, s mert az égiek képviselőjétől eredt, szent nekünk. Szent annyiban is, mivel vele apostoli jogok adtak. A szentség nimbuszát ruháztuk koronánkra, mert a király szuverénitása a nemzet szuverénítésével benne egyesül, egyiknek sincs több joga, mint a másiknak, s a király hatalmának a nemzet akarata, a koronázása jogforrása. Ily korona nincs a földön.«

A korona egyszersmind függetlenségünk szemléltető jelképe, drága nekünk, mert ha ez a korona nem lett volna, Magyarország tán rég elenyészett volna. Ezért volt, hogy századok előtt törvény alapján gondozását két koronaőrre bízta, kiket országgyűlés választ, s őrzésére külön koronaőrséget rendelt. Mely a millenium ötletéből újjá szerveztetett, a következő alapon. A magyar királyi koronaőrség a magyar honvédségnek különálló része, a melynek rendeltetése békében és háboruban a magyar szent koronát őrizni. Önálló parancsnoka egy kapitány, egy főhadnagygyal és egy kezelő-tiszttel; legénysége a következő: egy koronaőr-őrmester, két koronaőr-szakaszvezető, három koronaőr-tizedes, negyven koronaőr-gyalogos, két koronaőr-kürtös, három tiszt- és öt háziszolga. A koronaőr-altisztek őrmesteri, a gyalogosok pedig szakaszvezetői rangot viselnek. Koronaőr lehet az a kiszolgált honvéd, a kinek csinos és megnyerő külseje, erős, egészséges testalkata van s legalább 170 cm. magas. A szent korona és koronázási jelvények őrzése tekintetében a koronaőrség fölött a két magyar királyi koronaőr, más tekintetben pedig a budapesti állomás parancsnokság rendelkezik. A koronaőrség tagjai egészen más egyenruhát kaptak, mely sokkal szebb

a régínél. A volt legénységet is elbocsátották s helyettük csupa altisztet soroztak be, a kik eddig a magyar királyi honvédségnél szolgáltak. Az altisztek most az udvari zsandárok fizetését huzzák és csupán a korona őrzését végzik.

A nemzetnek ily drága, ily őrizet alatt áll ez a korona, mit a nemzeti nagy ünnepen oltárra teszünk, hogy előtte a nemzet tisztelete leboruljon. A korona Budán, a Zsigmond-kápolna felett levő korona-teremben őriztetik. Az ünnepély június 5-én azzal vette kezdetét, hogy az országos bizottság megjelent, a terem vasajtáján levő három lakatot, a melynek kulcsai a miniszterelnöknél s a két korona őrnél voltak, fölnyitották. Négy csatlós a ládát a jelenlevő méltóságok előtt bevitte a kihallgatási terembe. Következett a láda fölnyitása, Szapáry Géza gróf udvarmester a király fölhatalmazásával föloldotta a király pecsétjét, Tisza Kálmán, Esterházy Pál a királyi biztosi pecséteket, Vaszary Kolos hercegprimás a hercegprimási s végül a két koronaőr a koronaőri pecséteket. A jelenvoltak megszemlélték a szent kincseket, jegyzőkönyvet vettek föl, s párnákon levitték a főbejárat előtt erre várakozó hat lovas udvari fogatra. Zichy Jenő gróf vitte a koronát, Pallavicini Ede örgróf a jogart és az ország almáját és Ócsvay báró a többi jelvényeket, s megindultak.

Legelől egy huszár díszszázad. A huszárok után díszkocsiban Majláth György gróf jött, ezután egymásután szebbnél szebb díszkocsin Nikolics Fedor báró és Klobusiczky János, Révay Gyula báró, Szapáry Géza gróf, Bánffy Dezső báró miniszterelnök és közvetlenül a korona előtt Vaszary Kolos bíboros hercegprimás, két fekete mén által vont díszkocsiján, medvebőr kucsmás, párduezbőrös, aranyzsinóros vörös ruhás kocsisokkal és huszárokkal; a koci két oldalán bíborpiros ruhába öltözött, hosszú fürtű apródok haladtak. A hercegprimás után piros díszruhába öltözött alabárdos koronaőrség jött két széles sorban. Ezután következett a hat fehér mén által vont üveges díshintó, a melyben a korona, a birodalmi alma, jogar, palást és rajta a kard. A koci kristályos üvegfalán át még a legtávolabb állók is igen jól láthatták a szent koronát és a koronázási jelvényeket. A katonaság tisztelgett, az emberek pedig kalapot emeltek a díszkoci előtt.

A korona után négylovas udvari hintóban ültek: Szlávy József és Radvánszky Béla báró koronaőrök, meg Tisza Kálmán és Esterházy Pál herczeg királyi biztosok. Ezután jöttek díszhintóikon Csáky Albin gróf, Pallavicini Ede őrgróf, Karácsonyi Aladár gróf, Zichy Jenő gróf, kik után a főváros három díszhintója hajtott. A menetet a honvédhuszárok díszszázada zárta be.

A templom főbejáratánál tizennégy érsek és püspökök állott teljes ornátusban a koronára várakozva. Ott állottak: Császka György kalocsai, Samassa József egri, Mihályi Viktor balázsfalvi érsek, továbbá Pável Mihály nagyváradi, Bende Imre nyitrai, Rimely Károly besztercebányai, Szmracsányi Pál szepesi, Bubics Zsigmond kassai, Szabó János szamosújvári, Firczák Gyula munkácsi, Dessewffy Sándor csanádi, Steiner Fülöp székesfehérvári, Vályi János eperjesi. Hidassy Kornél szombathelyi megyés püspökök, titkáraik kíséretében, Fehér Ipoly pannonhalmi főapát, Bogisich Mihály budavári prépost-plébános és a tábori lelkészek Ványa dr. katonai prépost-plébános vezetése mellett.

A Mátyás-templom tornyában kilencz órakor egyre zúgtak a harangok. Végre megzendült az orgona, jelentve, hogy a korona a templomhoz érkezett. Egy régi török korbelt ének szárnyalt a levegőben: Ah hol vagy magyarok tündöklő csillaga. A herczegprimás közeledett, utána a miniszterelnök, a ki után magyar testőröktől, koronaőröktől körülfogva hozták a koronát és koronázási jelvényeket. Az orgonán Kölcsey himnusa zengett. A korona és a jelvények után haladtak a koronaőrök, a király képviselői, a többi az aktusban szereplő méltóság és Budapest főváros polgármesterei és képviselői.

A koronát elhelyezték az oltáron. A közönség ezrei megkezdtek előtte az elvonulást. Mindenekelőtt a sorfalat képezett tanuló ifjuság. A vidék főváros, három napon át, közben a királyi ház több tagja. Fiume drága koszorút helyezett rá.

III. Az országos bandérium, s ezer daliája.

A bandérium szerencsés eszméje Dokus Gyula, Zemplén-megye főjegyzője lelkesedéséből pattant ki. A megye örömmel fogadta, közölte a kormánylyal, átiraton az ország hatóságai-

val. S bár szinte későnek látszott, vármegyék városok a millenáris év téli gyűlésein letárgyalták. Kész volt felülni ezer dalia, ezerévünk számát képviselni.

A mint a nagy ünnepnap közeledett, úgy, mint hajdan a Rákosmezőn. most a Budavár alatti vérmezőn paripáikkal, részint történetkori zászlóikkal, részint újkori díszmagyarban, részint a múltak valamely korát utánzott egyforma festői öltözetben. pánczélinggel, párduczosan megjelentek. Egy egész ragyogó tábor. Mely hatóságok s a hatóságok részéről kik jöttek fel a korona kíséretére és a hódoló felvonulás örök emléküvé tételére, előre betűrendben bemutatjuk. Azon megjegyzéssel, hogy vegyesen vonultak.

Abauj-Tornamegye. Berzeviczy Gyula, Darvas Béla, Ferdinándy Gyula, Lánczy Béla, Pallaghy Gyula, Semsey László, Téglássy József. Mária-Terézia korabeli nemes ifjak díszöltözetében, zászló 1741-ből. — **Alsó-Fehérmegye.** Dossius N. Demeter, Kemény Pál báró, Lengyel György, Szalánczy Jenő, Teleky Ádám gróf, Varró Indár dr., Varró László dr., Zeyk Gábor. — **Aradmegye.** Bánhidy Antal báró, Károlyi Antal gróf, Károlyi Ferencz gróf, Károlyi Gyula gróf, Károlyi Imre gróf, Solymossy Lajos br., Takácsy Sándor dr. Megyei insurrectionális zászló. — **Arad sz. k. város.** Kálló Antal, Vincze Miklós, Zikó János. — **Árramegye.** Csillaghy István, Csillaghy József, Szmrecsányi György.

Bács-Bodrogmegye. Bezerédy István, Buday Pál dr., Csernyus Pál dr., Dudás Lajos, Ertl István, Frick Pál, Gräber Ferencz, Gaszner János, Halm Ervin, Hercz Ede. Hipp Dezső, Horváth Dezső, Jovich Sándor báró, Kovachich József, Kovachich Kálmán, Lederer Pál, Matkovits Béla, Mihály Sándor, Mikosevitz József, Molnár Károly dr., Nagy Kálmán dr., Pinkovits József, Polgár József dr., Rácz-Manhold Kálmán, Rezsnyi Aurél, Rohonczy Lőrincz, Scultéty Jenő dr., Szárits Géza, Széchenyi Emil gr., Széchényi Tamás dr., ifj. Szemző Gyula, ifj. Szemző István, Szemző János, Szemző Károly, ifj. Szutrelly Lipót, Ungár La-Lajos, Vojnits István dr., Vojnits Lajos dr., Vojnits Oszkár dr., Zányi Félix. Részben egyforma díszruhában és pedig farkasbőr kaczagány, égszínkék spencer, égszínkék magyar nadrág. — **Baja sz. kir. város.** Dely Géza, Hegedüs Aladár dr., Pilaszanovits Antal. — **Baranyamegye.** Biedermann Rezső, Jeszenszky Andor, ifj. Jeszenszky Ferencz, Jeszenszky Lajos, Jeszenszky Manó, Mándy Béla, Nagy Pál, Országh Lajos, Szinkovits Károly Vasdinnyey Kálmán. — **Barsmegye.** Kosztolányi István, Leidenfroszt Tivadar, Lipthay Guidó, ifj. Majláth István, Révay Simon báró, Vöröss Gyula. 1848-iki zászló. — **Békésmegye.** Almássy Dénes gróf, Berthóty István, Bessenyei Endre, Endrefy György, Fábry Sándor dr., Félix Andor. Konstantinovits István, Lukács Endre, Buchwald Gyula, Deimel Lajos.

Marcsek István, Morvay Mihály, Mudrony Jenő, Nagy Gyula, Szénássy Dénes, Virágh Endre dr. Bészben következő egyforma díszruhában: Fehér selyem huszárka, kék nadrág, farkasbőr kaczagány, ezüstözött csattal, farkasbőr kalpag sastollakkal, tarsoly a megye címérével. — **Bereg-megye.** Horthy Gyula, Horváth László, Lónyay Gábor, Lónyay Menyhért gróf, Schönborn-Buchheim Károly gróf. Aranyrojtos zöld kurucz zászló. — **Besztercze-Naszódmegye.** Hunyady Imre dr., Nechay Lajos, Urányi Aladár. — **Bihármegye.** Baranyi András, Beöthy Algernon, Beöthy Pál dr., Crouy Endre gróf. Csáky Lajos gróf, Klobusiczky Béla, Klobusiczky Géza, Kornis Károly gróf, Lovassy Ferencz, Markovits Kálmán, Miskolczy Imre dr., Noszlopy Aladár, Noszlopy Emil. Szathmáry Király Andor, Szunyogh Péter, Szunyogh Szabolcs, Telegdy József, Tisza István, ifj. Tisza Kálmán, ifj. Tisza Lajos, Tóth Mihály. A megye 100 éves zászlójával. — **Borsodmegye.** Beniczky Aladár, Kubik Béla, Melczer Aladár, Melczer Géza, Melczer László, Prónay Endre, Prónay József, Soltész Nagy Béla, Szathmáry Király Pál, Szepessy Kálmán, Szepessy Pál, Szirmay Alfréd gr., Szirmay János gr., Tarnay Gyula dr., Vay Elemér báró, Zivkovics Emil. Zászló 1792-ből. — **Brassómegye** Bittermann Gyula, Hertel Gusztáv, Ottlik Géza, Papp Árpád dr., Roll Gyula, Rombauer Emil. Hárman díszmagyarban, hárman ó-szász öltözetben. — **Budapest székes főváros.** Csatáry Lajos dr., Dunkel Norbert, Floch-Reyhersberg Alfréd dr., Földváry József dr., Gyurkovich Gyula dr., Haggenmacher Róbert, Horváth A. János. K. Kiss Ferencz, Kollerfy Mihály, Krausz Izidor, Krausz Lajos, Laufenauer Károly dr., Mezey Lajos. Návay Aladár, Oetl Aladár, Röck István, Stephani Ervin, Szendrey Lajos dr., Tóth György, Tóth László dr., Zsigmondy Géza.

Csanádmegye. Borka István, Csala János, Cseresnyés János, Csóti Ferencz, Dobsa István, Farkas László, Fodor Pál, Füredi József, Füzesséry Kálmán, Garay Pál, Hervai István, Jani István, Kardos József, Kardos Noé, Kenéz József, Kiss Lajos, Kovács József, Kovács Pál, Kristóffy József, Lonovics Gyula, Lung Péra, Molnár József, Nagy Imre, B. Nagy József, Nagy Miklós, Nikolics Aurél, Otprova Mátyás, Szakács Gábor, Szuhanszky Pál, Szukroi Úros, Takács András, Tóth Mátyás, Török András, Vékony János. Mária-Terézia korabeli huszár uniformisban. — **Csikmegye.** Becze Antal Becze Imre, Boeskor Béla dr., Fülöp József, Györffy Gyula dr., Köllő Ignác, Lázár János dr., Lázár Miklós, Mihály Ferencz, Szántó József. Fele része kék nyestprémes mentében, ugyanilyen színű nadrágban és prémes atillában; másik része vörös mentében, hasonló nadrágban és kék atillában. A zászló: kék-vörös szín, nehéz selyem, gazdag aranyrojtózással, egyik oldalon az ország, másikon a vármegye Máriás címérével, arany himnüssel. A szalagon aranynyal „Magyarország ezredéves ünnepe alkalomára készítették Csík leányai emlékül a vármegyének”. — **Csongrádmegye.** Baghy Béla, Bálint János, Czákó Imre, Héjja Lajos, Jerney Zoltán, Nagy János, Piti Imre, Rúzs Molnár Lajos, Rúzs Molnár Sándor, Sipos Antal, Sipos Lajos, Sáváb Sándor, ifj. Szalay Mihály, Szépe Antal,

Tóth Gergely, Zsoldos Elek. Fehér aranyujtásos atillában, mentében és nadrágban.

Debreczen szab. kir. város. I. Király Gyula, Medve Zoltán, Megyasszay Miklós, Sesztina Jenő, Steinfeld Mihály, Vécsey Imre. — Különböző díszruhákban. II. Balogh János, Fehér Sándor, Jámbor János, Kállay Sándor, Kéki Sándor, Kertész Imre, Kertész János, Németi László, Polgári András, Polgári Bálint, Polgári József, Uszó István. Ruhájuk múlt századbeli városi lovaskatonai egyenruha, sötétkék színben; rövid spencer, Czokonai-szabású mente asztrakan prémmel, világoskék, arannyal áttört zsinórzat. Asztrakán kucsma sötétkék oldallal és kócsagtollal.

Esz ergommegye. Berzeviczy József, Braun Sándor, Gotthárd Ede, Hulényi Győző, Perényi Kálmán, Reusz József, Reviczky Győző, Reviczky Károly. Mindegyiknek a mentéje felálló galléru, félig testhez álló Zrinyi, kék rókaprémmel. Minden lovason sodronying s nyakukban lovagláncz a megye zománcz-czímerével. Kucsmájuk hollószárnnyal. Sárga csizma arany sarkantyúval s valamennyien karddal, csatabárdal felfegyverkezve.

Fejérmegye. Esterházy László gróf, Fiáth György dr., id. Fiáth Imre, ifj. Fiáth Imre, Fiáth Miklós báró, Gyapay Imre, Hardy Antal, Koller Pál, Kommer Gyula, Kováts Sándor, Libits Adolf, Lits Gyula, Lyka Döme, Meszlényi Lajos, Nádasdy Tamás gróf, Nagy Gyula, ifj. Nagy Gyula. Pogány Gyula, Szapáry Iván gróf, Szluha István, Tamássy Árpád, Trauttenberg Frigyes báró. Egyforma díszruhában; fehér dolmány és nadrág; párducz kaczagány, fehér medvebőr kalpag kócsagtollal, aransárga csizma. A zászló Mária Terézia idejéből való. — **Fogarasmegye.** Bisztray József, Bocskor Ádám, Borzea György, Jankovich Béla, Kapocsányi Mór, Rednik Péter, Zakariás József. A vármegye kék ezüst rojtokkal díszített zászlója alatt.

Gömör-Kishontmegye. Farkas Ábrahám, Farkas Zoltán, Fáy Barnabás, Fáy István, Hámos Aladár, Hamvay József, Maurer Oszkár, Nehrer László, Szeleczy Zoltán, Sztojkovits Emil. Mindnyájan teljesen egyformán, a vármegye színeiben: vörös dolmány, arany zsinórzattal, téglavörös nadrág, medvekaczagány, medvebőr süveg. — **Győrmegye.** Kegli Lajos. Lippay Zoltán, Mihály Ferencz dr. Egyforma farkaskaczagány és kucsma. Ősi lovasbandériumi vörös selyem megyei zászló. — **Győr sz. kir. város.** Giffing Mihály, Kiss Ferencz, Szabó István. Fehér atillában, kék-fehér prémes mentében, vörös nadrágban.

Hajdumegye. Degenfeld Pál gróf, Fogthöy János, Nábrásky István, ifj. Nagy Kálmán, id. Sóvágó Gábor, Szöllőssy János. Wenzelly Mihály. — **Háromszékmegye** Béli László, Béli Tivadar, Mikes Zsigmond gróf, Székely György. Szentkereszty Béla báró, Szentkereszty Pál báró. Különböző díszruhákban. Apor Ferencz, Cseh Gyárfás, Gyenge Ferencz, ifj. Kovács Károly, Miklós Pál, ifj. Űtő Elek. Világoskék, ezüst zsinorozásu atillában és mentében, sötétvörös nadrágban, a székely huszárok 1764-iki egyenruhájában. — **Hevesmegye.** Altorjay Sándor, Azenschild Ottó, Baranyay István, Benyiczky Elemér, Beretvás Endre, Borhy György, Graeff

Andor, Graefl Jenő, Jankó Miksa, Jusztus Gyula, Kállay Zoltán, Károlyi Mihály gróf, Kovács Kálmán, Lipcsey Árpád, Mészáros Kálmán, Nánásy Ödön, Okolicsányi Lajos, Okolicsányi Miklós, Reményik István, Subich György. Dobó korabeli hadi öltözetben; kék selyem atillában. pánczélingben, párducz-kaczagánnyal, kék nadrágban. — **Hódmező-Vásárhely város.** Baksa Lajos dr., Kenéz Sándor dr., Németh Pál, Pokomándy Károly, Szathmáry Tihamér. — **Hontmegye.** Forster Gyula, Ivánka László, ifj. Luczenbacher Pál, Mészáros Ervin, Mészáros Tibor, Nyáry Alfonz báró, Podhorszky László dr., Sántha Béla, Soltész István, Somogyi Béla, Totovich Kálmán. — **Hunyadmegye.** Csulay Lajos, Lázár Árpád, Makray László, Naláczy Ákos, Szentiványi Gábor, Török Béla. Inzurrekcionális zászló.

Jász-Nagykún-Szolnokmegye. I. Almássy Géza, Bagi Gyula, Beőkőnyi Zoltán, Harkányi Andor báró, Horthy Zoltán, Maár Zoltán, Magyar-Kossa Béla, Simon Gyula, Szapáry György gróf, Szapáry Lőrincz gróf, Véges Árpád, Különböző díszmagyarban. II. Almásy Árpád, Almásy László. Almásy Sándor, Bánhegyessy Sándor, ifj. Benkő Albert dr., Bodnár Péter, Bordács Sándor, Boruss Imre, Bozóky András, Buday Sándor, Csatáry András, Csikós Balázs, Dallos-Ecseki Ferencz, Debreczeni László, Elefánti Sándor, Farkas János, Forgács Pál, Gajzágó Endre, Gajzágó Samyl, Glaser József. ifj. Hajdu János, Hegedüs Benjámin, Hegedüs Miklós, Herkl Ferencz, K. Horváth Mihály, Huber István, Jakabfy Jenő, Juhász József, Kelemen Kázmér, Kenéz Sándor, Kenéz Zoltán, ifj. K. Kiss Antal, Kiss Kálmán, Kludik Gyula, Kóródy Sándor, M. Kovács Antal, Kovács P. József, Kovács S. József, Kulcsár Ferencz, Kuszka István dr., Lékó B. László, ifj. Lénárd Bálint, Léway Máté, Lovász István, Marik Béla, Matuz István, Mészáros G. József, Mihály János, Molnár István, ifj. Müller József, Nagy István, B. Nagy József, Nagy B. Gergely, Nagy László, Nádas Illés, Olajos István, Papp Imre, Papp Sándor, ifj. Pádár Mátyás, Polgár József, ifj. Pólya Béla, Ráczy István, Rédei János, Ricsa Sándor, Salgó Dániel, ifj. Salla János, Strassburger Emil, Szabó János, Szabó Endre, Szilágyi Sándor, Szilaj István, ifj. Timár István, Tóth Farkas, Tóth Ferencz, Tóth István, Tóth Sándor, Cs. Tóth Sándor, V. Tóth Sándor. Töröcsék Mátyás, Török Dániel, Vad Kálmán, Valljon Mihály, Vigh Zsigmond. Egyforma öltözetben, a Nádor-huszárok egyenruhájában.

Kassa szab. kir. város. Gerlőczy Gejza, Kovácsy Béla, Madarász Béla. — **Kecskemét sz. kir. város.** Horváth Mihály dr., Kovács Sándor, Papp György, Soós József, ifj. Szappanos Elek, ifj. Szappanos István, Szelless József dr., Vágó László. Egyforma, világoskék atilla arany zsinórral, farkasbőr kaczagány, arany zsinórzatu vörös nadrág, prémes vörös kucsma, sárga csizma, tarsoly a város czímerével. — **Kis-Küküllőmegye.** Ifj. Apáthy Péter, Apor István báró, Gál Domonkos. Haller György gróf, Horváth Artur báró, Lázár Ádám gróf, Pekry Sándor, Rottenthal Henrik báró, Szathmáry Gyula. — **Kolozsmegye.** Béli Ferencz gróf, Dorgó Albert, Hankó Veress Károly, Ignác István dr., Kertész Sámuel, Toczaucr Ödön, Veliits Zoltán. — **Kolozsvár szab. kir. város.** Lászlótzky Sámuel,

Palóczy Lajos, Tömösváry Miklós. Millenáris zászló. — **Komárommegye.** Asztalos Béla, Baranyay Géza, Feszty Árpád, Feszty Béla, Kisfaludy Sándor, Kugler János, Lószert Kálmán, Major László Ordódy Pál, Paulovits Dezső, Sárközy Aurél. Párducz kaczagánynyal. — **Komárom szab. kir. város.** Bajosy Ferencz, Balázs Ferencz, Bese János, Csukás Sándor, Kelemen István, Komáromi János, Kossár István, Lakatos István, Mórocz Dániel, Mórocz Sándor, Nagy Gáspár, Nagy László, Pati-Nagy Lajos, Pati-Nagy Sándor, Rácz Benő, Rácz Dániel, Rácz Ferencz, Rácz József, Sebestyén Ferencz, Sebestyén József, Sebestyén Sándor, Tóth Dénes, Tóth József. Valamennyien a szekeres gazdáknak díszruhájában. — **Krassó-Szörény-megye.** Baich Milán báró, Bissingen Ernő báró, D'Elle Vaux Béla, Fogarassy Vazul, Jagodics János, ifj. Juhos Gyula, Makay Ágost dr., Podhradszky Andor. Szalmasárga brokát atilla, buzavirágkék bársonymente, buzavirágkék trikó.

Liptómegye Joób Marczell, Kürthy Lajos, Lehoczky Ábris, Palugyay Aladár, Pongrácz Emil. Egyforma pánczélingben, farkashőr kaczagánynyal, az 1748-iki felkelési lobogó alatt.

Mármarosmegye. Huber Ödön, Papp Simon, Szaploneczay Zoltán, ifj. Várady Károly. — **Maros-Tordamegye.** Bárczay Zoltán, Berzenczey István, Bethlen István gróf, Deésy Zoltán, Kemény Akos báró, Z. Knöpfler Elek, Nagy István, Orbán Cyörgy, Simai Pál, Szentkirályi Gyula, Toldalagi László gróf. — **Marosvásárhely sz. kir. város.** Bernády György, Geréb Béla, Petri Zsigmond. — **Mosonvármegye** Eckhardt Ferencz, Engel Gusztáv dr., Gallasz Rezső, Kroner-Küffner Ernő, ifj. Pálffy-Daun Vilmos gróf, Pogány József, Rimler Lajos, Sötér Ferencz.

Nagy-Küküllőmegye Bély László dr., Haller János gróf, Onderka Rikhárd lovag, Somogyi Albert. — **Nagyvárad szab. kir. város.** Komlóssy József, Mezey Mihály, Pallay Lajos, ifj. Rimler Károly. — **Nyitra-megye** Apponyi Antal gr., Chvalibogovszky Sándor, ifj. Dióssy Imre, Károlyi Lajos gr., Majthényi Géza, Majthényi János, Ocskay László, Rakovszky Ferencz, Rexa Artur, Schmerczing István báró, Szemere György, Tarnóczy Gusztáv, Tarnóczy Vladimir, Turcsányi Ödön, Zedwitz Utz gr. 1660-ik évből való lobogóval. — **Nógrádmegye.** Battik Lajos, Beke Béla, Forgách Antal gr., Gellén Dezső, Gellén Kálmán, Muzslay Gyula, Posztóczy Iván, Rudnyánszky László, Szakáll Ferencz.

Pancsova város. Cernovits Agenor, Millasevits Sándor dr., Theodorovits Pantaleon dr. — **Pécs szab. kir. város.** Jankovits József, Jobszt László dr., Kovácsits József, ifj. Littke József, Ratkovits Károly. — **Pent-Pilis-Solt-Kis-Kunmegye.** Antal István, Baky Lajos, Balkay István, Balogh Albin, Baráth Gyula, Bálint Ferencz, ifj. Benedikty Gyula, Beniczky Ádám, id. Beniczky Ferencz, ifj. Beniczky Ferencz, Beretvás Ferencz, Beretvás Sándor, Bossányi György, Csáky László gr., Dessewffy László, Dobos László, Endre Zsigmond dr., V. Faragó Balázs, Farkas László, Földváry László, Füle János, Füle Miklós, id. Füle Sándor, ifj. Füle Sándor, Gajáry Géza, Gáll Dezső, Geréby Gyula, Gosztonyi Tibor, Guboldy Ferencz, ifj.

Gullner Gyula, Haader György, Halász Móríc, Halász Péter, Halász Zsigmond, Horváth István. Husvik Ljubomir, Jankovich Dezső, Keglevich György gr., Keglevich István gr., Keglevich Miklós gr., ifj. Kégl György, Kertész János, Kőszeghy Sándor, Krekker Kálmán, Ladányi László, ifj. Lehner József, Liptay Artur, Molnár Albert dr., Muzsik Lajos, ifj. Nyíry István, Pesti Balázs, Podmaniczky Gy. báró, ifj. Ráday Gedeon gróf, Sánta Vilmos, ifj. Sárközy Pál, Sarlay Zsigmond, Szentkirályi István, Szentkirályi Kálmán, ifj. Szűcs András, ifj. Tahy István, Weisz Lajos, ifj. Wekerle Sándor, ifj. Vér János, Veszeloyszky Béla, Világhy Gyula. Világos-kék atilla zsinórral, farkashőr kaczagány: arany zsinórzatu vörös nadrag, prémes vörös kucsma, sárga csizma. — **Pozsonymegye.** Bartal Aurél, Bartal Ferencz, Füzék Sándor, ifj. Pálffy János gróf, Petényi Vendel, Petőcz Jenő, Tóth Sándor. Egyforma 17-ik századbeli ruhában: kék selyem dolmány, narancssárga bársony mente, farkashőr prém, kék selyem trikó. 1867-iki koronázási zászló. — **Pozsony szab. ktr. város.** Bartal György, Prank János, Forray Károly, Hardtmuth Ferencz, Kánya Rikárd. Schmidt Lothár, Solovi Ádám dr. Mária-Terézia korabeli úrlovasok díszöltözte huszárkával, fehér selyem brokát atillával. A zászló vörös-fehér selyem, a város címerével.

Szabadka szab. ktr. város. Aradszky Szvetozár, Birkáss Gyula, Horváth Ödön, Jakobsits Gyula, Jakobsits Imre, Janiga János, Peits István, Scossa Zoltán, Szudárovits Benedek, Vermes Béla, ifj. Vojnich Sándor, Weber Frigyes, Wenczel Lajos. Különböző díszruhákban. Czrnkovits Márk, Gabrits Mihály, Jakobsits Lázár, Malagurszky Mihály, Osztrogonác Mihály, Polyakovits Albert, Rajesits Antal, Rezmán János, Sárcsevit Mátyás. Szekenderovits Péter, Szlanits János, Szudarovits Lőrincz, Varga Péter, Vukov Márk. Egyenlő sötét-kék posztó dolmány és nadrag, rókatorok prémes, sötét-kék bársonymente, ugyanilyen kucsma, árvalányhaj és kócsaggal; arany sujtás és paszománt, aranynyal beszőtt sötétkék zsinórzat. — **Szabolcsmegye.** Dessewffy Emil gr., Gencsy Béla, Gencsy Bertalan, Gencsy Samu, Kállay Emil, Liptay Béla, Petrovay György, Pilissy István, Pongrácz Jenő gr., Pscherer József, Vay Ádám gr. Különböző díszruhákban. Balogh Ferencz Henter Antal, Hunyady János. Kolcsál Károly, Ling Béla, Palicz Béla Rudi Frigyes. Sada József, Szántó József, Széles István, Vágner György, Vári Nagy András. Vári Nagy József Zambó Ferencz. Egyforma. 1848. előtti huszár egyenruhában. **Sárosmegye.** Bánó Aladár, Bánó Árpád Körtvélyessy Dezső, Szakmáry Dezső. Szentiványi Ferencz. Toszt Károly. A zászló eredeti Rákóczy-lobogó erős vasalásu tölgyfanyéllal. vörös színben a következő felírással: „Melior est certa pax, quam separata victoria“ — **Szatmármegye.** Bay Mihály, Domahidy Elemér, Domahidy István. Domahidy Viktor Kende Elemér ifj. Vécsey Miklós báró. — **Szatmár-Németi szab. ktr. város.** Hérman Mihály, Lengyel Márton dr., Péchy Antal. Egyforma díszruhákban. — **Szebenmegye.** Auerlich Vilmos, Ferenczy Károly. Göbbel Károly. Göllner Vilmos, Grele János, Hager Mihály, ifj. Kessler János, Nussbächer Gusztáv, Noé Frigyes, Schutz

Károly, Uhl Rudolf, Unterer János. Egyforma ősrégi szász öltözetben: ezüst gombos barna posztódolmány, magyar szabású nadrág, fehér rüs ingelő és kézelő, magyar csizma zsinórzattal, nyusztprémes kucsma bársony csüccsel és nemzeti színű bokrétával, görbe kard. — *Szeged szab. kir. város.* I. Ábrahám Mihály, Bieber Miklós, Beck István, Kass János, László Kálmán, Mikó Endre, Molnár János, Pálffy Viktor, Somogyi József. Különböző díszruhákban. II. Ábrahám János, Apró Mihály, Becsey András, Becsey József, Dobó Imre, Dobó Mihály, Domonkos Mihály, Földi Ferencz, Franyó János, Hampel Lajos, Hubert Antal, Kiss Antal, Kiss Gábor, Kiss Imre, Kordás Ferencz, Kordás József, Korom Mihály, Mucsy György, Pilch Imre, Savanya József, Szemmáry Ferencz, Széll Antal, Török Ferencz, Varga József, Vetró Lajos, Volford Lajos, Zsigmond Sándor, Zsótér József. Az 1806-iki lovas polgárőrség ruházatában. — *Székesfehérvár szab. kir. város.* Arokay Antal dr., Gebhard Bódog, Major Ferencz dr., Scheidel Lajos, Winkler Vilmos. — *Selmecz- és Bélabánya szab. kir. város.* Bernhard Adolf, Chauer Ottó, Krausz Kálmán. Egyforma díszruhákban. — *Szepesmegye.* Buzás Dénes, Csáky György gróf, Lényi Sándor, Mattyasovszky Boldizsár, Montskó István, Neógrády Lajos dr., Reisz Aladár, Roth Gábor. Egyforma díszruhákban. Régi szepesi lándzsások egyenruhájában: sodrony ing, sisak, medvekaczagány. A zászló a volt lándzsások székének a múlt századból való eredeti zászlója. — *Szilágymegye.* Bay Ferencz. Bornemissza Károly báró, Fröhlich Albin, Schwaizer Gábor. — *Szolnok-Dobokamegye.* Barcsay Tamás, Fejérváry Jenő, Korniss Viktor gróf, Simó Béla, Torma Imre. — *Somogy megye.* Chernel Gyula, Draskovich Károly Gaál Gyula, Hóty Miksa gróf, Inkey Antal, Inkey István báró, ifj. Inkey József báró, Jankovich Elemér, Jankovich Gyula, Jeszenszky Imre, Márfy Emil, Nádaszy Elek, Somssich Béla gróf, Somssich László gróf, Somssich Miklós, Széchenyi Aladár gróf, Széchenyi Géza gróf, ifj. Széchenyi Imre gróf, Tallián Andor, Zichy Béla gróf. 1790-iki bandériális zászló. — *Sopronmegye.* Baditz Zoltán dr., Barthodeiszky Béla, Berg Miksa báró, Bornemissza Gábor báró, Döry Dénes, Esterházy Miklós dr. hg, Gyulassy Imre, Matisz Pál, Sarlay Sándor, Széchenyi László. — *Sopron szab. kir. város.* Geyschlager Gyula, Lenck Gusztáv, Rusz Artur. Fehér brokát, arannyal átszőtt atilla, sötétvörös bársonymente barna prémmel, piros nadrág. A bandérium a város 1809-ből való zászlójával vonult fel.

Temesmegye. Ambrózy Béla báró, ifj. Ambrózy Gyula báró, Ambrózy Lajos báró, Bersuder Ottó, Dadányi Jenő, Gulyás Gyula, Heinrich Árpád, Hilt Lajos, Jeszenszky János, Joannovich Sándor, Lászlóffy István, Manassy György dr., Pescha Miklós dr., Petkó Zoltán, Prepeliczay Ödön, Reviczky Pál, Szandház Ferencz, Woracziczky János gróf. — *Temesvár szab. kir. város.* Debrov Ede dr., Hain Albert, Králik László, Löffler Lipót, Menczer Rezső, Meskó Béla dr., Tedeschi János, Uhrmann Alfréd. Fehér selyem atilla, arany és zöld brokát, meggyszínű bársonymente nyestprémmel, meggyszínű bársony kucsma, hármassastollal, különböző ékszerekkel; vörös nadrág; valamennyien fehér lovakon. —

Tolnamegye. Dörz Jenő, Fürdös Mihály, Hanzély János, Kovács Sebestyén, Nagy István, Perczel József, Széchenyi Bertalan gróf, Széchenyi Domokos gróf, Szeniczey Ákos, Szeniczey Géza, Szeniczey Ödön, Sztankovanszky János, Vizsolyi Ákos. A zászló 1710—1730-ból való. — **Torda-Aranyosmegye.** Betegh Miklós, Csongay Béla, Miksa Imre, Thoroczky Lajos, Thoroczky Viktor báró, Zeyk József báró, Zeyk Albert. Zászló 1745-ből. — **Torontálmegye.** I. Balás Iván, Bottka Béla, id. Csávossy Gyula, ifj. Csávossy Ignác, Csekonics Iván gróf, Damaszkín Arzén, ifj. Dániel Pál, Dániel Tibor, ifj. Demkó Pál dr., Jagodics Bogumil, Jankó Ágoston, Jánossy Zoltán, Jenovai Zoltán, Karácsonyi Andor, Koronghy Gyula, Papp Géza dr., Perisits Zoltán dr., Rónay Ernő, Rónay Jenő, Rónay László, Rónay Mihály, Solymos Gusztáv, Vinczehidy Ernő. Különböző diszruhákban. II. Bakos János, Bogdanov Döme, Bóka János, Braun János, Dulovics Makár, Grosse Bernát, Guba Károly, Kiss Imre, Klein János, Lascho János, Martin Jakab, Militjev Iván, Mixich Vincze, Morgenstern Ádám, Oszlanszky András, Panits Trifun, Prvanov Miklós, Radovancev Lázár, Sáska Márton, Straub János, Streiner Mihály, Szecler Mátyás, Sztrakay Miklós, Szűcs András, Tuczakov Szvetozár, Varju András, Vlainits Ráda, Wagner András, Weismann György, Wilhelm Lőrincz, Wolf Péter, Wosching György, Zombori Mihály, Zseravicza Milán. Régi megyei perzekutorok egyenruhája. Zászló 1809-ből. — **Trencsénmegye.** Baross János, Borsiczky Géza, Gselkó Jenő, Mednyánszky László, Osztróluczky Géza, Rakovszky Antal, Rudnay István, Sipeky Sándor, Vietorisz Fülöp, Vietorisz György. Részben egyforma diszruhákban. Három zászlóval: a vármegye zászlájával, egy Mária Terézia- és egy Rákóczy-korabeli zászlóval. — **Turócsmegye.** Beniczky Kálmán, Just Ferencz, Natuskovics Mihály, Zorkóczy Tivadar. Az 1834-ik évi vármegyei zászlóval.

Udvarhelymegye. Haller János gróf, Konez Ármin, Sebesi Ákos, Szabó István. — **Ugocsamegye.** Hessenstein Aladár gróf, Nagyiday Ferencz, ifj. Perényi Zsigmond báró, Szentpály Miklós, Ujhelyi Sándor. — **Ujvidék szab. kir. város.** Adamovits István dr., Balla Aladár dr., Forster Géza, Gaál Rezső János, Popovits Aurél. — **Ungmegye.** Bernáth Zoltán, Buday Zádor, ifj. Nehrebeczky György dr., Sztáray Gábor, ifj. Török József gróf. Valamennyien medvebőr kaczagánnyal és kucsmával, kék színű kurucz időbeli zekével, kék nadrágban. Az 1797-ik évi nemesi felkelési zászlóval.

Zalamegye. Baranyay Ödön, gr. Batthyány Ernő és József, Bezeredy Lajos és László, Bogyay Elemér, Dervarits Ákos, Fabiáncsics Károly, Hajós Kálmán, Hertelendy Ferencz, Malatinszky Ferencz, Oltay Guidó, Somogyi Gyula, Szentmihályi Dezső, Turányi Ferencz. — **Zemplénmegye.** Barthos József, Bernáth Aladár, dr. Csőke József, Dessewffy Miklós, Dókus Gyula, Dombay Kálmán, gr. Hadik Béla, Hammersberg Miklós, Horváth József, dr. Kovács Gábor, id. és ifj. Meczner Gyula, Nagy Barnabás, Nemes Sándor, Pilissy László, Pintér István, Szemere Gáspár, Thuránszky László és Tihamér, báró Walbóth Ödön, ifj. gr. Wolkenstein Oswald, Zalay Andor.

Részben egyforma díszruhában, pánczélinggel. 1790-iki zászló. — **Zólyom-megye.** Ebner József, Hütner Brunó. N. Kiss Pál, dr. Osztrólczy Miklós, dr. Radvánszky György, Ujhelyi Sándor. 1800-beli zászló. — **Zombor sz. kir. város.** Falcione Nándor, Fernbach Károly, Koczkar Zsigmond, Roheim Zsigmond. Schlagger Gyula. Különböző díszruhákban.

Vasmegye. Bátsmegyery Imre, Chernel Antal, Chernel György, ifj. Czifrák János, Erdődy Sándor gróf, Ernuszt József, Hertelendy Gyula, Kiss Emil, Mesterházy Gyula, Mesterházy Jenő, ifj. Reiszig Ede, id. Sibrik Kálmán, ifj. Sibrik Kálmán, Széll Ödön, Tamás Jenő, Thurn-Taxis Miksa. Részben egyforma pánczélos fegyverzetben. — **Vescecz város.** Haag Aladár dr., Seiberth Tivadar, Zoffmann Sándor. Egyforma bordó bársonymente arany zsinórral, fehér trikót nadrag arany zsinórral kalpag fehér prém és bordó lefentyűvel, kócsagtoll vörös díszítéssel. aranyos kard vörös bársonnyal, fekete lacesizma. — **Veszprémmegye.** Bibó Géza, Fiáth Pál báró, Fischer Károly, Ihász Lajos. Kenessey Zoltán.

Végül **Fiume szab. kir. város.** Batthyány Lajos gróf, Egan Lajos, Illy Rezső, Leard J. János, Meynier K. G., Seemann Dr. A., Vio Dr. F. A város vörös-sárga-kék színeiben.

Horvátország 11 főispánja, kiket Pejachevich gróf főispán vezetett.

IV. A bandérium elvonulása a király és királyné előtt.

Vége felvirradt ünneplésünk legragyogóbb napja, június 8-ika. Az ország színe-java a fővárosba özönlött. Csak vasúton 7750 személykocsiban 182,627 ember érkezett, kikhez a hajókon s kocsikon érkezettek csatlakoztak. Hozzájárult a főváros fél-millió népe. Mindenki a bandérium káprázatos elvonulása látásának gondolatával ébredett.

A bandérium kifejlése s a korona bemutatása a népnek, a bandérium útját akép jelelte, hogy a vérmezőről elindulva elvonul a királyi palota előtt, felveszi az oltárról a koronát, a Margit-hídon át, elviszi az országházba, onnét a lánczhídon keresztül felkíséri a király elé vonuló hódoló felvonulást. Hol a menet elvont, az utcákon, téreken, hol csak annyi hely volt, tribünök voltak felállítva, boldog volt, a ki a néparadaton át helyéhez juthatott.

A vérmezőn hat órákor már víg tábori élet nyüzsgött. Köröskörül póznákra akasztott táblák, hogy a gyülekező banderisták megláthassák, hol várják fölkanthározott paripáik. Hét óra

tájban jöttek a kocsik a bandéristákkal. Nyolcz órakor mind künn voltak. A bandérium vezetőjének, Perczel belügyminiszternek megérkezését kürtszó jelezte. Hat honvédhuszár-trombitás, ragyogó selyemben, tollas kalapban, hosszú zöld felsővel, hármas halom és a négy folyó czímerével, szorítva a hosszú, egyenes tárogatókat, már ott várta érkezését. Jöttek vágatva fehérszalagos, aranykoronás parancsnokai, ifj. Bánffy Miklós gróf, Szápáry György gróf és Rohonczy Gedeon, jelentették a miniszternek, hogy készen van minden. Hat harsona egyszerre hirdeti a vezérszót.

— Vigyázz! Lépést indulj! És megindul a menet a Perczel miniszter két apródjával elől, utána arabs paripákon, angol telivéreken, hófehér méneken és csillagos, koromfekete kanczákon ezer vitéz, színe-virága Magyarországnak, köztök hófehér szakállak.

A külföldi előkelőségek nyolcz órakor már gyülekezni kezdtek a királyi palotába. Egymásután jöttek Goluchovszki Agenor külügyminiszter, Badeni gróf Ausztria miniszterelnöke, Gautsch osztrák közoktatásügyi miniszter, s még több osztrák miniszter és az osztrák miniszteriumok főbb tisztviselői. Azután jöttek az idegen hatalmak képviselői az orosz, török, angol, francia és német nagykövetei, s a másodrendű európai államok követei, arannyal gazdagon megrakott diplomata ruhájukban, mindenféle érdemjelekkel mellükön, Locatelli, a pápa követe. Megérkeztek az osztrák delegátusok, főpapok, főurak, képviselők, törzs- és főtisztek, s az arisztokraczia hölgyei. A királyi palota erkélyét hiborszőnyegekkel takarták le és piros könyöklő vánkosokat raktak rá. Kilencz óra előtt 10 percczel megjelent a középerkélyen rendkívül díszes magyarban Stefánia özvegy trónörökösne leányával, a kis Erzsébet kir. hercegnővel és királyunk fivére, Lajos Viktor kir. herczeggel. Pár percczel később jött ki ugyanez erkélyen a király, a kit az egybegyűlt közönség kalaplengetéssel üdvözölt. Ő felségén lovassági tábornoki dísz-uniformis volt. Nemsokára megjelent ugyanez erkélyen a királyné is, fekete ruhában, kezében legyezővel. Mellét csillagkereszt díszítette. Úgy Stefánia, mint leánykája Erzsébet, kezét csókolta a felséges asszonynak. Megtellett ezután a jobb és baloldali

balkon is csakhamar. Az erkélynek a nézőtől jobbra eső részén foglaltak helyet változatos csoportban Izabella főhercegeasszony fehér gyönggyel díszített pompás díszmagyarban, Jenő, Rainer, Frigyes, József, József Ágost királyi hercegek, Augusztá kir. hercegné fényes magyar díszben, zöld bársony mentével, István kir. herceg tengerész egyenruhában és Lujza kóburgi hercegeasszony. Az erkélynek a nézőtől balra eső részén foglaltak helyet Ferdinánd toskanai nagyherceg és neje, fia Lipót Ferdinánd, József Ferdinánd és Péter Ferdinánd kir. hercegek, Ferencz Szalvátor, Károly István kir. hercegek, Mária Terézia kir. hercegeasszony és Károly Fülöp herceg. Szemben az erkéllyel az új palotaszárny építésénél díszes sátor alatt tribün vol föllállítva, a diplomáciai kar tagjai, a főkonzulok, konzulok, továbbá a közös kormány tagjai, miniszterek, tábornokok és más előkelőségek és családtagjaik részére.

Az alatt álló zsibongó embertömeg egyszerre elhallgatott. A messze távolból hallható volt a heroldok harsonája. Végre kilencz óra 10 perczkor megjelentek a bandérium előhírnökei, a hat vörös nadrágos zöld tógás herold, fújva a tárogatón a Rákóczy idejebeli harczi riadót, a melyet Káldy Gyula tanított be. Ötven lépésre a heroldokat követi egyedül, csatlósaival fehér ménen a bandérium vezetője : Perczel Dezső, Magyarország belügyminisztere. Aranynyal, drágakövekkel díszített kék mente borította. Kezében remekmívű buzogány, a melyet ősi szokás szerint magasra emel háromszor, mikor ő felsége előtt halad. Katonás üdvözléssel viszonozza a király a miniszter hódolatát. Rohonczy Gedeon és a bandérium többi rendezői következnek, ezután, szebbnél-szebb kosztümökben, délczegen ülve lovaikon. Utánuk következnek a törvényhatóságok bandériumai. Elsőnek Budapest fővárosé. Ettől kezdve másfél óráig tele lesz a királyi palota udvara az ország daliáival. A nagy udvar szélén végig lovagolnak, ott balra kanyarodnak s a királyi erkély előtt elhaladva, újra kimennek az udvarból. A banderisták kardja hüvelyben marad. Zászlóját minden csapat meghajtja királya előtt, mit a király mindannyiszor köszönt.

Ott állt Mátyás király palotája erkélyén a nemzet szeretetének glóriájával fején a második államalkotó, az új ezerév szent

Istvánja, s Gizellája szintén a bajor házból, kinek tündérújjai királyi palástja fényét hímezték. Ott az uralkodóház hercegei, s a hercegnők az Árpád leányok nemzeti díszben. Az európai udvarok képviselői.

S elvonúl előttük az ezerév, minden évnek egy képviselője. Utódai azoknak, kik Árpáddal jöttek, utódaiul azoknak, kik ide a bátrak, szabadok hazájába kíváncsoztak, kikkel versenyre kell kelniünk, hogy a hazaszeretben meg ne előzzenek. Kastélyok, városok, falvak szülöttei, kiknek vére a feudális osztálykülönbséget bevenni soha sem birta. Egységes nemzet fiai. Vármegye nemessége, városok polgársága, a szántóvetővel a menetben egymást váltogatva. Az ezerév különböző mezében, vihartépett, újjal helyettesített zászlókkal, ősi kardokkal, buzogányokkal. Büszkén figyelve nemzeti színű lobogója intésére s lelke nyíltságának őszinte tekintetével keresve királya jóságos tekintését. Pedig a kik elvonulnak, egy viszontagságos ezerév történeti emlékeivel vonulnak el, őseiket képviselve, dicsőítve.

Ott vonulnak a szabolcsiak Árpád vezérének unokái. A csongrádiak, kiknek ősei az első magyar országgyűlést szervezték. A somogyiak, kik az ősvallás mellett legtovább harczoltak. Ott egy nagyobb csoport, tán utódai azoknak, kik midőn felkeltek, Imre király vesszővel kezében táborukba ment egy maga s a vezért karonfogva elvezette. Ott jön egy Bánkbán, ki félti nemzetét az idegen befolyástól s királynéjára emeli kardját. Jön Vágvölgy, az elrágalmazott Csák Máté lobogójával, ki míg az utolsó Árpád-leány a kolostorból ki nem szabadul, fegyverét az Anjouknak letenni nem akarja. Csatlakozik Zách, ki félti az Árpádkori alkotmányt, s fejét veti oda. Jönnek a baranyiak, kik Zsigmondot, mert nem kezdett alkotmányosan uralkodni, Siklós várában őrizték. A hunyadiak büszkén arra, hogy Árpád után ők adták a hazának a legnagyobb hadvezért. Utánok az alsó-fejérierk földiei a magyar Codrusnak, ki Hunyadi mezébe öltözve, magát feláldozta. Jött Szepes a német utód, a Zápolyák és Thököliek hazája. Bihar, ki első fogott fegyvert Bocskai mellett. Az erdélyiek az alkotmány s vallás biztosító bécsi, nikolsburgi, linzi békekötések előharczosai. Sopronnal az Esterháziak, kik közül négy veszett el Vezekénynél. Miklós nádor hazafias

érzelmeiért végül is mellőzve halt el. Jött a délvidék, Zrinyiek, Frangepánok hazája, Bereg, ki első fogott fegyvert Rákócziával; a felvidék, Zemplén, Sáros, Ung a lehanyatlott erdélyi fejedelemség szabadság harcainak folytatója. Szatmármegye, az ő békéjével, az újkor hajnalával. A Dunántúl az újkor vezércsillagai, Berzsenyi, Vörösmarty, Nagy Pál, Széchényi, Deák hazája. Az Alföld Katona, Kölcsei, Petőfi, Arany, a nagy költők szülőföldre. Pestmegye, a 48-iki alkotmány melegháza. A nagy idők tanúi, őszült fővel, békés szívvel. Bezárta Fiume, a munkára tért új idők tengerpartja. Ezer Dalia: egy szív, egy lélek, a királyért, hazáért, szabadságért lelkesülve.

A mint a bandérium hosszú sora elhaladt, jöttek a zászlóvivők, még pedig Bethlen András gróf Erdély zászlajával, majd Csáky Zenó gróf Kumánia, Pálffy Miklós herceg Szlavonia, Nádasdy Ferencz gróf Dalmácia, Teleky József gr. Bulgária, ifj. Széchényi Imre gróf Lodomeria, Andrássy Géza gróf Bosznia, Keglevich István gróf Szerbia, Esterházi Mihály gróf Galiczia, Pajácsevics Tivadar gróf Horvátország és Vay Béla báró Magyarország zászlójával, mindannyian szebbnél-szebb, ragyogóbb díszmagyarban két-két csatlóssal. Árpádhoni hűbértartományok zászlói, nagy idők emlékjelei, hirdetni akarva, hogy az izlam ellen mindenikért vérünket ontottuk. Mint a kiket Európa e pontján vezérszerep illet.

A zászló vivők után jöttek: négyfogatu díszkocsin Brankovics György patriárcha, két fogatu díszhintókon Dessewffy Sándor csanádi püspök és Fehér Ipoly pannonhalmi főapát, Mészlényi Gyula szatmári, Bubics Zsigmond kassai, Bende Imre nyitrai püspök, Császka György kalocsai érsek és Schlauch Lőrincz váradi biboros püspök.

A primás és kísérete két kocsiban foglaltak helyet; az első díszkocsi boldogult József nádor adománya. Ebben a kocsiban ült a hercegprimás egy kanonok kíséretében. A kocsi elé hat pompás ló volt fogva, minden pár lovon fulajtár. A kocsi előtt négy kurucz ruhába öltözött huszár lovagolt, a kiknek egyike, kék selyemre himzett, primási címerrel ellátott gyönyörű zászlót vitt. A huszárok lovait drága arany himzésű takaró fedte, magokon párducz bőr kacagány. A kantárok a keresztes had-

járat idejéből valók. A második díszkocsiban a primás papi ki sérete ült. A két díszkocsi jobb és baloldalán a primási udvar nemes apródjai mentek festői öltözetben. Szép szálas fiuk, az esztergomi, keszthelyi és nagy-szombati gimnáziumok növendékei. Így tündökölve szőtte magát ünneplésünkbe a főpapság, mely ezeréven át elsőbb magyar volt, s aztán az egyetemes egyház szolgája. A főpapság mögött haladtak a főváros dízhintói, a melyekben Ráth Károly főpolgármester, Kamermayer, Gerlóczy Károly és Márkus József polgármesterek, Wostich Károly és Rózsavölgyi tanácsnokok ültek.

Jött Bánffy Dezső báró miniszterelnök négylovas pazarul kiállított díszkocsin, mellette Orczy Béla báró ült. Dániel Ernő sárga díszkocsijában vele ült Wlassics Gyula kultuszminiszter, Jósika Samu báróéban Lukács László miniszter, Khuen-Héderváry gróf pedig Josipovich minisztert vitte a hintáján. Zichy Antal, Szapáry Géza, Andrássy Aladár, Széchenyi Imre, Fesztetich Tasziló, Károlyi Tibor, Schönborn-Buchheim Ervin, Cziráky Antal, Pejacevics László, Hadik-Barkóczy grófok, Esterházy Pál herceg, Szapáry Gyula és Karácsonyi Jenő grófok dízhintai követték. Nagyszerű volt az ország kocsija, melyben Szilágyi Dezső, a képviselőház elnöke ült, a szokatlannul nagy hintó bak-takaróját, ajtaját az ország angyalos címere díszítette. A négy lovon pompás szerszám csillogott, gyönggyel befont varkocsu, kaczagányos huszárok vezették a lovakat, ilyenek kísérték jobbról, balról a kocsit; a lovászok kis pajzsot hordtak az ország címerével. A közönség a hercegreprimás kocsiján kívül ezt éljenezte leginkább. Az egyetlen nyitott kocsi a menetben Debreczen városának híres ötös fogata volt, melynek sallangos, magyar szerszámos lovait kékbe öltöztetett huszárok vezették. A kocsiban Dégenfeld József gróf főispán, Simonffy Imre, Debreczen város polgármestere ültek.

Nincs nemzet ezen a világon, amely annyi fény kifejtésével, ilyen szemkápráztató csillogással tudná bemutatni uralkodója előtt hódolatát, mint azt a magyar tette. Mely gyönyörködtette a szemet, gyönyörködtette az uralkodót, királyasszonyunkat és a királyi palota erkélyén volt kir. hercegeket és hercegnőket. Távol minden gondolattól, hogy szeretetnél egyéb meglepe-

tés várja. Bemutatva az európai diplomatiának, hogy nemzet és király szívben együtt ünnepel.

V. Az ezredévi dísz-országgyűlés, az új ország-házban.

3

A korona s a koronázási jelvények kísérésére kijelöltek, a mint a menetben a korona következett, a Mátyás-templom oltárjáról azzal az ünnepséggel hozták helyezték az ország kocsi-jára, melylyel ide hozták volt. A kíséret két hat hat lovas udvari kocsiban foglalt helyet.

A bandérium, tengernyi nép között Budáról a Margit-hidon át vonúlt az országház felé. Amerre a történelmi fényben és pazar gazdagságban ragyogó menet átvonúlt, minden zsufolásig telve volt emberekkel. Ablakok, erkélyek, rögtönzött emelvények, járdák és mellék-utczák hemzsegték a nézők ezreitől és gyakran fölviharzott a továbbharapódzó éljenzés, amint az úton egy-egy vármegye vagy város délczegebb bandériuma áthaladt.

Tíz órakor már az országgyűlés díszruhás tagjai ott jártak elégülten fel és alá a hatalmas előcsarnokban, bámulva a világ egyik legszebb parlamentjének nagyszerű építkezését.

A kupola-terem szabad térségét, melyet az országgyűlés tagjai foglaltak el, mintegy berekesztette a külföldi diplomaták két páholya. A nagykövetek és követek tarka uniformisába érdekesen vegyültek az előkelő hölgy toillettek változatos színei. A diplomaták élén Goluchowszky Agenor külügyminiszter állott.

Féltizenegykor egyszerre kiürültek a termek, folyosók. A Markó-utca felől felhangzott a kürtösök harsonája: a díszmenet az országgyűlés háza elé érkezett. Főrendek és képviselők ellepték a lépcsőfokokat, eltelve a látvánny agyszerűségétől, a mint a történelmi Magyarország elvonúlt a parlament épülete előtt. Egy óra múlva az utolsó lovas is elhaladt. Megérkeztek az ország zászlóvivői, kik az elnökség előtt sorfalat képeztek. Nyomban követé Csáky Albin gróf és Josipovich Géza, kik a szent koronát hozták. Utánok Szlávy József és báró Radvánszky Béla, Esterházy Pál herczeg és Tisza Kálmán lépdeltek.

A két koronaőr segélyével úgy a koronát, mint a többi

klenodiumot elhelyezték az aranyozott emelvényen. E közben úgy a főpapi kar, mint a kormány tagjai is megérkeztek teljes számban. Néhány pillanat múlva feltűnt a Károlyi Tibor gróf és Szilágyi Dezső alakja. A két elnök együttesen haladt az emelvény felé, melyen akkor már Gyulai Pál és Molnár Antal jegyzők helyet foglaltak.

Kis vártatva Szapáry István gróf főrendiházi háznagy bevezette a királyi hercegeket, kik kivétel nélkül katonai díszegyenruháikban jelentek meg. Ott voltak: Lajos Viktor, Károly István, István, József, Ferencz Salvátor, Jenő, Frigyes, Rajner, József Ágost királyi hercegek, Ferdinand toskanai nagyherceg, továbbá fiai József Ferdinánd, Lipót Ferdinánd és Péter Ferdinánd, királyi hercegek és Kóburg Fülöp herceg. Kik után csakhamar a királyi hercegasszonyok is megjelentek. Legelsőnek jött Stefánia özvegy trónörökösné, ki gyönyörű csipkékből és gyöngyökből készült díszmagyar ruhát viselt, fejét drágakövekből készült pártá ékesítette. A zajosan megéljenző országgyűlés üdvözlésének viszonzásául többször meghajtotta magát s helyet foglalt. Melléje ültek: Izabella kir. hercegné fehér gyöngygyel díszített pompás díszmagyarban, továbbá Blanka kir. hercegné és Alice toskánai nagyhercegné, kik szintén díszmagyar ruhát viseltek, fejükön pártával. Jobbról szintén az első sorban ültek: Augusztia kir. hercegné fényes magyar díszben zöld bársony mentével, továbbá Gizella kir. hercegné és Kóburg Lujza hercegasszony, kik szintén díszmagyarban voltak.

A színes márványoszlopok között csöndben elhelyezkedtek az urak. A mi pompa, drágaság elképzelhető öltözetben, az mind együtt ragyogott: lila, piros, fehér, meggyvörös, sötétkék, halványkék, zöld, sárga, a prémek, bársonyok, selymek, aranyszövegek, gyémánt, smaragd százféle színváltozata ragyogott, csillogott együtt, összekeverten abban a lilakékes világításban, a mi a kupola színes üvegein keresztül özönlött be és reszketett a fényességen. Fönn a merészen és könnyedén összehajló gótikus ívek közül a hónalapító vezérek, az ezer év alatti hősök s a királyok szoboralakjai néztek le a kései utódokra, a kik im, összegyűltek tanúságot tenni Isten és a világ előtt kegyeletes megemlékezésükről az ezeréves múlt hősei iránt, s az önértet

dagadozó büszkeségével mutatni meg, hogy ugyanaz a nemzet áll együtt egy érzelemben, a mely ezer év előtt meghozta a maga alaptörvényét Pusztaszer mezején.

Ekkor kezdetét vette az ezredévi ünneplések egyik legjelentősebbike a törvényhozás két házának együttes ülése.

Károlyi Tibor gróf, a főrendiház alelnöke a következő megnyitó beszédet mondotta Méltóságos főrendek! Tisztelt képviselő urak! Nekem jutott a megtiszteltetés ezen, hazánk történetében oly emlékezetes napon a parlament két házának együttes ülését megnyitni és a megjelent méltóságos főrendek és tisztelt képviselő urakat üdvözölni. Az ülést ezennel megnyitom. A mai ülés egyedüli tárgyát képezi a honalapítás ezredéves emlékének megörökítésére a két Ház által elfogadott, ő felsége által szentesített törvény felolvasása. — Ezer év nagy idő, még egy nemzet életében is. Egy ezred év múlt el azóta, hogy Árpád és vitézei e szent földet meghódították és ezzel megalapították a magyar hazát. Nem emlékezhetem meg e rövid megnyitó beszéd keretében történelmünk ama fényes lapjairól, melyek számot adnak őseink lélekemelő tetteiről, valamint nem sorolhatom föl ama sötét napokat, a midőn e haza több ízben a végveszedelem szélére jutott. Alig van nemzet, mely annyi áldozat árán lett volna kénytelen hazáját megvédeni kül- és belellenség ellen. És nem mindig a szerencse és győzelem napjai voltak azok, melyekre legnagyobb büszkeséggel tekinthetünk vissza. Voltak e nemzetnek oly szomorú, gyászos napjai, melyek történetének mégis legdicsebb emlékeit képezik. Büszkeséggel és hálával kell e napon adóznunk hazánk nagyjainak. Isten kegyelméből ma már méltó helyet foglalva el Európa népei közt, nem a létért kell küzdenünk. — Innen indulunk Budára, a nemzet szívéből fakadó hódolatát tolmácsolni koronás királyunknak, kinék nagy érdemeit nem én e beszédben, de a történelem lesz majdan hívatva kellőleg méltatni. Ezen a helyen csak annak adjunk kifejezést mi, kiket gyakran elválaszt a pártküzdelem, de mindenkor egyesít a honszeretet, annak adjunk kifejezést és Isten előtt fogadjuk meg, hogy ezt a hazát, melyet őseink szereztek és megvédték, mi és utódaink is megfogjuk védeni, hogy addig, míg magyar lesz, e szent föld Magyarország marad. Isten ben-

nünket úgy segéljen. Éljen a király! A beszéd után, mit az éljenzések szakítottak meg

Szilágyi Dezső, a képviselőház elnöke szólt: A miniszterelnök úr átküldte a 1896 VII. törvénycikket a honalapítás ezredéves emlékének törvénybe iktatásáról. Ez a szentesített és kihirdetett törvény maga tartalmazza azt a rendelkezést, hogy annak szövege felolvasandó ezen az ülésen. Kérem a jegyző urat legyen szíves felolvasni a törvénycikket. Molnár Antal, a képviselőház jegyzője felolvassa a törvényt.

Károlyi Tibor gróf, a főrendiház elnöke: Kérem a méltóságos főrendeket és a t. képviselő urakat, hogy az országos határozatok 4. pontja értelmében a koronát és a koronázási jelvényeket kísérve, az országgyűlés hódolatának kifejezése végett a budai várakba fölmenni méltóztassanak.

Szilágyi Dezső a képviselőház elnöke: Tisztelt együttes ülés! Régi szokás szerint az ilyen ülések jegyzőkönyvét mindig ugyanaz az ülés hitelesíti. Kérem, legyenek szívesek meghallgatni a mai ülés jegyzőkönyvét. Gyulai Pál a főrendiház jegyzője felolvassa a jegyzőkönyvet.

Szilágyi Dezső a képviselőház elnöke: Van-e észrevétel a jegyzőkönyvre? felkiáltások: Nincs! Ha nincs, a jegyzőkönyv hitelesítve van és az ülést bezárom. Éljen a király! Hosszas szünni nem akaró lelkes éljenzés. Az ülés vége 12 órakor.

Az ülés jegyzőkönyvének felolvasása alatt a kir. herczegnők leültek, a törvényhozás többi aktusának idején állottak; s állva mondotta el minden elnök enunciacióját. Az uralkodóház tagjai az ülés berekesztése után elhagyták a termet. Az éljenzéseket szíves mosolylyal és főhajtéssal viszonzták. A külföldi diplomaták, a közös és osztrák miniszterek, hölgyekkel, a törvényhozók és a karzatokról a terembe bocsátott előkelőségek és hölgyek bucsujáratot tartottak a koronához. A király két megbízottja, a két koronaőr s azok az urak, a kik a jelvényeket hordozták, állottak őrséget a korona mellett, s a külföldieknek Nikolics Fedor báró és Szapáry László gróf szolgáltak fölvilágosítással.

VI. A hódoló felvonulás a király elé.

Az országgyűlés díszüléséből a budai királyi várpalotába hajtottak fel a főrendek és képviselők. Elöl a bandérium fényes menete. Utánuk az országos zászlóvivők, a főpapok pompás díszkocsikon, a főváros két díszkocsija stb., azután pedig a magyar korona őrség egy szakasza széles kettős sorban. A deli koronaőrség biborveres, pánczélsisakos ruhájukban a közönség ámulatát csak úgy fölkellették, mint maga a bandérium. Azután a korona hatlovas kocsin. A katonaszázadok parancsnokai vigyázzt és tisztelgést vezényeltek, a közönség pedig kalaplevéve hódolt a magyar szent korona előtt és éljenzésbe tört ki. Maguk a katonák is jobb kezükkel tisztelegnek és éljeneznek.

A menet programm szerint való sorrendben haladt tova a Fürdő-utczán át a Ferencz József-térre. A lánczhídon délután fél-egyóra tájban szólaltak meg az ünnepi harsonák. A kik a budai oldalon, a Várhegyen, az alagútnál, a lánczhídfőnél vártuk a felvonulást — így írja le a lap — a messzelátón át csak egy nagy fényességet láttunk, semmi mást. A nap ragyogó sugaraitól káprázatos, fényes csillogássá folyt össze mind a látványosság. Az egész menet a szivárvány minden színében villogó csíknak látszott, a mely nehézkesen, lassan siklott előre a lánczhíd formás, karsú keretében. A Dunának csillámló ezüst síkja a híddal egyazon magasságban látszott s folytában úgy tetszett, mintha ringatná a hátán elvonuló délczeg csapatokat. Háromszor-négyszer meg-megállt a vonuló ragyogás a hídon: a heroldok állították meg, hogy elfűjják a harsonán a Rákóczy-korabeli diadalmi szózatot

Már fölkanyarodott a vár lejtőjére, már a várkapu tájékán csillogtak a zászlók, a sisakok, a forgók drágakövei s a hídon még egyre látszott a naptól megaranyozott színeknek vakító villogása. Sőt a bandérium egy része már megkerülte a várat s keresztüljövén az alagúton, ott várta a közönség sorfala mögött a fölvonulás végét: s a lánczhídról még egyre megszakítatlan vonalban jöttek a díszes lovagok s gyönyörű hintók egész sora. Két óra volt, mire az egész menet átvonult a hídon.

Végre felvonultak. A királyi palota trónterme meglepő

látványt nyújtott. Ott állt a most készített ragyogó trón. A terem két oldalán állottak az országos és a bandériális zászlók vivői, a lobogókkal. A terem egyik oldalfala közepén a trónmenyezet előtt csoportosult a főpapok, főurak és képviselők színgazdag sokasága. A trónterem két sarkában levő páholyokat a diplomácia s az osztrák kormány tagjai foglalták, szemben a trónmenyezettel pedig a királyi hercegnők és udvarhölgyeik számára volt páholy fölállítva.

Kevéssel a két ház elnökeinek megjelenése után, pálczaütések jelezték az udvar közeledését. A királyi hercegnők elfoglalták helyeiket, a kir. hercegek a trón jobbján helyezkedtek el; s utánok harsogó éljenzés között megjelent a király tábornoki ruhában s a királyné magyaros fekete csipkeöltönyben. A trón menyezet alatt levő két szék előtt megállottak. Mire Szilágyi Dezső képviselőházi elnök előlépett a főrendek és képviselők sorából, mélyen meghajtotta magát s elmondotta hódoló beszédét, mely így szól:

Felséges császár és apostoli király!

Legkegyelmesebb urunk!

Huszonkilenczedik évfordulója annak, hogy Felséged magyar birodalmának országgyűlése örömben és reményben állott a trón előtt és Felségedet, mint megkoronázott királyt üdvözölte. A mai napon hálátelt szívvel jelenünk meg Felséged előtt. Megjelentünk, hogy kifejezzük hálás hódolatunkat a ma hatályba lépett törvény szentesítéseért és az abba foglalt királyi nyilatkozatért, melynek visszhangja milliók és milliók szívéből és ajkáról száll föl a trón zsámolyához. Az a márvány, melybe e törvény be lesz vésve, elmálhatik: de soha ki nem apad a nemzet szívéből az erkölcsi erőnek az a forrása, melyet e fejedelmi nyilatkozat fakasztott, melyből a legkésőbbi nemzedékek nagy és nehéz napokban is lelkesedést fognak meríteni.

Felkísértük a koronát is e nagy alkalomra, hogy arra rámutatva tanúbizonyságot tegyünk, hogy az Felségedet nemcsak jogszerint illeti meg, hanem fejedelmi erényeinél fogva is, melyekkel e korszakot betöltötte. Vegye Felséged hálás hódolatát annak a nemzetnek, mely a koronát és az alkotmányosságot soha elválasztani nem tudta.

Midőn Felségedet, oldalán a királynéval, a kit e nemzetnek soha nem szűnő hálája és kegyete környez, királyi házuk fenséges tagjainak közepette, mint emlékeink és örömeink osztályosát és jövő törekvéseink vezérét megjelenni láttuk;

midőn azokból a királyságokból és országokból, melyekkel Felséged uralkodó háza alatt kapcsolatban vagyunk, a kormány és számosan a

törvényhozó testület köréből ünnepeinken jelenlétökkel megtisztelték és barátságos érzelmeiket kifejezték ;

midőn a szövetséges és barátságos államok üdvözlétüket és jó kívánságaikat küldötték és rokonszenvőket nyilvánítottak Felséged előtt: lelkünkben fölbrednek a multnak dicsőséges képei, és érezzük, hogy erős a király és a nemzet, midőn érzésben és törekvésben egybe van olvadva.

Áthatva attól a tudattól, hogy csak az a nemzet számíthat hosszú fennmaradásra, mely kegyelettel tekint vissza őseire és megszívleli ama nagy tanulságokat, melyeket a Gondviselés írt be történetébe mi ezer éves fennállásunk megünneplésénél a jövő útjait a mult tapasztalatai világával vizsgáljuk meg. E megünneplésre a koronázás évfordulóját választottuk ; király és nemzet e napon egyesültek egy oly törekvésben, melyben mind a kettő rendületlenül megmaradva, az egységes magyar állam, annak alkotmányos függelensége és ősi szabadságai, a magyar nemzet oszthatatlan egysége és a magyar államnak az uralkodóház közösségén alapuló kapcsolata Felséged többi királyságaival és országaival beláthatatlan időkre biztosítva van.

Felséges urunk! Mi mindezekben a multból öröklött és a jövőben változatlanul fentartandó alapjait látjuk politikánknak. Nem egyszeri megfontolás, nem egy alkotás hozta létre mindezeket ; a föllendülés és hanyatlás váltakozó korszakaiban folytonosan működő erőknek és súlyos tapasztalások árán elért tanulságoknak eredményei mindezek. Ha azok bármelyikétől időről-időre eltérés történt, a királynak bölcsesége és a nemzetnek nyugodt ítéléte fölismerve a trónnak és a hazának elválaszthatatlan érdekeit és sorsát, visszatértek ezekre az alapokra.

Ez átöröklött alapoknak föntartása, azok követelményeinek intézményekben minél hívebb megvalósítása és rendíthetetlenüé tétele nemcsak törvények által, hanem az azokhoz fűződő ragaszkodás erejénél fogva is: ez a föladat, melyben király és nemzet ama nagy napon egyesültek. Mint a magyar állam egysége, épp oly sérthetetlen az a történet által szentesített viszony, mely Magyarországot és társországait egy állami közösséggé összefűzi és a társországok alkotmányos különállása, autonóm jogai, külön területe és politikai nemzetisége. Századok tapasztalása mutatja, hogy e földön csak egy erős és egységes állam képes föladatainak megfelelni. Az állam és a politikai nemzet egysége föntartó erő. Sem ez, sem a hazafiság nem követelik a Magyarországon létező különböző nemzetiségek elenyésztését ; a mit az megkíván, az abban áll, hogy hűséggel a magyar állam iránt mindenki törekvése a haza határain belül maradjon és munkájának és érzéseinek legnemesebb részét mindenki a haza érdekeinek és céljainak szentelje.

Mint a magyar nemzet politikai egysége oly sérthetetlen a faj- és valláskülönbség nélküli egyenlőség, az egyéni és politikai jogok terén, é. az igazságos és egyenletes részesedés az állami védelemben és az állami gondozás jótéteményeiben. A mult dicsősége és szenvedései, az áldozatok

és az elért eredmények, hazánk megszentelt földje és azok a politikai kincsek, a melyek történetünkben föl vannak halmozva, az egész magyar politikai nemzet műve, érdeme és tulajdona, mindazoké, kik hű szívvel a haza iránt, küzdöttek és szenvedtek. A mint közös a mult és annak eredményei: úgy mindnyájunkat illetnek a jövő nagy kötelességei és munkája, míg hazának és hazaszeretetnek a földön értelme lesz.

A történet hagyta ránk azt a kapcsolatot, mely az uralkodóház közösségén alapul és a mely a magyar államot felséged többi országaival összeköti. Századok alatt alakult meg ez a viszony és midőn egy nagy katasztrófa után szent István birodalma három darabra széttört, az állam és a nemzet egysége eme kapcsolat mellett lőn újra helyreállítva. A jelenkor alakulásai mutatják, hogy erre a kapcsolatra épp oly szükség van ma, mint volt valaha a letűnt századok folyama alatt; mert az erőnek és biztosságnak forrása, nagy és maradandó érdekek sikeres védelmének és érvényesítésének biztosítéka a monarkia mindkét államára nézve. Az osztrák-magyar monarkia hatalmát mindkét állam erejéből meríti. Az együttes erő biztosítja számunkra a béke áldásait és adja meg az igazi súlyt a nemzetközi helyzetben. Ezért mindkét állam érdeke az, hogy az osztrák-magyar monarkia ne csak szilárd és erős legyen, de ezt a meggyőződést mindenütt föl is keltse. Így lesz állása erős és szövetsége értékes. Meghajlunk a mult eme tanulságai előtt és midőn a jövő föladatait átgondoljuk, számot vetünk helyzetünkkel és erőnkkel; önérzettel, de vérmesség és elbizakodás nélkül lépünk át a határon, melyet ünneplésünk a mult és jövő közé von.

Mi a művelt nemzetek közösségében és nagy versenyének közepette élünk. Fejlődésben lépést kell velők tartani. Jól tudjuk, megpróbáltatások, nagy és nem lankadó erőfeszítések várnak ránk. Politikai és társadalmi kérdések, melyek másutt már is válságokkal fenyegetnek, nálunk is előtérbe fognak tolni. Mint történetünk eddigi folyamán, jövőben is készségesen elfogadjuk a polgárosodás nemes és megérlelt vívmányait: de ragaszkodunk államunk nagy történeti alapjaihoz és ápolni fogunk minden főtartó erőt, melyre a mult tapasztalása rámutat.

Ily főtartó erő: a ragaszkodás a trónhoz és az uralkodóházhoz, mely a nemzet minden rétegében ős erővel él, mely abból a meggyőződésből fakad, hogy az uralkodóház és a nemzet érdekét és sorsát, a haza és a király iránti hűséget szétválasztani soha sem lehet. Soha meg ne gyengüljön ez az érzés szívünkben. Soha el ne homályosodjék ez a tudat elménkben. Maradjon ez hagyomány minden időközön át a királyi családban és a nemzetben egyaránt. Midőn hódolatunkat a legmélyebb tisztelettel bemutatjuk, odaadó bizalommal alázatosan kérjük felségedet: legyen vezére törekvéseinknek.

A Mindenható különös kegyelmében részesíté a nemzetet, midőn adott egy oly királyt, ki az erők egyesítésének, a lelkesítésnek és mérséklésnek hatalmát bírja. Buzgón imádkozunk a Gondviseléshez, vegye to-

vábbra is oltalmába és tartsa meg felségedet a trónon minél hosszabb időközön át.

Éljen a király!

A beszédnek önérzetes hangja s politikai tartalmának különösen az egységes magyar államra vonatkozó s a nemzetiségeket illető része rendkívül mély hatással volt a hallgatóságra. Minduntalan lelkes éljenzés szakította meg a szónok szavait, Különösen akkor, midőn a királynéről emlékezett meg Szilágyi, a felséges asszonyon annyira erőt vett a meghatottság, hogy kénytelen volt leülni s ülve hallgatni meg a beszéd befejező részét. Mi a közönséget mélyen meghatotta.

A beszéd után felhangzott éljenzés közben a trónemelvény első lépcsőfokára lépett fel Bánffy Dezső báró miniszterelnök s átnyújtotta ő felségének a hódoló beszédre adandó válasz kéziratát. Csengő hangon olvasta fel a király ezt a választ:

Tisztelt Urak, Főrendek és Képviselők!

Kedvelt Híveim!

Örömmel üdvözlöm kedvelt Magyarországom főrendeit és képviselőit itt egybegyűlve, s köszönettel fogadva hódolatukat, hálát mondok az isteni gondviselésnek, mely megélnem engedte, hogy szeretett magyar nemzetemmel együtt ünnepelhessem a magyar állam ezeréves fennállásának emlékét.

Ritka és megható e történelmi időszakot jelző ünnep, s midőn az egész ország átérzi annak nagy jelentőségét, emlékezünk meg mindenekelőtt kegyelettel őseinkről, kiknek bölcsesége az Isten oltalma mellett biztosította ez állam eddigi fennállását, és merítsük a történelemből azt a hasznos tanulságot, hogy ez az ország csak akkor volt erős és virágzó, midőn fiai királyukhoz és vallásukhoz híven ragaszkodva egymás közt testvéries egyetértésben éltek, de ellenkezőleg veszedelmek környezték akkor, midőn belső viszályok zsidbasztották életerejét.

De még arra is utal a történelem, hogy hálásan emlékezzék meg az ország azokról a nemzetekről, kik készségesen siettek az ország segítségére, különösen akkor, midőn a több mint száz éves idegen uralomtól való fölszabadulásáért küzdött, s emlékezzék meg azokról a szomszédjairól is, kikkel az országot a jó- és balsors s őseink bölcsesége összefűzte, alakítva velük azt

a monarkiát, melynek fönnállása e helyen európai szükség, melyet őseinktől örököelve, utódaimnak sértetlenül főtartani szent kötelességem és akaratom, a mint azt mind a két állam saját érdeke is kívánja.

Hő óhajtasom azért, hogy ez a kapocs iránti érzék nemcsak ne lazuljon, hanem mindenkor sértetlen maradjon s hogy ez az érzék és rokonszenv kölcsönös legyen a monarkia mindkét államában, s kölcsönös egyszersmind az a tudat is, hogy ez összetartozás alapján nemcsak jogai, hanem kötelességei is vannak mindkét félnek, a mint ezt úgy a *pragmatica sanctió*, valamint az annak kifolyásaként teremtettt mostani közjogi alap is bölcsen elrendeli, mely alapon az egész monarkia, de különösen szeretett Magyarországom oly örvendetesen fejlődött és fölvirágzott, a nélkül, hogy ezáltal veszélyeztetnék a magyar állam és a magyar politikai nemzetnek rendületlenül fentartandó egysége s a különféle nemzetiségeknek az egységes állam és a törvények tisztelete melletti fejlődése, valamint amaz a történet s a törvények által szentesített viszony, mely Magyarországot társországaival, azok külön autonóm jogainak fentartásával összefűzi.

Ezer év az államok életében is hosszú idő. Fényes korszakok mellett sok viszontagság is érte ez idő alatt az országot, nagy katasztrófák következtek, melyek a nemzet lételét ismételve megsemmisüléssel fenyegették. A magyar nemzet lángoló baza és szabadságszeretete, harczy vitézsége s balsorsban tanúsított szívós kitartása, az isteni gondviselés segítségével mindig leküzdötte a veszedelmeket. fényes tanuságát adva ekképen életerejének s állam fentartó képességének.

Ez ünnepies pillanatban elismeréssel kell, hogy emlékezzem meg a magyar nemzetnek e kiváló tulajdonságairól, és hő óhajtasom, hogy a jövő századok végtelen folyamán a nemzetet egyetértésben királyával, mindig az igazi hazaszeretet szövétneke vezérelje s a béke áldása közepette is higgadt, a körülményeket és létező viszonyokat számba vevő megfontolással biztosítsa az állami élet nyugodt fejlődését és fölvirágzását.

Mértékadó szerep jut a haza sorsának intézésénél az országgyűlésnek; azért hő óhajtasom az is, hogy az országgyűlés mindkét házának minden egyes tagja is áthatva hivatásától,

valamint attól a tudattól, hogy ebbeli állásával nemcsak különös jogok, hanem kötelességek is összekötve az ország irányában, mely a törvényhozástól anyagi és szellemi jólétének gondozását és előmozdítását méltán várja, szorgalom és hasznos munka által e várakozásnak megfelelni igyekezzék, mely működésben teljesen összhangzó támogatásomra és kegyelmemre mindenkor számíthat.

S e nemes föladatot kölcsönös bizalommal és közös erővel teljesítve valósulni fog a mai ünnepies ülésükben hirdetett kegyeletes törvényben foglalt ama kijelentés, hogy »szilárd alapjai ezek annak az áldásos összhangnak, a melynek ereje a jövő századok biztos haladásának is zálogát képezi.« Adja az Ég, hogy úgy legyen most és mindenkor!«

Általános volt a vélekedés, hogy a rokonszenv és bizalom ily melegeivel három évszázad óta még soha nem beszéltek a trónról a magyar nemzethez. A királyi válasz egyes részei, a nemzet multjából levont tanulságok, az »őseink«-re való hivatkozás, legkivált pedig a nemzet haza és szabadságszeretetének dicsőítése, a lelkesedés páratlanul zajos kitöréseire nyújtottak alkalmat. A főrendek és képviselők kalpagjaikat lengették s a hosszas éljenzés miatt a királynak nem egyszer szünetet kellett tartania beszédében. A király befejezván beszédét, visszaadta a kéziratot a miniszterelnöknek, s zúgó éljenzés által kísérve, ugyanolyan rendben, a mint érkezett, visszavonult az udvar.

Mikor a trónteremben elhangzottak a király szavai, a gellérthegyi citadellán megdördültek az ágyúk.

A koronaőrök, a királyi biztosok, a miniszterelnök, a hercegprimás, a törvényhozás képviselői visszatértek a koronázási jelvényekhez, egy új ládába helyezték, a palástot pedig egy szekrénybe zárták. A visszahelyezés tényét jegyzőkönyvbe foglalták, valamennyi jelenvolt aláírta. A koronát tartalmazó ládára az első pecsétet, a király pecsétjét, Szapáry Gyula gróf tette, azután a sajátját. Tettek még pecséteket: Bánffy Dezső báró, Vaszary Kolos, Orczy Béla báró, Tisza Kálmán, Esterházy Pál herceg, Szilágyi József és Radvánszky Géza koronaőrök. Ezután elhelyezték régi helyére. Ez aktussal az ünnepségek sora véget ért. A bandérium a vérmezőn szállt le.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A honfoglalás, a hét törzs, a hét vezér ünneplése,
hét országos emlékmű felavatásában.

I. A hét Árpád-émlék.

Hadverő, földet, folyót szerző, népeket hódító, országot alapító, nemzetet teremtő, törvényhozó, dicsőséges Árpád, vitéz seregeidnek unokái hódolnak előtted! Tied ez ország, melynek ormairól jövődöt látó szemed e haza rónáira letekintett először s fegyvered lesújtott és sereged foglalt; első fejedelme Magyarországnak, tied a nemzet, míg él, s nagy nevedet áldva említi! Mert nem hal meg, ki halhatatlant művelt, s ki szerzeményét s lelkét örökül hagyta vérének. Hűséget fogadtunk neked magyarok egykor s eskünket megtartottuk, mert megőriztük magát a hazát, a miként minékünk általadtad, az alkotmányt a hogyan elrendelted, hűségünket a királyhoz, utódodhoz a fejedelmi méltóságban és hatalomban a mint meghagytad; és megtartottuk a nyelvet is, melyen parancsot adtál s igazságot osztottál. Ime oltárt emelünk dicsőségednek, hogy honszerelmet áldozunk színed előtt.

A fővárosban lefolyt sátoros ünneplésünk két első napja után, harmadnapja következett. A felavatás ünnepélyeihez sátrakat emelve az ország hét pontján, melyeket azok lábnyoma szentelt meg, kik ha a Feketetenger mellől tovább, ide nem vezetnek, ott a szkiták földén eddig hírünk is elpusztult volna.

Hogy Thaly Kálmáné volt a termékenyítő nagy gondolat, az alapkövekbe helyezett okmányok fentartják az utókornak. A törvényhozás által kiküldött bizottságnak ő ajánlta ezt a hét pontot. A Wekerle-kormány őt, Berczik Gyula műszaki tanácsost, Romi Béla miniszteri titkárt küldte ki az építkezésre

alkalmas pontok megjelölésére, Berczik részére azzal a megbízással, hogy az emlékek létesítésére megtestesíthető gondolatot adjon. S létrejött a pusztaszeri, munkácsi, pannonthalmi, zimonyi, a Dévény, Zobor és czenkhegyi ezredévi emlék.

Kezdetben a honfoglalás, a honfoglaló hét törzs, az Álmos, illetőleg Árpád, Előd, Könd, Und, Tas, Huba, és Tőhötöm törzse számának, emlékének dicsőítése. Végül, az egész ezerév megünneplése csapásán haladva következett be, hogy a hét emlékből öt tisztán Árpád-szobor, a hatodiknál az államalkotó szent István, a hetediknél a honfentartás legnagyobb hőse, Hunyadi Jánossal osztozzanak, a hozandó dicsőítésben. S mivel Árpáddal egy nyolczadik törzs is jött, a kazaroktól csatlakozott kabaroké, s mivel e nyolczadik emlék felavatásánál még a felség is képviseltette magát, ide soroztuk annak, ki az Árpádok nyomdokait híven követte, Mátyás király kolozsvári lovagszobra alapkö-letétele ünnepélyét. Úgy is ennek a tiznek köszönjük a tiz század irányát.

Oszlopokat emeltünk, hogy beszéljék a múltakat. Mindenik alapkövébe okmányt helyeztünk, reá vezetve, hogy melyik mit van hivatva megörökíteni. Honfoglalásunk történetét, legnagyobb történetíróink, Pauler Gyula, Thaly Kálmán szövegezése szerint, Anonymus nyomán, épen most, midőn a fiatalabb nemzedék abban tetszeleg magának, hogy a traditióiban élő nemzet érzületével szemben, Anonymus hitelét leszállítani igyekeznek. S értéket találnak abban, hogy görög, orosz, német akkori krónikások irataiban Árpád nevét nem találják.

A munkácsi emlék hivatva van elbeszélni, hogy e ponton lépett Árpád a haza földére; a zoborhegyi emlék, hogy a hazánk síkságáig benyomúlt morvabirodalmat a honfoglaló hadak, a Kárpátok közül kiszorították, mert a haza egységének erre szüksége volt; ott a hol a Duna hazánkba jó, a dévényi szobor, hogy Árpád a német elem határszélével szemben, a haza határát ide ütötte fel; a pusztaszeri emlék hivatva van fentartani, hogy a honfoglalás közben Árpád a vérszerződésben letett alkotmány értelmében megtartotta az első magyar országgyűlést; a czenkhegyi emlék, hogy Tőhötöm vagy Gyula átszállt a Tiszán, a hegyeken, Erdély szintén elfoglaltatott, s a haza határa a délkeleti kárpátok ormáig terjesztetett.

S folytatják ez emlékek, hogy miután Árpád a Csepel-szigeten megpihent, átkelt a Dunán, a bajoroktól elfoglalta a Dunántúlt, s a pannonhalmi emlék hívatva van hirdetni, hogy dicső munkája végeztével Árpád Pannonhalmára fellovagolt, s diadalérettel végigtekintett a megszerzett szép hazán; egyuttal azt, hogy később ide az apátságot emeltük, mely Rómából a koronát hozta. S a hol a Duna ölébe fogadja a Száva vizét, Hunyadi János vára romladékai között épült egy magas csarnok két emeletre három toronnyal, s a torony felett turul madárral, csőrében arany kard, áttekint a Száván, Nándorfehérvárra: a Hunyadi, Kinizsi, Dugonics védte falakra.

A hét emlékmű nem valami Nilus parti Cheops, Chefre, Mankara pyramisok, 72—135 méter magassággal, a legmagasabb 37 méter, 325, 800 frt előirányzattal; ha nem is világ-csodák, nekünk a honfiúi érzelem zarándokló helyei. Kezdetben hét Hungária-szoborról volt szó, Berczik hét különböző műalakban fejezte ki gondolatunkat. S bár csak a milleniumot megelőző év tavaszán járták meg a helyeket, legalább alapköve mindenikének letéetett.

Nem egyiptomi pyramisok, azért nekünk zengő szobrok, melyek a Árpádok hagyományait zengik. Vérők, szívők, tiszta agyuk szellemét; a vérét, mely a vérszerződésnél eskügyanánt a nemzetet érzelemben egybeforrasztotta; a szívét, melyből a honfoglalás bátorságát merítették, a vizioval megáldott agyét, mely megteremtette azt a csodatevő alkotmányt, mely itt a népek tengere hullámcsapásai közt mentő kőszálunk maradt.

Azt az alkotmányt, melyről az Akadémia egyik millenáris gyűlésén, a felolvasó így szólt: »Ha önkormányzati rendszerünkön kívül, semmit sem adtunk volna az emberiségnek, ez maga a nagy missiókat teljesítő nemzetek közé emelne bennünket«. Melynek titka csak Magyarországnak s Angliának nyilatkozott meg. S az az egy szállóigévé lett gondolattal, hogy minden ki fegyvert visel, a koronának tagja, teremtett egy közéletet, egy közszellemet, egy jogi és erkölcsi közalapot, melyből a közélet munkájában való készséges résztevésünk, vagyunk, vérünk, életünk feláldozása kézségének erénye, haza és szabadság szeretetünk gyönyőre fakad.

A ránhagyott hazáért és alkotmányért emeltük ez emlékeket, ezen érzelmek forrását hagyták reánk. Ezzel az érzelmmel ünnepeltük dicsőséges emlékezetöket.

II. A magyarok belépése. A munkácsi országos emlék. A vereczkei határ-emléktábla. A beszkidormi emlékoszlop felavatása.

A honfoglaló tábor zöme Beregmegye határán, a vereczkei szoroson át, Munkácshoz érkezett, ott tartotta első pihenését.

Feszti Árpád körképe szerint Árpád kis magaslat élén áll fejér lovon, mellette a hat vezér; utánok a szorosból családtagok nyomúlnak elő, ökörszekereken; Árpád jobbján a völgyben a diadalmas tábor, balján füstölgő csatatér; szemben vele füstölög az oltár, a táltos vezeti az áldozatra szánt ágaskodó fejér lovat; távolabb előtte róna, folyó, erdő látható. E jelenet maradandó emléke kíván lenni, a munkácsi emlékoszlop, mely kész s csak leleplezésre vár.

Az emlék a hős Zrinyi Ilona vára egyik bástyája kiugró csúcsán emelkedik. Háttére a várlak, hol II. Rákóczinak életet adott; előtte a beregi síkság. Az emlékmű mind a négy sarka toronyszerű, ezek közül szökik az égnek karesú obeliszk, a felett teregeti négy és fél méternyi szárnyát veres rézből a turul madár, a honfoglaló hősök harczi címere. Az egész magassága 33 meter.

A munkácsi emlék felavatása jul. 19-ére volt kitűzve.

A kormány, a képviselőház és a sajtó képviselőit külön vonat hozta. A kormánytól Erdély Sándor igazságügyi miniszter jött.

Vele jöttek: Barabás Béla, Bartók Lajos, Bobula János, Boda Vilmos, Chernel Gyula, Daniel Gábor, Dókus Ernő, Endrey Gyula, Fenyvessy Ferencz, Francesics Norbert, Frey Ferencz, Gajári Ödön, Gulácsy Dezső, Gulner Gyula, Kende Béla, Kende Mihály, Kék Lajos, Kállay Lipót, Kemény Endre br., Kemény Endre, Kiss Albert, Klobusiczky János, Kobek István, Kolozsvári Kiss István, Konkoly Thege József, Kőszeghy Sándor, Krajcsik Ferencz, Lakatos Miklós, Lits Gyula, Lónyay Géza, Mandel Pál, Meszlényi Lajos, Molnár Béla, Münnich Aurél, Nedeczey János, Rónay János, Simó Lajos, Sréter Alfréd, Szaplóczay Miklós, Sztójanovics György báró, Tuba János, Uray Imre, Vargies Imre, Veres József, Vermes Béla, Horváth Gyula orsz. képviselők. Talián főispán, Algya honvédezredes, Berczik Gyula az emlékmű tervezője, Szádeczky Lajos: a kereskedelmi miniszterium részé-

ről Bertalan Lajos miniszteri tanácsos; a közoktatásügyi miniszter részéről Halász Ferencz dr. tanfelügyelő, Rákosi Viktor, Kenedi Géza, Pákozdy Károly, Ábrányi Emil hírlapírók, s mások.

Beregvármegye határán Lónyay Sándor főispán. Munkácson Cseh Lajos polgármester fogadta. Fogadták a szomszéd. Ung, Szatmár, Abauj-Torna vármegye küldöttsége, Kiss Áron debreczeni református, Firczak Gyula munkácsi gör. kath. püspökök. Cronenbold Frigyes altábornagy, dandárparancsnok, Pacor Vilmos tábornok, dandárparancsnok. Schönborn Bucheim Ervin gróf, felsőházi tag, a Rákóczi javak ura, ki a magyar vendégszeretetet képviselte. A főispán, s a képviselőház küldöttségében ketten voltak, kik a honfoglaló nemzetiségekből származnak le. Lónyay Géza, kinek családja a Keme nemzetségből, a másik Hedry Lőrincz, kinek családja az Aba nemzetségből származik le. Ott volt Munkács város, a vidéki magyarsággal a hazafias rutén nép.

A főünnepély napján, a katonai zenekar már reggeli 5 óra-kor végigvonult a városon, magyar darabokat játszva. Az egész város talpon volt s a vidékről besereglett közönség ellepte a város utcáit. Nyolcz órakor megdördültek a vár faláról a taraczkövések s a meghívott vendégek díszmagyarban vonultak beláthatlan kocsisorban az ünnepély színhelyére, a vár alatti csillagsánczban fölállított kápolnasátor köré. Kilencz órakor vette kezdetét a hálaadó istentisztelet, melyet Firczak Gyula püspök nagy segédlettel végzett. Mire az összes vendégek az ünnepi sátorba vonultak, Erdély igazságügyminiszter az emelvényre lépett, a következőket mondotta

A tizenkilencedik század folyó esztendője ünnepet jelző betűkkel van Magyarország történetében bejegyezve. Véghatárát jelzi ez év a magyar nemzet egyezzeréves viszontagságteljes főnnállásának s kezdetét sejtelmes jövőjének. Milliók örömtől dagadó keblében nagyot dobbant a szív, s szerte az egész országban mélyreható lelkesültség, öröm zaja hangzik. Örömről fokozza a visszhang, melylyel arra a világ művelt népei a feleletet adják. Emeli lelkünket és hálául jövőnkbe vetett törhetlen bizalmunkat, hogy dicső, nagy királyunk s sentséges családja szívünk dobbanását, lelkesültségünket teljes szívből osztják. Hazánk őrangyala, imádott királynénk, a nemzettel közös súlyos bánatának a nemzet ünnepén enyhülését találja.

Oszlopot emeltünk Munkács várormára. Mit fog ez jelenteni? Ezer

év előtt, talán ma egy maroknyi nép messze-messze földről épen itt haladt el. Mondák és regék ködös homályából mint egy zúgó vihar, úgy törtetett elő a honfoglaló, honalapító magyar! Hősök voltak, hont foglalók, hazát védők, vitéz harczot harczoltak, a vér patakozott innen-onnan. De az a vér összefolyt, együtt itta azt be Magyarország földje. Innen azután a magyar föld minden népe jó testvérré, egy nemzetté alakult. Szokás és nyelv más lehet, de egy a hazafiúi érzelem. Tanum erre különösen Munkács város vidéke, hol a hazaszeretethez, honfiúi érzelemben magyar és ruthén között nincs semmi különbség.

De így volt ez az egész országban. Nem volt győző, sem legyőzött. Szeretettel egyesültek, bölcs törvényeket alkottak. Megalkották s ránk hagyták a magyar hazát, a szabadság és egyenlőségnek ezt a dicső, szent országát. Évek multak, évek jöttek, volt örömünk, volt siralmunk, váltakozott fény és árny. Egy volt örök-változatlan: a haza szeretete. Őseinktől örököltük, híven megőriztük. Oszlatta a viszályt, harczban ez buzdított, békében munkára, bölcs alkotásokra ösztönzött. Munkács vár ormáról azt fogja hirdetni ez a fényes oszlop, hogy Magyarországbán a haza-, a szabadság-, a testvéri szeretet, hűség a királyhoz s az alkotmányhoz egy ezer év alatt mély gyökeret vert s hogy a nemzetiségi viszálynak, a vallási türelmetlenségnek nincsen jó talaja. Hirdetni fogja, hogy a magyar nép, melynek a szabadság éltető eleme, drágán őrzött kincse, mást le nem igazított, meggyőződésétől, hite és vallásától soha senkit meg nem fosztott. Magyar hazám nagy Istene! feléd emelkedő ennek az oszlopnak ez a magasztos jelentőségét Magyarország minden polgárának oltsd be mélyen a szívébe.

Fényes nap virradt ma Munkács vidékére. A hajdani fényes napok fátyolképe ott lebeg a láthatáron. A vitéz hadseregek, fényes győzelmek, a zajos áldomás, az édes megnyugvás, a békés munkának termő verejtéke, sok szép nagy alkotása, ott vonul el lelki szemeink előtt. Munkács látóhatárán még van világítva fényes glóriával a hazaszeretet és a királyhoz való hűség. Munkács város népe, Bereg vármegyének hazafiúi közönsége, a töletek birt területen van elhelyezve oszlopunk. Az ország nevében tinektek adom át, gondozzátok, őrizzétek, ellenséget hozzá közel soha ne ereszszetek. Védni fogjuk mi is, egész Magyarország, minden magyar ember utolsó csepp véréig, véglegelletünkig. A míg egy magyar van, baja nem fog esni, erre ime megesküszünk. Éljen a haza! Éljen a király! (Hosszas éljenzés.)

Erre megindult a menet gyalog a várba, az emlékoszlop leleplezési ünnepélyéhez. Fél órai út után fölérkezett az egész vendégsereg, a miniszterrel az élén a vár fokára. Az alapköbe üveg, aztán érczhengerben a következő okmányt helyezték el

A magyar állam I. Ferencz József ő császári és apostoli királyi felségének dicsőséges uralkodása és losonczy báró Bánffy

Dezső miniszterelnöksége alatt 1896-ban ezer éves főnnállásának emlékét ünnepelvén; a törvényhozás az isteni gondviselés kegyelmét és a magyar nemzet államföntartó erejét tanúsító történelmi tény örök emlékezetére, Thaly Kálmán országgyűlési képviselő kezdeményezésére elrendelte, hogy az ország hét pontján: a munkácsi várhegyen, a brassói Czenk ormán, a nyitrai Zoborhegyen, a dévényi vártetőn, Pusztaszeren, Zimonyban és Pannonhalmán az utódok hazafiúi kegyeletének egy-egy maradandó jele állíttassék föl. Ez az emlékmű, melynek alapkövét Erdély Sándor, m. kir. igazságügyi miniszter, az országgyűlés tagjainak, Lónyay Sándor Bereg vármegye főispánjának, a vármegyei hatóságnak s nagyszámú ünneplő közönségnek jelenlétében 1896. évi július hó 19-ik napján tette le s a mely mű Berczik Gyula műszaki tanácsos terve szerint készült: hivatva van megjelölni e sok vérrel áztatott szirtfokot, mely a bölcs és dicső honalapító Árpád vezérlete alatt a Beszkidek erdős bércein át nagy munkával beköltözött ősök seregének az új hazában első pihenő helye, első erőssége, s évszázadok lezajlásával az alkotmányért vívott, súlyos harcok korában a szabadságnak hősileg védett vára, utolsó bástyája vala mindenkor dicsőséges Magyarország zivataros történetében. Te pedig emlékkő állj az időknek végezetéig! Állj míg a haza áll!

Következtek a kalapácsütések.

Mikor az utolsó kalapácsütés elhangzott, Kiss Áron tiszántúli reformatus püspök hófehér hajjal előlép, lehunytt szemmel, halkán kezdi »Ezer év hálája zendül ajkainkon idők Ura, mindenható Isten, kinek egy tekintetében jelen van a múlt és jövő. Visszanézünk e hosszú, elviharzott századokon, a legelső hőst, kit nevezni birunk, Árpádot állítjuk nagy neved magasztalására oltárképül.« — És ekkor kinyitja szemeit és tekintete végig repül az éjszaki erdős bérceken és a délfelé terülő, végtelenségbe vesző síkságokon. És elkezd magasztalni a magyarok hazáját, mely »kiesebb a balzsamos Gileádnál, melynek Balatonja szebb a Genezáreth tavánál, a Tisza, Duna, Bodrog, Latorcza s ezer patak és csermely vize édesebb a Jordán folyóénál. Ó, hála neked e gazdag, szép földért Istenünk.«

A ki ezeket a prófétai ihlettel mondott szavakat, a mun-

kácsi vár fokán állva, hallotta, annak a szeméből kicsordult a könny. Összekulcsolt kézzel így végezte: »Örök Isten! téged az elsuhanó idők meg nem változtatnak, mi pedig csak maiak és tegnapiak vagyunk, kiket a tűnő idők elenyésztetnek. De, hadd enyészsenek el idők idők után, hadd enyészszünk el magunk, csak maradjon örökké Magyarország a magyar nemzeté mindvégig és legyen abban nagynak, kicsinynek állandó boldogsága. Mózes a Nébó hegyén imádkozott a népért s te meghallgattad. Ó hallgasd meg most a te öreg szolgálodat, Áront, Munkács hegyén, midőn nemzetéért könyörög, hogy a magyar nemzet dicsőítsen téged nemzetségről nemzetségre mindörökké, Amen«. Mire a szózat éneklése adta meg a méltó visszhangot.

Az emléket Jobsztig alispán, hazafias beszédben azzal a kijelentéssel vette át, hogy nemcsak gondozásuk, de egyszersmind hazafias kegyeletök és büszkeségök örökös tárgya leend. Vér áztatta e köveket, szent volt a hely eddig is. Az ünnepély után, miként Árpádék, fecerunt magnum áldomás, a szokott felkészöntésekkel.

Bereg-, Máramaros-, Ung-, Ugocsa-, Sáros- és Szepesmegyékben mintegy 380.000 rutén lakik. Írva van, hogy Árpádnak a szoroson át kétezer fejszés orosz nyitott utat s a hagyomány szerint itt maradtak. A munkácsi és cserjesi püspökség tartja össze őket, Beregmegye a központjuk. Rákóczi egykori jobbhágyai s első követői szabadságharczában.

Beregmegye nem elégedve meg, hogy a hét Árpád-emlék közül egy neki jut, a honfoglalás dicsőségének maga is még két emléket emelt: hol Árpád a haza földére lépett, a vereczkei szoros e pontját emléktáblával jelölte, s beljebb Árpádnak oszlopot emelt.

A vereczkei szoros, hol Rákóczi hiveit és hazáját utolszor látta, a Galicziából bejövő út meredek sziklák közé szorúl, s halad Felső- és Alsó-Vereczkén, Rákóczi-szálláson át Volocra, hol a vasút várja.

A határszélen, hol legszorosabb a sziklahasadék, észak-keletről, másfélméter magasságban bizarr alakú szikla ugrik ki, ezt jelelték meg emléktáblával, a melyen a következő írás áll

domborbetűkkel : Az ezer év emlékére. Alatta az ország czímere, nemzeti színekben. Balról : 896. Árpád; jobbról: 1896. I. Ferencz József. A címér körül félkörben Isten áld meg a hazát.

A munkácsi emlék felovátása után, jul. 20-án a minister, kit 90 kocsi kísért fel, megjelent, hol az összegyűlt rutén nép éljenzése fogadta. Az emléktáblával szemben, a zöld mohos sziklacsoport alatt, az ünneplők közül kivált Tankovich Antal voloci gör. kath. lelkész és körülbelül a következő beszédet mondotta :

Nagyméltóságú Miniszter úr ! A folyó millenáris év hazánk színezetét ünnepiessé, a honfiak hangulatát örömteljessé tette, És ez az ünnepies érzület nem csupán az ország szívében uralkodik, de íme ma a határszél is örömmel tapsolja. Hogy azonban e jubiláris örömök ne legyenek múltók, a hazafiúi lelkesedés állandó emlékművek felállításával teszi emlékezetessé; ilyennek kell tekintenünk a történelem által már megjelelt vereczkei szoros átjárójába most létesített emlékművet. Őseink e szoroson átkelvén, mint egy ígéret földje nyitlak meg előttük a Kárpátok. Adriának s Pannóniának arany kalászszaal ékes rónaságai. Itt látjuk a Kárpátok orosz népét, hogy mily érzülettel és felfogással viseltetik ez a honfoglalás ezer éves ünneplése iránt. A mi itt ezer év előtt történt, folytatódik most is örök időkre. A magyar nemzettel együtt jövő orosz nép ezer éven át, mint jó és balsorsban egyenlően részes honfitársak küzdenek a mindkettőjüknek édes magyar haza fenntartásáért és most, ezer év múlva is még mindig mint testvérek példás egyetértésben és békességben élnek a vereczkei szoros lábainál. A leleplezendő emlékmű hirdetője lesz a magyar nemzet hű szövetségeseinek, a magyarországi orosz nép őszinte hazafiúi érzületének is. Hulljon le a lepel, a bércek pedig zengjék lelkes örömünk óhaját, a mely abban áll, hogy édes magyar hazánk dicsően éljen !

Az éljenzések csillapultával Erdély miniszter ekképpen szólt : »Mélyen meghatva, hálával, örömtelt szívvel borulok le előtted mindenható jó Isten, hogy meghagyta d érnem e mai napot, melyen hazaszeretetünk adóját rőjjuk le a haza oltárán, midőn ezer évi lét után hazám minden polgárának szívében a hazaszeretet lángja lobog a nemzet egy nagy munkája után, mely történelmi létének első hatáarkövét képezi. Köszönetet mondok és elismeréssel adózom hazám mindama fiainak, kik lehetővé tették a mai ünnepségnak e helyen való megtarthatását. Éljen a haza ! Éljen a király !« Mire a taraczkok megdördültek. Lehullott a lepel.

Az ünneplők lejjbb vonúltak. Alsó-Vereczkénél a beszki

hegyek egyik orma gyönyörű kilátást nyújt. Itt az ormon. Magyarország és Lengyelország határán egy fa emelkedik, közvetlen alatta emelte Beregvármegye a határ-emlékoszlopot, egy gránit obeliszkot, a következő felírásokkal: A honfoglalás emlékére Magyarország ezeréves fennállásának országos ünneplése alkalmából 1896-ik évben. Másik oldalán: Lónyay Sándor főispán, Jobszty Gyula alispán közrehatása, Káldy Gyula kir. főmérnök művezetése mellett emelte a vármegye közönsége. Harmadik oldalán: I. Ferencz József királyunk dicsőséges uralkodása és Bánffy Dezső báró miniszterelnöksége alatt. Végül az előrészen Korody Sándornak következő verse:

Honfi, e bércz ormán szíved hevesebb dobogása jelzi,
 Hogy ősi honod drága határa ez itt.
 Itt hangzott egykor riadó csata-kürtje Lehelnek,
 Nagy Rákóczykn itt hullata búcsu könyűt.
 Szent kegyelet tüze gyúl itt minden csipkebokorban,
 Oldozd meg sarúid, szent hely ez itt, a hol állsz.

Ünneplő közönség gyűlt fel ide is. Ott várt a Skolci kerület főnöke, ki a galicziai osztrák hatóság üdvözlését jött tolmácsolni. A minister és kísérete felvonult. Mire megjelent egy ifjú pap, Hlatkovics Bertalan, Alsó-Vereczke gör. katolikus lelkésze, szónoki hévvel előbb magyarul, azután ruténul a többi közt ezeket mondotta:

Nagy és híres emberek búcsuztak el itt hazájoktól s mondtak búcsu-beszédet azoknak, kiktől elbúcsuztak. Beszédet kell mondanom nekem, a kicsiny embernek. Hogy ne tenném meg, mikor hazám magasztalásáról van szó. A honalapító nagy események színtere e vidék, a hol a rutén nép a magyarok oltalma alatt letelepedvén, mint a magyar haza északi határainak éber őre teljesíti egy évezreden át hazafias feladatát. Ime most is e nagy ünnepen együtt örvendünk s örömtől dagadó kebellemel hangoztatjuk, hogy Magyarország, közös hazánk, leküzdve az idők során át ért veszedelmeket, virágzik és a művelt államok sorába küzdvén fel magát, mindnyájunkban erős hitet fakaszt. S ha kutatjuk, mi tette Magyarországot nagygyá, hatalmassá és becsültté a világ előtt, a rejtély kulcsa, hogy a haza földén gazdag és szegény, a szerb és a rutén, a román és a tót, mindannyian egy és ugyanazon jogokat élvezik. Kétségtelen, hogy e hazát a magyar faj vére árán kardjával szerezte meg. De hogy e hazát egy évezreden át képes volt megtartani, azt egyes egyedül erős jogérzetének köszönheti. A mit a gepidák, rómaiak, gótok, hunok, avarok nem voltak képesek elérni, birodalmi állandóságát kivívta a maroknyi magyar. A rutén népet, mely részint Árpáddal, részint Nagy Lajos király idejében Koriatovics vezérlete alatt

jött a hazába, ma is testvérként öleli szívéhez a magyar, s viszont mi rutének az igaz szeretet érzelmeit ápoljuk keblünkben a lovagias nemzet iránt, azt minden időben nemcsak szavak, hanem tettek által is bebizonyítottuk; hogy e rokonérzelmek oly szépen megnyilatkoztak, az első sorban a rutének hazafias főpásztorainak s általában hivatása magaslatán álló klerusának érdeme. E határoszlop, melyet ezennel ünnepiesen leleplezünk, nemcsak egyszerű, néma határjel, hanem ékesen beszélő kolosszusként van hivatva e magas hegyormon állani, hirdetvén, hogy ezen már ezer év óta fennálló ország fiai minden időben a jog, szabadság és a koronás király iránt való hűség szent érzelmeit ápolják, hogy a kultúra terjesztésében látták a haza jövőjének egyik legfőbb biztosítékát. Mi rutének, mint e drága szép haza hű fiai, a mennyi szeretettel ragaszkodtunk a múltban, épp oly tántoríthatatlan hűséggel ragaszkodunk a jövőben is az áldott szép haza földjéhez s e határoszlopot mint szent emlékjelet, mint ereklyét fogjuk tekinteni s igérjük, hogy azt minden támadással szemben megvédelmezzük... S azzal végezte: Egy szívvel, lélekkel kérjük jó Istenünket, hogy forrón szeretett dicső királyunkat, drága szép hazánkat sokáig, sokáig éltesse!

A beszéd, a melyet többszörösen szakítottak félbe zajos éljenzések, mély hatást tett.

Az éljenzések csillapultával Erdély miniszter a következő beszédet mondta: »Egy lépés és bár idegennek nevezett, mégis barátságos országban vagyunk. Ezentúl e gránit-oszlop lesz a határkő a két ország közt. Hogy az ország szívéből oly távol is a hazafiságtól annyira duzzadó beszédet hallunk, bizonyítéka, hogy e magyar nemzet nem vénült, mert a hazaszeretet az egyik határtól a másik véghatárig az ország minden lakosának szívében lakozik. E hazafias ihletet köszönjük a mindenhatónak, a magyarok Istenének. Ily viszonyok közt élt eddig a nemzet, élni fog jövőre is örökkön örökké! Éljen a haza!« Szünni nem akaró éljenzés.

Azután a miniszter a társasággal együtt a rögtönzött népünnepet nézte végig, a melyben a rutének nemzeti tánczukat mutatták be.

Lelkes hangulatban mentek Alsó-Vereczkére, a hol Schönborn gróf vendégszerető házában fényes ebédet adott. Az első felköszöntőt a házigazda tiszta magyarsággal mondta a királyi párra. Utána Nedecey János képviselő eltette a hazát, Bartha ügyvéd Erdély minisztert. Franciscs Norbert országgyűlési képviselő a házigazdát és családját. Lits Gyula képviselő Lónyay

Sándor főispánt, Pasqaal gör. kath. esperes a kormányt és annak jelenlevő képviselőjét. Münnich Aurél Cronenbold altábornagyot és Pacor honvédtábornokot, valamint a hadsereget. Ekkor Cronenbold altábornagy emelkedett föl

Sajnálja — úgymond — hogy még a magyar nyelvet nem vitte anyyira, hogy magyar felköszöntőt mondhasson. De oly körben időzik, hogy szíve tele van érzelmekkel; a kinek pedig a szíve tele, megnyílik az ajka. Örömmet fejezem ki, így folytatja németül, hogy nekem jutott a szerencse, hogy a közös hadsereget képviseljem e hazafias ünnepségen. Rólunk rendszeren azt tartják, hogy ubi bene, ibi patria. Hát ez a mondás nagyon ráillik Magyarországra, mert itt mi magunkat nagyon jól érezzük és azért ezt az országot hazánknak tartjuk. Higyjék el uraim és ezt az egész hadsereg nevében mondhatom, hogy a legnagyobb jóindulattal kísérvük a magyar nemzet törekvéseit és örömeinkre szolgál tapasztalni, mennyire haladt e nemzet és mint foglalja el helyét a művelt nemzetek sorában. Lelkemből köszönöm ezt a szíves fogadást, melyet mindnyájuk részéről tapasztaltam és azt a barátságos jóindulatot, melyet a hadsereg iránt táplálnak. E hazafias napon én méltóbban nem fejezhetem be beszédemet, mint hogy lelkemből kiálttam, hogy (magyarúl): Éljen a magyar! A társaság több tagja odalépett az altábornagyhoz, hogy üdvözlje. Azután Pacor tábornok kijelenti, hogy a katonák is együtt éreznek és együtt örvendenek, hogy a nemzet az ezredévet oly dicsőségesen megérte és nyugodtan nézhet a második ezredév elé. Mint katona azt mondja egyek vagyunk, együtt érzünk a nemzettel és ez érzelemből kiindulva azt kiáltja, hogy: Éljen a király! Éljen a haza! Zajos tetszést keltett.

III. Felső-Magyarország meghódolása. A zobor-hegyi országos Árpád- emlék.

Árpád Ungvárra támaszkodva, megkezdte a honfoglalás hadjáratát. Ha egységes határt akart, s a Kárpátok körvonalát tűzte ki a hon határául, a hozzánk benyomuló morva birodalmat vissza kellett szorítani; s mert a Swatoplukok, legalább püspökségek székhelye Nyitra volt, Zuárd, Kadocsa és Huba vezérlete alatt Nyitra ellen csatára szálltak. A hagyományok szerint Zobor helytartó szállott szembe velök; ellentállását és életét akép végezte, hogy egyik hagyomány szerint Kadocsa kardja ejtette el, mások szerint a szláv vezér saját kardjába dőlt. Mint a hogy Munkácsi Mihály az országház számára megfestette, a nép meghódolt. Ezzel a felvidék a Csák Máté, a Zápolyák, Thököliek, Rákócziak, a hős Szécsi Mária, a murányi Venus bölcsőjévé lett.

A Nyitra város felett emelkedő Zoborhegyen, messzi kilátással a Nyitra és Vág völgyére, emeltetik az emlék, egy kolostor helyén, melyről a nyelvészek szerint nevét vette, minthogy zobor szláv nyelven kolostort jelent. Az ide állított emlék 21·40 méter magas, négyszegletű csucsba végződő obelisz, minden oldalán egy-egy turul-madár terjeszti ki szárnyát. Költsége 32,306 forint.

Az emlék felavatására a kormány Perczel Dezső belügy-minisztert küldte ki. Nyitramegye fogadta. Nyitra város aug. 30-án lobogó-dísz t öltött. A székház előtt kocsik egész tábor. Egy tót atyafiakból alakult banderium vezette. A kanyargós úton tíz órára a menet a hegyre ért, hol dízsátor várta. Ott voltak magyar díszben Apponyi Lajos gróf udvarnag, Laszkáry Gyula, Zedtwitz gróf, Bende Imre nyitrai püspök, Baltik ág. ev. püspök, Antal Gábor ev. ref. püspök, Czobor Béla kanonok, Janits Imre, Nagy Gyula, Sporzon Ernő, Smialovszky Valér, Francis Norbert, Klobusitzky János, Stojanovics báró Schober Ernő, Rakovszky, Zsámbokréty József, Zmertych Iván, Tuba János, Dégen Gusztáv, Endrey Gyula, Szinay Gyula, Matuska Péter, Bobula János, Frey Ferencz, Thold Dániel, Rudnyánszky Béla, Dókus Ernő és Sipeky Sándor képviselőházi tagok, Rudnay Béla főkapitány, Latkóczy Imre államtitkár, Bolla altábornagy, Lőrinczi György a felső-magyarországi közművelődési egyesület titkára, Thuróczy Vilmos nyitrai főispán, Craus István, alispán, Kostyál Pál polgármester, Sárközy Aurél komáromi főispán, dr. Romy Béla miniszteri titkár, mint a miniszterelnökség képviselője.

Az ünnep kezdetén Bende Imre, nyitrai megyés püspök a szabad ég alatt teljes ornatusban nagy segédlettel misét mondott. Urfoľmutatáskor megszólaltak a taraczkok és a honvéd díszszázad sortüze. A Te Deum végeztével a püspök ünnepi beszédet mondott, melyből kiemeljük a következőket :

Ha van nemzet, mely az ő történelmében, czeréves múltjának fényes tradiczióiban, az igazságnak s jognak, egy bámulandó nemzeti életnek, a lélekkel összeforrt kereszténységnek, a keresztény heroizmusnak fényes apologiája az én nemzetem az. Nemzetünk történelme, a mióta vitéz karokkal, fényes győzelmek árán magának e hazát megszerezte, lánczolata lett egy soha meg nem szakadt küzdelemnek és szenvedésnek. Soha

nemzet annyit nem küzdött és szenvedett. Vértelt önmagáért, vérét ontá másokért, egy nagy eszméért, célért, a civilizációért. És ezen magas missziója iránt tanúsított hűségével, szívverésének nagy érdekek szolgálatában bizonyított mártíriumával kivívta magának ezredéves létét, jogot nyert egy örökkévalóságra.

Midőn sz. István -- áldott és tisztelt legyen emlékezete, míg magyar él e hazán -- a magyar állami élet karakterét a kereszténység fenkölt szellemével és örök életű társadalmi és erkölcsi elveivel forrasztotta össze, és ezzel államiségünknek és törvényeinek megadta a szilárd főnnállás, biztos haladás feltételeit, megindult és a századok változandóságai közepette fejlődött, megizmosodott az a nemzeti voltában magában álló, rendezettségében páratlan, valamint állandóságában még alkotó és fentartó bölcseségre valló állami és társadalmi élet, melynek életerején egy évezrednek ellenséges viharaival daczolt a magyar.

És kérdem én egész büszkeséggel: volt-e nép, mint a magyar nemzet, mely amellet, hogy törhetlen állhatatossággal, kipusztíthatlan életerejének szívósságával ragaszkodott szabadságához, nemzeti jogaihoz, másrészt meg a nagy lelkeket jellemző fegyelmezettséggel mindig meghajlott a rend, a törvényes felsőbbbség és a saját lelki valójából kinőtt törvények ereje előtt? volt-e nép, mely kifejlett jogérzete mellett oly megingathatlan hűséggel lett volna fölként királyához? nincs bizonyára nemzet, mint a magyar. Oh nemzetem, te voltál egy élő, tíz század fényes tetteivel beírt kodex a szabadságnak és a rendnek, a hűségnek és nemzeti érzületnek.

Mi, kik e kimondhatatlanul nevezetes évbe léptünk, kiknek lelki szemei előtt tíz századnak dicsőséges történelme áll, kik ez esztendő vál-útján át egy kérdéses jövőbe lépünk, kik őseinktől egy ezredéves szép hazát kaptunk örököül, melyet apáink szívük vérével, lelkük tiszteletre méltó erényeivel megszereztek és sértetlenül megőriztek, főntartottak, szent osztályrészüll kaptuk, hogy múltunk fényes nyomain, igaz példái után indulva e drága örökséget megőrizzük, sértetlenül megtartsuk és a jövőendő időknek biztosítsuk. Országszerte nagy nemzeti örömmel, hazafias szívünk szent ünnepeként üljük meg milleniumunkat, nemzeti dicsőségünk nevezetes tényeit, helyeit emlékekkel örökítjük meg, ennek jele a mai ünnepség és ez a hatalmas emlékkő, melyet nagy múltunk, nemzeti életünk dicsőségére itt e hegy közelében honfoglaló őseink által kivívott nagy győzelem emlékezetére emelt a honfiúi kegyelet, Isten nevében ezenen megáldom.

Gyűjtsük össze ősiségünk nagy és tanulságos emlékeiből mindazt, a mit abban dicső apáink erős és hűséges magyar szelleme, hazafias lelke, törhetlen dinasztikus hűsége, lángoló szabadságszeretete, államfenntartó bölcsesége, valamint azoknak hithűsége, az evangélium talajából kifejlődött erényessége, Krisztus iránti határtalan buzgalma megőrkített. Ez

emlékeket, mint megannyi drágakövet, gyűjtsük nagy gonddal, vegyük be lelkünkbe, azokkal újítsuk fel nemzeti életünket, azok erejével lépünk be egy második évezredbe. Mert bátran mondom ki, ezek nélkül egy második évezredet, sőt egy évszázadot is alig fogunk megérhetni.

Te pedig örök Urunk, könyörület Istene, irgalmazz a te magyar népeden, melyet a hazába vezettél, atyai kegyességgel egy évezreden át megtartottál, atyáink erényeiért, magyar szenteink érdemeiért, égi nagy királynénk nagy közbenjárásáért kérünk, tarts meg minket magyaroknak, törvényeink tiszteletében, jogaink iránti ragaszkodásunkban, szabad hazánk szeretetében. Áldd meg munkáinkat honunk javára: küzdelmeinket — ha kell — harcainkat annak dicsőségére. Tartsd meg szíveinket apostoli királyunk iránti hűségben. Szent hitünk fénye világoskodjék lelkeinkben. Örök Isten! áldd meg e hazát, áldd meg kegyelmeddel a te néped felkent atyját!

Az éljenzés után Bereczik Gyula műszaki tanácsos lépett a miniszter elé, jelentve, hogy az emlékmű készen van. Ekkor Perczel Dezső belügyminiszter fellépett a lombsátorral fedett emelvényre s a következő ünnepi beszédet mondotta

Összegyűltünk e kies fekvésű hegytetőn, melyről szebbnél-szebb kilátás nyílik, hogy hazafias érzésünk egész melegével üljük meg az idei VIII. t.-cz. rendelkezése által itt a Zobor ormán létesíttetni rendelt és immár szemeink előtt büszkén ég felé emelkedő emlékoszlop zárkővének letételét és hogy régi hagyományos szokás szerint ünnepélyesen avassuk azt fel. Összegyűltünk és a mint itt vagyunk, bennünk és általunk ez órában megjelent itten a Zobor ormán az egész nemzet. Összeültünk itt társadalmi, vallási, nemzetiségi, pártpolitikai különbség nélkül és egybeforaszttva legdrágább közös kincsünk, a hazaszeretet által. A mi szíveinken át s a mi ajkaink közvetítésével az egész magyar nemzet ad itt hálát az egek urának az isteni gondviselés iránt azért, hogy egy ezedéven át tartotta föl ezt a hazát. Ismerjük mi kétségtelenül ezen évezred történetének minden egyes szakát, a minthogy kell is ismernünk azt. Hisz a múlt a jelennek anyja s a ki a kegyelet egész ihlettségével, egész melegével nem tanulmányozza a múltat, nem értheti meg a jelent és ekként értlen és készületlen lesz a jövőre. De bármennyiszer olvassuk és forgassuk minden egyes alkalommal, minden egyes lapnál, mindig újabb és újabb tápot nyer hazafiúi öntudatunk.

Ázsiából, a Kaukázus tájáról megindul egy nem nagy számú és csakugyan a népvándorlás akkori arányaihoz mérten, mondhatjuk, egy maroknyi hősies, elszánt és vitéz nép. és győzelemről győzelemre hágva, diadalmasan tör magának utat és halad nyugotnak előre. A Kárpátokon is diadalmasan átjőve, itt megtetszik neki e szép ország, mely a Kárpátok alján, a Tisza és Duna mentén elterül, elfoglalja azt s talán egyik legutolsó harci sikereinek színhelye éppen e helyen van, a hol mi ma ezen ünnepe

üljük. Elfoglalja e szép országot és örök időkre foglalja el, megszereti azt és megtelepszik rajta. Íját leteszi, kardját hüvelybe dugja és csak akkor rántja megint elő, ha önvédelemből arra kényszerül. Harczi ménjét igába, nomád módon legeltetéshez szokott barmát ekébe fogja. Nemzedékről nemzedékre halad előre a polgárisodás és a művelődés útján, de mindamellet hiven megőrzi típusát és megmarad egészen magyar nemzetnek.

Sorsa hol jól, hol balúl foly, napja hol magasán ragyog, hiszen a történelem mutatja, hogy voltak idők, a mikor határait három tenger nyaldosta, hol ismét alkonyatra száll s nem egyszer a testvérharcznak fellegei homályosítják el, s jött idő, a mikor hosszú, igen hosszú 200 éves sötét éjszakába merült. De a szabadságnak fénye nem tette elbizakodottá, ép úgy, mint szenvedéseinek súlya alatt nem tört meg és nem csüggedett, s ezer évnek viszontagságai mellett és ezer év után megifjodottan és megerősödöttén él ma is e hazában, él és virágzik.

Öshonából magával hozott erényeinek, kiváló tulajdonságainak legjelesebbikét, a vitéltséget, a fejedelemhez való hűséget és a határtalan szabadságszeretetet az a tíz század, a mely elült felette, nemhogy gyöngítette volna, sőt jellemének egyik legsajátosabb jellemvonásává tette. És éppen eme kiváló tulajdonságai, emez egyéni és politikai jellemét kiegészítő jellemvonása, társúlva még az alkotmány és törvényei iránti szívsós és kitartó ragaszkodással, társúlva kegyetlenneljes vonzódással a haza drága földje, annak minden utolsó rögéhez. Ezek képezik legbiztosabb zálogait jövőjének, ezek képezik legmegnyugtatóbb és legbiztosabb alapjait a nemzet jövő fennállásának. Hogy ez valóban így legyen, hogy sok, sok ezeréven át éljen a nemzet és sokáig virúljon e hon, hogy áldás kísérje azt, Isten adjon neki békét, nyugalmat és ezeknek természetes következményeit, anyagi jóllétet, szellemi fejlődést és előmenetelt, boldogságot, megelégedést; adjon neki minden időben oly igazságos, oly jóságos, fenkölt érzelmű és oly alkotmányszerető fejedelmet, mint a minőt szerencsések vagyunk most diésőségesen uralkodó királyunkban bírhatni, a kinek jogara alatt szerencsések vagyunk befejezhetni az első ezredévet és megkezdeni a másodikat: ezért száll most a Zobor ormáról az egész nemzetnek hő imája é. legmelegebb fohásza az egek urához: adja Isten, hogy ez így legyen, így lehessen. És te hideg kőoszlop, a melyet a nemzet kegyete ide állított, hirdesd ezt soká, az idők végtelen végéig és érezze ezt a magyar nép boldog és megelégedett lakosságának sok-sok milliója. Most pedig átadom az emlékoszlopot Nyitra vármegye közönségének és hazafias gondolkodására bízom annak megőrzését és fenntartását.

Felolvastatott az okmány, mely szerint — a már közölt bevezetés után — az emlék »bonyhádi Perczel Dezső magyar királyi belügyminiszter, az országgyűlés tagjainak, Thuróczy Vilmos Nyitravármegye főispánjának, a vármegye és város hatóságának és nagyszámú ünneplő közönségnek jelenlétében 1896

évi augusztus hónap 30-án avatott föl és mely mű Berczik Gyula műszaki tanácsos terve szerint készült: hívatva van egyrészt a Nyitra vára és vele az északnyugati országrészeknek Árpád vitéz hadai által történt elfoglalása emlékét megörökíteni, másrészt pedig erről a hegytetőről szerteszét fel a haza bérczkoszorus határáig le, a Dunáig keletnek és nyugatnak fennen hirdetni, hogy ennek a vidéknek a népe, mely magát ezt az emlékkövet kegyelettel vette gondos őrizetébe, nyelvben és szokásban bár idegen, de érzületben mindig hűséges tagja a nemzetnek, rendíthetetlenül megbízható támasza a hazának. Hirdesd te is ezt, te emlékkő, időtlen időig, honfinak és idegennek egyaránt és ezzel a magasztos hivatással állj, a míg a haza áll. Az emlékirat fölolvassása után a nyitrai daloskőr a Himnust énekelte el és a kirendelt díszőrség sortűzet adott.

Az emléket s a megyei levéltárba elhelyezendő okmányt Crausz István alispán egy beszéddel vette át, melyben többek közt így szólt:

Ez emlék bennünk, kik a hazafiúi igaz hit világában élünk, fokozni fogja az erkölcsi erőt, szilárdítani a nemzeti öntudatot és hazafiúi elhatározást; emlékeztetni fog az együvértartozásra, a közös hazafias célokra, a megoldásra váró nagy nemzeti feladatokra, az államfenntartás, a nemzeti egység fenntartásának kötelességére; és arra, hogy a mi hazafiúi törekvéseink és küzdelmeink nem lehetnek sikertelenek, mert azok mögött az ezeréves egységes Magyarország áll a maga teljes erejével, egész hatalmával és tekintélyével. Így fogjuk mi fel az emlékmű jelentőségét, ezért oly becses ez nekünk és ezért marad örök időkre.

Az ős Nyitra, mely annyi ellenséget látott, annyi ostromot vert vissza, mely annyi szenvedés és viszontagság után ma nemcsak érzelmre, hanem nyelvre nézve is magyar, a magyar kultúra forrásaiból táplálkozik és anyagi erejét meghaladó áldozatokat hoz, hogy a kulturális törekvések középpontja legyen; és Érsekújvár, mely oly hatalmas védőbástyája volt nemcsak hazánknak, hanem Ausztriának is, bevehetetlen várai a magyarságnak; Szakolcza is híven emlékeznék meg régi nagyságáról és hivatásáról, Sellye, Galgóc, Kosztolány, Holic, Kesseleőkő új várakká lennének, a régi bástyák helyett emberi testek foglalnék el, a Vág, a Morva völgyében, 100.000 hősi védőkar emelkednék föl, ha a trónt, a hazát, annak szabadságát, területi épségét, nemzeti egységét, a magyar kultúra vívmányait veszedelem fenyegetné.

Az alispán ezután arany emlékérmét nyújtott át a miniszternek, a melynek egyik oldalán a zabor-hegyi emlék »Nyitra-

Zoborhegyi honalapítási emlék- körírral, másik felén pedig Nyitra város és a megye czímere van e körírral: 896—1896. auguszt. 30. Ilyen ezüst és réz emlékérmét osztottak szét az ünneplő közönség között is.

IV. Az Alföld meghódítása. A pusztaszeri országos Árpád-emlék.

Felső-Magyarország elfoglalása után, Árpád hada az Alföldnek indult. Az Alföld síksága, mit a római civilisatio sem birt meghódítani, még mind Tisza-járta legelő, hová délvidékről bolgárok nyomultak fel. A hagyományok szerint Zalán bolgár fejedelem az Árpád-hadak elébe állt, az Alpári síkon csatát vesztett, a mint Vörösmarty Zelán-futása című hőskölteményében oly szépen megénekelte

Árpád pihenőt tartott s Pusztaszeren megtartotta az első magyar országgyűlést, hol a vérszerződés alapján, az új haza állami életét beindította. A két előbbi emlék-oszlophoz Árpádot a hőst és hadvezért, Pusztaszeren, mint szervező államférfit jöttünk ünnepelni, ki diadalai közepette megtartotta a kiindulás előtt kötött szerződést. Megmaradt választott vezér-fejedeleme, a közös szerzeményt, a hazát a hét vezér, s mint írják, a törzseket alkotó nemzetségek közt kiosztotta. s azt itt talált népeket, a nemzetbe felvette.

A hét milleniumi országos emlék közül egyik, a legkitünőbb Pusztaszert illette. Ott a Tisza mentén, Szeged közelében, a kisteleki vasút állomástól egy órányira, hol az Árpádkor monostort állított, de a török világ lerombolta, Szent pusztává tette. S most rajta vadászkastély áll. Itt egy alföldi hegyen, halmon állították fel. Egy vidék és népesség közepette, hol Nagy-Kőrös emlékekkel jelezte meg a tetétleni halnot, hol egykor Árpád sátra állt; Tisza-Füred Tass és Szabolcs vezéreknek obeliszket állított.

A pusztaszeri emlék kettős portikus, egy-egy oldaloszloppal. A portikusok felül négyzetben végződnek, a melyen lépcsőzetes gula emelkedik; ennek két oldalán egy-egy ülő oroszlán. Berczik a gula tetejére a Hungária ülő szokrát tervezte volt; az építés folyamában az országos bizottság meggondolta, hogy ezt a gyű-

lést mégsem Hungária istenasszony, hanem a párduczos Árpád vezette; úgy készül most reá az ülő Árpádszobor. Az államnak mintegy 180,000 frtjába kerül.

A felavatás ünnepélyére Csongrádmegye, Vadnai Andor főispán élén nagy előkészületeket tett, fedezéséhez a megye 10. Szeged 2, Hódmezővásárhely 1 ezer frttal járult. Napja jun. 27-ére volt kitűzve.

Már azelőtt való napon megkezdődött a népvándorlás. Szeged, Szentés, H.-M.-Vásárhely, Mindszent, Szegvár, Csongrád, Algyő, Tömörkény s a megye távolabb fekvő községeinek népsége megindult százával és ezrével, ki kocsin, ki lóháton, ki hajón, ki vasúton, ki meg gyalogszerrel. Csak a mindszeri révénél 120 kocsi szállított át a lánczos komp. Mire kihajnalodott mintegy 5000 szekér torlódott táborá a lekaszált buzaföldön. Felvonult Csongrádmegye, Szeged és Hódmező-Vásárhely banderuma. Az ünnepély reggelén felriadt a kürtszó, kettőt jelentett banderisták és katonák sorakozását s az ünnep első részét az istentiszteletet. Lombsátras oltár előtt, Hofman Artur pusztaszeri apát mondott esöndes misét, a melyhez Varga Ferencz apát és Jászai Géza szegedi plébánosok s Keller mindszeri parókus segédkeztek. A mise alatt a szegedi, hm.-vásárhelyi és szentesi dalkör s ezzel a nép együtt énekelték a magyar himnust.

Budapest felől 10 órakor érkezett meg a külön vonat Darányi Ignác miniszterrel.

Vele jöttek Vay Béla báró a főrendiház és Berzeviczy Albert a képviselőház elnöke, Kiss Áron püspök, Pallavicini Ede őrgróf, főrendiházi tagok, Zichy Jenő gróf, Nyáry Béla báró, Klobusitzky János, Kemény Pál, Sztojanovics György gróf, Barabás Béla, Holló Lajos, Francics Norbert, Szinay Gyula, Kolozsváry Kiss István, Frey Ferencz, Kobek István, Tuba János, Konkoly-Thege József, Hegedűs Károly, Thold Dániel, Vermess Béla, Lakatos Miklós, Rónay János, Helfy Ignác országos képviselők, továbbá Eötvös Loránd báró, Gyulay Pál, az Akadémia képviseletében Lengyel dr., Beöthy Zsolt és Entz Géza dr., az egyetem és a műegyetem részéről, Rákosi Jenő, Gerlóczy Károly alpolgármester Kulman és Forgó fővárosi tanácsosok, Csávolszky kanonok, Mátyus Arisztid és Páris fővárosi bizottsági tagok, Enyedy Lukács az agrárbank igazgatója, több tisztviselő a földművelésügyi miniszteriumból és számos budapesti hírlapíró. Czegléden felszállt a vonatra a jásznagykun-szolnokmegyei deputáció a melyet Bagossy alispán vezetett és Kisteleken csatlakozott Szeged város

36 tagu deputációja, részben díszmagyar öltözetben, Lázár György dr. polgármester-helyettes vezetése alatt, azután Polczner Jenő és Endrey Gyula orsz. képviselők, nemkülönbén Baksa Lajos dr. polgármester vezetése alatt egy nagyobb számú h.-m.-vásárhelyi küldöttség és a csanádi deputáció, továbbá a szegedi tábla küldöttsége Bernáth Géza táblai elnök, a szegedi főügyészség deputációja Sárffy Guidó főügyész helyettes, a szegedi törvényszék Muskó Sándor elnök kuriai bíró vezetése alatt, végül Kistelek előljárósága.

A tapétákkal és háromszínű lobogókkal ékes pályaudvaron Vadnay Andor főispán fogadta és Csathó Zsigmond alispán üdvözölte Darányi minisztert és az érkezőket. A kocsik egymásután gördültek ki a kisteleki pályaudvarról. A falu szélén zászlós diadalkapu fogadta az érkezőket. Még a szélmalom vitorláján is ott röpdösött a magyar lobogó. Darányi miniszter, a főrendek s a képviselők Pallavicini Sándor őrgróf vadászkastélyában szállottak meg.

Csongrádmegye egy feldíszített sátorban ünnepi meggyűlést tartott. Méltatták a mai nap történelmi jelentőségét. A gyűlésből átmentek az Árpád-emlékhez. hol dízsátor volt felállítva, melyről turul madár teregette szárnyát, oszlopait pajzs, sisak, alabárdok s a hét vezér rajzolt arcképe díszítették. Középen nagy címér alatt ez a disztikon :

Pusztaszer a nevem, itt szerzett törvényeket Árpád
Hőseivel, s a hont biztos alapra tevé.

A sátort körülfogó nagy néptömeg előre ereszté a 48—49 es ősz honvédeket szabadságharczori ruhában. Jobbról-balról sorfalat állottak a néplovások és Csongrádvármegye banderistái, a kik Budapesten is kiváltak a gyönyörű menetben. Az énekkar rázendített a Hymnus-ra, a melyet kalaplevéve hallgattak meg. Mikor elnémultak a zene akkordjai, Darányi miniszter a kormány és törvényhozás képviselőjében megtartotta ünnepi beszédét, többek közt ezeket mondotta

A magyarok e hazát fegyverrel szereztek, de bölcseséggel tartották meg. Más nemzeteknek is voltak fegyvereik: vitézségük is volt hozzá és itt még sem tudtak megtelepedni, mert hiányzott náluk az az államalkotó erő, mely Árpádot és a vezéreket jellemezte. A honalapítás nagy harczaiban történeti hagyományaink szerint a fegyver szerencséje főleg a szomszédos alpári mezőn dőlt el; a Zalaán bolgár fejedelem fölött kivívott diadal

megszerezte Árpádnak a Duna és Tisza között és neki a Dunántúl és Tiszántúlra is fontos pozíciót biztosított. A honalapítók bölcsességének pedig próbaköve volt az első nemzetgyűlés, mely Béla király névtelen jegyzője szerint ezen a helyen tartatott.

Itt a Körtvélyes tó partján s a Gyümölcsény erdő mellett vették a szerkezetbe, itt hozták rendbe őseink, harmincznégy napig tanácskozával, az ország dolgait; innen nevezték is el e helyet Pusztaszernek. Itt adták testet az etelközi vérszerződésnek, melyet más nagyobb nemzetek is méltán irigyelnek tőlünk. Itt született alkotmányunk, ezekre az alapokra fektetve adta ki később szent István törvényeit; ezen a nyomon keletkezett az arany bulla. Elmondhatjuk, hogy alkotmányunk ma is ezeken az ősi alapokon nyugszik.

Megilletődve állunk most itt, az első nemzetgyűlés után majdnem ezer évvel; megilletődve gondolunk ez ezer év viszontagságaira vissza. Ez az ezer év kevés idő volt ahhoz, hogy a magyar állam életfőjét elpusztítsa s a magyar alkotmány még ma is — bár újult alakban, de a régi alapokon — változatlanul fennáll. Az a varázsszer, mely nemzeti létünket ily hosszú időn át biztosította, az alkotmányhoz és a szabadsághoz való törhetetlen ragaszkodásunk volt. Ez az alkotmány iránt való hűség, szabadság és hazaszeretet, ha — fájdalom — szunyadozott is olykor jó napokban, a balszerencsében mindig elementáris erővel nyilatkozott meg. Tudom, hogy nemzetünknek is megvannak a maga hibái; melyek különösen akkor tűntek ki, mikor jól folytak dolgai, de a balszerencsében az mindig összetartott, a balszerencsében külön nemzetet nem ismerek és ezért nincs hatalom, a mely e nemzetet elpusztítsa és nem jöhetnek idők, melyekkel annak szífvóssága ne daczoljon. A porszemet, mely csak magában áll, elfújja egy kis lehellet; de hogyha összeolvad, összenő, ha a porszemekből szikla alakul, a fergeteg sem ingathatja meg.

Áldjuk a letűnt nemzedékeket, melyek e hazát — szilárd alapra fektetve — egy ezredéven át fenn tudták tartani. De a mi kötelességünk é. azoké, a kik utánunk következnek, ennél tovább megy. Miránk az a hivatás vár, hogy ebből a tulajdonaira nézve jeles, de számúra nézve kicsiny nemzetből virágzó és nagy nemzetet alkossunk. Ezt csak úgy érhetjük el, ha hívek maradunk őseink erényeihez. A magyar történet azt tanítja, hogy Magyarországon a politikai egységes nemzet keretén belül a nemzetiségek szabadon fejlődhetnek és törvényes aspirációik a magyar alkotmányban és szabadságban védelmet és oltalmat találtak. A történet azt is tanítja, hogy mindig tiszteletben tartottuk a lelkiismeret szabadságát. Vallásháborúk nálunk is voltak, de ezek oly kegyetlenül és oly pusztítóan nem folytak le, mint egyebütt. A magyar faj türelem dolgában haladottabb nemzeteken is túl tesz. Az egyéni értéknek és tehetségnek mindig kiváló szerepet engedtünk osztályrészül: Hunyady János példája mutatja, hogy nem kellett hozzá fényes származás, hogy a ki rendkívüli tehetségekkel bírt, a legmagasabb állásokat elérje.

Itt az osztályok között nem volt soha az a gyűlölség honos, melyet másutt észlelhetünk. A magyar nemesség egy volt és osztatlan: minden nemes embert aszent korona tagjának tekintettek. Hűbéri viszony Magyarországon soha sem volt s nálunk még a jobbágyság intézménye sem volt híjával egy emberies és patriarkalis vonásnak.

Nemzedékek jöttek és nemzedékek mentek, századok teltek el, de a magyar korona nagyobb fényben, mint a legköztelebbi napokban, századok óta nem ragyogott s a magyar nemzetnek tiszteltebb pozíciója régi idők óta nem volt. A nemzet ezt Istenen és magán kívül koronás királyának köszönheti. Ő tette ez ünnepet a nemzetek ünnepévé, benne hatalmasan nyilatkozott meg az az alkotmányos szellem, mely Árpádot áthatotta s melynek a magyar ezredéves fennállását köszönheti. Elődeink, hogy e helyet megszenteljék ide templomot, monostort emeltek. Ez ma már romokban hever. A magyar törvényhozás az ezredév alkalmából megismétli a középkor kegyeletes munkáját emlékművet alkot, hogy késő időkben is tudjon a nemzet hová zárandokolni, hogy tudja a nemzet, hol keresse első országgyűlésének helyét és hol áldozzon Árpád dicső emlékezetének. Csongrád vármegye hazafias közönségét arra kérem, hogy ez emlékművet kegyelettel őrizze. Kire bízhatnók méltóbban e művet, mint erre a vármegyére, mely nevét, a történeti hagyomány szerint a honalapítók által Alpár és a böldi rév között épített Csongrád várától veszi. Álljon ez a mű beláthatatlan időkig. Lásson itt mindenha egy nagy, egységes és szabad nemzetet, a mely Árpád nyelvét nemcsak beszéli, hanem méltó is hozzá gondolkozásban és érzésben. az alkotmány iránt való hűségben és hazaszeretethen. Isten áldd meg a magyart, áldd meg a királyt, áldd meg a hazát!

Még zúgott az éljenzés, mikor fölzendült a Hazádnak rendületlenül éneke. Ezután Csathó Zsigmond alispán mondott szép beszédet, a melynek végezte az, hogy Csongrádvármegye átveszi és megőrzi az ősi romok szomszédságában épült új emléket az idők végeiglen épen, tisztán, s őrizni fogja a nemzeti kincset, a mint megőrizte ősi voltát ezer éven át. Az éljenzaj lecsillapulta után fölhangzott a Himnus. Aztán Helfy Ignác országgyűlési képviselő, mint Csongrádvármegye legrégibb képviselője, felolvasta az alapkőbe elhelyezendő okmányt, a mely a Munkácsnál közölt bevezetés után ekként hangzik:

Ez az emlékmű, melynek alapkövét dr. Darányi Ignác magyar királyi földművelésügyi miniszter, az országgyűlés tagjainak, dr. Vadnay Andor Csongrád vármegye főispánjának, a vármegyei hatóságnak és nagyszámú ünneplő közönségnek jelenlétében, Pallaviczini Sándor örgróf birtokán, a régebben fenn-

állott zer-monostori apátság romjai között, 1896. évi június hó 27-ik napján tette le s a mely mű Bereczik Gyula műszaki tanácsos terve szerint készült hivatva van megőrizni emlékét az első magyar országgyűlésnek, melyet a XII. század tudása szerint az új hazában tartottak s a melyen mint Béla király névtelen jegyzője megírta, Árpád »vezér és nemesei megállapították az ország minden szokásos törvényét és minden igazát, miképpen szolgáljanak a vezérnek és előkelőinek vagy mikép tegyenek törvényt minden elkövetett vétek fölött.« »És azon helyet, hol mindezeket elrendezték vala, a magyarok nyelvükön Szernek nevezték, mivel, hogy ott vették szerbe az ország minden dolgát.« Te pedig emlékkő, állj az időknek végeztéig. Állj, míg a haza áll! — Következnek az aláírások.

Bereczik Gyula műszaki tanácsos elhelyezte az okmányt egy finom réztokba. Ezután bevakolta az alapkövet, melyre egy szép renaissance-művű ezüst kalapácsesal előbb a király nevében Darányi földmívelésügyi miniszter, majd pedig a közjogi és társadalmi állásoknak megfelelő sorrendben a többi vendég. Fél kettő volt, mikor a dalárdák éneke mellett a menet a nagy sátorba vonúlt, a hol fényes lakoma várt a vendégekre.

V. Erdély elfoglalása. A brassó-czenktetői országos határemlék.

Tőhötöm Magyarország fellegvára, Erdély elfoglalására indult. Hol beindultak, a Meszes-hegylánczán belől, a mai Kolozs-megye nyugoti szélén, Anonymus szerint oláhokat találtak, kik az Almásvize völgyében ellentállást kíséreltek. A végeredmény a meghódolás volt; az esküt egy halmon tették le, mely Eskü-ülő nevet kapott, s mely alatt ma Esküllő nevű falvak fekszenek. A római útmaradványokon haladva, a Szamos völgyén, Dézs város hegyfokán régi emlékoszlop tartja fenn, hogy a vezérek onnan végignézték a szép völgyön; Erdély közepén fátlan mezőség, hová a római civilizáció sem hatolt be: túl rajta a keleti határszélig a székelység, a hunnoktól visszamaradt magyarság; hová most az emlék állíttatott, háromszázad mulva is pusztaságnak nevezett terület. A többnyire lakatlan területen

könnyű volt Erdély délkeleti pontjáig, a Czenk-tetőig hatolni. S hogy a hagyományokat folytassuk, ezáltal a székelységgel, kik már a beindulásnál Árpád elé mentek volt, magokat összekötötték. De az már nem hagyomány számba megy, hogy a győztes vezérek hazája a Hunyadiak hőcsője, s az erdélyi nemzeti fejedelemség, az üldözött protestánsok s pátrióták menedékhelyévé lett.

A munkácsi rutén, a zoborhegyi tót, ez szintén nemzetiségi területre állíttatott. Egy vidékre, hova a XIII. század eleje a német lovagrendet eresztette volt be, de mert németté akarták tenni a földet, tíz tizen négy év múlva fegyverrel kivérték, ide épített várakat lerombolták; romjait Hunyadi János 1444-ben a város falához engedte át, úgy lett Brassó, mely felett a Czenk, a Barcaság és a Székelyföld síkságára tekint. Háta megett keletre a csángó magyarok hét faluja vonúl el a hazát bezáró Kárpátok oldalán. Ide a 800 méter magas pontra helyeztetett el a határ-emplék, melynek köveit síklón kellett felszállítani.

Berezik Gyula műépítő, Jankovics Győző szobrász, Mátray Lajos építész műve. A Czenkhegy egymással szemben álló két csúcsának egyikén áll teljesen szabadon. Szemközt gyönyörű erdőborította hegyek, a másik oldalról remek kilátás nyílik Brassóra és a szomszéd községekre. A szobor kerek talapzaton emelkedő tíz méter magas, dóroszlopon álló, Árpád-korabeli közvitéz szobra. Ez az impozáns alak három méter magas. A talpköre ez a két szám van vésve: 896—1896. A felavatás napja a dévényivel egy napra, okt. 18-ára volt kitűzve.

A felavatást Perczel Dezső belügyminiszter vezette, ki Aradfelől jött. Kíséretében voltak: Bethlen András gróf, Teleki Domokos gróf, Schober Ernő, Földváry Elemér, Szász Károly, Uray Imre, Latinovics Imre, Francsics Norbert, Schwicker Henrik, Schreiber Frigyes képviselők. Séllei Sándor miniszteri tanácsos, Czobor Béla kanonok, Jankovics Gyula szobrász. Kacziány Ödön festő és Mátray Lajos építész, dr. Rónay Béla miniszteri titkár, a miniszterelnökség képviselője. A fővárosi hatóság képviselője Márkus József alpolgármester és Vosits Károly tanácsnok. Tövisen csatlakozott a különvonat társaságához Ferencz József unitárius püspök, dr. Klupáthy Antal egyetemi

tanár, mint a kolozsvári egyetem képviselője, s a kolozsvári lapszerkesztők. Megjötték a szomszéd megyék küldöttségei, Nagy-Küküllő Sándor László, Háromszék Potsa József, Udvarhely Mikó Árpád, Szebenmegye Thallman Gusztáv főispánokkal, Zelenka Pál és Müller Frigyes ágost. püspökök.

A minisztert Nagy-küküllő megye határán Sándor László főispán, Segesvárt Somogyi István alispán üdvözölték. A fogadtatás a Székely- és Szászföld határán, az Apáczai állomáson folyt le. Hol a közel székely és szászfalvak lakói magyar és szász lobogók alatt sorakoztak; megjelent még mintegy 60 fehér ruhás leányka, kik bokrétákkal bedveskedtek; Brassó vármegye törvényhatóságának számos tagja élén dr. Jekel Frigyes alispán üdvözölte. A brassói állomás fel volt díszítve nemzeti zászlók és fenyő lombokkal. A vonatonál nagyszámú közönség és a vármegye tisztikara jelent meg. Maurer Mihály főispán intézett üdvözlő beszédet a miniszterhez. Honnan az ünneplő díszben álló város szász, magyar lakosságának bandériuma kísérté be a minisztert. A város bejáratánál diadalkapu volt felállítva, melynél a városi deputáció várta Jakobi polgármester vezetése alatt. A városban következtek a hatóságok tisztelgése.

Brassó lakossága részéről, mely egy-egy harmadrészben szász, magyar és oláh, a vármegye ház előtt a magyar és német dalárda szerenádot adott a miniszternek. A tér bengáli fényben ragyogott. A dalárdák zászlóikkal vonultak ki. A magyar dalárda után dr. Vajna Gábor intézett beszédet magyar, a német dalárda után Hintz Ernő tanácsos német nyelven. Perczel miniszter válaszában hangsúlyozta a most itt levő különböző népelemek közt tapasztalt egyetértést, a melyben garanciát lát arra, hogy az emlékművet híven szolgáltatják át az utódoknak. A német üdvözlésre mondott választ a miniszter magyarul kezdte s németül fejezte be. A szerenád után fényes estély volt Maurer Mihály főispánnál.

A felavatás napján a róm. kath. plébániában Möller Ede apát-plébános fényes segédlettel díszmisét tartott, melyen megjelentek Perczel Dezső miniszter mellett, a budapesti küldöttek, a szomszéd vármegyék fő- és alispánjai, a brassómegyei hatóság tagjai, az előkelőségek, a hadsereg tisztikarának küldöttsége élén

Fedra János tábornokkal és nagyszámú érdeklődő közönség. Erre az ünneplő közönség a Czenk-hegyre vonúlt, hol a kész szobor leleplezésére várt. A szobor előtt nemzeti s Brassó városi címerekkel díszített sátor. Következett Perczel miniszter ünnepi beszéde.

„Mélyen tisztelt ünneplő közönség! Május elseje óta ünneplés árjában úszik Magyarország. Ünnepre ünnep következik. Ünnepet ül ez ország minden városa, minden megyéje. Ez idén telt be ezer éve annak, hogy a magyarok e hazát elfoglalták és abban államéletük alapjait lerakták. Egy évezred! Még magában, elvontan is mily tiszteletet parancsoló fogalom! Minő nagybecsűvé válik az előttünk, ha visszatekintve annak lefolyására, élénk tárul az a sok fény és dicsőség, de egyszersmind az ezeknél alig kevesebb visszahatás, balsors és szenvedés, melyet tizszer száz év magában hord és melyek egybefoglalva, egybeolvadva képezik a magyar nemzet tizszázados történetét.

Elvezetnek bennünket a történet szálai oda, a kezdethez, midőn a kis számú magyar törzs otthonából, Ázsiából megindult és ellenállhatatlannul haladva nyugot felé, vére árán foglalta el a hazát! Megmutatják, mint rakta le egy bölcs, egy szent király, biztosan, maradandóan az új hazában az állami lét alapját és sarkköveit. Megmutatják a történet szálai, miként fejlődött, művelődött, miként emelkedett e nemzet. Élénk tárják a magyar királyság hatalmát és tengertől-tengerig terjedését Nagy Lajos korában és csodás színpompában varázsolják szemünk elé Mátyás király udvarának fényét. Megmutatják, hogy jöttek nyugotról egy haladottabb nemzetnek munkás és szorgalmas gyermekei, hogy segítettek a bejött szászok a nemzetnek az ipar és művelődés terjesztésében, hogy fogadta a kívülről bejőtteket igaz testvérként kebelére, hogy osztotta meg velük szabadságát, jogait, termékeny talaját, földje felett és alatt rejlő kincseit, mint viselkedett nemeslelkűen az új testvérek iránt, nem zavarva őket nyelvük, szokásaik megtartásában csak egyet kívánva és követelve tőlük, hogy igaz gyermekei legyenek a közös atyának, hogy hívek legyenek a hazához, melyet bölcsőjük és sírjukul választottak.

Ünnepre gyűltünk össze mi is ma a Czenk ormán, hogy felavassuk a honfoglalás emlékére országos törvény által emeltetni rendelt emlékművet, hogy felavassuk azt hazafias érzésünk egész melegével. Hogy ugyanúgy, a mint ez órában az ország nyugoti határán Dévényben hasonló kegyetes ünnepre gyűlt honfitársak teszik: hálát adjunk az isteni gondviselésnek ama ritka kegyéért, melylyel a nemzetet egy hosszú évezreden át fenntartotta és hogy hálaima szálljon ajkainkról az égbe, a mindenség urához! És most átadom az emlékművet Brassó város nemes közönségének gondozásába.”

A miniszter beszédét éljenzéssel és hoch kiáltásokkal viszonozták. A szobrot Jákobi Károly polgármester a következő beszéddel vette át:

„Mint Brassó város polgármestere, nagyméltóságod által e hazafias beszéd kíséretében átadott emlékművet kegyeletes megőrzésre átveszem. Teszem pedig ezt hazafias kötelességből, mert ezen emlékműben szeretett hazánk szent jelképét látom. Fohászkodom az egek urához, hogy szeretett hazánknak dicsőséges jövőt adjon és hogy ez az emlékmű sok századokon át hirdesse e haza dicsőségét. Éljen a király! Éljen a haza!

Ezután németül folytatta a polgármester, mondván Polgártársak! Ha mi ezt a messze ellátzó emlékművet látjuk a mi Czenkünk tetején, szülővárosunk ez oly sajátosan szép pontján, emlékeztessen bennünket arra, hogy mi a magyar hazának vagyunk polgárai, hogy mi több, mint 700 éven át osztozunk a közös hazával s a magyar nemzettel búban, örömben. És ezzel ajánlom ezt az emlékművet a mindenható oltalmába és e város minden lakosának védelmébe nemzetiségi- és valláskülönbség nélkül. Öröködjék a magyar korona első viselőjének jó szelleme továbbra is felettünk, virágozzék és fejlődjék hazánk számos évszázadon át. Adja Isten, hogy így legyen.“ Brassó város polgármesterének hazafias beszéde után a Czenk szemközti ormán álló honvédszázad dísztüzet adott.

A leleplezést díszebéd követte, melyen a királyra a miniszter, a hazára gr. Bethlen András, a kormányra Hertlfür esperes köszöntött. Köszöntöttek még, a magyar köszöntőket nem említve, Sindel lelkész, Obert lelkész, Jekel Frigyes alispán, Rombauer Emil, Alesius Oszkár h. polgármester, és Wolf Károly dícsőítve a magyarokat, kik a míg keleten védték az országot a barbaroktól, nyugaton bebocsátoták a civilisatiót; Fedra János tábornok a haza felvirágzására. Legmagasabb szárnyalású volt Müller Frigyes szász püspök áldomása. Németül mondott beszédében hangsúlyozta, hogy ő és a szászok nemcsak kötelességből, hanem joguk érvényesítésére jelentek meg az ezredéves ünnepen. A millenium a magyar állameszme jogos kifejezője. Öreg, beteges ember lévén, a június 8-iki ünnepre nem mehetett el, ma is csak részben vehetett részt az ünnepen, gyöngesége miatt nem mehetett fel a Czenkre. A czenki szobor a határon azt mutatja a belső földnek, hogy itt végződik Magyarország, a szomszédokat pedig figyelmezteti arra, hogy itt Magyarország kezdődik. Ő és hívei teljes szívvel, lélekkel vesznek részt a magyarság ünnepén, mert a magyarok hatalmuk tudatában sem feledkeznek meg soha kötelességeikről. A millénium olyan, mint egy lakodalom, a hol a múlt évezred a vőlegény, a jövő évezred a menyasszony. Ennél a lakodalomnál a király az örömapa, a nemzet a nászvendég koszorúja. Sajnálja azokat, a kik az ilyen lakodalomra megjelenni nem akarnak. (Zajos éljenzés.)

Estve a várost környező magaslatokon örömtüzek lobogtak, a Czenk ormát piros görög tűzfény festette meg. Az utcákon az egész város az ünnep hatása alatt állott. A piacon katonai zenekar játszott. A vigadó nagytermében díszelőadás, melyen a filharmoniai társaság, a magyar dalárda, a német férfidalegyesület, Hessheimer Ella kisasszony és Binder Jenő működtek közre. A befejezés, Magyarország népeinek hódolata a szent korona előtt, tüntető lelkesedést keltett. Brassó harminczöt szép hölgye működött közre az előképben, melyet a közönség a Szózat hangjai mellett állva nézett végig. Éjjel 11 órakor Perczel miniszter elúta. A búcsúzásra Brassó város közönsége kiment a pályaudvarra.

VI. A dévényi országos határemlék.

»Dévénynél. Gránittetőn, váromladék fölött magasra nyúló oszlopra fölállott Árpád vitéze. Messze tájon széttelátja látja Szent István templomtornyát Bécs városában, kardot és pajzsot fog, s megszólal ajkán Árpád szavával Teuton, maradj hazádban, a folyó, mely téled futva nyugtalan hullámaival örökösen árasztja felém, e hegy tövéig tied, ezentúl enyém! Itt a kapu, Kárpát hegye innen. Lajta hegye túlhan, porta Hungarica legyen a neve! Minden a mi e helytől Keletre van, enyém, azt hagyom örökölni nemzetemnek, a magyarnak, azt ne bántásatok. Nézzetek fel, csehek és németek, ha vándor hajón eveztek mellettem, s ne gondoljátok, hogy mert Dévény vára rom, hát Magyarország is romban hever. Itt állok őrt, honalapító Árpád vezérnek szelleme, ezer év óta s itt fogok fegyveres őrt állni másik ezer évig.«

Dévény vára romjai a Morva vizének a Dunába való szakadásánál. 212 meter magas meredek sziklaesúcsan emelkedik, nagyban hozzájárul a táj festői szépségéhez. Dévény 903-ban már magyar birtok. A magyar királyok adományából a XV. században a Bazini és Szent-Györgyi grófok birtoka. II. Lajos halálával Zápolya János kezére került. Utána a Báthory család tagjai léptek birtokába: midőn a Báthoryak csesdi ága kihalt, II. Mátyás király Keglevich Jánosnak adta el a várat 10 ezer forintért; ez viszont a Palocsaiaknak zálogosította el. Végre

1635-ben Pálffy Pál gróf nádor II. Ferdinánd királytól megvette a dévényi uradalmat, mely a mai nap is a család hercegi ágának birtoka. A sok vihart látott vár a mult század elején már lakatlan. A francziák 1809-ben elfoglalták, elvonulásuk alkalmával puskaporral vettették föl a vár alsó részét s a Dunával összeköttetésben álló kutját kövekkel hányták tele: úgy, hogy most a vár festői omladékainak legépebb része csak egy kis őrtorony, mely egy magánosan álló kőszirt tetején emelkedik; a nagy kiterjedésű várfalak alatt pedig Dévény virágzó község ötlük szemébe az arra utazónak.

Itt az ország határán, a dévényi vár romjaitól borított sziklás magaslaton helyezték el a dévényi emléket. Nyolcz szegletű alépítményből párkányzatos posztament emelkedik, s a fölött korinthusi oszlop tetején áll egy honfoglaló hős szoboralakja. Balkeze a magyar címerez paizson nyugszik, jobbjaiban lábhoz eresztett kard, mintha még nem ereszthetné vissza hüvelyébe. Ausztriára néz. Magassága 21 méter, Berczik tervezte, 30,000 frtba került.

A felavatási ünnepély okt. 18-án folyt le. Vezetésével báró Jósika Samu király személye körüli miniszter bízott meg. A kormányt képviselő miniszter az előtti napon érkezett Bécsből Pozsonyba.

Kíséretében volt Máriaffy miniszteri titkár. A pályaudvaron fogadására megjelentek a két törvényhatóság küldöttei, Szalavszky Gyula főispán, Klempa kir. tanácsos alispán, Dröxler dr. polgármester, Taller alpolgármester, Petöcz és Brolly főjegyzők, Kutschera főkapitány, a városi tanács testületileg; továbbá id. Pálffy János gróf, Pálffy-Daun Vilmos gróf, mosoni főispán, Szalay Ede és Neiszidler Károly képviselők, és a városi képviselőtestület nyolczvan tagja. A törvényhatóságok nevében Szalavszky főispán üdvözölte a minisztert, a ki válaszában kifejezte azon való örömet, hogy Pozsonyba jöhetett és a holnap i ünnepen, mint a kormány képviselője jelen lehet. Pálffy János gróf remek négyes fogatán bevonult a földíszített várba s a közönség lelkes éljenzése közben hajtatott szállására, Pálffy János gróf palotájába.

Kevéssel tizenkét óra előtt Frigyes kir. hercegnél tiszteltgette a miniszter; délután öt órakor pedig kihallgatást adott, a

következő küldöttségeket fogadta. A katolikus papságot Boltizár püspök vezetése alatt, az evangélikus hitközséget Trshtyenszky esperes és Samarjay Emil felügyelővel, az izraelita hitközséget és kultuszközséget Schreiber és Dávid rabbinusokkal, az 5-dik hadtestparancsnokságot Wurmbrandt Stuppach gróf altábornagy vezetésével, a negyedik honvédkerületi parancsnokságot Bolla altábornaggyal, Budapest székesfőváros küldöttségét Rózsavölgyi tanácsossal, Mosonvármegye küldöttségét Pálffy-Daun Vilmos gróf főispánnal, Győr város közönségének küldöttségét Kiss Ferencz dr. al, Pozsonyvármegye küldöttségét Klempa kir. tanácsos alispánnal, Pozsony város küldöttségét Dröxler kir. tanácsos polgármesterrel, a törvényszék és ügyészség nevében Petőcz Gábor elnököt és Kramolin főügyészt, az ügyvédi kamara küldöttségét Földes Gyulával, az államhivatalnokok küldöttségét Plachy Bertalan tanfelügyelővel, a királyi jogakadémia küldöttségét Fésűs György tanárral, a tanári kart Pirchala tankerületi főigazgatóval, a közművelődési és gazdasági egyesület küldöttségét Pálffy István gróffal, a Toldy-kört Plachy Bertalan elnökkel, a tisztviselő egyesületet Back Vilmos elnökkel, az országos kórház és bábaképző-intézet nevében Pantocsek és Velics Dezső dr. igazgatókat.

Este a város közönsége fényes estét adott a miniszter és a vendégek tiszteletére, melyen a következő notabilitások voltak jelen: Wolkenstein Osváld gróf főudvarmester, Wurmbrand Stuppach Hugó gr. es. és kir. altábornagy, Bolla Kálmán altábornagy, Mattekovics Sándor dr., Pálffy Miklós herceg, id. Pálffy János gróf, Pálffy Mór gróf, Zichy Ferencz és József grófok, Apor Gábor báró, Pálffy István és Béla gróf, Esterházy István gróf, Laszberg Rezső, Thuróczy Vilmos és Sárközy Aurél főispánok, Dárday Sándor dr. miniszteri tanácsos, Boltizár József érseki helynök, Vay Dénes báró, főrendiházi tag, Esterházy Ferencz, Imre grófok, Dessewffy Miklós gróf, Esterházy Mihály és Károly grófok, Csáky Jenő gróf, Draskovics György gróf, Szalavszky Gyula és Pálffy Daun Vilmos gróf főispánok, D'Orsay Emil gróf, Schikovszky Károly vezérkari főnök, Siebert József vezérőrnagy, du Fresne Lipót vezérőrnagy, Knauz Nándor cz. püspök, Horeczky Ferencz báró pápai prelatus, továbbá

a polgári és katonai helyi és vidéki kitünőségek, az összes egyházak képviselői. A fővárosi vendégek estve érkeztek, köztök Bognár egyetemi tanár, Esterházy Mihály gróf, Berczik Árpád, Rákosi Jenő, Nyáry Béla báró.

Az ünnep reggelén a dévényi hegyormon zászlóerdő lengett. A megye járásainak és községeinek küldöttségei mind hoztak magokkal zászlót, az alsó-csallóközi magyarok 63 nemzetiszínű zászlóval jelentek meg. A dévényiek előhozták két régi czéhbeli zászlójukat; az egyik 1749-ből való zöld vinczellér-zászló, ezt stilszerűen zöld csákós, kék ruhás legények tartották, a másik a hajós-egyesület zászlója, rajta nepomuki Szent János képével.

A lejtő közepén sátor állott, melyben Boltizár érseki vikárius fényes ornátusban misét szolgáltatott, továbbá emelvény a kormány képviseletében megjelent miniszter és a többi hivatalos személy számára; ezek körül csoportosultak az ünneplők. A hivatalos urak díszmagyarban, a nagyszámú katonaság teljes díszben, s a nép barna vagy kék ünneplőjében. Oldalt honvéd díszszázad állt, mely bámulatos precízitással adott sortűzet. Távolabb mozsárdörgés hallatszott. Szemközt az emlékkal, az osztrák határon, lent a folyóparton, két póznán egymás mellett lengett a sárga-fekete és a magyar zászló.

A hivatalos hajó Jósika miniszterrel, a küldöttségekkel és vendégekkel délelőtt 10 órakor indult el Pozsonyból. Három nagy hajó a nagy közönséggel előtte vitorlázott a dévényi rom felé. Igen nagy számmal vett részt az ünnep minden részében a katonaság, élén Wurmbrandt gróf és Bolla generálisokkal. Igen jó hatást tett a bécsi magyar egyesület küldöttsége, mely az elnökkel, zápori Regenharttall az élén, tizenhat tagból állott. A hajó lassan közeledett. A parton a dévényi tót-német lakosság állt, kíváncsian várva az ünneplők felvonulását. A partraszállásnál Klempa Bertalan Pozsonyvármegye alispánja, Bezay főszolgabíró és Dévény község előljárósága fogadták a minisztert. A társaság felvonult a zászlókkal pompázó várhegyre s kezdődött a mise. Mise után a pozsonyi dalszövetség elénekelte a Himnuszt, melynek végeztével Berczik Gyula, az oszlop tervezője kérte a minisztert, hogy avassa fel az emléket.

Jósika Samu báró erre a következő beszédet mondotta

„Tisztelt ünneplő közönség! Az 1896. évi VIII. t.-cz. rendelte el a honalapítás ezredik évfordulójának maradandó emlékkal való megörökítését e helyen. Ezeréves történetünknek nemcsak dicsőségét van hivatva hirdetni ez oszlop, hanem annak tanulságait is. Nemcsak múltja fényéből szeresheti nemzetünk létjogosultságát, hanem politikai kötelességből, mely megtanítja a sors lesújtó csapásain okulni. Mily gyorsan ismerték fel őseink, hogy a nyugat, a keresztény kultúra kincsei minden egyébnél becsesebb zsákmány, mely lehetővé teszi állandóan megvédeni a hazát. Mily gyorsan fogták fel, hogy a szabadság szeretete az, mely más nemzetiségű polgárainkat legerősebben kötheti hozzánk. forraszt bennünket össze egy politikai nemzetté. És végre mily mélyen érezték a királyhűség áldásait. Hiszen velünk született lojalitásuknak köszönjük, hogy bölcs királyaink mindig oly hatalmasok tudtak lenni. Itt e helyen, hol a hatalmas folyó átlépve határunkat, szőke habjaival termékenyíti rónáinkat, kell, hogy eszünkbe jusson, miként hazánkban a kereszténység alakította át erkölcaseinket, irányította ezeket a műveltség, a civilizáció javára. Büszkén állíthatjuk, hogy a ki a múltban a határt átlépte, megtanulta nemzetünket becsülni, édes hazánkat szeretni, a szabadságért lelkesedni, a királyért élni-halni. Míg magyar lesz a földön, így marad. És most átadom az emléket a magyar kormány nevében nemes Pozsony vármegye közönségének. Őrizze meg a hazaszeretet e kőből állított emlékét, úgy, miként azt őseink keblükben meg tudták őrizni.“ A miniszter beszédét nagy tetszéssel fogadták. Következett Zsigárdy Gyula galantai ügyvéd beszédje. Előadta szép hévvel és pátozsszal, mily jelentősége van ez emlékeknek. Elmondotta a vár történetét. A vármegye szónoka végül imádságot mondott az egek urához, hogy védje meg az emléket, az országot, a nemzetet, a népet, a királyt.

Petőcz, megyei főjegyző felolvasta azután a dévényi emlék alapító okmányát, s a Szózat eléneklése fejezte be az ünnepet.

Délután lakoma volt, melyet Jósika báró rendezett az ünnepre meghívott vendégek tiszteletére. Az asztalfőn ült a miniszter, mellette Boltizár püspök, Pálffy János gróf, Wurmbrand gróf és Bolla altábornagyok, Eszterházy Károly és István, Pálffy-Daun Vilmos grófok, Szalavszky főispán, Bereczik Gyula miniszteri osztálytanácsos, Rákosi Jenő, Drösler polgármester és Lehoczky királyi táblai elnök. Sárközy komáromi főispán és mások.

Pozsony vármegye a dévényi ünnep alkalmából emlékérmeket veretett, mely Gond Ignác stomfai plébánus rajza szerint készült. Az érem egyik oldalán az emlékoszlop látható, a másik oldalán pedig a megye címere babérbokszorútól övezve.

VII. A Dunántúl meghódítása. A pannonhalmi országos emlék. A magyar királyság megalapításának ünneplése.

Árpád a Csepel-Szigeten tartott pihenése után hazáját a nyugoti Kárpátokig kívánta terjeszteni, a Dunán túlra, a rómaiak Pannoniájára, a század elején megszűnt avar birodalom központjára. Pannonia a frank királyság alatt bajor föld, északon morvák, délen horvátok lakják, kiket a keleti császárság az avarok ellenében a mult században telepített ide északról, de most Nagy Károly következői hűségében állanak. Árpád a hunok és avarok ősi birtokáról ezeket a benyomult népeket kiszorította, hazánkat e területtel kiegészítette, s a Kárpátok völgy-medenczéjének a Közép-Dunának urává tette. Bevégezve nagy küldetését, Anonymus szerint vezérei kíséretében fellovagolt Pannonhalmára, gyönyörűséggel nézett végig az előtte elterülő szép hazára. A Dunántúlra, később a Berzsenyi, Nagy Pál, Széchenyi, Vörösmarty, Deák szülőföldre.

E jelenetet kívánta a törvényhozás emlékműben megörökíteni. Hol a kereszténynyé lett avarok unokái még éltek, s hová az első szerzetesrend, a benzécek első monostorukat állították, s a kereszténység első sugarait vetették a magyar nemzetre. Pannonhalma magaslata, a nemzettel majdnem egy idős apátsága, a leghazafiasabb rend várszerű ősfészke lett a legnagyobb ezredévi emlék és emlékünneplés színhelye.

Az emlékmű Pannonhalma hármass csúcsa legmagasabbikára terveltetett. 170 négyszögöl területen, a főmonostori vártól keletre. Bereczik tervelte, 10 méter belső átmérővel, Varga József mérnök építette. Köralakú, fedett kupola-csarnok. A főpárkány magassága $13\frac{1}{2}$, a kupoláié 6, a felülvilágítóé 2, a kupola fölé helyezendő magyar korona a kettős kereszttel $1\frac{1}{2}$ méter magas. A kupola-csarnokot a nemzet építteti 105.000 frt előirányzattal; bele a koronáhozó Asztrik szobor alakja jó, melyet az apátság 12.000 frttal rendelt meg. Belső falait és kupoláját történetünkből vett jelenetek freskói, az oldalrészeket szobrászati művek fogják díszíteni. S így a pannonhalmi emlék egyszersmind a királyság megalapításának is emlékoszlopává nőtte ki magát.

Az alapkő letétel ünnepélye vezetésével a kormány Wlassics Gyula kultuszminisztert bízta meg. Az ünneplő tábor aug. 26-án Győrben gyülekezett. Györmegye fogadta, Goda Béla alispán üdvözölte. Az út Szent-Márton községen vitt át, hol diadalkapu s a nép éljenzése, s az előljáróság fogadása várta. A fölvonulás a rendházba a községen vitt keresztül, melynek házai előtt Győrből és a vidékről összesereglett előkelő hölgyközönség foglalt helyet, és a községből kiérve kanyargós hegyi útra tért a menet. Az egész úton lelkes éljenzés kísérte a minisztert. A hegy tetején, a hol az ősrégi monostor áll, minden gyönyörűen föl volt díszítve. Az udvaron fehér ruhás leánykák, odébb pedig katonaság állott sorfalat. Mikor a miniszter köcsija a rendház udvarába behajtatott, a díszőrség tisztelgett. A bejárat előtt várakozó szerzetesek háromszoros éljene között a kultuszminiszter Fehér Ipoly karján a rendház termébe ment, a hol őt a főapát főmonostori konventje élén üdvözölte.

Az ünneplőkhöz csatlakoztak Rimély Károly beszterezebányai és Dessewffy Sándor esanádi püspök, Vajda Ödön zirczi, Halbik Cziprián tihanyi apát, Antal Gábor dunántúli ev. ref. püspök. Pogány József mosonyi alispán s mások. Kezdetét vette a benczések ünnepélye, a melyet a monostor kápolnájában a főapát fényes papi segédlettel czelebrált. Az isteni tisztelet után a közönség a nagyméretű könyvtár termébe vonúlt, melynek karzatait hölgyközönség foglalta el, hol a rend milleniumi ünnepélyét a főapát hazafias beszéde nyitotta meg. »Ha Mózes — így kezdette — leoldott sarukkal, szent félelemmel közeledett Hóreb hegyén az égő csipke-bokorhoz, akkor elég ok van arra, hogy a magyar nemzet minden fia kegyelettel lépjen a dombtetőre, a melyen egy ezredév óta lobog a hazaszeretnek szent lángja s a melyhez legdrágább kincsének, elfoglalt hazájának, keresztény civilizációjának és szent koronájának, magasztos emlékei fűződnek.« Utána Vojnits Döme esztergomi igazgató, majd Halbik Cziprian kanonok beszélték el, hogy Pannonhalma az első alapítású monostor. Épületét még István atyja, bölcs Géza vezér, kezdte építeni. Apátsággá István király tette. Első apátura Asztrik püspök vala, a ki Rómából a szent koronát meghozta II. Sylvester pápa levelével. Alapító-levele 1001-ből ma is megvan s Magyar-

ország legrégibb írott kincsét képezi. Hogy a millenáris év örömeiből, dicsőségéből nagyobb osztályrészt senki sem követelhet, mint ők, a kik ott állottak a magyar keresztény társadalom bölcsőjénél.

A benzések ünnepe végeztével az ünneplő sereg a monostorból az emlék-műhöz vonult. A fényes magyar öltözetek, az arany sujtásos katonai uniformisok, lilaszínnel szegett papi talárok s arannyal dúsan hímzett infulák, ragyogtak a napfényben. A nevendék-papság s katonazenekar zsoltárszerű fohász hangján eljátszotta a magyar Himnust, mire Wlassics miniszter a dízsátorban elmondta a következő milléniumi beszédet.

Aldom az elmét, melyben megvillant és ime a magyar országgyűlés bölcsességéből tetté vált a hazafias érzés sugallta főnkelt gondolat, hogy édes anyaföldünknek a történelem lelke által megszentelt helyein állandó emlékművek örökítsék meg a magyar állam ezeréves főnnállásának nagyjelentőségű tényét.

Ila van a történelem által megszentelt helye édes hazánknak, úgy a halmok fölött, melyekbe ma tesszük az ezredéves emlékmű alapkövét, a magyar történelem lelkének lelke lebeg.

Dicsők a történelmi tények, melyeket ez emlékmű megörökíteni hivatva van. A honszerző Árpádot látjuk lelki szemeink előtt, ki Pannónia meghódítása után föllovagolt e halmokra és a honalapítás befejezéseért hálát adott a Mindenhatónak. Látjuk ez emlékműben azt is, hogy Szent-István éppen nagy hőse, Árpád iránt való kegyelethből az ország legelső főmonostorát alapította. Látjuk a szent koronát hozó Asztrikot, a mint átnyújtja dicső első királyunknak a szent jelvényt. De ne legyen ez emlékmű csak a külső történelmi események ékes szimboluma. A ki lelki szemeivel olvasni tud, az látja, hogy ez emlékműből, mint a nemzeti génius nagy apoteozisa emelkedik ki őseinek az a bölcs elhatározása, nyugodt, okos történelmi világnézlete, hogy nem a Kelet szellemével akart új hazát alkotni, nem a Kelet civilizációjával akart hódító út tenni, mint a hunok és avarok, a kik el is pusztultak, hanem teljesen, őszintén, minden hátsó gondolat nélkül csatlakozott a nyugati civilizációhoz. Fölvették a kereszténységet annak nyugati formái között, a pápa által küldött szent koronát a fejedelem fejére tették. A nyugati civilizációhoz való csatlakozás és a szent korona szimboluma tapad tehát ez emlékműhöz.

De ennek nyomában azonnal rámutat ez emlékmű a nemzet egy nagy ősi erényére és a magyar nemzeti jelleg feltékeny megőrzésére. Feláldozott sokat ősi szokásaiból, de nemzeti érzülete, közjogi alkotó képessége biztosította a magyar nemzeti lét önállóságát. Nem vált hűbéresévé egyik világhatalomnak sem azért, hogy a kereszténységet fölvette, azért, hogy a királyságot megalkotta. Magyar volt az állam minden ízében, magyar és hazafias

az egyház. Valóban csodaszámba megy az az alkotó erő, melylyel eltérve az akkor Európaszerte uralkodó feudalizmus elveitől, mely akkor az egységes magyar állam legnagyobb tényezője volt.

Az a tartalom pedig, melylyel a magyar géniusz kitöltötte a Szt. István fejére tett szent korona közjogi tartalmát, páratlanul áll a művelt világ alkotmányjogaiban. Ez a nagy szimbolum, melyet lelki szemeivel mindenki leolvashat, nem lesz itt e kövekbe betűkkel írva, de nemzedékeken át gondolkodás gondolkodásra, szív szívre, érzés érzésre adja a szent intelmet. Azt az intelmet: óvd meg ő magyar történeti hagyományaidhoz híven nemzeti érzületedet, állami önállóságodat, de légy verejtékes munkása a nyugati civilizációnak. Ez intelem sűgárzik le inkább, mint bárhomonnan ez emlékműről, és honfitársaim, nyissátok ki ennek elméiteket, szíveiteket, lelkeiteket. Attól függ fönmaradásunk, meg tudunk-e felelni a minden ízében magyar és mégis minden ízében nyugati művelődési föladatnak, mely világtörténeti missziónk.

Ez a nagy munka, mely a magyar nemzetre vár, bármily nehéz, könnyűvé válik, ha a művelt világ nemzetei is meggyőződnek, hogy a mit a magyar a magyar nemzeti állam konszolidációjáért, az európai eszmekörtől ájtárt magyar művelődésért e földterületen tesz — az emberiség haladásának egyetemes érdekében teszi. Vagy nem az emberiség egyetemes érdekének szolgált, midőn a kereszténységet annak nyugati formái között itt kelet népei között fölvette? Midőn a pogányok vad pusztításai ellen Európát védelmezte; midőn az angol magna kartával csaknem egyidejűleg megalkotta az arany bullát, mely akkor a szabadságjogok egy dicső alkotmánylevele volt; midőn a vallásszabadság területén törvényhozása Európa legtöbb államát megelőzte; midőn a népszabadság és alkotmányos jogok kiterjesztésére még a haza határain túl is hatást gyakorolt. El kell és el fogják ismerni a művelt világ nagy társadalmi is, mint ma már elismerik irányadó politikai körei és nem fog ebben kételkedni e haza határain belül sem senki, hogy a magyar állam konszolidációja a nagy emberi érdeknek, a kulturának, a jognak, szabadságnak, a haladásnak, a humanizmusnak egy erős várát jelenti.

Ez emlékmű lesz örök buzdítónk, hisz a nyugati civilizációhoz való őszinte csatlakozás legnagyobb történeti ténye, a kereszténység fölvétele lehelle ez emlékműbe lelkét. Ez emlékmű fog újra és újra lelkesíteni bennünket, hogy egy perczre se térjünk el az őseink bölcsessége által kijelölt iránytól és folytassuk küzdelmet, verejtékes, de állami és nemzeti létünket egyedül biztosító nagy nemzeti munkánkat. Nemzeti életünk religiójának e sarkitétele ragyog és ragyogjon örökre ez emlékműről!

Vagy majd látva ez emlékműben Asztrik szobrát, a ki átnyújtja a II. Szilveszter által küldött koronát első királyunknak, vajjon nem válik-e ez emlékmű a magyar hazafi előtt a magyar szent koronának az ezeréves állami fennállás ünnepe által megszentelt panteonjává? Semmi kétség — a szent koronának egy új zarándokló helye számára tesszük le az alap-

követ. A szent koronának, mely nálunk nemcsak koronázási jelvény, nemcsak a szuverénitás alaki megjelenése, hanem a magyar állam alkotó eleme. Közjogunk hervadhatatlan, a magyar vérrrel és szívvvel összeforrt tétele az, hogy a magyar állam nemcsak népből és területből, hanem a koronából is áll. Míg a főhatalom ott, hol a jog a feudálizmus elvein épült fel tehát a nyugat államaiban, a kir. család magánjogává vált nálunk a szent korona az államhatalom teljességét, a magyar államjog igazi realitását és mégis legmagasztosabb poézisét jelenti. A magyar állam minden szabad polgára a szent korona tagja. Itt ölelkezik a közjog realitása annak legszebb költészetével.

Nem szolgálunk feudális alávetettségén, de szabad nemzet szabad akaratán nyugvó megbonthatatlan hűségen nyugszik a magyar szent korona államjogi hitágazata. Innen van az a vérünkbe oltott, sehol fel nem található, igaz, hű, odaadó, a szabad polgárok önkéntes ragaszkodása a szent korona fölönt viselőjéhez és a kir. családhoz, melynek ehhez szabad akaratunkból öröklési jogotadtunk. A magyar nép lelkével összeforrt e közjogi gondolatkörnek, e szilárd államjogi meggyőződésnek lesz ez emlékmű felavatott panteonja, pedig külsőleg csak a nagy jelenetet ábrázolja, midőn fejedelmünk átveszi a küldött koronát.

Minő isteni áldás e hazára, hogy ezeréves fennállásunk idején éppen a legjobb, a legalkotmányosabb, a magyar nemzetet forrón szerető, a magyar nemzettől forrón szeretett nagy királyunk viseli az Asztrik által hozott szent koronát. A szent koronát, melynek épsége, ereje és hatalma felett a haza határain kifelé senki sem örködik nagyobb gonddal, mint fölönt fejedelmünk. Fényeért, dicsőségeért senki sem dolgozott és dolgozik szünet nélkül többet, mint a magyar hazát valóban újjá alkotó koronás királyunk.

Ime ezekben látom t. ünneplő közönség az emlékmű igazi benső jelentőségét, eszmei értékét, nemzeti becsét. A magyar nemzeti élet reliigiójának két alapvető hitágazata és hön szeretett királyunk uralkodói erényeinek nagy példája leheli bele lelkét ez emlékműbe. Ez teszi ez emlékművet a nemzet élő kincsévé. Késő nemzedékek, ha ide jöttök e szent helyre, beszéljenek nektek a történelem nyugodt ítéletével és szent intelmével e kövek többet, ékesebben és lelkesítőbben, mint emberi szó tud. Értsétek át a nemzeti életnek a magyar állam fenntartását és hatalmas felvirágzását biztosító, örökké becses hitágazatait, melyeket e kövekbe vésné gyenge erőmmel igyekeztem.

És most fellobogó lelkesedésem és forró honszerelmem lángjánál kérlek — Magyarok Istene — áldd meg e hazát. Add, hogy e halmon épült emlékmű lássa virulni, fejlődni nemzetemet. Lássa e haza minden polgárát nemzetiség- és valláskülönbség nélkül, együttesen és vállvetve dolgozni a haza, a magyar állam nagy, maradandó érdekeiért.

Lásson sokat, a kik idezarándokolva, úgy mint mi, a felavatás ez ünnepies pillanatában szent fogadást tegyenek, hogy sokat, még többet,

mint eddig, dolgozni fogunk e hazáért és hűek maradva őseink hagyományához, az ősi erényeket új erényekkel gazdagítva szívben, érzésben, lélekben, testvéri szeretetben nemesebb, a hazáért áldozni kész tetterőben gyarapodva távozunk. Isten hallgasd meg kérelmemet! Nemzetem kövesd az utat, melyet ez emlékmű kijelöl

A nagy hatású beszéd után a katonai zenekar a Szózatot játszta. Következett az emlékmű felavatása. Fehér Ipoly főapát s Halbik és Villányi apátok infulákban, teljes papi kísérettel a beillesztendő alapkőhöz léptek. A főapát áldó imádságot mondott az emlékmű alapjára. Most a Himnusz-t játszotta a zenekar. Aztán Földváry Elemér, mint a vármegye ez idő szerinti legrégibb képviselője, felolvasta az alapkőbe helyezendő okmányt, a mely a szokott bevezetés után így hangzik

»Ez az emlékmű, melynek alapkővét dr. Wlassics Gyula magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter, az országgyűlés tagjainak, gróf Laszberg Rezső, Győr vármegye főispánjának, a vármegye hatóságának, Fehér Ipoly pannonhalmi főapátjának és nagyszámú ünneplő közönségnek jelenlétében 1896. évi augusztus hónap 26-ik napján tette le, a mely mű Berczik Gyula műszaki tanácsos terve szerint készült s feladata emlékeztetni hogy e hely az, a hol Árpád vezér — *tantae molis erat condere gentem* — honfoglaló csatáit bevégezte; e hely az, hová a Névtelen Jegyző szerint Ő és vitélzei feljövén »Pannonia földjének szépségét látva *»Laeti facti sunt«*; hogy itt alapította első királyunk szent István szent Benedek rendjének annyi viharok után ma is büszkén álló monostorát, melyben a hit világa mellett a tudomány és hazaszeretet örök lángja ég.

»És tanúsítsd te Emlék kegyeletét e kornak a múlt idők iránt, a jövőbe vetett biztos reményét egy új évezred küszöbén, a melynek megőrzés és emlékezés végett önérzettel ad át. És állj, a míg a haza áll és nemzet él e földön!«

Az első kalapácsütést Wlassics miniszter tette. A másodikat Frigyes kir. herczeg képviselője.

Kalapácsütéseket tettek még: Fehér Ipoly főapát, Laszberg gróf győrmegyei főispán, Goda Béla alispán, Földváry Elemér orsz. képviselő, Reiszig Ede Vasvármegye főispánja, Sárközy Aurél Komárommegye főispánja, Halbik Cyprián tihanyi és Villányi Szaniszló bakonybéli apátok, Czobor Béla. Prém József s

többen. Ezután Wlassics miniszter az emléket átadta a Szent Benedek rendnek és Győrmege közönségének. Mire a főapát imígyen válaszolt :

Lelkes örömmel hódolok excellenciád megtisztelő felhívásának és hazafias készséggel veszem át a kormányzatom alatt álló pannonhalmi-szent Benedekrend nevében kegyeletes gondozásra ez emlékművet, a nemzet fenkölt gondolkozásának szép alkotását azzal az ünnepies ígérettel, hogy a magyar benczések éber szemmel fognak mindenkor őrt állani a magasztos mű mellett s benne nemcsak egy ezredéves múltnak emlékét, hanem egyúttal a soha nem lohadó hazafias érzelmek templomát is kegyelettel fogják gondozni.«

Még Goda Béla Győrmege alispánja tett fogadalmat arra, hogy a míg erő lakozik a vármegyében, szentül megőrzi és gondozni fogja a nemzet ezredévi emlékeztetőjét. Az ünnepelés e része Wlassics miniszter e kijelentésével végződött: Az alapkövetételének ünnepét legméltóbban úgy fejezhetjük be, ha egy szívvel-lélekkel kiáltjuk: Éljen a király! Viharos éljenzés volt a visszhang.

Az ünnepélyt Győrvármegye közgyűlése s fényes lakoma zárta be.

VIII. Horvát-Slavon-oroszország csatolása. A zimonyi ezredévi országos emlék.

Magyarországot csakis a dunántúli részen nem övedzik a Kárpátok, a Duna, Száva alkotja a határt. Már Árpád a tengerig kívánt volna menni, de csakis kétszáz év múlva, szent László és Kálmán csatolta Slavoniát, Horvátországot és Dalmáciát Magyarországhoz s azzal elszakasztva keletről, a nyugati civilizációhoz. Itt a Duna jobb partján, a Szávának beleszakadásánál, Zimony felett, épült a Hunyadi-vár, maig emléke annak, hogy a magyar szívvel, vérével védte a Zrinyiek, Frangepánok hazáját a törökök ellen. A vár, hol a halhatatlan hős Hunyadi János, Belgrádnál aratott fényes győzelmét néhány napra halálával fizette.

Akár hajón, akár vasúttal érkezzék az utas Zimonyba, már messziről szemébe tűnik a Zimonyon uralkodó hegy tetején büszkén kimagasló emlék, melyet a Hunyadi-vár romjainak közepén építettek. Kényelmes hegyi úton jutunk fel az emlék

tövéhez, a romba dőlt négy torony és eltörpült várfalak közé. Az emlékmű a vár udvarán áll és 35 méter magas, szép, torony-szerű épület, melynek csúcsán óriási turul madár, karddal szájában, repülő szárnyakkal néz szembe Belgráddal. A mű belsejében kettős csigalépcsőn lehet feljutni az első, második és harmadik emeletre, melyen elértük egyszersmind a belső magasságot is, honnan az ablakokból pompás kilátás nyílik, mert 35 méter magas, míg a hegy, melyre építve van, 50 méter magas. Ebből a magasságból a szem tekintete legelőször a hegy alatt elterülő városra, távolabb nyugatra a nagy fensík elszórt falvaira esik.

A horvát-szlavon képviselők közül ide érkeztek: Gyurgyevits, a zágrábi országgyűlés elnöke, Francisci alelnök, a két Popovics, Gyurkovics, Krajcsolics, Rotter, Milekics, Csincsics Flórián. Dedolics, kik egyszersmind magyar országgyűlési képviselők, továbbá Nemeesics, Benakovics, Krjanovics, Petrovics, Rauch Géza, Telecsky Plátó, Nedelkovics és Cziraki Ferencz, a tartomány-gyűlés tagjai. A szlavon megyék közül nagyobb deputációk jöttek Szerémből Cseh Ervin főispánnal, Pozsegából Jurkovics főispánnal. Verőczéből Pejacevics Tódor főispánnal és Chavrak alispánnal. Feltűnt Eszék nagy deputációja Graf polgármester, Bartolovics alpolgármester, Miskolczy keresked. kamarai titkár és Geier főkapitány vezetésével. A szomszédos magyarországi vármegyékből Bácsból Vojnits főispán vezette küldöttségét, Torontálból két megyehizottsági tag volt jelen, Brajjer Lajos és Orosdy, Ujvidékről Flatt főispán vezetése mellett itt voltak Mészáros polgármester, Belohovszky evang. főesperes és a gör. kat. főesperes, Pancsováról Matanovic polgármester vezetésével tizenöt tagú küldöttség. A torontáli Borcsa község egész képviselő-testülete eljött, jegyző és bíró vezetésével nemzeti színű zászló alatt.

Kétfelől is jött különvonat: Zágráb felől, mely a hán képviselőjében Sztankovits osztályfőt hozta, a horvát urakkal. Budapest felől jött a másik vonat, ezen érkezett Josipovich horvát miniszter, kinek kíséretében voltak Dégen Gusztáv, Latinovits Ernő, Stojanovits György báró, Szinay Gyula képviselők, Bog-nár Endre egyetemi és Entz Géza műegyetemi rektor, Hummel és Berezik Árpád miniszteri tanácsosok, Berezik Gyula műszaki

tanácsos és több miniszteri titkár. A pályaudvar magyar és horvát zászlóval volt földékszítve. A minisztert éljennel vegyes zsviú fogadta. Kosszovácz Fridolin polgármester a minisztert horvát, kíséretét pedig német nyelven üdvözölte. A cigánybanda a Rákóczi indulót húzta és a vendégek hosszú kocsisorral bevonultak a városba.

Tíz órakor mise volt, előbb a katolikus, majd a szerb templomban, amott Okrugics pétervárad apát-plébános és Petrovics apát czelebrált, emitt Vukadinovics esperes és Telecski Platon arkimandrita. Az isteni tisztelet után a vendégek többnyire díszmagyarban, a Városház-téren gyülekeztek össze. A horvát képviselők és a küldöttségek tagjai is díszben voltak. Díszruhájuk csak annyiban különbözik a magyar viselettől, hogy a mente-gomboknak a száma páros, a mienk páratlan. A gyülekezés után a menet élén Josipovics miniszterrel, Cseh főispánnal és a képviselőkkel fölhaladott a város fölött emelkedő Hunyadi vár romjához, a melynek közepén emelkedik a nemes stílus alkotás. Előtte hatalmas póznákon zászlók lobogtak. Egész környezetét ünneplő közönség vette körül. Az emlékmű közelében nemzeti és horvát színekkel díszes tribün állott hölgyek részére.

Mikor a miniszter és kísérete megérkezett, Berczik Gyula rövid beszédben átadta a miniszternek az emléképület kulcsát. A miniszter előbb horvátul, azután magyarul fölolvasta beszédét. A horvát beszéd ez :

A Szent István korona országainak minden oldaláról összejött úgy nép, mint hatóság és testületek és nemkülönbön egyes küldöttségek is, hogy tanúi legyenek egy ritka és felséges ünnepnek, melyet a közös törvényhozás bölcsességében elhatározott, hogy a magyar haza alapításának ezredik évfordulója alkalmából rendeztessék. Összejöttünk itt kedves szűkebb hazánk e fontos és nevezetes helyén, hogy Magyarország ezredéves megalapítását ünnepeljük és tanúbizonyságot adjunk mennyire becsüljük, mennyire tiszteljük társországunkat és mily lelkesen fogjuk fel azt a kapcsot, mely bennünket oly szorosan összefűz Magyarországgal. Köszönjük meg a Mindenhatónak, hogy e magasztos, nagyfontosságú pillanatot elértük, mely nekünk regél kedves hazánk dicső multjáról is, egyúttal pedig mutatja egy új ezredév kezdetét, táplálván bennünk azt a reményt, hogy ez reánk nézve szintén minél szerencsésebb leend.

A miniszter erre magyarul folytatta: „A honalapítás ezredéves év-

fordulójának megünneplésére ide jöttünk a zimonyi várhelyre, melyhez a honfoglalás egyik főbb mozzanata fűződik. Ezer évvel ezelőtt ugyanis Árpád a magyar birodalomnak déli határkövét helyezte el. Igen szerencsés és bölcs határozat volt, hogy e kiváló kelyen Magyarország ezredéves fennállásának jeléül igen díszes emlékmű emeltessék, melynek felavatását ma ez igen díszes közönség jelenlétében foganatosítjuk. Ez a hely fontosságot nyer azzal, hogy igen szép és szerencsés fekvésénél fogva mindenki, a ki Magyarország határát átlépi, megemlékezik a magyar nemzetnek ezer esztendős történelméről. E mű különben három nagy mozzanatot varázsol elénk, úgymint a honalapítás tényét, a vitéz Hunyady János nagy küzdelmeit s végül a jelent. A honfoglalás alkalmával, épp ezer évvel ezelőtt a vitéz ősmagyarok földet szerezvén, a hon déli vidékéig nyomultak előre és Zimony előtt végleg megállapodván, hogy a béke áldását élvezhessék, szabadságérzetükhöz alkalmazva szabad kormányt alkottak s alapkövét lezárták a múlt évszázadok folyamán napjainkig terjedő időszakban mindinkább fejlődő felvirágzásnak. Harczi vitézségünk, az egyetértés, a haza önzetlen szeretete, a törvény tisztelete, a vallási és nemzeti türelmesség s mindennekfölött a hűség a királyhoz és az alkotmányhoz azok a hővös szerek, melyek még balszerencse között és sok ellenséggel szemben is egy nemzetet egy ezer évig dicsőségteljesen fentartottak. Az egyetértés, a haza önzetlen szeretete, az alkotmányosság érzülete magával hozta, hogy a két testvérnemzet a magyar és a horvát együttesen felváltva a magyar és horvát vezérek alatt megvédték a kereszténységet, a szeretett haza határait; míg Hunyadi Jánosnak, a nagy vezérnek sikerült a szent helynek, a melyen jelenleg állunk, térszomszédságában a kereszténység legnagyobb ellenét leküzdeni, befejezván a hazaszeretetnek szentelt nemes életét Kapisztrán János lelkesült szerzetes karjai között. Az egyetértés, a haza önzetlen szeretete szülte a Magyarország és Horvát-Szlavonországok közt létrejött megegyezést, a melynek alapján törhetetlen hittel nézhetünk boldog jövőnk elé. E kiegyezés, a mi alaptörvényünk, a két nemzet közt az első szerződés, mely alkotmányunkat, alkotmányos viszonyainkat minden tekintetben biztosítja szűkebb édes hazánk határait és létét, és szent meggyőződés, hogy karöltve a magyar testvérszeretettel, elérjük hivatásunk nagy célját, hogy a nyugati kultúrát mind tovább terjeszszük s nemzetünk békés fejlődésével őszinte, jóakaró barátokat szerezzünk.

A miniszter beszédét horvát nyelven így fejezte be: „A mai ünnep mutatja nekünk azt az utat, melyen haladnunk kell. Az a szíves egyetértés, mely a magyarok és köztünk fennáll, azt a hitünket megerősíti, hogy szerencsés jövőnek nézhetünk eléje. Szent-István koronája régóta nem ragyogott nagyobb fényben. Ezt első sorban meg kell köszönnünk a korona viselőjének. Neki kell köszönnünk, hogy Magyarország nagy pompával végezheti a lefolyt ezredévet és kezdhet meg egy újabb szerencsés korszakot, melynek mi is részesei vagyunk. Az isteni gondviselés őrizze és tartsa meg népével érző legkegyelmesebb királyunkat még évek hosszú során

és engedje meg neki, hogy nekünk nemcsak mutassa a szerencsés jövő útját, hanem hogy bennünket ezen az úton még számtalan éven át vezessen is. A közös magyar királyi kormány nevében a szép múltunk emlékeztére és egy szerencsés jövőnek sarkkövévé felállított e művet ezennel átadom tekintetes Szerémmegye szíves közbenjöttével Zimony város tekintetes előjáróságának és igen tisztelt közönségének kegyeletos őrizetre. Álljon ez a mű e helyen beláthatatlan időig! Legyen mindig tanúja egy fényes múltnak s emlékeztessen bennünket és mindenkit, ki nézi, hogy a népek boldogok, ha hűek a királyhoz, az alkotmányhoz és ha szeretik hazájukat. Isten! Őrizd és áldd meg legkegyelmesebb királyunkat! Áldd meg a mi nemzetünket és a magyar nemzetet! Mindenható Istenünk! Áldd meg Szent István koronája birodalmát! (Lelkes éljenzés. Zsivió kiáltás).

Erre Cseh Ervin szerémi főispán a következő horvát beszéddel vette át az emlékművet: „Kegyelmes uram! Nagy örömmel, mély hálával vesszük át a gyönyörű emlékművet, a melyet a közös országgyűlés határozatából a közös magyar királyság ezer éves dicsőséges fennállásának emlékére felállított, a melylyel 800 év óta közös testvéri viszonyban élünk, tudatában annak, hogy ez az egyesülés az, mi édes hazánk boldog jövőjét biztosítani fogja. Az egész ország, kivált Szerém vármegye, de különösen Zimony városa, a melyek ezen ünnepnél mindannyian méltóan képviselvék, ígérrik, hogy mi e történelmi emléket híven őrizzük, utódainknak épségben átadjuk, a mit én nemcsak mint Zimony város főispánja, a város tanácsa és képviselő testülete, hanem mint annak polgára a polgárság nevében is fogadok. [Zajos zsivió és éljenkiáltás.] Felhívja a polgármestert, vegye át az emlékművet és éljent kiált ő felségére.”

Erre Kossovác polgármester rövid beszéd kíséretében átvette az emlékmű kulcsát. Belgrád régi török várának hástya-falairól nagy közönség nézte a magyar ünneplést. A miniszter után csapatonkint nézték meg az ünneplők az emlékmű belsejét és beírták az emlékkönyvbe nevüket. Khuen-Héderváry horvát bán, a kit betegsége akadályozott a megjelenésben, két táviratot küldött Osztdéből, sajnálva, hogy részt nem vehetett.

A felavatási ünnep után a küldöttségek tisztelegtek Josipovich miniszternél.

IX. Mátyás király lovas-szobrának alapkövetétele Kolozsvárt.

Ezredéves ünneplésünk során [Árpád és Szent István után Mátyás király nevére dobbant meg hangosabban a magyar szív. A nemzet ezeréves életpályáján századokra maradtak el

tőlünk s mégis úgy érezzük. mintha nevők varázsa egyéniségők ragyogása, nagy tetteik dicsőségének fénye ott a jövőben előttünk ragyogna.

Mint ember ép testben ép lélek. meleg szívvel. lángelmével ; mint a vitézlő rend szülötte vitéz és bátor, mint hadvezér számító és rettenthetetlen, mint uralkodó jóságos és igazságos, mint király békében művészei, tudósai, országlárai közt szórakozik. épített s törvényeket alkot, háborúban a táborban él, harcban elől jár, sebeket kap. Mindez bevégzett egyéniségének, nemes véralkatának kisugárzása. Nagy akarat, alkotó és teremő ereje, bámulatos emlékező tehetsége, találékonysága s végrehajtó képessége, törhetetlen munkaszeretete kísérték a trónra.

Függetlenségünket visszaszerezte, visszaemelt az európai nagyhatalmak sorába. A középkorból az új korba vezetett, s bevilágította útját. A mai liberáliszmus első sugárainak, a renaissance-nak megnyitotta a haza határát. Az osztályokat a nemzet testébe egyesítette s a kiváló képességek értékét megmutatta. Rámutatott a kultura hatalmára, a tudomány és művészet, a tudás és ízlés lélekemelő erejére, mint az újkor fegyvereire.

Tüneményes pályafutása emlékére nemzeti közadakozásból, születése helyén Kolozsváron lovas-szobrot állítanak. A király 13.000 forinttal járult hozzá. Fadrusz János szobrász készíti. Mintája szerint Mátyás király a vajdahunyadi várfal ormán lóháton ül. előtte lent vezérei állanak. Alapkövét szept. 30-án országos ünnep gyanánt tették le, melyen a felség is képviseltette magát.

Kilenczedfél órakor zeneszó mellett vonúlt fel a főtérrre a honvédségnek és az 51-ik gyalogezrednek egy-egy díszszázada. Kilencz óra után egymásután vonúltak fel az állami és közigazgatási hivatalok, testületek, az ipartársulatok, iskolák zászlóik alatt. A szobor alapkövétől jobb és balra felállított tribünök is gyorsan megteltek közönséggel. Kilencz óra előtt jelezte az egyik díszszázad kürtöse a király személynőkének, báró Fejérváry Géza honvédelmi miniszternek érkezését, kire az összes fegyvernembeli tisztikar, élükön Mayer Edmund lovag altábornagy és Palkovics József honvéd tábornok várakoztak. Kilencz órakor kezdetét vette az ünnepi isteni tisztelet, melyen fényes segédlettel Biró Béla apát-plébános pontifikált.

Az istentisztelet után kezdetét vette a Mátyás-szobor alapkövének ünnepélyes elhelyezése. Báró Fejérváry Géza királyi személynők kíséretével felvonult a királlysátorba, oda vonult az ünneplő közönség. Az emelvényen voltak a képviselők: Hegedüs Sándor, Esterházy Kálmán, Sigmond Dezső, Szász Károly, Kemény Ákos, Toroczkói Miklós, Teleki Árpád gróf, Bethlen András gróf, Teleki Domokos gróf, Teleki Sándor gróf, Béli Ákos főispán, Szász Domokos ev. ref., Ferencz József unitárius püspökök, Fekete Gábor táblai elnök, a hatóságok fejei teljes díszben, ezerekre menő közönség. A Himnus után Hegedüs Sándor képviselő, mint a szoborbizottság elnöke, mondotta el általános figyelem között a következő beszédet:

Kegyelmes uram! Tisztelt közönség! Kiváló szerencsémnek tartom, hogy mint a Mátyás király szoborbizottság elnöke, e helyen nméltóságodat, legkegyelmesebb urunk, királyunk képviselőjeképen üdvözölhetem.

Mert az ezredéves ünnepségek megható, lélekemelő sorozatában bizonyára volt és lehetett elég, mely mai ünnepélyünknel nagyobbserű, fényesebb volt, de egy sincs és nem is lehet, mely a múlt hagyományának minden dicsőségét, a nemzeti lelkesedés minden erejét és a dynasticus hűséget oly annyira bensőleg egyesítse, mint ez.

Igen! A nemzeti tradíciók, a királyszeretel összeolvadó ünnepe ez! A mint Hunyady Mátyás király, kinek emlékét örökítjük meg e helyen több század küzdelmét és dicsőségét emelte a legmagasabb fokra és tette hagyományossá nevét a nép emlékében, úgy fejezte be Ferencz József ő felsége századok küzdelmét és olvasztá össze népei hűségével a magyar alkotmányos szabadságot és haladást. És ezek lelkiismeretes, odaadó támogatásában nyer kifejezést ő felségénél az igazságszeretet és nemzeti érdek, melyek emléke van fűzve igazságos Mátyás király nevéhez, kinek ezen emlékből megörökítését — úgyszólván — maga ő felsége kezdeményezte: minthogy még most is visszazeng szíveinkben az a hang, melyen Mátyást dicső elődeképpen épen e városban említette. És ha ez emlék most ölt testet, holott Mátyás királynak egy félszázadot meghaladó idővel ezelőtt volt szobor tervezve ha ez épen Kolozsvárt lesz felállítva azt Kolozsvár buzgó polgárainak hálás kegyeletén, a nemzeti lelkesedés áldozatkészségének megnagyobbodott erején kívül, főleg ő felsége nemes érületének és áldozatkészségének köszönhetjük.

Mély hálával hódolunk ezért ő felségének, mert a kegyelet ez ünnepe visszavezeti emlékezetünket a történelemből odáig, hol Corvin Mátyás alakja tündököl, kinek fényt és dicsőséget adott az a körülmény, hogy Magyarország állami erejét kifejleszté; nemzetközi állását jelentékenyenye tette a renaissance minden tudományát és művészetét hazájába áltította:

a társadalmi fejlődésnek az állami akarat érvényesítésével egészségesebb irányt adott, mi fájdalom, halálával megszakadt — és végül a népnek igazságot szolgáltatott. A kor követelményei államnak és társadalomnak, nemzetnek és kulturának más formákat, több tartalmat, e részben új irányokat adtak: de az állami és társadalmi erő biztosításának, fejlesztésének alapfeltételei és tényezői lényegükben most is ugyanazok, melyeket Mátyás király oly bámulatos bölcseséggel és szívóssággal érvényesített, a nemzeti és nemzetközi életben egyaránt. Ezért lőn hagyománytól körülvéve neve és ezért esik jól most reá visszaemlékeznünk, mert a trónig jutott fel kegyeletos emlékezete, sőt feladatának ápolása is.

Legyen örökkétartó ez emlék és főleg az az érzés, az a hagyomány, melyet kifejez; legyen áldott az a fenkölt lelkű uralkodó, ki excellenciád által képviselve, nemcsak megalapította, de meg is szentelte azt, mert ez úton is áthelyezte a nemzeti hagyományt a dynastia hagyományába és a kettőt szerencsésen egyesíté. Mindkettő boldogítására! Kérjük kegyelmeségedet, fejezze ki ezért és az ünnepünkben való részvételéért hódolatteljes köszönetünket a legmagasabb trón előtt.

Fejérváry báró honvédelmi miniszter a király nevében a következőképen válaszolt: „Ő cs. és ap. kir. felsége nevében és meghagyásából legfelsőbb megalapításnak és örömmel adok kifejezést, hogy Kolozsvár szab. kir. város kezdeményezése folytán a magyar nemzet felkarolván eszméit, Mátyás király dicső emlékének szobrot emelt, melynek alapkövét ma szülővárosában ünnepiesen teszi le.“

Most Jósika Samu báró a következő keszédet mondotta:

A kik e szobrot szemlélni fogják, sohase feledjék Mátyás király nagy uralkodó erényeit. Ő uralkodása első gondjának tartotta, hogy úr legyen a nemzet saját földjén, hogy miként nyomta el az oligarkiát, mert a demokratikus alapon való összetartás ereje e nemzetnek. Hogy a magasabb erkölcsi célok felé irányuló hajlama e nemzetnek a nyugati civilizáció felkarolásában ennek nemzeti irányban való fejlesztésében nyeri létjogosultságának alapját, jövőjének biztosítékát. Hogy miként tudta ez erős nemzeti érzésből kiinduló alapelv nyomán magának a különböző népek által lakott országban a történelmünkben páratlan jelszót igazságos Mátyás kivívni. Ez mutatja azt az irányt, melyet nemzetünknek többi honpolgárainkkal szemben mindig követni kell. Valóban méltóbb helyet a Hunyady Mátyás szobrának felállítására a nemzet kegyeletem nem találhatott, mint annak születése helyét, mely az ő nagy hagyományainak annyi balsors közepette századokon keresztül tántoríthatatlan hí követője volt. Ezért kéri a szoborbizottságot és a város közönségét, fogadják a magyar királyi kormány üdvözlét a mai szép ünnep alkalmából. A nagy Hunyady János szelleme lengjen a város minden lakója fölött, hogy soha ne feledje annak magasztos példáját.

Dr. Groisz Guszláv a szoborbizottság tagja, felolvasta az alapköbe menő okmányt, mely Ferenczi Zoltán szövegezésében,

így szól Az olvasónak üdv! Kolozsvár sz. kir. város törvényhatósági bizottsága 1882. évi július 21-én tartott közgyűlésében Nagy Lajos bizottsági tag és unitárius esperes indítványára egyértelemmel elhatározta, hogy legnagyobb szülöttjének, Mátyás királynak, a főváros főterén az egész haza részvételével emlékszobrot fog emelni. E célra 5000 frtot szavazott meg, egyszersmind egy állandó százas bizottságot küldött ki elébb gr. Esterházy Kálmán, Kolozsvár és Kolozsmegye főispánja, utóbb 1887-ben Hegedüs Sándor, Kolozsvár orsz. képviselőjének elnökle, Sigmond Dezső Kolozsvár orsz. képviselője, Albach Géza polgármester és dr. Szabó Károly egyetemi tanár alelnökle alatt. E bizottság a maga kebeléből egy végrehajtó bizottságot küldött ki. Ez ismétellen országos gyűjtést rendezvén, egyszersmind egyesítvén az egyes törvényhatóságoknál és takarékpénztáraknál őrzött, még a 40-es évek elején e célra történt gyűjtéseket s legfőképen támogatva I. Ferencz József ő Felsége legkegyelmesebb királyunk 13,000 frtnyi adományával: 1894-ben országos pályázat útján a Mátyás király két életnagyságánál nagyobb lovagszobrának megalkotására Fadrusz János szobrászszal összesen százharmincezer frtban szerződést kötván, Kolozsvár sz. kir. város közönsége elhatározta, hogy az 1896-iki millenáris évben a szobor alapkövét ünnepélyesen leteszi.

»Ezt az ünnepet a magyar törvényhozás az ezredéves országos ünnep egyikéül fogadván el, Kolozsvár sz. kir. város e nagy és örökre nevezetes évben, midőn a magyar állam I. Ferencz József, ő es. és apostoli királyi felségének dicsőséges uralkodása alatt, Losonczy báró Bánffy Dezső miniszterelnöksége idejében ezeréves főnállását ünnepelte, és a szobormű alapkövét ő Felsége, dicsőségesen uralkodó apostoli magyar király képviselője, komlós-keresztesi báró Fejérváry Géza, m. kir. honvédelmi miniszter, a magyar kormány képviselője, branyitskai báró Jósika Sámuel, ő Felsége személye körüli m. kir. miniszter, Hegedüs Sándor, a szobor-bizottság elnöke, Kolozsvár v. orsz. képviselője, Uzoni gróf Béli Ákos, Kolozsvár város és Kolozsmegye főispánja, valamint a magyar képviselőháznak, a szomszéd törvényhatóságoknak küldöttei, a város törvényhatósága, a szobor-bizottság, továbbá a meghívott egyházi, katonai és

polgári méltóságok, hatóságok és nagyszámú ünneplő közönség jelenlétében Albach Géza, polgármestersége idejében 1896. évi szeptember 30-án, a szokott szertartások között letette.

»Legyen ez a kő megingathatatlan alapja a rövid időn rajta emelkedő emlékszobornak, melynek hivatása lesz egyrésztől bizonyosságot tenni arról, hogy Kolozsvár sz. kir. városközönsége a nagy királynak, mint legnagyobb szülöttének emlékét kegyelettel őrzi, másrésztől egyik nevezetes tanujele lenni annak, hogy e haza fiai az ezredik év emlékét minő alkotások által kívánták megörökíteni. De legyen egyszersmind e szobormű egyik romolhatatlan hirdetője nemzeti multunk nagyságának, dicsőségének és mint ilyen, dobogtassa meg a haza minden hű fiának szívét s teljesítse e magasztos hivatását, míg magyar él ezen a földön. Kolozsvár, 1896. szept. hó 30-án.«

Az okmányt felolvasás után a király és kormány képviselője és a hatóság, valamint a szobor-bizottság tagjai aláírták, mire az alapkőbe helyezték. Az első kalapácsütést Fejérváry br. honvédelmi miniszter tette a király nevében, azután Jósika Samu báró ő felsége személye körüli miniszter: Mátyás király szelleme lengjen e város lakói fölött jelszóval. Majd a városi és egyházi méltóságok tették meg a szokásos ütéseket. Végül Hegedűs Sándor rövid szavakban átadta az alapkövet a városnak, mire Albach polgármester felelt, átvette az alapkövet.

Az ünnepély kiegészítő részekép folyt le a város zászlójának felszentelése, a város hölgyvilága gondolata. S a technológiai múzeum alapkővének letétele. Délután fényes lakoma a New-York-szállóban, népnünp, este theatre paré. A színházban jelen volt az egész erdélyi arisztokraczia s Kolozsvár előkelő hölgyei, Fejérváry és Jósika miniszterek. A díszelőadás Gyarmathy intendáns Király-himnusa után E. Kovács Gyula alkalmi darabját adta, melynek végén a Himnuszt az egész közönség állva énekelte. A város fényesen ki volt világítva.

A zászlószentelésnél a zászlóanyai tisztet özv. báró Bánffy Albertné teljesítette. Bíró Béla r. kath. plébános, Szász Gerő ref. esperes, Grátz Mór luth. lelkész, Péterfi Dénes unitárius lelkész, Rosiescu Tullius g. kel. esperes, Eisler Mátyás dr. rabbi szentelték fel.

HATODIK FEJEZET.

A haza, a faluk, városok, vármegyék ünneplése,
emlékoszlopokban, millenáris alkotásokban,
felavatásokban.

I. A haza ünneplése.

A hivatalos program gondoskodott, hogy mindjárt az országos ünnepélyek s a kiállítás megnyitása után, az ünneplés a vidéken folytatódjék. A gyerekvilág ünneplése, az iskolai ünnepek megtartása május 9. és 10-re, a hatósági díszgyűlések megtartásának ideje május 3-ától 15-éig volt kitűzve.

A millenáris alkotások, zászlók, emlékoszlopok, szobrok, kulturális épületek nagy része már készen volt, csak leleplezésre, felavatásra vártak. A vidék is részt kívánt az ünneplésből, a kedélyek készen voltak. A program csakis csoportosító hatással volt.

A pazar fény, ragyogó pompa, mi a fővárosban kifejtetett, nem talál ugyan folytatást, de a faj, haza és szabadságszeretet kifejezésrejuttatása mértékében felülmúlni magokat nem engedték. Mint a kik közelebb állanak a haza földéhez, melyet őseink vére s az ők verítéke öntözött, mint a pogány magyar, a fű, fa, forrás kultuszában él mint az őstermelés népe, mely a családi és nemzeti hagyományaink bálványozásából meríti lelkesedését hozta örömkönyeinek igaz gyöngyét, lelkesedésének igaz lángolását, az ősök és hősök iránt érzett hálájának, hazaszeretetének kiapadhatatlan érzelm forrását.

Árpád vére ünnepelt. A nép és nemzet. A nép, mely érezte, hogy őse ott volt a honfoglalók táborában: élén a nemességgel,

kiknek egy része még ki bírja mutatni, hogy Pusztaszeren ősei is osztozkodtak. kik sohasem vettek nemes levelet, mert ősfoglalású birtokuk volt nemes levelők. A nemzet, mely szent István alkotmánya traditioiban él, melyben a kapott föld nagysága volt a rangkülönbség, s az érlette teljesített közszolgálat miként teljesítése volt a rangfokozat. Melyben a nemzet egy közkereseti társaság, munkafelosztással, ingyenesnek nevezhető szolgálat alapján kiknél a tapasztalat bölcsessége volt, viselték a tisztségeket, ha a haza kívánta, mindnyájan fegyvert fogtak. Azon alkotmány traditioiban, mely választó királyság, választott tisztviselők kormányzása alapján a hazát ezeréven át fentartotta.

Ünnepeltek a puszták, a tatár, török, labancz dúlta községek romjai. A falvak, a nemzet méhei, az állam előőrsei, melyek nagy részét már az Árpádkorban feltaláljuk. S mert az Anjouk és Jagellók leigázták, lefegyverezték, bekövetkezett Mohács. Ünnepeltek a városok, melyek egy részének lakossága beszármazott, a törvény előtt hosszasan vendég: de a mint jött a török, arzenálokká lettek, várfalakat, a czéhek bástyákat emeltek, s a várfalakon vérök összefolyt a nemzetével.

Ünnepeltek a vármegyék. Az udvarházak, melyek soha be nem tett galambbugos kapuja a magyar vendégszeretet czímtáblája volt. Hol a nemzetet felferő költőink születtek. A kastélyok, az ősi klenodiumok, fegyverek, ősi erények letéteményesei, s melyek sírboltjában annyi csatában elesett hős, s a hazáért, szabadságért vérpadon lehullott fej pihen. Ünnepet ültek a multjokra méltán büszke vármegyék. fenmaradásunk hős dandárai, az egykori nemzeti katonaság, a vitézlő rend sásfészkői, az alkotmányos szabadság védbástyái, az ősi erények. a vitézség, szabadság és hazaszeretet. a korona iránti hűség zengő szobrai. Vész idején mindenik egy ország, áldozatkész szívvel, praktikus fővel, karddal kezében.

A haza annyiféle foglalkozása, a társadalom annyiféle eleme, dicsőítve a rendi Magyarország sikereit, az ismét visszaállított jogegyenlőségben, együtt ünnepelt.

Eddigi ünnepléseinknek is meg volt történelmi tartalma, de ott az állam vezetett. A mi következik, az országban szerte lakó nemzet érzelmeinek. gondolatainak kifejezésre juttatása.

Tanubizonysága annak, hogy az angol után a magyar nemzet öntudatában vert gyökeret az állam munkájában való osztozkodás kötelességének ösztöne, a nobile officium a közügy tudata.

A bandérium eszméje a megyékben született. Nálunk az ország története a megyék története. Ők voltak a lelkesedés, az akarat és tetterő, a szabadság védelmi erőforrásai. S mert az állammal, az állami önkormányzással össze voltak forrva, a központ kormányzott, a megye végrehajtott, hazánk, szabadságunk ezer éven át fennmaradt; fentartották az ősök tradícióit, mi nélkül az erkölcsi tartalom kipusztul, s a nélkül pedig nincs szabadság.

A keverék, de összeolvadt magyar nemzet ünneplése volt ez, az ő ősi fészkeiben. A multak megünneplése. A frank intézmények, az angol alkotmány magyarosított kiadásából fakadt magyar alkotmány ünneplése, mely Anglia után Magyarországot tette az önkormányzat klasszikus földévé. S ebben van hazaszeretetünk, áldozatkészségünk forrása, az országos ünnepségek nemzeti és erkölcsi tartalma ebben van a jövő ezerév biztosítéka.

II. A községek ünneplése, faültetések, templomozás, iskolai- és népünnepek, szobor-felavatásokban.

Május 9-ike szombatra, 10 ike vasárnapra esett. Az iskolai ünnepek szombatra, az istentisztelet vasárnapra volt kitűzve. Az ország tizenkétezer nagy- és kisközsége egyszerre ünnepi ruhát öltött, ünnepi hangulatnak adta át magát. Imádkoztak, ünnepeltek.

Azok ünnepeltek, kiknek még hitők, hogy kié a föld, azé az ország. Kik tudják és tartják a tíz parancsolatot s kiknek templomuk a világ közepe. Azzal a kedélylyel, mely Rákóczit, Kossuthot haza várta zöld füre, aratásra s ha nem jött új borra, s hegyormáról éveken át hallotta a közelgő ágyúszót. Kiknek Petőfi Szibériában, Rudolf trónörökös valahol életben van. Kik ha valakit szeretnek, lelkükből szeretik. Azok a boldogok, a kik hisznek a jövő életben, a második ezerévben, kik az anyaföld emlőitől még nem szakadtak el, e haza földje igazán hazájuk.

Természetes, tiszta kedélyök megnyilatkozott. Szilveszter estjén a templom elé gyűltek, a mint a tavasz nyílt, emlékfákat ültettek, magukban iskolai és népünnepeket tartottak, millenáris oszlopokat, Kossuth-szobrokat emeltek; imádkoztak, beszédeket tartottak s papjaik, tanítói társaságában énekelték s átéreztek Kölesey ihletett Himnuszát, Vörösmarthy erőteljes Szózatát.

*

Az *emlékfa-ültetés* képezte a tavaszi ünnepélyt. Alig tudni, hogy a városok, a falvak, iskolák vagy egyesek kezdték: ország-szerte folyt, ünneppé emelték. A hét vezér emlékére hét fát, mindeniket valamelyiknek nevére, vagy a millenium emlékére ezer fát ültetni volt a vezérgondolat. De ültettek ezrével, száz-ezrével, egész holdakat, gyümölcsösöket, egész erdőket. Hogy néhányat említsünk Debreczen a Hortobágyon a Bivalyhalomtól oly amerikai diófával ültette be, melyet József főherczeg küldött erre a célra. A nógrádmegyei *Csesztvén* Madách Pál ezer drb gyümölcsfát, ezer darab különféle fát, kilenczvenezer darab fenyőt és 110.000 darab akáczfát, *Bakony-Szent-Márton* községben 1000 diófát, *Pozsony-Bogdányban* Kovács Miklós plébános milleniumi kertet létesített. Gencsy Béla nagybirtokos a millenium emlékére *nyír-balkányi* és *mogyorósi* birtokán 160 ezer darab fát ünnepséggel, *Hertelendifalván*, Torontálmegyében, a községi előljáróság ezer darab szederfát ültetett. Különösen az iskolák buzgólkodtak. A honvédségi állomások szintén ültették a milleniumi fákat. *Zimonyban* Rakkovics Gábor alezredes zászlóaljparancsnok hét hársfát a kaszárnya udvarán egész katonai pompával. Sok helyt az országútakat ültették be.

*

Az *iskolai ünnepélyek* következtek, melyeket a miniszter május 9 ére csoportosított. A néptanítók, lelkészek érezték, hogy egy nagy nemzet ezeréves tradiczióit, a hazaszeretetet, magát a hazát kell átadni a második ezerév első nemzedékének. A község velük ünnepelt. Rendesen templomozás volt az ünneplés központja, hová ünnepi díszben, nagyrészt nemzeti színekkel, zászlókkal vonultak. A lelkészek felavatták a fogékony szíveket a hazának, hálára hitták fel a honfoglaló hősök s azok emléke

íránt, kik a hazát annyi küzdelem árán megtartották. Hálára kötelezték a gondviselés íránt, mely az ideszakadt nemzetet különös kegyelmében részesítette. Azután kezdetét vette a gyermekek éneke, hazafias vers-szavalata; gyermekjátékkal végződött, mire megvendégeiték őket.

Az *alsóti* r. k. iskolák milleniumi ünnepüket József főherceg és leányai, Mária Dorottya, Erzsébet, Klotild jelenlétében tartották. Kiséretükben voltak Szirmay Sarolta grófnő, Holdházy Mária, Vécsey Sándor báró főudvarmester és Unterauer József titkár. A fiúk kalapján nemzeti színű szalag volt. mellükön kokárda.

Pusztá-Vacson, Kóburg Fülöp herceg uradalmán, 832 nemzeti kokárdás és a hercegi színekkel ékes gyermek először a templomban misén és szentbeszédén ünnepelt; aztán a Rákóczi-indulóval az urasági kastély elé mentek s ott Kóburg herceg előtt elénekelték a Hymnust és a Szózatot, innen ez erdőbe vonultak, hol a herceg adott számukra ünnepi ebédet. A hevesvármegyei *Zsadány* községben, gróf Almássy Tasziló és neje szül. Fiáth Anna bárónő a millenium emlékére kisdudóvodát és leányiskolát létesített 20,000 frt költségben. A kis falu ünnepi színt öltött, a kegyuri templomban Katinszky Gyula egri kanonok ünnepi szertartást végzett s felszentelték az épületet.

A *nemzetiségi iskolák* szintoly lelkesedéssel ünnepeltek. Különösen ott, hol az értelmiség meg bírja érteni, hogy a hány nyelv, annyi ember s hogy a magyar se lesz német, ha németül is beszél, s hogy az állam nyelvének nem értése, hátrányára van minden állampolgárnak.

Lippán, Hamza Voik lippai gör. kat. esperes, Opreán Terentiu lelkész és a román iskola tanítókara az intézet 300 tanítványával a gör. kat. templom előtti térre vonultak teljes ünnepelőben. Tudocseszku román tanító hazafias beszédet intézett az iskolás gyermekekhez, melyet így végzett: •Éljen a magyar haza!• A beszéd után ültetett három millenáris fát, melyek Ferencz Iózsef, Mátyás király és Hunyadi nevet kaptak. — *Baj-tény* csanádmegyei község román ajku lakossága hazafias lelkesedéssel ünnepelt. Május 8-án a község ki volt világítva. Május 9-én a gör. kat. templomban hálaadó isteni tisztelet volt, 500

növendék fõlszalagozva ünnepi zászlók alatt vonult a templomba, hol Major György gör. kat. plébános fényes misét czelebrált. Mise után az iskolás gyermekek Fényes kir. közjegyzõ, Major plébános, Roskó iskolaszéki elnök és a tanítók vezetése alatt és zeneszó kíséretében vonultak ki az erdõbe majálisra. Gallovich István tanító alkalmi értekezésben méltatta az ünnep jelentõségét, az óvó kisdedei verseltek és énekeltek, meglepõ volt a román ajkú kisdedek szép magyaros kiejtése, mely Gyõrfy Mariska óvónõt dicséri. — A *nagyvárad*i román tanítóképzõ ünnepére Beõthy fõispán, Sal polgármester, Goldis vikárius, nagy, elõkelõ nép jelent meg. Laurán Ágost igazgató lelkes magyar megnyitót mondott s a többi közt ezt mondta »Áldjuk Istent, hogy drága hazánkat a világ örömtapsa közt méltán ünnepelhetjük. Az ezerév legszembeeszkõbb bizonyítéka annak, hogy a gondviselés e dicsõ hazát kifürkészhetetlen terveinek eszközéül szemelte ki. Lehetséges volna-e, hogy valaki, akár egy is e haza gyermekei közül a gondviselés terveinek meghiusításán fáradoznék. Hiszen a honárulók és a haza ellen fellázadók mindenkor minden nemzetnél a közmegvetés tárgyai voltak. Ki hazáját nem szereti, nem lehet jó keresztény. Óhajtja, mikép az Isten az összes honpolgárok békés egyetértését, kölcsönös szeretetét, becsülését és bizalmát szilárdítsa. Egyengessük az útát ama magasztos czél felé, mely hazánknak az európai mûvelt államok között jövõre is ki van jelölve.« A nagy hévvel elmondott megnyitó után a román ifjuság elénekelte a Szózatot és Himnuszt.

Nagy-Tapolcsányban. e nyitramegyei városban a gyermekek nagyrészt magyar díszbe voltak öltözve. A tótnyelvû gyermekek magyarul szavaltak s fölemelt karral megfogadták, hogy védelmezni fogják a magyar hazát. Jahornik Károly igazgató mondott szép beszédet.

Fakó-Vezekény barsmegyei tótajkú községben magyar ünnepet ültek. Közremûködtek Liptói András lelkész, Freeska István tanító, Traeger Samu jegyzõ. A templomban magyar istentisztelet volt, s ezentul minden hónap elsõ vasárnapján mindig magyarul hirdetik az Isten igéjét.

Német- és Szerb-Csanádon. Torontálmegyében május 9-én

minden bolt zárva maradt : 710 iskolás gyermek 20 zászló alatt és két zenekar kíséretével vonúlt a templomba, a fiúk nemzeti színű kokárdával, a leányok fehérben, nemzeti szalagokkal, fehér koszorúval, a német gyermekek magyarul énekeltek a mise alatt. A gyermekek olyan szépen szavaltak magyarul, hogy a közönség elhatározta, hogy a német iskolában tanításnyelvül a magyart hozza be. Este az egész község ki volt világítva ; két zenekar a tűzoltósággal fáklyás és lampionos körmenetet tartott, a község háza előtt eljátszotta a Himnusz. Délután gyermekmajális volt német és szerb gyermekekkel, kiket megvendégeltek.

Alsó Domboru, Muraköz eme horvát ajkú nagyközségében este kivilágítás és térzene. reggel az istentisztelet után a község piacán levő kertben az iskola növendékei magyar nyelven szavaltak és énekeltek. Szlámek József tanító Magyarország őrténétét vázolta. Jól esett hallani, midőn egy-egy kis horvát fiú beszéde végével kiáltotta éljen a haza ! éljen a király ! A délutáni istentisztelet után beszentelték a milléniumi fákat, azután kivonultak a község mellett levő kiserdőbe.

A legnagyobb ünnepély különben annak a 100 állami iskolának felavatása s megnyitásánál folyt, melyeket a törvényhozás az ezredév emlékére szavazott meg, épített és berendezett.

*

A milléniumi templomozás. a népünnepek május 10-én kezdődtek. Meglátszott, hogy a királyi palotától le a kunyhóig mindenki át volt hatva az ezredév ünneplésének jelentőségétől. A templomban lendületes beszédek emelték a hangulatot. Díszyűléseket tartottak, termékenyítő gondolatok között. Népünnepeket rendeztek. Vegyes nyelvű községek a testvériségre poharat ürítettek. Felemlítünk néhány gondolatot.

Kőhidgyarmat Esztergommegyében a község főbb utcáinak Árpád, Szent István, Szent Imre, Hunyadi János új neveket adtak. *Girincs* község, mely a muhi-pusztá szomszédságában, a Sajó partján áll, Hankó plébános a Rákóczi-domb mellett, a hol II. Rákóczi Ferencz sátora állott az ónodi gyűlésen, mondott ünnepi beszédet. *Felső-Meczenzéf*, Abaujban, a millenium emlékére 30,000 frtos alapítványt tett, hogy kamataiból a földadót fizessék. *Sajó-Szentandrás*on, Szolnok-Dobokában, Fejérváry

Károly, a ref. egyház gondnoka 7716 forintba kerülő templomot építtet a millenium emlékére. — Gattajai Gorove János föld-birtokos a magyar állam ezredéves fennállása alkalmából egyetemi hallgatók ösztöndíjával 20.000 koronás alapítványt tett.

A *lukii* völgy falucskáinak tót népe felkerekedett, lóra a fiatalság, kocsira az asszony nép, Pajtás János Ujvároska község bírása előllovaglása mellett, zenészóval felvonult az ország határán fekvő Liza községbe, ott ültek ünnepet, melynek zaja Morvaországba hallatszott. Estve a hegyeken hatalmas máglyákat gyújtottak, hogy lássa Morvaország, hogyan ünnepelnek a magyar tótok.

Petrovoszellő torontálmegyei tiszta román lakta község képviselő testülete egyhangulag elhatározta, hogy ezer koronát bocsát az Akadémia rendelkezésére, oly tankönyvek megírására, melyekből a nem magyar ajkú nemzetiségek legkönnyebben megtanulhatják a magyar nyelvet. — *Bálintzon*, Krassó-Szörénymegyében az ünnepségeket a román dalos kör rendezte. 9-én este a gör. kat. és gör. kel. templomok harangjainak zúgása és a mozsarak durrogására a község valamennyi ablaka kigyúladt, a lakosság folytonosan éljenezve és hazafias dalokat énekelve jártabé az utcákat; 10-én hajnalban mozsárlövések ébresztették a nemzeti színű zászlókkal és tölgyfagalyakkal díszített községet, a két román templomon is nemzeti zászló lengett; a román papok hazafias szellemű beszédekkel intéztek a néphez, kiemelve az ünnep jelentőségét és hazaszeretetre, testvéries egyetértésre buzdítva; a lelkesedés határtalan volt, mikor nemzeti zászló alatt sorakozva a román daloskör a Himnuszt magyar szöveggel rázendítette; a Himnusz éneklésével éljen és szetreszka-kiáltások mellett a közönség díszlakomára vonult, melyen Hirschl főszolgabíró és Roza Ádám gör. kel. lelkész fenkölt beszédet mondottak, éltetve a legelső magyar embert, a hazára üritették poharukat. Az ünnepet hangversenynyel egybekötött tánczest fejezte be.

Gáta, mosonmegyei községben, Ausztria határán igaz lelkesedéssel ünnepelték meg a milleniumot, noha lakossága nem magyar ajkú. Május 10-én volt a templomi ünnep, e napon volt az első magyar mise és prédikáció a templomban. Az énekkar

magyar templomi énekeket énekelt. Innen a Szent-Anna-kápolnához vonult a menet a díszbandériummal. Ott Lévay Pál, a község lekipásztora lelkes beszédet mondott. Majd a község jegyzője horvát nyelven buzdította hazafiságra a népet. Azután ebéd volt, este pedig fáklyásmenet, a mely megállapodott Laminer Mária bárónőnél s beszéddel üdvözölte. — *Német Pereg* cseh telepítményes község, Mihon József lelkész ajánlatára elhatározta, hogy iskoláiban német helyett magyar legyen a tanítás nyelve. — *Szapáriliget*. Aradmegye községe 1470 lakosából alig 700 tiszta magyar, a többi német és tót. Mintegy másfélszáz, majdnem kizárólag tót és német lakója magyarosította meg nevét. — *Uj-Huta* község lakosságából Pagonyi Bernát róm. kath. lelkész indítványára 52 család megmagyarosította nevét.

A milleniumi oszlopok, szobrokról sem szabad megfeledkeznünk. Több község ünneplését ilyenek felavatásával hozta kapcsolatba, mint a melyeket a közadakozás hozott létre. Örömmüket, lelkesedésüket maradandó emlékműben kívánták kifejezni.

Alsó-Zlatinán, a Ferencz-bányában emléktáblát állítottak. Az ünneplő közönség a bányába vonult, a hol Schubert Géza plébános a fölállított oltár előtt isteni tiszteletet tartott. Doros János gör. kat. lelkész alkalmi imát mondott s végül a bányász zenekar indulókat játszott. — *Bihar-Diószeg* Kossuthnak életnagyságú ércbe öntött mellszobrot, — *Fehér-Gyarmat* Szatmármegyében, Kossuth-szobrot, — *Gyönk* Tolnamegyében, Kossuth-szobrot, — *Ipoly-Nyék* Nógrádmegyében, milleniumi márványoszlopot, — *Kölesd* Tolnamegyében, Kossuth-szobrot, — *Lepse* Baranyamegyében, Kossuth-emlékoszlopot, Kossuth domborművü arczképével, — *Magyar-Gyarmat* Szathmármegyében, Kossuth-szobrot, — *Nagy-Czenk*, a községben pihenő Széchenyi Istvánnak, Sopronmegye segítségével 14,000 ft-tal álló szobrot, — *Nagy-Káta* Pestmegyében, honvédszobrot, — *Ó Pivnicza* Bácsmegyében, Kossuth-szobrot, — *Sámson* Békésmegyében, Kossuth-oszlopot állított.

III. A városok, a mező- és r. tanácsú városok ünneplése, díszgyűlésekben, millenáris alkotásokban.

Kezdetét vette a hatóságok, városok, megyék ünneplésének hosszú sora. Templomozásban és díszgyűléseken. Az összetartozandóság mély érzésével, egymás ünneplésében való részvétellel.

Az első ezerév felelősségét a megyék hordozták, a második ezerév felelősségéből a városoknak is kijut. Hogy mily arányban indulnak részesülni, közöljük összes nagyobb városaink sorrendjét, a póstai forgalom bevételét, a forgalmat véve alapúl, a millenáris évről. Budapest 1 millió 926 ezer forint, Fiume 302 ezer, Szeged 230 ezer, Zágráb 199 ezer, Arad 196 ezer, Temesvár 196 ezer, Pozsony 184 ezer, Nagyvárad 158 ezer, Kolozsvár 150 ezer, Debreczen 130 ezer, Kassa 128 ezer, Pécs 117 ezer, Győr 115 ezer, Sopron 109 ezer, Brassó 107 ezer, Nagy-Szeben 101 ezer, Újvidék 90 ezer, Eszék 88 ezer, Versecz 82 ezer, Nagy-Kanizsa, Szombathely és Szabadka 76 ezer, Nagy-Beeskerek és Székesfehérvár 72 ezer, Zimony 60 ezer, Szatmár 57 ezer, Maros-Vásárhely és Losoncz 53 ezer, Keckskemét, Mármaros-Sziget és Miskolcz 52 ezer, Pancsova, Eger és Zombor 50 ezer, Szolnok 48 ezer, Kaposvár, Nyíregyháza és Baja 46 ezer, Komárom 45 ezer, Ungvár, Eperjes, Lugos és Nyitra 44 ezer, Esztergom 41 ezer, Varasd 39 ezer, Sátoralja-Ujhely és Nagy-Kikinda 33 ezer, Békés-Csaba 36 ezer, Veszprém 35 ezer, Pápa 34 ezer forinttal.

A megyék kebelében élő mező- és rendezett tanácsú városokon kezdve, egy elem ünnepelt, mely még az őstermeléstől s a kisnemességtől nem vált meg, a civis romanus önértetét apáitól örökölte. Miként a királyi városok és megyék, megtartották díszgyűléseiket. Az ünneplés napján lobogódísz t öltöttek, világítottak, egyletei ünnepélyeket tartottak. Szobrokat, millenáris alkotásokat avattak fel, a Himnuszszal, a Szózáttal, Rákóczival, felköszöntökökkel.

Baja, Hódmező-Vásárhely, Keckskemét, Nagyvárad, Selmecz és Bélabánya. Újvidék banderiumaikkal emelték a június 8-iki nemzeti ünnep fényét. Érezve, hogy ők is hozzájárultak az ezerév sikereihez. Gyulafejérvár Király Pállal, Miskolcz Szendrey János-sal, Keszthely Bóncz Józseffel milleniumi emlékül megíratta tör-

ténetét; Beczterczebánya pályázatot hirdetett. Hogy mik voltak a városok további gondolatai, néhány mutatványt hozunk:

Abrudbánya utczáit nevezetes magyarokról nevezte el. Délután népünnep volt, ökörsütéssel.

Bártfa középkori gótikus templomát restauráltatja. Bártfa-fürdőn annak emlékére, hogy Erzsébet királyné az azelőtti év júniusában 23 napig használta a fürdőt, ünnepélyek között márvány emléktáblát illesztettek a fürdőn levő Deák-szálló falába, azon az oldalon, a melyen a királyné lakása volt. Az eddig Lobo-gónak nevezett forrást a királyné engedelmével Erzsébet forrás felíratot viselő táblával látták el. — *Békés-Gyula* nagy szülöttjének, a magyar opera megteremtőjének, Erkel Ferencznek szobrot állított Leleplezése ünnepélyét a megyék ünneplése során adjuk. — *Beszterczebánya* díszközgyűlése elhatározta, hogy IV. Béla királynak, ki Beszterczebányát szab. kir. városi rangra emelte volt, szobrot állít és megírattja a város monografiáját. — *Brassó* színhelye lett a Czenk-ormi országos emléknek, felavatásában ünnepelt.

Czegléd gymnasiumot állít, alapjára Dobos János 100 ezer forintot hagyományozott.

Deézs a város főterén milleniumi emlékoszlopot állított. A közgyűlésen Vásárhelyi Boldizsár ev. ref. lelkész mondott ünnepi szónoklatot, a felavatást a római katolikus, evangélikus, református, görög katolikus, görög keleti lelkészek végezték. Az emlékoszlop 20 méter magas obelisz, homokkőből finoman csiszolva, gránitalapzattal, tetején kovácsolt rézből hatalmas turul-madár. — *Diósgyőr* az ünnep előestvéjén a Mária királyné által lakott történelmi nevezetességű várnak négy falból álló romját kivilágította. 50 tagból álló lovasbanderium vezetése alatt kivonult a várromhoz; itt Isten szabad ege alatt díszgyűlést tartottak, az ünnepi beszédet Kiss László r. kath. lelkész mondotta; hazafias beszédeket mondtak a népnek Dezsényi dr. és Dremes Károly. Az ünnepet lakoma zárta be.

Eger a török világból fennmaradt egyik nevezetességét, a minaretet restauráltatta. Ezer forintot a kormány adott, három ezer a város polgárainak adakozása. A bádogtető helyett, felépítették újra az eredeti sugár kősisakot s az egészet helyreigazították és megerősítették.

Félegyháza főgymnasiumának új épületet emeltetett. A felavatás díszgyűléssel kezdődött, melyen jelen voltak: Beniczky Ferencz főispán, Beniczky Lajos alispán, Ióth József tanfelügyelő, Hóman Ottó dr. tankerületi főigazgató, Holló Lajos, a város képviselője. Zambó polgármester üdvözölte a megjelenteket, indítványára a közgyűlés 1000 koronát szavazott meg a Petőfi-egyesületnek, a mely szegény főgymnasiumi tanulókat segít. Kalmár Józsefné 10.000 koronás alapítványt tett a fölavatás emlékére. Délben lakoma volt, este táncmulatság.

Hajdu-Böszörmény Bocskai Istvánnak, a szabadsághősnek, később erdélyi fejedelemnek, ki szabadságharczoaiból a hajduvárosokat alapította, oszlopot emel. — *Hajdu-Dorog* felvetette az eszmét, hogy a mintegy 800.000 keleti vallású magyarság részére görög-katholikus püspökséget állítson a kormány. A kormányhoz, képviselőházhoz küldöttséget menesztett, papja Ujhelyi Antal, az egyetemi templomban, a fővárosban magyar misét tartott. — *Hajdu-Hadház* szülöttjének, Földi János természettudósnak márvány emléket állított.

Jászberény, a Lehel kürt letéteményese, Apponyi Albert grófot, orsz. képviselőjét nyerte meg dísz-szónokul. Beszédét azzal vezette be: „Hogy a történelmi kiállításon egy régi térkép-kötetre lett figyelmes, melyet valami Passau városi német tudós készített a XVI. század vége felé. A térkép alján ez a magyarázó jegyzet áll: »Ebben az országban 600 éven át a magyarok uralkodtak, most a törökök lakoznak benne; s filozófiai nyugalommal hozzáteszi: »Ime így nemesak egyes embereknek, de nemzetek számára is meg van az enyészetnek és halálnak kijelölt órája.« Sajátságos hatással van az emberre most, a milléniumi ünnepségek közben, hogy a magyarok megszűntek létezni, a midőn Németországnak hatalmas császára a magyar királyhoz azt az üdvözlét küldi, hogy szerencsét kíván neki a diadós magyar nemzet ezeréves fennállásához, gyarapodásához, s az európai népesaládban elfoglalt méltósággal teljes helyzetéhez. S nagy beszédét azzal végezte

Midőn Budapesten a lelkes nép azzal a fölkiáltással fogadta a királyt. Éljen a király! ő felsége azt felelte: Éljen a nép! Ezen a fölkiáltáson elgondolkozott ma a templomban, látva ott a

népet és lelkesedését, hazafias buzgóságát, elgondolta, mily nagy kincset bir a nemzet a maga népében, s mennyire igaza van a királynak, hogy Éljen a nép!

Kalocsán Császká György kalocsai érsek a millenium emlékére 150,000 koronás alapítványt tett, ezenkívül 170,000 koronát adományozott jótékonycélokra. Kalocsa városának a szegényügy rendezésére 50,000 koronás; egy Kalocsán építendő tanítók házára 50,000 koronás; az egyházmegye területén működött és nyugdíjban levő tanítók, ezek özvegyei és árvái javára szintén 50,000 koronás alapítványt tett. Ezenfelül a millenium emlékére Zomborban 60,000 korona költséggel kisdédóvónő képezdét, Ujvidéken pedig szintén 60,000 korona költséggel új templomot épített. Továbbá Szabadkán az iskolanénék vezetésére bízott leányintézeti házat saját költségén 50,000 korona költségen kibővített. — *Karczag* megfestette Kossuth Lajos képét. A leleplezési ünnepélyen részt vettek Papp Elek, Tóth Ernő, Tóth János és Geneszy Albert képviselők. — *Kecskemét* bandériumot küldött jun. 18-án. Állandó színházat építtetett, mit nagynevű szülötte Katona József Bánk bánjával nyitott meg, okt. 11-én, a nemzeti színház tagjai közreműködésével. — Kossuthnak a város díszítésére emelendő szobrára gyűjtés foly. — *Kékkő*, Nógrádmegyében, a főtéren öt méter magas millenáris emlékoszlopot állított s utcáit történeli, Balassa, Károlyi, Hunyady stb. nevekre változtatta. — *Késmárk* műszövő ipariskolát építtetett 50,000 forint költséggel, melyhez a kormány 10,000 forinttal járult. E palotaszerűen épült iskolának ünnepi felavatása Dániel miniszter részvételével folyt le.

Losonc Kármán József költőnek obeliszkot emelt. — *Lugos* gymnasiumot építtetett, s avatott fel.

Máramaros-Sziget emléktáblával jelölte meg Prielle Kornélia színművésznőnek születési házát. Váradi Gábor emlékbeszéde mellett. — *Miskolcz* Kossuthnak álló szobrot állít. A mintázással Róna Józsefet bízták meg, a ki már el is készítette életnagyságnál nagyobb szoborban, abban a helyzetben, a mint azt a beszédét mondja, a melyben kétszázezer ujonczt kér az országgyűléstől. — Az iparkamara palotát építtetett magának, nagy pompával avatták fel. — *Mohács* a gyászos mohácsi csa-

tában elesettek emlékére új kápolnát állít: Kardos Kálmán főispán védelme, SepácZ József városi főbíró elnöksége mellett, a megye és város férfiaiából bizottság alakult, országos gyűjtést rendez. — *Munkács* színhelye volt a hét Árpád-szobor egyikének, a leleplezés ünnepélyében ünnepelt. Egy a városban állandó Árpád-szoborra gyűjtés indult.

Nagy-Kanizsa díszközgyűlésén Vécsey polgármester, Lengyel főjegyző mondtak beszédet. Halis István fölolvasta a város monografiáját. Leleplezték a király arczképét. S a díszközgyűlés a következő kátározatokat hozta: A főgymnasiumot kibővíti. A polgári leányiskolát fölépíti. Árvaházat alapít. Sétateret létesít. Városi múzeumot és könyvtárt alkot. — *Nagy-Károlyban* Kölcsey Ferencznek, a Himnusz költőjének szobrot emeltek. A költség javarészét Károlyi István gróf adta e szoborhoz, Kallós Ede szobrász mintázta. Űlő alakban kezében könyvvel s mélyen elgondolkozva örököltette meg a nagy író, Párisban öntötték meg. Nagy-Károlyban a Károlyi grófi kastély előtt levő téren állították fel. — *Nagy-Kikindán* a római katolikus hitközség az ezredév emlékére pompás iskolát épített 60,000 forint költséggel. Az iskolát nagy ünnepséggel Dessewffy Sándor csanádi püspök avatta fel. Kásztory földbirtokos az iskola részére 2000 frtos alapítványt tett a magyar nyelvet legjobban elsajátított szerb és német tanulók jutalmazására. *Nagy-Kőrös* a mellette emelkedő tetétleni halmon, hol a monda szerint Árpád sátra állott s honnan az alpári csatát intézte, emléket emelt. Az obeliszk 8 méter magas, díszítésűl ősi magyar hadi jelvények vannak, puzdra, nyíl és sisak. Rajta van továbbá az ország czimere és minden oldalán egy-egy vers Vörösmarty költeményéből. Leleplezésnél Póka Kálmán polgármester mondtott beszédet, mit Telkes Béla a város díjára pályázott óda nyertese »Ezerév« című ódájának elszavalása követett. Díszgyűlésén Faragó Ambrus földbirtokos a városi tisztviselők nyugdíjalapja megvetésére 10,000 koronás alapítványt tett.

Pápa az íhászi pusztán honvédszobrot emelt. Vastag György és Fellner I. műve. A felavatásnál dr. Hatala Péter mondtott beszédet, ki résztvett a csatában.

Ráczkeve. a Csepel szigetén, Árpádnak emléket állított. Az

oszlop felírata, melyet Thaly Kálmán készített, így hangzik: »Ez emlékoszlop itt, a honfoglalás történetében sokszor emlegetett Nagy szigeten, a hazaszerző, nagy és dicső Árpád vezérnek kedves családi pihenő tanyáján, hol a harczok zajának szünetei közt és a kiküzdött győzedelmek után diadalkoszorúzta fejét szereteteinek ölen édes nyugalomra lehajtá, az ő örömeinek, boldogságának földjén és méltó fiának Zsolt vezérnek születése helyén, hol egykor a honszerzette hős daliák és deli ifjak vidám sorokat, harczjátékokat tartanak vele. — a honfoglalás emlékére, az ősök iránti kegyeletből Árpád vérének, dicsőségesen uralkodó I. Ferencz József ap. királynak nagylelkű ajándékából e szent célra örök időkre által adott telken állították Ráczeke község közönsége s a Csepel-sziget lakói 1896. évben. Állj emlékkő, időtlen időkig, Állj, míg az ezeréves imádott haza áll!« — *Rimaszombat* nagy fiának, Tompa Mihálynak, a virágregék költőjének álló szobrot állított. Holló Barnabás mintázta. — *Rozsnyó* szülöttének, Szabó Istvánnak, Homer fordítójának, bronz-mellszobrot állított a főgymnasium udvarán. — Stokky István vitéz papjának, kit a muszkák 1849. jul. 6-án levágtak, szintén szobrot emel.

Segesvárt egy 100 ezer forintba kerülő állami iskolát avattak fel, Somogyi István alispán vezetése alatt. — *Székely-Udvarhely* a milleniumot emlékszoborral örökíti meg. Az alapzatra két nyugvó, de figyelő állásban levő oroszánalakot helyeznek. — *Szentes* emlékoszloppal jeleli meg a Boldi-révet, hol a hagyomány szerint a honfoglaló csapatok Mén-Maróth ellen menve, átkeltek. Farkas Eugénia az ezredév emlékére értékes selyemzászlót ajándékozott a városnak, melyet ünnepélyesen szenteltek fel. — *Szombathegyen* Berzsenyi Dániel ódaköltőnknek szobrot emeltek. Felavatása ünnepét a megyéknél hozzuk.

Tisza-Füred Tass és Szaboles honfoglaló vezérek emlékére emlékoszlopot emelt, mit Gerendai Béla készített. Díszgyűlésére Zsilinszky Mihály államtitkár vezetése alatt a fővárosból többen érkeztek, velök Kállay Zoltán hevesmegyei főispán. Felavatták egyszersmind az új városházát. Tariszky Endre plébános az általa kezdeményezett könyvtárt és múzeumot rendeltetésének átadta, mit a városházán helyeztek el. Az oszlop talapzatába Milesz Béla honvédsír-földet hozott. A felavatásnál Pósa Lajos és Zalár Jó

zsef alispán alkalmi költeményeiket szavalták el. Onnan a temetőbe vonultak, hol Kiss Pál régi honvédtábornok síremlékét leplezték le. — *Torda*, hol Erdély annyi országgyűlést tartott, s hol az erdélyi fejedelemség proclamálta a vallásszabadságot, millenáris ünnepsére megfestette az 1568-iki országgyűlés ezt a jelenetét Krisch Aladárral. A képen Zápolya fia trónszéken ül. Félkörben az ország nagyjai. Előttök pusztatéren egy papi ember, ihletett arczezal, melyre felülről fénysugár esik, balkezét ég felé, jobbját mellére tartja, kifejezni akarva hitbeli meggyőződését.

Zenta megfestette Jenő savojai herczeg 1697-iki zentai győzelmét a törökön. Boromissza polgármester indítványára elhatározta, hogy megünnepli a csata kétszázados évfordulóját; a csata emlékére a győztes vezérnek lovas-szobrot emel; 138,000 forinttal Róna Józseffel a szerződést meg is kötötték.

Visk szülötte, az 1852 ben elhunyt Lassu István statisztikus s akadémiai tag emlékének, a szülőháza szomszédjába épült iskola falába márvány emléktáblát helyezett.

IV. A szabad királyi városok ünneplése.

Ünnepeltek a jövő erődítményei, az ipar, forgalom, a kulturális intézmények, a sajtó és hírlapirodalom, a társadalmi nemzeti élet központjai. A hatóság mellett, a tanodák ifjúsága, az iparos ifjúság egyletei, az irodalmi társaságok, a színházak, a nőegyletek, abban a szellemben, mint a temesvári zászló felirata kifejezett: nők kezéből, férfiak kezébe. Az az elem, mely érzi az összejöött tömeg lelkesítő erejét, mely már is öntudatára jött, hogy az állami önkormányzat csak úgy felelhet meg feladatai sokaságának, ha a társadalmi önkormányzat segítkezik.

A patriciússok lelkesültsége ünnepelt. Érezve, hogy a mult-dicsőségéhez, szabadságához ők is hozzájárultak, s a jövőben szintén nemzeti missiók várnak reájok. A féle magyar királyi városok, a haza földébe eresztve le gyökereiket, a haza nagy földbirtokosai, Debreczen 89, Szeged 71 ezer hold, tehát mértföldek földes urai.

Ünnepeltek otthon, emelték a jun. 8-iki nagy nemzeti ünneps fényét. Monografiákat irattak.

Banderiumot küldött: Arad, Debreczen, Győr, Kassa, Kolozsvár, Komárom, Maros-Vásárhely, Páncsova, Pécs, Pozsony, Szabadka, Szathmár-Németi, Szeged, Székesfejérvár, Sopron, Temesvár, Ujvidék, Zombor és Versecz. Történetét a milleniumra megíratta: Arad dr. Márki Sándor, Győr Szávai Gyula, Kolozsvár Jakab Elek, Ujvidék Érdujhelyi Menyhért, Versecz Milleker Bódog által. Egyéb milleniumi gondolataikból a következő szemelvényt adjuk.

Arad márvány emléktáblákat állított és leplezett le. Egyet a házra, a melyben Kossuth Lajos az 1849. jul. 17-iki éjszakáját töltötte menekülése közben. A másikat a Kossuth-utczai elemi iskola épületére, melynek fölírata Ezen utcán vonult be a városunkat megmentő hátor honvéd csapat 1849. február hó 8-án. A millénium alkalmából a hősök emlékének 1896. Arad polgársága. A harmadikat a színház oldalára, a melynek fölírata a következő: Ezeréves hazánk dicsőségére Asztalos Sándor és Boczkó Dániel vezérlete alatt 1849. február 8-án e téren megvívott győzelmes harcz emlékére. 1849. Arad polgársága.

Debreczen három napon át ünnepelt. Az iskolák ünnepe napján 70 tanító vezetése alatt 5200 tanuló a nagy erdőbe vonult, a tanács megvendégelte őket. Az ünnepségek utolsó napján díszes felvonulások voltak. Elül a város ötös fogatán Simonffy Imre polgármester ment, utána bandéristák és 38 egyesület lobogójukkal s beláthatatlan néptömeg. Valamennyi zenekar Rákóczy-indulója mellett kísérte őket a nagyerdőbe, a hol a daloskörök zenekisérettel a Rákóczy-indulót, majd a Himnuszt énekelték. — A debreczeni csatának emléket emelt. — A királyi táblának fényes épületet emeltetett, melynek felavatására Erdély igazságügyminiszter is megjelent.

Kassa, Kazinczi által a nemzeti ébredés központja. ünneplése súlypontját kulturális emlék-alkotásokra fektette. Tudós püspöke Bubits Zsigmond főpásztori levele adta meg a hangulatot, a melyben intézkedett, hogy megyéje templomaiban a magyar nyelv jogosultsága érvényre emelkedjék. A kassai dóm, hazánk legmonumentálisabb, s leggazdagabban díszített gothikus templomának restauráltatása a milléniumra elkészült: szept. 6-án Wlassics kultuszminiszter megjelenése mellett. Samassa

egri érsek, Szmracsányi szepesi püspök, Bubics püspök, Parvi dr. kanonok segédkezésével felszentelte. Klimkovics Ferencz festő 1872-ben múzeumot alapított, Kassa a díszgyűlésén épület emelésre 150,000 koronát szavazott. Bubics püspök, nagy értékű gyűjteményt adományozott, s az ör részére alapítványt tett. Nagy fiai, Tinódy Sebestyén, Kazinczi Ferencz, Henszleman Imre, Benczur Gyula szülőházát emléktáblával jelelték.

A dóm restaurálását a műemlékek országos bizottsága vezeti. Eddig 1.130.000 forintba került, a déli torony még 150,000 forintot kíván.

Kolozsvár díszszónoka Márki Sándor dr. a város történeti múltját méltatta. A közgyűlés nagy fiainak emléket szavazott. A XIV század végén élt Kolosvári György és Márton szobrászok, Miklós festő fiainak, kik Várad részére a szent királyok ércszobrai állították, emléket azzal kívánták felújíttani, hogy Prágában maig is fennálló szent György szobrát kicsinyben másoltatták. Mátyás király születési házát restauráltatják, s bele a 18-ki ereklye múzeum gyűjteményét helyezik. Ugyancsak a nagy király lovas szobra alapkövét országos ünnepélylyel letették. Szóba jött a már egy felirattal megjelelt Bocskai-ház emléktáblával való megjelelése, azzal a megjegyzéssel, hogy midőn a fejedelem atyja, György, Miksa király elől 1569-ben Ugocsából Erdélybe menekült, tíz gyermek atyja, s köztök volt István is. Linczegh János főbírája 1660-ban élete feláldozásával a várost a törökök feldúlásától megmentette: e jelenet megfestetését határozták. Roskovicz Ignác megfestette az unio kimondását a 18-ki erdélyi országgyűlésen megszerzik. Kuskó István az ereklye múzeum őre buzgolkodása mellett, honvéd-emléket lepelleztek le, melyen Eszterházy Kálmán gróf, csonka honvéd elnökölt, Szász Gerő esperes, honvédhadnagy mondott beszédet. Capper a béke congressus angol tagja szintén szónokolt. Letették a technologiai és iparmúzeum, s kapcsolatban a rajziskola, az építő-, fa- és fémipari szakiskola épület alapkövét, melynél Sztérényi József orsz. iparoktatási igazgató mondott beszédet, hivatkozva arra, hogy ötszáz évvel ezelőtt Kolozsvár volt a magyar ipar bölcsője.

Komárom hős védőjének, a magyar szabadságharcz egyik legnagyobb alakjának emlékoszlopot emeltetett. Róna József

szobrász készítette. A szabadságharcz vitéz tábornoka nyugalommal és déleczeg magatartással áll. Jobb kezét ökölbe szorítja, baljában pedig kardját tartja felemelve. Vállán lobogó köpenyét hátraveti és jobb lábával kissé előre lép. Arczán szilárd elszántság ül, fejét kissé hátraveti és sastekintettel néz a távolba. A talapzat Komárom vár főkapuját ábrázolja. Tetején ágyúroncsok és zászlók hevernek. A talapzat mind a négy oldalán különböző felírat van. Az északi oldalon »Komárom hős védőjének a nemzeti kegyelet 1896.« A keletin: »Kápolna — Isaszeg 1848—1849.« A nyugoti oldalon: »Nagy-Sarló — Komárom 1848—1849. Végül a déli oldalon a hős neve olvasható »Klapka«. Ez utóbbi oldalon levő üregszerű bejárat előtt egy hatalmas oroszlán áll őrt. A szobor a Klapka-téren áll. A felavatásra Klapka György, a tábornok fia és a tábornok veje Párisból jöttek meg. Megjött az 1848—49-iki honvédek központi bizottságának öttagu küldöttsége Balogh Sándor vezetésével, Szentimrey Kálmán, a honvédmenedékház parancsnoka három öreg tiszttel; Budapest főváros küldöttségeként Rózsavölgyi tanácsos, Medvey Zsigmond és Gallner József bizottsági tagok, Pozsony, Győr és Temesvár városok három-három tagu küldöttsége és a fővárosi lapok képviselői. Beszédet Tuba János országgyűlési képviselő, Kacz Lajos városi tanácsos tartott, Szendrey Imre ódáját szavalta. A komáromi dalegyesület a himnust és a szózatot énekelte. Tátrai polgármester átvette. A lakomán a királyra Sárközy főispán köszöntött. A Klapka indulót játszották. Törvényszéki palotát avattak fel, melyre Erdély igazságügyminiszter is megjelent.

Pécs festeti a mohácsi csata részletét. Garay János költőnek, mint szülőlttének, szobrot emelt, mit a Párisban élő Szavanovszky magyar szobrász mintázott.

Pozsony díszgyűlésén a magyar színészet állandósítására 20.000 frtot szavazott. Az ágostai ev. hitközség 300,000 frttal az állam hozzájárulásával, új lyceumot építtetett; nagy ünnepélylyel avatták fel. — A Ferencz-rendi templom tornyát, melyet Kun László tornyának hívnak, miut az Árpád-korból maradt régiséget, a rend restauráltatja. — Az egykori koronázási domb helyére Mária Teréziának emlékszobrot állítottak. Eleplezése a jövő máj. 16-án lesz a király és kormány jelenlétében. A fiatal, szép

Mária Terézia királyné lovon ül; jobbról és balról két mellék-alak áll, az egyik egy magyar főúr korhű festői jelmezben, a másik egy harcra kész magyar katona. A főúr hódolva néz a királynőre, balja az ország felé mutat.

Szeged az Alföld fővárosa egy nagy magyar város és vidék lelkesedését fényes ünnepléssel, nagy szabású alkotásokkal juttatta kifejezésre. Szeged millenáris programja következő volt:

A nyár folyamán megnyitja a 200,000 frtos kulturpalotát, belé helyezik a Somogyi-könyvtárt, a Dugonics-társaságot, a szegedi múzeumot és a képtárt. Megnyitja a díszes honvéd kórházat. Az év folyamán 150,000 frt költséggel kibővíti a városi közkórházat. A 200,000 frtos kétemeletes városi gőzfürdőt átadja a közforgalomnak. Az ártévizizes vízvezetékét átadja a forgalomnak. A szegedi tanyákon az eddigi népiskolákat még kilencz új népiskolával szaporítja. Alsóvároson és felsővároson 70,000 frt költséggel új népiskolát épít. Megnyitja a cs. és kir. új csapatkórházat. Az új-szegedi parkban leleplezik az új-szegedi és szőregghi csatában elesett honvédek emléksobrát. A templom-téren leleplezi az árvíz emlékére állítandó Szent-Háromság szobrát. Megnyitja a vasúti gyermek-internátust, az ügyvédi kamara palotáját, a Marstéren épülő fa- és fémipari szakiskolát, a keresked. és iparkamara székhéületét, a tüzoltó kaszárnya emeletes épületét és a városi gazdasági telepet. Megfesteti az 1879-iki szegedi árvíz képét. Megvásárolja 25,000 forinton Munkácsy Honfoglalásának átdolgozott vázlatát a képtár számára. Megfesteti a képtár számára Deák Ferencz, Széchenyi István gróf és Kossuth Lajos életnagyságu képét. A város a június 8-iki bandériumban 10 úrlovas és 12 polgári lovas bandériummal képviselteti magát. A pusztaszeri ünnep rendező bizottságának 100 hintót bocsát rendelkezésére és a pusztaszeri ünnepről visszatérő vendégeket megvendégeli.

E program alapján a millenáris alkotások felavatása szept. 6-ára volt kitűzve. A kormány Dániel Ernő minisztert bízta meg.

Kora reggel katonazenekar járta be az ünneplő várost és zászlók alatt néparadat indult a pályaházhoz bandériummal, a hol Dániel miniszter különvonatát várták. Gyönyörű látvány, vagy 8000 iskolás gyermek, fiúcska és leányka, felállt sorjába,

sok kis lány pruszkikban, fejükön aranyos pártával. Nemzeti színű szalag csaknem valamennyi derekát átfonta. A perronon a hatóság, Csongrádvármegye, Hódmező-Vásárhely küldöttsége várta.

A miniszter négyes fogata előtt a bandérium s városi lovaspandurok vágtattak. A menet a Szt.-Döme templomához vonult a Szent-Háromság szobor felszentelése ünnepére. A téren sárga selyemből való sátor alatt várta a vendégeket Dessewffy csanádi püspök a papsággal. Szemben a sátorral magasodott az új Szentháromság-szobor. Köllő Miklós alkotása. A csanádi püspök mellett álltak: Ivánkovich János dulcignói püspök, Oltványi Pál prépost, Vargha apát, szegedi plébános, Orbán Jácint minorita házfőnök, Kun László temesvári kanonok, Hanny Sebestyén, Hegedüs József, Vásárhelyi József, Jászay Géza, Gaber Kristóf képzői igazgató, Várady Árpád püspöki titkár. A felszentelés egyházi szertartása után Dessewffy püspök beszédet tartott, többek közt azt mondta: Az államot és nemzetet uraim, a kard alkotta, de a kereszt tartotta fenn. Mert a hol a kereszténység felragyogott, ott emelkedik a civilizáció, szelidülnek a népek, fölvirul az ipar s kereskedelem s fokozódik a jólét, terjeszkedik a társadalmat boldogító emberszeretet. A hunnok, avarok, magyarok s törökök egyaránt Ázsiából kerekedtek föl birodalmat keresni, de ezek közül ma már csak a magyar él, mert föntartotta a kereszténység, a török maholnap csak a történelem lapjain fog Európában szerepelni.

A felavatás után a városházán a tisztelgések következtek. Utána a milléniumi alkotások felavatása. A kulturpalotán kezdtek, hol Lázár György polgármester tartott beszédet, mire Dániel miniszter így kezdte beszédét:

»Az őszinte elismerésnek sietek kifejezést adni azokért az indokokért és intencziókért, a melyekből kiindulva Szeged közönsége elhatározta, hogy a közművelődésnek palotát emel. Különös elismerésnek adok kifejezést azért, mert ezzel megmutatta, hogy a kor szellemét kellően fel tudta fogni és teljes tudatában van azon feladatoknak, a melyek rá várnak, mert azoknak meggyőződéséből indult ki, hogy a jövő harcrai nem karddal és buzogánnyal döntetnek el, hanem a szellem fegyvereivel.

Mert országot lehet elfoglalni karddal, de azt föntartani, államot alakítani csakis a szellem, a tudomány, a felvilágosodás fegyvereivel lehet. Mi pedig, tisztelt közönség, mint magyar állam létezni akarunk, és ezen szándékunkat csak úgy teljesíthetjük, ha a jövő harcának fegyverei mindig rendelkezésünkre fog-nak állani.«

A kulturpalota után, a 300,000 frtba került vasúti inter-natus, a fa- és fémipari iskola, a kereskedelmi- és iparkamara palotája, az ügyvédi kamara palotája felavatása, s ezek után bankett, délután népünnep, estve világítás, tűzijáték következett.

A szegedi honvéd-emlékoszlop, melyet az ujszeged-sző-regi csatában 1849. augusztus 5-én elesett 250 szegedi honvéd emlékére állítottak, egy hat és fél méteres obeliszk, a főgymna-sium előtti parkban, lépcsőzetes dombon áll. A gránit oszlop fölött ágyúgolyón turul kibontott szárnyakkal. 6000 frtba ke-rült. A csata évfordulója napján megjelentek a hatóságok, egye-sületek, a két szegedi daloskör s az egyenruhás öreg honvédek. Fluck Ferencz, a honvédegyesület részéről, megnyitotta az ün-nepet, a szobrot a város gondozására bizta. Lázár György dr. helyettes polgármester lépett elő díszmagyarban, a hatóság nevében köszönetet mondott a honvédegyesületnek és közönség-nek az emlék létesítéséért. Szávay Gyula elszavalta költeményét.

Temesvár milléniumi ünnepe impozáns módon a polgárság, valamint a hatóságok, a katonaság és a papság harmonikus részvétele mellett folyt le. A hölgyek gyűjtéséből a városnak ajándékozott milléniumi lobogót díszmenetben a városházáról a róm. kath. székesegyházba vitték, hol Dessewffy püspök vala-mennyi notabilitás és a Waldstätten hadtestparancsnok vezeté-sével megjelent tábornoki kar jelenlétében tartott díszmisét. Ezután a Losonczy-téren díszsátor alatt Telbisz Károly dr. polgármester neje mint zászlóánya 40 nyoszolóleány körében a zászlóra ráerősítette a szalagot, melynek ez a fölírata »Áldd meg Isten a magyart boldog ezer évvel, vedd magyar nők zászlaját magyar férfikézbe.« Ünnepi szónoklatot Telbisz polgármester mondott, Laki Mátyás főreáliskolai igazgató indítványára a köz-gyűlés elhatározta, hogy Hunyadi Jánosnak, ki Temesvárott székelt, szobrot állít és a szobor alapra 10.000 forintot megszavaz.

Délben bankett volt a tábornoki kar és a klérus részvétele mellett.

A Hunyadi-vár ma is fennáll, tűzér-kaszárnya.

V. A vármegyék ünneplése.

Ünnepeltek a vármegyék, e tősgyökeres magyar intézmény, melyre szent István prófétai lelke a magyar államot fektette. Az intézmény, mely az ázsiai magyarból az európai magyar typust alkotta, a korunkra lejött tipikus magyart: az ő hazaszeretetével, melyért mindig készen állt a harcra; az ő szabadságszeretetével, melyért annyiszor kirántotta kardját s hajtotta vérpadra fejét; az ő függetlenségérzetével, mely a törökvilágban futó nemessé lett inkább, mintsem meghódoljon; lovagias fogalmával a becsületről, melynek érintése maig is vért kíván; az ő közügyek iránt való érdeklődésének azzal az idealismusával, mely a tipikus lelket athlaszszá teszi, mint a kinek vállain nyugszik a haza sorsa; hőssé, ki nélkül a csata, szónokká, ki nélkül a gyűlés határozata balúl ütött volna ki; s végre az ő alkotmányos, dynasztikus érzelmével. Az intézmény ünnepelt, mely megteremtette azt a magyart, mely a hazát egyezer éven át fentartotta, s a midőn az idő beteljesedett 1848-ban, vérével megvédett szabadsága, alkotmánya sánczait a haza minden fiának, egy csepp vér nélkül megnyitotta.

Díszgyűlésein az az elem ünnepelt, mely érezte, hogy ő gyűjtötte a nemzet erkölcsi és politikai tőkét, ápolta az ősi traditiókat, mely beolvasztott mindenkit, ki nálunk jobb hazát keresett; a múltnak hősokeket, a békés időknek politikusokat, szónokokat, államférfiakat nevelt. S most szellemének alkotására, az egységes nemzetre büszkeséggel tekintve, díszülésein, emlékfelavatásain az ősi kardok, százados ötvösművészeti remek, boglárók, kócsagtollak mellett, ott díszlegetek a friss díszmagyar öltözetek s a nem örökölt kardok. S együtt ünnepelt a nép, melynek árvalányhaj a forgója, gyopár a kokárdája. A nép, mely vadakkal, elemekkel küzdve, fenntartja az őserőt.

Minden megye díszszónokot állított. Hatvanhárom díszszónok dicsőítette a múltat, reá mutatva, mi részt vett a haza

fenntartásában. A sorok közt mintegy kérdezve, vajjon a centralisatio és burokratizmus túltengése nem öli ki a megyékből az önkormányzat tartalmát, erényét; a közügyek iránt való érdeklődésünket; s nem kelt-e mindent a kormánytól váró közömbösséget; és mert a városok, a főváros védelmi, ellenállási ereje nem teljes biztosíték, régi szerepét bevégezve nem láthatja.

E díszgyűléseket, felavatási ünnepélyeket a régi magyar ösgyűlések összetartozandóságának érzete vezette, hol egyház és főrend a néppel együtt ült és ünnepelt. Bekoronázva azáltal, hogy egyik megyénk díszszónoka egyik híboros püspökünk volt. E gyűléseknek mi lehetett volna első tárgya, mint hódoló felirat a királyhoz.

Zemplénben Dokus Gyula indítványozta a banderiumot, Ungmegyében Ivándi László dr. a tisztviselői kar részére a milléniumi évnek többszörös beszámítását: mind a két gondolat általános visszhangra talált. Hol, hol nem, erős történeti érzékünk indítványba hozta a megyék, városok múltjának megíratását a milléniumra, s egész monografia-irodalom fejtett ki. Abaújmegye pályázatot hirdetett, Alsó-Fejér íratja, Aradmegye dr. Márki Sándor, Bács-Bodrogh dr. Dudás Gyula, Békés Karácsonyi János, Borsod Illési János, Csanád a megyei tört. társulat, Fejérvár Károly János kanonok, Hont Zollner Béla, Hunyad Téglás Gábor, Jász-Nagykún-Szolnok pályázat útján, Nógrád Nagy Iván, Szepes Demkó Kálmán szerkesztése s Véber Samu, Münnich Sándor, Svaby Frigyes, Stradszky József, Szilágy Petri Mór, Szolnok-Doboka Réthy László és Tagányi Károly, Temes Ortway Tivadar, Tolna Kammerer Ernő és Wosinszky Mór, Udvarhely Jakab Elek, Ugocea Komáromy András, Veszprém Véghelyi Dezső által részint íratja, nagyrészt megíratta, s a milléniumra kiadta.

Különben, hogy minő millenáris gondolatok hatották át a megyéket, a tárgy terjedelménél fogva, mozaikokban jelezhetjük.

Alsó-Fejérmegye Hunyadi Jánosnak, kinek porai területén. Gyulafejérvárt a székesegyházban nyugodtak, míg a török szélnek nem eresztette, de szarkofágja megvan: díszközgyűlésén szobrot szavazott.

Barsvármegye Aranyos-Maróthon a millénium megörökítését célzó javaslatai közt elhatározta, hogy Alsó-Váradon, a hol Bars vezér hadával megszállt s onnan Szvatopluk ellen Nyitra felé indult: emlék állíttassék. Közgyűlésének másik kiemelkedő pontja a vármegyei múzeum megnyitása, melynek felállításán Dillesz Sándor földbirtokos, Odescalchy Artur herceg és Ruffy Pál alispán buzgólkodtak. Dillesz Sándor és neje csaknem 2000 tárgyat adtak a múzeumnak. Este ünnepi előadás, melyre az alkalmi művet Bars vezér címmel Ruffy alispán írta. A nagysallói 1849. ápr. 19-iki csata emlékére oszlopot emelt, s a csata évfordulója napján ünnepélyesen felavatta.

Békésmegye. Békés-Gyulán Erkel Ferencznek, a Hunyadi-induló, az Isten áldd meg a magyart zeneköltőjének s benne a magyar faj olvasztó ereje dicsőítésének álló szobrot emelt. A nagy zeneköltő ősei Németországból vándoroltak be a török hódoltság után, mikor Haruckern Ferencz idegen telepesekkel népesítette be Békésvármegyét. A zene elemeire apja, a kántortanító oktatta. Erkel mint félig gyermek került el a szülei háztól. Láta, hogy mily hatalmas erővel teremti újjá hazáját a magyar. Beállt ő is e munkások közé, harcosává lett a magyar nemzeti zenének s megalkotta műveiben a magyar drámai zenét. Bánkban, Hunyady László, Brankovics György és a Névtelen hősök motívumaiban. Göndöcs Benedek plébános, képviselő, vetette föl eszméjét s melléje szegődött Fábry Sándor dr. Békésmegye-nek akkor főjegyzője, most pedig alispánja. A szobor Kallós Ede műve. A talapzat magas sugár oszlop, melyen a szobor nyugszik, 9 négyszög méter területű lépcsőzethől emelkedik ki. A szobor másfél méter magas. Az oszlop elejére aranyos betűkkel van rávésve: Erkel Ferencz. A fölírás alatt a költészet szimbóluma a lant. Az oszlop jobb oldalára a Hymnus első sora és első ütemei. nek hangjegye van bevésve. A leleplezés június 25-én történt, melyre eljöttek a Nemzeti színház, továbbá a filharmonikusok, a zeneakadémia, a Liszt-társaság, a Kölcsey-egyesület, a békési kulturegyesület küldöttei, a békésmegyei nagybirtokosok közül Károlyi Tibor gróf, Wenckheim Frigyes, Dénes és Géza grófok, Almássy Dénes és Kálmán grófok. Cziráky Jánosné grófné és Terényi Lajos, országgyűlési képviselő. A honvéd tisztikar teljes

számmal jelent meg. Ott volt Erkel Ferenczné is, a ki Gyulán lakik.

Beregmegye rendezte a honfoglalást ünneplő hét emlékmű egyike ünnepélyét, azt, a mely a honfoglaló Árpád megjelenését van hivatva megörökíteni. A vármegye maga a határszélt emléktáblával, a beszkidí ormot oszloppal jelezte, mit az országos ünnepel együttesen leplezett le. Díszgyűlésén elhatározta, hogy Beregszászon megyei szegényházat létesít, mire 23,000 frt már gyűlt van.

Biharmegye millenáris díszgyűlésén Beöthy főispán megnyitója után Schlauch bíboros mondta az ünnepi beszédet. Az ezeréves magyar történet, küzdelem és dicsőség fejtegetése után a püspök áttért arra, a mi megtartotta a nemzetet: az állami egységre s beszédét így fejezte be:

„Ez az állami egység, melynek eszménye Magyarország összes népeinek egész múltját betölti, mely közös áldozatok, közös dicsőség által lett fenntartva és annyi közös emlék által lett megszentelve; ez az ideál, melyet nem bírt lerontani a hatalom időnkénti túlkapása, nem a reménytelenség súlya alatt síró hazafiúi fájdalom — ez az állami egység képezi Magyarország összes népeinek elválaszthatatlan, oszthatlan örökségét. Ez képezte politikai múltunknak alapját, minden törekvéseinknek célját; minden reményünknek és hazaszeretetünknek foglalatját, melyről, ha a nemzet csak egyetlen egyszer is lemond, menthetetlenül elveszett volna. Ez az egységes nemzet, mely születésében, növekedésében, magán- és közéletében, törvényhozásában, jogszolgáltatásában magyar volt; ez egységes nemzet, mely mint állam egy gondolataiban, érzelmeiben és tetteiben nemes felséges király bölcs uralkodása alatt él: ez a nemzet ma is magyar és a haza, a melyet mienknek nevezünk, magyar. Ez a haza a mienk! Ezer év nem bírta tőlünk elvenni és bízunk a jó Istenben, hogy nem fogják elvenni ama törekvések sem, melyek a nemzeti egység szétbontására irányulnak, hogy nem fogják tőlünk elvenni ama vallás és haza nélküli századvégi eszmék sem, melyek egy ideális emberisten káprázataival becsempészik magukat társadalmunkba és politikai életünkbe, a melyek mellett megmarad az ember, de elvérez a hazafi.

„És hogy e haza ma is a mienk, uraim! ismét oda mutatok, a nagy fenntartóra, az Istenre, ki a legszentebb érzelmeket, a melyekkel a magyart megajándékozta: a vallásosságot, az erkölcsök nemességét s tisztaságát, a szabadságot és a hazaszeretetet használja fel arra, hogy itt e helyen, ez áldott országban egy szabad állam létesüljön és fennálljon tanuságul annak, hogy csakis ezeknek ereje, ezeknek hatalma tarthatja fenn törhetetlenül a népeket és nemzeteket, valamint fenntartotta nemzetünket is ezer évig.

Élni fogunk, mert a jó Isten is úgy akarja. Van alkotmányunk, népünk vallásos és szereti hazáját, nem haltak ki még azok az erények, melyek múltunkat oly dicsővé tették. A nagy Isten adott nemzetünknek egy fenkölt lelkű, aranyszívű királyt, ki ma a nemzettel egy, vele együtt érez és ünnepel. Dicsfény környezi őt, melylyel ritka fejedelem dicsekedhetik, népeinek szeretete, mely őszinte, hűség, mely történelmi, odaadás, mely egy büszke nemzetnek legszebb ajándéka. Élni fogunk !-

A hallgatóság perczekig tapsolt és éljenzett. Ezután Tisza István foglalkozott a nemzet nagy ünnepével és jelentőségével. Végül a közgyűlés tagjai felállva háromszorosan éltették a királyt. Délután Schlauch bíboros díszebédet adott Püspök-fürdőben.

A biharmegyei régészeti és történeti egylet Nagyváradon, jun. 27-én, Szent László napján tartott díszgyűlésén nagy ünnepélyességgel megnyitotta a biharmegyei s nagyváradi múzeumot. Minek folytán Ipolyi Arnold váradi püspök gazdag gyűjteménye, melyet a nagyváradi egyházmegyének hagyományozott, megfelelő elhelyezést nyert. A díszgyűlésen dr. Beöthy László főispán, Fraknoi Vilmos, Bunyitai Vincze, dr. Karácsonyi János tartottak beszédet és felolvasást.

Csongrádmegye díszgyűlésén leleplezte Kossuth Lajos és Deák Ferencz arczképét. Rendezte a honfoglalás emlékére emelt hét emlék egyikét, a pusztaszeri országgyűlés emléke felavatásának országos ünnepét.

Györmegye rendezte a pannonhalmi ezredévi emlék országos ünnepét, díszgyűlését is kapcsolatosan tartotta. Vállalkozott az 1809-iki nemesi felkelés győri csatája szomorú emlékének valódi világításban való feltűntetésére. Ez a Napoleon ellen tartott csata június 11-én kezdődött s 14-én veszttel végződött. Különösen az utolsónak nevezett nemesi felkelés részére, részint a vezetés hiánya, részint mivel felszereletlen, begyakorlás nélkül vitték csatába. Györmegye szoborbizottságot alkotott. Ottó kir. herezeg vállalta el a védnökséget, s terveli az emlékművet. Tervezte szerint márvány alapon álló 8 méter magas obeliszks lesz, czimerekkel, feliratokkal, tetején turullal. A bronz díszítményeket a bécsi arzenálban őrzött azon ágyukból készítik, melyeket akkor a francziáktól hódítottak. Kismegyeren, a csata helyén állítják fel.

Háromszékmegye a Rákóczi-val kibujdosott Mikes Kele-

mennek, a Törökországi levelek mesteri tollu írójának, szülőhelyén, Zágónban szobrot emel.

Hevesmegye s az egri irodalmi kör Bajza József, a hazafi érzéstől lángoló lírikus, kit negyvennyolcz után hazafi bánata megtört, szülőházat Szücsiben, hol 1804-ben született márvány emléktáblával jelelte. Scossa Dezső alkalmi beszédet tartott, elszavalták Zalár veterán költő s a megye alispánja ódáját; Gyulay Pál az Akadémia képviselője érdemeit méltatta, Szana Tamás a Petőfi társaság nevében az alkotást megköszönte.

Hunyadmegye díszgyűlésen Pataky Lászlótól képet leplezett le, mely két méter magas, két és félméter széles vásznon lovascsoportot ábrázol, melynek közepén korhű harczi jelmezben, hatalmasan emelkedik ki Hunyadi alakja; körötte csoportosulnak Szilágyi Mihály, Kapisztrán János, valamint a Kendeffyek, Morék, Csulayak, Törökök ősei, kik a hős oldalán küzdöttek. A háttérben a hunyadi vár, s a Hunyadi nyomában vonuló harczosok hosszú sora.

Nagy fia iránti kegyeletének még két Hunyadi-émlékben adott kifejezést, egyiket a vulkáni, a másikat a hunyadmegyei vaskapui útszoros magaslatára állította. Mindenik gránit tetejébe helyezett, égfelé emelkedő óriási buzogányt ábrázol. A vaskapui emlék Zajkánynál, a Karánsebes felől jövő országút mellé állíttatott. Hirdeti Hunyadi János 1442. szept. 6-án itt vívott fényes győzelmét, mely a török támadóknak a Dunán át üldözésével végződött. A másik emlék a határszéli vulkáni szorosban állíttatott, következő felírral: „Vulkán-Hágó. Ősidőktől Magyarország hadászati és közlekedési vonala, melyet Hunyady János vitéze: malomvizi Kendeffy Miklós élete fölláldozásával védelmezett 1445. körül a beesapó törökök ellen. E dicső fegyvertény és határvédelem örökemlékeztetéül állíttatá ez oszlopot Hunyadvármegye közönsége a honfoglalás ezredik évében. Az ünneplő közönség Szentkereszty György báró főispán, Hollaki Artur alispán vezetése mellett vonult ki. Az emlékbeszédeket a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat elnöke, tagjai. Sólyom Fekete Ferencz, Téglás Gábor, Kun Róbert tartották. Nesztor Mihály gör.-kath. esperes román nyelven dicsőítette Hunyadit. Az emlékművet a vajdahunyadi vasgyár öntötte. A zenét Vul-

kánban a petrozsényi bányászok, a Vaskapunál a vajdahunyadi vasgyár zenekara szolgáltatta.

Hunyadvármegye annak emlékére, hogy a boldogult Rudolf trónörökös 1882-ben nejével, Stefánia főhercegnővel a Retyezát-hegységben vadászott, a Zenoga-tó közelében levő sziklák között emléktáblát helyezett el, melyen a következő felírás van: »Rudolf magyar királyfi, trónörökös, ifjabb történelmünk büszke reménye. deli kedvvel, ifjú erőben vadászott itt 1882. év nyarán, oldalán bájos hitvese, Stefánia főhercegnő. Letűnt, mint üstökös, hirtelen, megrázólag 1889-ben. Fenmarad emléke hóhegyek szirtjein is. Emelte Hunyadvármegye, a Haza ezredévi ünnepe esztendejében, 1896.«.

Kolozsmegye díszülésén Bély Ákos gróf főispán elnöklése mellett, Lázár István gróf alispán kutatások alapján előadta a megye történetét, melynek legfényesebb lapja az első állandó magyar színház, a kolosvári nemzeti színház alapítása, a század elején 1813—21-ben építve, s melyet az erdélyi főúri társadalom tagjai játéka nyitott meg, s melynek történetét a milleniumra dr. Ferenczi Zoltán írta meg. S történetének másik lapja annak a közszellemnek a megteremtése, mely a század elejétől Kolozsvárt az eddigi szellemi s társadalmi élet központjává tette. S most alkalmat adott az ifjúságnak, hogy Apáczai Csere János, az újabb időből Székely Sándor az első magyar epikus, Jósika Miklós báró regényirodalmunk megteremtője, a főispán atyja úti társa Bölöni Farkas Sándor az első magyar északamerikai utazó, s a társadalmi élet irányadói Kendeffy Ádám gróf az Andrássy Gyula apósa, a vívó-iskola alapítója, Jósika Lajos báró, a férfias sportok haláláig elnöke, Mikó Imre gróf az erdélyi múzeumegylet megalkotója sírjait, a kolozsvári temetőben megkoszorúzza.

Komárommegye megfestettette Feszti Árpáddal a honfoglalók bánhidi csatáját Szvatoplukkal, 20,000 frtért. De nagy mérete miatt felajánlotta az országos képtárnak. A bánhidi hegy ormán emléket állított. Az emlék magas oszlopon, repülő szárnyakkal álló hatalmas turulmadár, melynek kiterjesztett szárnyai 14 méter hosszúak. Donáth Gyula szobrász mintázta.

Liptómegye díszgyűlését Szent-Miklóson Palugyay Gyula

alispán nyitotta meg. fölkérte Joób Adolfné úrnőt, hogy a kezdésére közadakozásból szerzett arany hímzésű selyem szalaggal díszítse föl a megye 1741-ből való inzurgens lobogóját, melylyel Liptómege bandériuma június 8-án résztvett a hódoló menetben. Ezután Pálmai rózsahegyí piarista gimnáziumi igazgató ünnepi beszédet mondott.

Nagy-Küküllőmege díszgyűlésén a Petőfi-émlékre ezer forintot szavazott. Volt főispánja Bethlen Gábor gróf elnöklete alatt Sándor László főispán, Somogyi István alispán vezetése mellett szoborbizottság működik, mely a megyeszékház előtti téren Petőfinék Köllő Miklós szobrászszal szobrot, s a csatatéren, hol elesett, a melyre innen kilátás nyílik, emléket állít, mit a csata napján, jul. 31-én fognak leleplezni.

*Nyitra*mege rendezte a hét országos Árpád-ünnep egyikét, a zóborhegyit. Székháza részére Ferraris Arturral király-képet festetett, decz. 30-án díszgyűlésen leplezte le, melyen többek közt jelen voltak Tóth Vilmos főrendiházi elnök, Bende püspök, Hunyady és Zamojszky grófok, Janics, Crausz, Zmertich, Sulyovszky Dezső, Zsámbokréty orsz. képviselők. A közgyűlést Thuróczy Vilmos főispán nyitotta meg. Az ünnepi szónok Crausz István volt. Kiterjeszkedett a század politikai és kulturtörténetére s ennek keretében dicsőítette a királyt s így végezte: »Ime, a dicső uralkodó, a nagy király képe, a világtörténet legnagyobb élő alakjának, az emberiség nagy jótevőjének képe, mely híven tükrözi vissza a nemes lelket, a fenkölt szellemet, az érző szív nemes, magasztos érzelmeit, mely díszére fog válni a vármegyének; figyelmeztetni fog minden időben a nemzet köteles hálájára, annak látása megerősít bennünket és a későbbi nemzedékeket hitükben. Betölti szívünket a jövő minden reményével, megszáldítja a monarchikus érzületet, a dinasztikus ösztönt. Emlékeztetni fog minden időben, miként lehet és kell az uralkodói magas hivatásnak, az isteni küldetésnek megfelelni, miként lehet egy nagy uralkodó az isteni akarat hivatott végrehajtója.« Az ünnepet irodalmi és művészestével kapcsolták egybe. A műsor első pontja Rákosi Jenő prologusa volt, a melyet a F. M. K. E. kérésére írt erre az alkalomra. Szirmai Imre, a népszínház tagja szavalt. A felvidéki magy. közművelődési egyesület Crausz István, alelnök

országos képviselő elnöklésével Lőrinczy titkár, előadó előterjesztésére elhatározta, hogy felíratban üdvözli József kir. herceget Mária Dorottya kir. hercegnő násza, Rákosi Jenőt és Kőrössy Józsefet nemességgel való királyi kitüntetésük alkalmából. Elhatározta, hogy három új közkönyvtárt állít fel és pedig Érsekújvárt, Gölniczbányán és Turóc-Szent-Mártonban.

Pestmegye millenáris közgyűlését a politikai világ kitünőségei megjelenésével, Beniczky Ferencz főispán egy beszéddel nyitotta meg, mely hazánk története dióhéjban s így végezte: »Azután 150 évig tartott a török uralom rabigája. Végül felszabadult 1686-ban Buda vára s később a magyar haza. Az azután következő száz év még mindig magán hordta a sülyedés, a megbontottság, az ernyedés jellegét s csak itt-ott villant fel a hazafias lelkesedés. De végre ütött a fellendülés órája. Lelkes írók csoportja verődik össze, a kik a latin és a német műveltség keblén megfagyott magyar szót feltámasztják. A magyar nyelv műveltségével fejlődött lépést a magyar haza sorsa! A lánglelkű költőket aztán követték a közéletnek nagy bajnokai s nagy államférfiai, kiknek buzgó s kitartó működését az 1867-iki alkotmány tetőzte be. S a magyar nemzet, a magyar állam, mely hosszú századokon keresztül tatárdúlás, török hódítás s barbár invázió ellen védpajzsul szolgált Európának, belépett a művelt nyugat koncertjébe, testvére lett a legműveltebb nemzeteknek s rohamos haladásával bámulatba ejté még ellenségeit is. És most közel 30 év óta I. Ferencz József apostoli király ő felsége uralkodása alatt, ki hű magyar népének nemesak legbölesebb, legalkotmányosabb fejedelme, hanem igazi atyja is, a kinek magas személyét rajongó tisztelet s szeretet övezi körül, halad s virul hazánk. A magyar nemzet s koronás királya egyetértésével látjuk fejlődni Magyarországot minden téren az ezredéves ünnep legnagyobb díszére! Ritka népnek s nemzedéknek jutott eme szerencse! (Fölkel.) Emeljük föl tehát imánkat az egek urához, hogy magyar hazánkat a magyarnak megtartotta: »buzgó imádság epedez százezrek ajakán« a hazáért és a királyért! Éljen a haza! Éljen a király! S most a díszközgyűlést megnyitom.

Pozsonymegye rendezte a dévényi határemlék felavatása ünnepét. A pozsonyi Toldy-kör a vármegye nagytermében gyű-

lést tartott. Plachy Bertalan, millenáris bizottsági elnök megnyitója után Nagy Olivér dr. elszavalt a Thaly Kálmánnak Toldy Ferencz című ódáját. Ezután Schönvitzky Bertalan tanár olvasott föl egy tanulmányt Toldy Ferencz és a Toldy-kör kultur-feladata czímen, s lelepleztek egy képet, mely a Toldy kör megalakulását ábrázolja olyan zsánerben, a minő az akadémia megalakulását megőrkítő ismeretes festmény. A képnek Kubányi János a mestere. Az ünnepélyt Gaál Mózes ódája zárta be.

Szathmárvármegyében a Szamos a községek határát évenként elöntötte. Az állam félmillió költséggel 1640 méter hosszú medret ásatott, Czégénytől Matolesig, mit Paksy József és Némethy János műszaki tanácsosok, Nyárády László mérnök vezetett. A megnyitás ünnepélye Szathmár s a szomszédos megyék részvétele mellett aug. 30-án folyt le, a minisztériumtól Bertalan Lajos osztálytanácsos jelenlétében.

Szepesmegyében a magyarországi Kárpátgyesület, mely Frigyes herczeg védnöksége alatt áll, a Tatra gerlachfalvi csúcsán, hazánk legmagasabb pontján, 2663 méter magasságban, aug. 18-án egy emlékoszlopot állított fel, melynek költségét Eggenhoffer Teréz fedezte; felírata következő: A magyar nemzet honalapítása ezredik évfordulója emlékére, I. Ferencz József böles uralkodásának 48. évében, 1896. A Zöld-tó partján kő- és téglából menedékházat épített, melyben nemcsak vendéglői helyiségek, de vendégszobák is állanak a közönség rendelkezésére. A nagy-szallóki csúcsra projectált observatórium útját az egylet már készíti.

Szilágymegye fiának, Wesselényi Miklósnak, a harminczas évek nagy agitátorának, székhelyén. Zilahon szobrot állít. Fadrusz mintázta.

Szolnok-Dobokamegye Dézsen. Bornemissza Károly br. főispán vezetése alatt díszgyűlését a főtéren tartotta. Molnár Antal országgyűlési képviselő ünnepi beszédét így kezdte: »Köszöntöm a hét csillagot vármegyénk czímerében, emlékeit a honfoglaló hét vezérnek. Köszöntelek, zöldelő hegyek, melyekhez a honalapítás első eseményeit fűzi a megszentelt hagyomány; köszöntelek, diadalnak hűszke tetője, Cserhalom.«

Sopron vármegye díszgyűlésén Simon Ödön elnökölt.

Kuncz Adolf dr., csornai prépost mondotta az ünnepi beszédet. Baan Endre dr. alispán Sopron vármegye történetét vázolta, Baditz Zoltán dr. főjegyző fölsorolta, hogy a megye 10,000 frtot szavazott meg a soproni és 5000 frtot a nagyczenki Széchenyi István szoborra, 8000 frtot a Szent István szoborra, 600 frtot az iparosoknak a kiállítás megtekintésére. Nagy fiának Széchenyinek egy szoborbizottság, melynek élén Poda apát-plebánus állott, Sopronban ércszobrot állított. Mátray készítette, nagy pompával leplezték le, nov. 8-án. A soproni irodalmi és művészeti kör díszgyűlésén ünnepi beszédeket Deszkássy Boldizsár dr. elnök, Gombócz Miklós dr. teológiai igazgató és Vojthkó Pál a kör titkára tartottak. Megíraltja Sopron város és vidéke mostani viszonyait. Soproni írók fogják írni, soproni nyomda fogja nyomtatni.

Temesmegyében Molnár főispán megnyitásával Deschan Achill alispán mondott díszbeszédet, hivatkozva, hogy őse, mint francia lovas kapitány küzdött Temesvár visszavívásánál.

Tolnavármegye Széchenyi Sándor gróf főispán elnöklése alatt tartott díszközgyűlésén Kammerer Ernő országgyűlési képviselő, a szépművészeti múzeum kormánybiztosa mondotta az ünnepi beszédet. Utána Döry Pál alispán jelentette a vármegye által kulturerzélőkre megszavazott negyedmilliós alapítványokat és pedig a Szegzárdon épülő állami főgimnáziumnak százezer forintot, a bonyhádi és gyönki algimnáziumoknak 50—50,000 forintot, végül 50,000 forintos alapítványt a magyar nyelvet legbuzgóbban terjesztő vármegyei néptanítóknak. Kiosztották Tolnamegyének Wosinszky Mór és Kammerer Ernő képviselő által megírt monografiájának első két vaskos kötetét. Wosinszky Mór szegzárdi esperes kezdeményezése folytán megyei múzeumot alapítanak. Alapja Wosinszky gyűjteménye, melyet a Zichy Jenő gróf expedíciójában szerzett. Apponyi Sándor gróf 20,000 frt értékű gyűjt. ményével gazdagította

Ugocsa vármegyének jutott, hogy milleniumi ünneplései közepette Verbőczy diesőségének fénysugáraiból osztozzék. Zakarny Jánossal megfestetlette arczképét. Nagy-Szőllősen a vármegye ősi székháza nagytermében Vincz Gyula főispán. Becsky István alispán vezetése mellett a megye és város nagy

fia emlékének méltó ünnepélyt rendezett, dr. Komáromy András akadémiai tag tartotta az ünnepi beszédet, méltatta azokat a szolgálatokat, melyekkel a Tripartitum szerkesztésével tett a hazának.

Ungvármegye Ungváron az Isten szabad ege alatt, Árpád vezér paizsra emelésének helyén, a történelmi nevezetességű ungvári kertben tartotta közgyűlését. A törvényhatósági bizottsági tagokon kívül 12.000-re menő közönség volt a közgyűlésen, köztük a vármegye összes községeinek küldöttségei, a bírák és jegyzők vezetése alatt. A közgyűlést Török József gróf főispán vezette. Az ünnepi beszédet Firczák Gyula görögkatolikus püspök mondta, a magyar nemzet missiójáról szólva nagy hatással. Midőn befejezte, a tűzéség 24 ágyúlővést tett. Délben lakoma, melyen a város megvendégelte az összes küldöttségeket, továbbá 200 terítékű díszebéd. Felköszöntő után az egész közönség elénekelte a Himnuszt és a Szózatot.

Zalamegye millénáris közgyűlésén Zalaegerszegen, az ünnepi beszédet Rozmanics Rikárd zalavári apát mondta. Elhatározták, hogy nagy fiai Deák Ferencz és Csány László a 49-ki elítélt kormánybiztos szülőházát márványtáblával jelölik meg.

Zemplénnvármegye millénáris díszközgyűlését megelőzőleg este fáklyásmenet vonult a vármegyeházáig, a hol Miklósy István gör. kat. esperes mondott beszédet. A díszközgyűlésen Molnár István főispán üdvözlő beszéde után, Dókus főjegyző ünnepi beszéde hálásan emlékezett meg a vármegye nagy fiairól, mint Rákóczy Ferenczről, ki a vármegyében született, Kossuth Lajosról, Vay Miklós báróról, Andrássy Gyula grófról, s a megye több nagy fiáról. A beszéd után Matolai alispán Thuránszky László tb. főjegyzőnek, mint a bandérium zászlótartójának átadta a vármegye ősi zászlaját. A gyűlés befejezése után az összes jelenlevők elénekelték a Szózatot. Délután díszebéd a színházban. Este a megyeháza termében bál.

A zemplénnvármegyei negyvennyolczas honvédegyesület kezdésére a vármegye Bodrog-Keresztúron, az 1849. jan. 22-iki Klápkától vezetett csata emlékére, márvány oszlopot emelt. Matolay Etele alispán, 1848/49-iki honvédszázados, honvédegyesületi elnök megnyitó beszéde után Zemplén leányai a Szó-

zat elnéklése mellett elhalmozták virággal ; aztán Karsa Ferencz elmondotta ünnepi beszédét. Matolay alispán pedig átadta az emléket Bodrog-Keresztur és Bodrog-Kisfalud községek biráinak. Az ünnepség a Rákóczy induló hangjai mellett véget ért. Az emlékszobor lángoló szívben végződő karesú diadaloszlop, mely hármás lépcsőzetű alapon áll. Egyik oldalon emlékvers, a többi három oldalon a két napi esata története, hadi jelvények között.

Zólyom vármegye, Beszterczebányán, a millénium emlékére következő intézkedéseket tette : A vármegye 10 éven át egy százalékos pótdót vet ki, milléniumi emberbaráti intézmény alapítására. Megírta Répássy főjegyzővel a vármegye monografiáját. A milléniumi díszközgyűlés emlékére emléktáblát állít föl a vármegyeház dísztermében.

Vasvármegye földijének, Berzsényi Dániel költőnek Szombathelyt szobrot emelt, mi Kiss György alkotása, decz. 8-án leplezték le. Előzőleg a megyeháza dísztermében a szoborbizottság és a Berzsényi-kör együttes díszülést tartott, melyen jelen volt Szombathely város és Vas megye színe-java, szép hölgyközönség. Jelen voltak a tudományos akadémia, a főváros s a szomszédos soproni és kanizsai irodalmi kör, Sopron város- és vármegyének, Győr város- és vármegyének küldöttsége, Berzsényi Sándor ügyvéd, Berzsényi Dániel unokája Nikláról. Bevezetőjéül a dalosegyesület énekelte a Himnusz, azután Károlyi Antal alispán megnyitó beszédet mondott. Mire Szávay Gyula elszavallta Berzsényi című ódáját. Dallos József dr. premontrei tanár Berzsényi életét és működését ismertette. Ezután az irodalmi társaságok képviselői szóltak. Pónori Thewrewk Emil az akadémia és egyetem nevében, Vargha Gyula a Kisfaludy-társaság, Jakab Ödön a Petőfi-társaság nevében. Rákosi Jenő viharos taps közt az Otthon nevében szólt. Utána Gombocz, a soproni irodalmi és művészeti kör nevében beszélt. A záróbeszédet Reiszig Ede főispán mondotta. A díszülés után a közönség a Berzsényi-szoborhoz vonult, a hol Károlyi alispán átadta a szobrot a városnak. Éhen Gyula polgármester hazafias beszéddel átvette. Azután elhelyezték a szobor lábához a koszorúkat. Befejezésül a szombathelyi dalárda a Szózatot énekelte.

HETEDIK FEJEZET.

A művészet és tudomány ünneplése.

I. A magyar génusz ezeréve.

A századokból kibontakozva. ezredvégi ünnepléshez, a magyar olympus ünnepléséhez értünk. Leraktuk koszorúinkat a múltak sírjára, azok felé fordulunk, kik a második ezerév hajnalát köszöntik.

Ünnepeltek a szép, jó, nemes és igaz, az ideálok, a szív ethikájának, a lélek derűjének papjai, kiket nem érdek, hanem az ideálok közös kultusza csoportosít egy törzsszé, kiknek eszményiesebb szellemvilága milleniumunk megünnepléséhez eszméket, gondolatokat, megtestesítéséhez művészi formákat sugalt; kik felavatásainkhoz a szöveget és zenét irták, s maguk is külön ünnepeltek,

Meggyújtották a nemzeti génusz oltártüzét, reá hozták a lelkek visszatért békéje olajágát, fehér galambját. Szobrokat lepleztek le. Elődeiknek, a Hymnus, a Szózat írói, s ki fájdalmaikat oly mélységesen megértette, a zeneköltő friss szobraira meghozták koszorúikat. Összegyűltek. ünnepelték a magyar, ezt a janusi, ezt a proteusi, termékenységeiben kifogyhatatlan nemzeti génuszt.

Árpád vérének, szellemének azt az erejét, mely kiválasztottaiban költőt, szónokot, hőst egyesít, azt a termékenyítő erejét, mely az egymásra hatás által minden időnek csoportoson megteremtette az egymást kiegészítő képességeket. S most midőn már csak történeti emlék génuszunk az a busongása. »Volnék mint sas szabad uratlan bérczeken, Fellengző szárnyakon repülne énekem; Zengnék polgárerényt, szabadságot, hazát... De nekem nem szabad, lelánczolt rabmadár, Két korlátok közé önkény hatalma zár; most midőn a rabmadár felszabadúlt, génuszunk

a művészet és tudomány minden terén lángelmékkal áldja meg a nemzetet: festőket, költőket, zeneköltőket, szónokokat teremti, kiket Európa magasztalása ajkára vett, állambölcset, ki restaurálta a hazát, államférfit, ki Közép-Európa politikai egyensúlyának más arczulatot adott.

Ellátta a tipikus magyar lelket azzal a tulajdonsággal, hogy feje európai, az emberiség légkörébe ér fel, s lába alól nem veszteli el a nemzeti talajt. S ha szabad Plátó azon elméletén mennünk, hogy a teremtés az emberiséget akép osztályozta, hogy egybe több vasat, ezüstöt, aranyat adott: a magyar geniusz vérrel, könnyel, verejtékkal fenekig áztatott hazánk földéből kiválasztottjaiba egy porszemet lehel, s a melyikből bővebben van megázlatva, lesz belőle költő, gondolkodó, vagy hős, vagy egyben mindenik.

Azt a nemzeti geniust ünnepelték, melynek janusi keltős arczulatja egyszerre látja a múltat és jövőt; mely Proteusként az idők szüksége szerint változtatja alakját, a nélkül, hogy nemzeti tartalmát feledné. Mely az aulicus Boeckait forradalmárrá, a nemzetet ázsiaiból európaivá, pogányból kereszténnyé, harczosokból a művészet és tudomány embereivé változtatta. De az egyetemesség legmerekvebb korszakában is az egyházat, államot nemzeti alapra fektette.

Geniuszunk azt az adományát ünnepelték, hogy hüvelybe ment kard s buzogány helyett, körzöt, vésőt, csesetet, lantot, tollat adott felkentjei kezébe. S lelkeket avatott fel, kik felfedezték az építészethen az ornamentika nemzeti vonásait; az ötvös művészetben a kis fekete, pontot a zenében a magyar rythmust, fentartotta a toborzóban táncunkat, pajzánságunk e turbékolását, nőtiszteletünk daliás, de nemes csapongását, mi a mai császássá fajult. A millenium dicsőítésére műépítészeket, szobrászokat zeneköltőket, költőket, szónokokat, tudósokat állított elő. Azzal, az érzülettel, hogy egy, a kit természet bűvárlati hajlama messzeföldre, Új-Guineába hajtott, levelének következő soraival köszönti ünnepünket: »Mert én is akarok millenáris ünnepséget. Minden, a mi magyar Új-Guineában, ő, a halott, s én, a még élő: ő végezte itt a múlt ezer évet, én kezdem az újat. Álljunk meg itt a határkőnél, becsüljük meg a múltat és merítsünk belőle

lelkesedést a jövő munkájára. Az lesz az én millenáris ünnepségem, hogy fölkeresem a Fenichel Sámuel sírját, először lefénypképezem, úgy, a mint találom, azután földíszítetem s ünnepséget tartok sírjánál, megkoszorúozom az ünneplő haza, a magyar tudomány, családja és az én nevemben; magyar és német beszédben elmondom a meghívottaknak, miért gyűjtöttem egybe őket!« Így szól az egyszerű szegény magyar tudós, a ki messze világokba ment, hogy a magyar tudománynak dicsőséget szerezzen. Bíró Lajos kecskeméti tanár.

S az ünneplők közt még ott voltak azok, kik a most megkoszorúzott költővel kérdezték: Hol van a hon, melynek Árpád vére, győzelemben hullott szent földére. S most nem folytatják itt van a hon, de többé nem a régi, pusztaságban nyulnak el vidéki. Mert a magyar génusz megteremtette a magyar glóbuszt, az európai államrendszerben ismét fényessé lett csillagot, melynek fényénél a művészet és tudomány kialvának indult fáklyáját ismét meggyújthatta. S hogy a glóbusz messzi kisugárzik, a millenium évéből felemlítjük, hogy Lenárt Vinczét, ki Pozsonyban élt, az angol akadémia a katódsugárok feltalálása dicsőségében Röntgennel megosztotta; a milleniumi év szólította ki a gyufa feltalálóját Irinyi Jánost, s a Mehadián született Martini-puskák feltalálóját; s hogy egy amerikai milleniumi vendég a fővároshól régi halottaink egyikének, Bolyai Farkas, lángeszű matematikusunknak sírjához, Vásárhelyre zarándokolt, mint kinek műve a Tentamen az Oczeánon túlra vitte tudásunk hírnevét; s mely munkának újra kiadása az Akadémiának egyik millenáris kiadása.

II. A budapesti tudomány-egyetem ifjúsága ünneplése.

A felsőbb tanodák, reál- és polgár iskolák, képezdék, gymnasiumok, akadémiák, egyetemek, országszerle megtartották milleniumi ünnepléseiket.

A budapesti tudomány-egyetem polgársága régi zászlója helyébe újat készíttetett. Milleniumi ünneplését a zászló felszentelésével nyitotta meg, mi a templomban, közgyűlése a Viga-

dóban folyt le, melyre a templomban a következő notalabítások jelentek meg :

Wenckheim Frigyesné zászlóánya, Wenckheim Frigyes, Wenckheim Dénes, Wenckheim István grófok, Apponyi Albert gróf, Wlassics Gyula kultuszminiszter, Pallavicini Ede őrgróf, Lobkovitz Rezső herceg, Révay Gyula báró és neje, Szapáry Géza gróf és neje, Szapáry István gróf, Vay Miklós báró, Bethlen Gábor gróf, Károlyi Viktor és neje, Esterházy Mihály, Zichy Nándor, Zselénszky Róbert, Montecuccoli, Benyovszky grófok, Rohonczy, Forinyák tábornokok, Szapáry Gyula gróf, Csesznák Benő tábornok, Bedő Albert államtitkár, Bezerédi miniszteri tanácsos, Ludvig Gyula, Ortl Ferencz min. tan., Gerlőczy Károly alpolgármester, Kormos, Kereszt-szeghy kuriai bírák, Thormay miniszteri tanácsos, Zsilinszky Mihály államtitkár, Rakovszky István, Kaas Ivor báró, Bakonyi és Janky altábornagyok, Ragályi Lajos, Sághy Gyula, Barabás Béla, Várady Károly, Ábrányi Kornél, Veszter Imre. Firczak Gyula püspök, Bogisich Mihály, Pivár Ignác, Frank Ödön, Ivánka Oszkár, Nedeczey Jenő, Hodossy Imre, Szunyogh Szabolcs, Münnich Aurél dr., Vargics Imre, Vay Lajos gróf, Horánszky Nándor képviselők, Lengyel rektor, Ponori Tkewrewk Emil, Bognár István, Hőgyes Endre, Kovács Gyula dékánok, a kik a régi tépett zászló alatt vonultak be, továbbá számos egyetemi tanár, a budapesti előkelő tisztviselői kar számos tagja s a vidéki ifjúsági körök képviselői : Kolozsvárról, Kassáról, Pozsonyból, Selmeczbányáról, Nagyváradról, Sárospatakról, Eperjesről, Magyar-Óvárról, Egerből, Debreczenből Keeske-métről stb.

Mise után az új zászlót a hercegprimás megáldotta és megszentelte. Azután így szólt :

Megszenteltem a lobogót, Isten áldását kérve a zászlóanyára és mindazokra, kik az ifjú lélek tiszta hevével, komoly, határozott és üdvös föladatokat megoldására e zászló alá tömörülnek és tömörülni fognak. A zászló is, a zászló anyja is szimbolum, jelkép. A zászló jelképezi azt a magasztos szellemi és erkölcsi eszmét, melyet t. önök maguk elé tűztek és elérni igyekeznek. Ez a magasztos eszme csakis az örök igaz, az örök jó és örök szép lehet, mert e hármas egységből, mint naphól sugárzik szét a tudománynak, az értelemnek világító fénye, az erények, a szívnek éltető melege. Hangsúlyozom ez eszme mindkét részletének elérését, mert t. önök, ha az élet küldelmes terére lépnek, nem mellékes, nem alárendelt, hanem képzettségöknél és műveltségöknél fogva befolyásos vezéri szerepre vannak hivatva a társadalomban és e minőségben csakis a szellemi és erkölcsi örök egyesítése által működhetnek áldásosan. A zászlóanya jelképezi a zászló eszméjének elérhetési módját. Eifajult gyermek az, kinek szíve meg nem dobban az „édes anyá“ névnek hullatára. Előre haladott öreg korunkban is látjuk azokat a munkás édes anyai kezeket, melyek bennünket gondoztak, halljuk azokat az édesanyai imádkozó ajka-

kat, melyek bennünket megáldottak, noha ezek már régen elporlottak. A zászlóanya tehát azt jelképezi, hogy azok, kik a zászló körül csoportosúlnak, mint egy anya gyermekei, s mint egy család tagjai, mint testvérek, egymást szeressék, egymást becsüljék, segítsék, s a zászló alatt kötött baráti érzelmeket holtig megőrizték.

Végül beverte a szeget a zászló rudjába, s következtek a szegbeverések.

A templomból az ifjúság új zászlója alatt, s az ünneplő közönség nagy része a Vigadóba vonúlt, az egyetemi kör díszgyűlésére. A terem egészen megtelt. A dobogón a rektor, a dékánok, s Pálffy Ferencz a kör elnöke, s a két diszszónok Apponyi Albert gróf és Beöthy Zsolt ültek.

Beöthy Zsolt így kezdte beszédét :

Ifjú barátaim! Önök azzal a fölszólítással tisztelték meg, hogy zászlószentelő ünnepük alkalmával, tanáraik sorából én is néhány buzdító szót intézsek önökhöz s önök által a magyar ifjúsághoz. Az egyetemi ifjúság, melynek életem legtartósabb örömeit s legnemesebb reményeit köszönöm, közelebb áll szívemhez, s ez az alkalom is magasztosabb, hogysem fölhívásukat örömmel ne fogadtam volna. De ma, midőn a sor ígéretem beváltására került, tűnődve állok itt, hogy voltaképp mi módon töltsen be föladatomat. Buzdító beszédet mondjak ma, mikor ennek a hazának valamennyi göröngye megszólal, ezer év küzdelmének dicső emlékeivel lelkesítettek a hegyek és mezők, mikor elérkezett a költő napja, melyen nagyjaink, a derekak száza és ezrei mind, mind kitörtek koporsóikból s velünk ünnepelnek? Buzdító beszédet intézsek önökhöz, kikben talán a legerősebb lánggal, az ifjúság lángjával lobog az a szent tűz, melyet élesztenem kellene?

„Ennek a tűznek, a magyar ifjúság hazafias tűzének szítására valóban nincs szükség, és — ha hálával visszagondolunk azokra a fentartó erőkre, melyeknek hazánk ezredéves létét köszöni — elmondhatjuk, hogy nem is volt soha. Ez erők szövődékében tüzes ragyogásával huzódik végig a magyar ifjúság veritékét és vérének nem kimélő hazaszeretetének aranyfonala. Hisz éppen e zászló, az egyetemi ifjúság zászlaja emlékeztet bennünket legelső elődjére, a legrégibb magyar egyetemi zászlóra, mely alatt a háromezrész pécsei tanuló, mint a krónikás mondja, karddal cserélte föl a tollat, a hazáért halt Mohács síkján: „pro fide et patria gloriose occubuerunt.“ De főiskolai ifjúságunk zászlaja nem veszett el Mohácsnál, nem a többi vérünk áztatta mezőkön sem — pedig mindenütt ott volt. Megmentették, kitoldozták, néha egyetlen szálból újra szőtték. A zászló mindig ott lobogott a viharokban s ha megtépve egy-egy időre eltűnni látszott: akkor is csak észrevétlen, titkon szövődött a nemzeti gondviselés szövöszékén. Így szövődött azokban a borzasztó szélesöndekben, melyek az utóbbi századok alatt ismételtelen már-már nemzeti életünk dicstelen

kimúltát hozták ránk. De a mikor kellett, az a zászló első szóra egyszerre csak megjelent s lobogott, a lelkesedéssel új nemzeti munkát indítván, hogy a férfiúi erő, tapasztalás és bölcsesség folytassák és győzelemre vigyék; lobogott nemcsak világi pályánkra, hanem az Isten szolgálatára készülõ ifjaink előtt is. Lobogott az egyetem papnevelõ háza fölött, mikor ifjú növendékei gazdag szívükkel és szerény filléreikkel a nemzetet föl-
 rázni segítették Ferencz császár idejének álmokorságából.

„A mint eddig lobogott ez a zászló, főiskolai ifjúságunknak törhetetlen és áldozatkész magyar lelkét, ebben való egységét jelentve: bizonyára lobogni fog, ugyanazt példázva és õrízve továbbra is. Nincs szükség rá, hogy önöket és önök testvéreit, a mi fiainkat, széles e hazából buzdító szóval hívjam köréje. Engedjék inkább, hogy néhány szót modjak azokról a kötelességekrõl, melyekkel ma új alakjában fölszentelt õsi zászlójuknak tartoznak

Apponyi Albert gróf beszéde derekán így szólt:

„Ha figyelmeztettem önöket arra, hogy feladatukat mily nehéz viszonyok között fogják betölteni, kötelességem helyzetünk árnyoldalai mellett annak fényoldalaira is rámutatni. Kedvezõbb, hatalmasabb védelmi állásban vagyunk, mint bármikor voltunk. A nyugat minket évszázadokon át félreismert; a nyugat évszázadokon át vagy nem tudta fölfogni azt, hogy mi vagyunk az õ intézményeinek, mi vagyunk az õ felsõbbségének. sõt az õ fönnállásának védõbástyái, vagy ha e küldetésünket fölfogta, akképpen magyarázta, hogy minket be akar kebelezeni, hogy a mi nemzeti állami önállóságunk jogosultságát kétségbe vonta. A német császároknak ama törekvéseitõl kezdve, hogy Magyarországból német hûbérállamot csináljanak, egész az egységes osztrák összbirodalmi eszme gyakran ismételt szárnypróbálgatásáig, a történet teli van a nyugatnak ilyen félreértéseivel.

„Az a nagy változás, mely a mi helyzetünkben beállott, az a nagy erfokozás, az a hatalmas támasz, melylyel a multhoz képest most birunk, az abban áll, hogy a nyugatnak ezt a félreértését fölváltotta Magyarország hivatásának helyes fölfogása és annak az igazságnak a fölismerése a nyugat hozzánk legközelebb álló képviselõi részérõl, hogy Magyarország ezt a hivatását nemcsak egyedül mint egységes magyar nemzeti alakulás, hanem csak mint önálló magyar nemzeti állam teljesítheti.

„Ha van ezeknek az ünnepeknek mely politikai jelentõsége és kiszámíthatatlan nemzeti haszna, ez abban áll, hogy Magyarországnak önálló állami léte még soha ily világraszóló elismerést nem nyert, mint éppen ez ünnepek alatt. És hogy ez az elismerés olyan világraszólóvá vált, hogy ezt a nagy eredményt elértük, ezért az érdemeknek oroszlánrésze a mi felséges urunkat, királyunkat illeti. (Lelkes és meg-megújuló éljenzés, a közönség föláll.) Ezek alatt a napok alatt megérezhette a nemzet, hogy mit ér nekünk és a mi nemzeti céljainknak a király mit ér a nemzetnek és a nemzet céljainak az a nyugat-európai dinasztia; amely a nyugat kételkedõ elemei előtt kezességet vállal a mi nyugat-európai hivatásunk iránt. A ma-

gyar király magyar koronájának egész fényében, szakítva egyszer s mindenkorra oly gondolatokkal, a melyek a nemzeti magyar államnak önállóságot tagadni, vagy kétségbevonni akarnák, ellenkezőleg oda áll a világ elé, mint a magyar nemzeti és állami önállóságnak legfőbb és legimponálóbb képviselője. De e napok alatt érezhette ez a bölcs uralkodó és az ő egész dinasztíája is, hogy viszont nekik, mit ér a magyar nemzet. Nemesak, mert hadaikat szaporítja, a külső államokkal szemben, nemesak, mert az alkotmányos és koronás fejedelem iránti alattvalói hűségben ezt a fajt és nemzetet megközelíthetik sokan, de felül nem mulja senki, hanem éppen azért, mert nemzeti és állami önállóságához törhetetlenül ragaszkodik.“

S e szavakkal végezte :

„Ez a zászló három színt mutat. A zöld szín a mi reményünknek kifejezője a haza jövőjében, népünknek önfentartó, megtörhetetlen erejében. A vörös szín a szeretet színe, mely a vér ontásáig tud elmenni a hazának szent érdekéért. Középen van a fehér. Az a fehér szín, mely a hitet jelképezi. a hitet minden iránt, a mi szép, magasztos és nemes ; a hitet hivatásunkban és mely azért fehéj, mert ez az a lap, melyre önök hivatva vannak rá írni Magyarország jövődő történetét.“

A halottak napján az egyetemi ifjúság új lobogója alatt vonúlt ki a kerepesi-temetőbe. Beszédet mondtak : Kossuth Lajos sírjánál Herczeg Béla, az egyetemi kör elnöke, Batthyány mauzoleumánál Pálffy Ferencz, Deák Ferencz mauzoleumánál Rainer Károly, Klapka sírjánál Ditrőy Nándor, Forinyák sírjánál Kazay László, Woronieczky sírjánál Lampert Géza, a vértanúk sírjánál Lajos Dénes, Kisfaludy sírjánál Vida Sándor, Czuczor sírjánál Hannig István, Arany sírjánál Rell Lajos, Garay sírjánál Reviczky Gábor, Vörösmarty sírjánál Dobos Károly és Csiky Gergely sírjánál Józsa Gyula.

III. A képzőművészet, az iparművészeti múzeum, s az új műcsarnok felavatása.

Képzőművészetünk a jelen század derekán úgyszólván egyszerre pattan ki, művészetünk azóta nő, rohamosan gyarapszik és szinte szédítő a fejlődése. Kezdi a ma már öreg Barabás az ő finoman ecsetelt arcképeivel és magyar genre képeivel, Markó Károly klasszikus szépségű tájképeivel s az Angliába átszármazott Brocky Károly pompás fejeivel és alakjaival ; és csakhamar egy-egy Zichy Mihály, Orlai Soma, Than Mór, Székely Bertalan, Madarász Viktor, Ligeti Antal támad, majd az alkot-

mány visszaállítása után újabb serege az első klasszisú mestereknek, mint : Munkácsy Mihály, Benczur Gyula, Horovitz Lipót, Vastagh György, Wagner Sándor, Lietzenmayer Sándor, s a két tájfestő óriás: Paál László és Mészöly Géza. A szobrászok közül : Izsó Miklós, Huszár Adolf és Klein Miksa. Többen már művészetők költészetét ragyogtatják.

A képzőművészet bámulatos munkát végzett. A nemzet, mintegy hogy feltüntesse képzőművészetünk színvonalát, elhalmazta megrendelésekkel : szobrászatunk és festészetünk millenárius alkotásait maradandó emlékeink tárgyalásánál már bemutatuk a szobrászok, festők fiatalabb nemzedékének egész légióját. Különböen együtt is láttuk őket, a mint a kiállítás fényének emelésére közreműködtek : a kiállítás területe mellett az új műcsarnokban rendezett kiállításukban, hol mintegy 800 festmény, 100 szobormű és 400 építészeti rajz volt kiállítva, össze-vissza vagy 300 művésztől, aki mind magyar és mind egy-egy követ rakott le ahhoz a diadaloszlophoz, mely a magyar művészet létezését hirdeti a nagy világnak.

A kiállítás alkalmából kitüntetésekbe részesültek : Zala György, Strobl Alajos, Stettka Gyula, Bihari Sándor és Jendrassik Jenő a Ferencz József lovagrenddel, Köllő Miklós, Mátray Lajos szobrászok, Alpár Ignác műépítő, a történelmi kiállítás csarnokai mestere koronás arany érdemkereszttel lettek kitüntetve.

A király és állam képvásárlása szintén kitüntetés számba megy. A király milleniumi képvásárlása a következő mesterekre esett Mihalik Dánieltől Bükkfásor olajfestmény, Karvaly Mór-tól Huszárok olajfestmény, Nadler Róberttől Tereferé a mosásnál, Telepy Károlytól A poprádi tó, Polgár Gézától Kaszárnya áristom, Teltsch Edétől Bornemissza szobormű. A kormány az állam részére, a szépművészeti múzeum s a vidéki gyűjtemények, múzeumok gyarapítására, többek közt következő képeket vásárolta : Zivatar után, olajfestmény Mannheimer Gusztávtól ; Arczkép-tanulmány, olajfestmény Balló Edétől ; Tóth Kálmán bronzszobra. Bezerédi Gyulától ; Szépség, pénz és szellem. olajfestmény Tóth Lászlótól ; Kőpatak a lomniczi csúcs alatt. olajfestmény Telepy Károlytól ; 1878-ból, olajfestmény Papp Hen-

riktől; Gyermek álma, olajfestmény Baditz Ottótól; Láz, olajfestmény Márk Lajostól; Petőfi a táborban, olajfestmény Révész Imrétől; Esti harang, olajfestmény László Fülöptől; Tivoli konyhakert, olajfestmény Nadler Róberttől; Délibáb az erdőn, olajfestmény Tölgyessy Arthurtól; Tehenek a lápon, olajfestmény Pállik Bélától; Majális, olajfestmény Szinnyi Merse Páltól; A pásztoroknak megjelenik a Krisztus születését hirdető angyal, olajfestmény Grünwald Bélától; Zápolya Izabella, olajfestmény Madarász Viktortól; Munkácsi Mihálynak két kisebb festménye, egyik a Siralomházhoz készült tanulmány, a másik a Kukoricza föld című tájkép. Csók Istvánnak Báthory Erzsébet Csejthe várában című, a múlt évben feltűnést keltett nagyszabású festményét.

A millénium az élőknek megrendeléseket, kitüntetések, a letűnteknek szobrot juttatott. Ybl Miklósnak, a főteli templom, a ferenczvárosi templom, az opera, a vámház alkotójának. egyik alkotása, a budai várkert előtt, szaktársai s tisztelői szobrot állítottak; Mayer Ede az ünnepeltet álló alakban örökítette meg, egyik kezében körző, másikban épülettervrajz. Leleplezésénél a kormány s a kezdeményező mérnök- és építész-egylet képviseltetése mellett. Hieronymi Károly volt miniszter mondott ünnepi beszédet.

A jövőnek két alapvető múzeum állíttatott s avatott fel.

Az *iparművészeti múzeum*, az ipari czikkek e mintagyűjteménye felállítását az országgyűlés még 1872-ben elhatározta volt. Csáky Albin gróf vallás- és közoktatási miniszter az üllői-úton megvásárolta telkét s most okt. 25-én a király jelenlétében letették a záró követ s felavatták. A kapcsolatos iskolában az előadások megkezdődtek. Felvirágoztatása céljára az iparművészeti társulat buzgó elnökével Ráth Györggyel, rég megalakult, gondjaiba vette.

Az *új műcsarnok* a másik millenáris alkotás. Vonzó, szép épület az Andrássy-út végén, a városliget elején. Magas, földszintes XV- XVI. századbeli renaissance stílusban épült. Frontján gyönyörű oszlopos terraszszerű előcsarnok, a melyhez széles lépcsőzet vezet föl. Beosztása arányos, termek tágasak, kényelmesek, felülről kapják a világosságot. A benne kiállítva

volt művek magyar művészek alkotásai. Tömérdek sok kép, sok szobor és számos építőművészeti alkotás. Körülbelül 800 kép, 80—90 szobor és vagy 400 építési mű. Május 4-én szép ünnep kedvezett a királyi felavatás ünnepségének. Ott voltak

Wlassics, Dániel és Fejérváry báró miniszterek, Császká György kalocsai érsek, Firczák Gyula munkácsi püspök, Kunz csornai prépost, Szmrecsányi püspök, Eötvös Loránt báró az akadémia elnöke, Apponyi Lajos gróf, Harkányi Frigyes báró a képzőművészeti társulat elnöke, Csáky Albin gróf, Wekerle Sándor, Vay báró, a főrendiház alelnöke, Gerlóczy Károly alpolgármester, Rudnay Béla főkapitány, Jókai Mór, Hegedűs Sándor, Kossuth Ferencz, Horváth Gyula, Vécsey József báró főudvarmester, Lechner Lajos, Rákosi Jenő, Telepy Károly műtáros, Steindl Imre, Czigler Győző, Schickedanz Albert, Herczeg Fülöp, Hauszmann Alajos, Ney Béla, Schmidt József kiállítási igazgató, Szalay Imre múzeumi igazgató, Benczur Gyula, Zala György, Bihari Sándor, Stettka Gyula, Ferráris Artur, Horovitz, Róna József, Koroknyai Ottó, Papp Henrik, Barabás Miklós, Balló Ede, Ujváry Ignác, Tornai Gyula, Jendrassik Jenő, Vastagh György, Margittay Tihamér, Roskovits Ignác, Bruck Lajos és Miksa, Peske Géza, Tölgyessy Artur, Spányi Béla, Pataki László művészek. A katonai méltóságok közül ott láttuk Lobkovitz Rudolf herczeg hadtestparancsnokot, Rohonczy altábornagyot. Fél egy óra tájban kezdett fölvonulni az udvar. Ottó, Jenő, Rainer, József Ferdinánd, Lajos Viktor, József, József Ágost, Lipót Szalvátor, Frigyes, a toskánai nagyherczeg, Kóburg Fülöp herczeg és Ernő szász-kóburg herczeg.

Egy órakor megérkezett a király. Wlassics kultuszminiszter, Telepy műtáros fogadták s kísérték az előcsarnokba, melynek közepén Zala György hatalmas Hungáriája áll, koszorúval kinyújtott kezében. A kultuszminiszter a következő beszédet intézte a királyhoz:

»Császári és apostoli királyi Felség! Legkegyelmesebb urunk! Fogadja felséged legmélyebb hódolatunk, legélénkebben érzett hálánk és határtalan örömünk kifejezését, hogy a magyar képzőművészetnek emelt ez új csarnokban a magyar állam ezer éves fennállásának emlékére rendezett legelső műkiállítást legmagasabb látogatásával kitüntetni és ezzel örökké emlékeztessé tenni kegyeskedett.«

Mire a király így szólt »Örömmel jöttem a művészetek ez új hajlékának felavatásához. Öszintén kívánom, hogy az a szépen fejlődő magyar képzőművészetnek újabb lendületet adjon a további fejlődéshez.« Azután követve a királyi hercegektől,

megnézte a kiállítást. A képesarnokban Bihari Sándor, a szobroknál Zala György, az építőművészeti osztályban Steindl és Ney tanácsosok kalauzolták.

IV. Színházi díszelőadások,

A színházak díszelőadásokban ünnepeltek. Az opera előadása a kiállítási ünnepély első napja sorozatát befejező részét képezte. A király, s az udvar megjelenésével.

Mikor a király megjelent, a közönség felállt, csak akkor foglalt ismét helyet, midőn ő felsége leült Gizella kir. hercegnő és Stefánia özvegy trónörökösne közé, s Erkel Sándor megadta a jelet Erkel Ferencz István királya ünnepi előadásának megkezdésére. Az udvari páholyt egyesítették a szomszéd páholyokkal s így a királyi család nagyrésze ő felsége körül helyezkedett el. Jobbra a királytól ültek Ottó, Lajos Viktor, Ferdinánd, Ferencz Szalvátor, Jenő kir. hercegek és a toszkánai nagyherceg, balra Mária Jozefa kir. hercegnő, Alisz toszkánai nagyhercegnő és Lajos bajor herceg. A bal inkognitó-páholyban Izabella és Blanka kir. hercegnők, Frigyes, Lipót Szalvátor és Rajner kir. hercegek; József kir. herceg páholyában József és József Ágost kir. hercegeken kívül Kóburg Fülöp herceg s neje és Augusztá bajor hercegnő foglaltak helyet.

A földszinti páholyokat a külföldi államok képviselői foglalták el; és pedig a fővárosi páholyban ültek: Neriman perzsa, Valmar portugál, Shu kínai, Borchigrave belga és Sponneck dán követek, kiket mint házigazda a főváros nevében Ráth Károly főpolgármester üdvözölt. Az első számú páholyban Nigra olasz, továbbá Manson angol nagykövet és neje; a második páholyban Eulenburg német nagykövet és neje és Kapniszt orosz nagykövet; a harmadik páholyban Lozé franczia, továbbá Hoyos örgróf spanyol nagykövet; a negyedik páholyban Nedim török nagykövet, Ghika román követ és neje ültek az ötödik páholyban Bádeni gróf osztrák miniszterelnök, Gautsch báró és Bilinszki osztrák miniszterek, a kisknél Darányi miniszter látta el a házigazda tisztét; a hatodik páholyban Krieghammer hadügyminiszter, Appel báró lovassági tábornok, neje és leánya; a hetedik páholyban Bethlen András gróf és neje, Josipovich horvát miniszter é. neje é. Stankovich osztályfőnök; a nyolczadik páholyban Péchy Tamás és Nikolics Fedor báró nejeikkel; a kilenczedik páholyban Plener, a közös árnvevőszék elnöke nejével, született Eötvös bárónővel és Gleispach gróf osztrák igazságügyminiszter nejével, született Batthyány grófnővel; a tize-

dik páholyban Pallavicini Sándor örgróf és Révay Gyula báró nejeikkel. Az intendánsi páholyban ültek Jósika Samu báró miniszter és neje, özv. Vécsey báróné és Ferenczy Ida. Mellette az első páholyban Chlumeczky osztrák képviselőházi elnök és Ábrahámovitz alelnök Szilágyi Dezsővel, a magyar képviselőház elnökével; a második páholyban Szapáry Géza gróf és Festetich Tasziló gróf nejeikkel és Szapáry Gyula gróf; a harmadik páholyban Perczel és Dániel miniszterek nejeikkel; a negyedik páholyban Károlyi Tibor gróf és neje és Tisza Kálmán: az ötödik páholyban Kállay közös pénzügyminiszter, Szécsén Miklós gróf osztályfőnök nejeikkel; a hatodik páholyban Széchenyi Imre gróf volt nagykövet és Széchényi Sándor gróf és neje; a hetedik páholyban Teleky Géza gróf és Wekerle Sándor nejeikkel; a nyolczadik páholyban Zichy Ferencz gróf főtárnokmester és Zichy Nándor gróf és neje; a kilencededik páholyban Károlyi István gróf és Dessewffy Aurél gróf nejeikkel; a tizedik páholyban Hunyady Imre gróf és Cziráky Béla gróf nejeikkel.

Az első emeleten balra az első páholyban Goluchovszky gróf külügyminiszter és Szögyény-Marich László nagykövet nejeikkel; a másodikban Esterházy Pál herczeg, Esterházy Miklós herczeg és neje, Trautmannsdorf Károly herczeg a harmadikban Windischgrätz herczeg hadtestparancsnok nejével, Lobkovitz herczeg hadtestparancsnok és Fejérváry Géza báró honvédelmi miniszter. A negyedikben Pálffy Miklós herczeg és Odessalchy Géza herczeg nejeikkel. Az ötödikben Tripp amerikai követ nejével és leányával, továbbá Takahiri japán követ és neje; a hatodikban Van der Hoeven holland, Podewitz bajor és Wallwitz szász követek és nejeik. Jobbra az első emeleten Bánffy báró miniszterelnök és Wlassics miniszter nejeikkel; a másodikban Lukács és Erdély miniszterek, a harmadikban Andrássy Aladár gróf és Andrássy Géza gróf nejeikkel, a negyedikben özvegy Inkey bárónő, továbbá Beck báró vezérkari főnök és Festetich Andor gróf nejével. Az ötödikben Apponyi Lajosné grófné, a magyarországi udvarnagy neje s Apponyi Géza gróf és neje.

A második emeleten balról az első páholyban az udvart kísérek foglaltak helyet, a másodikban Draskovich Iván és Pejacseovich Tódor gróf nejeikkel, a harmadikban Karácsonyi Aladár és Lukács Béla nejeikkel, a negyedikben ifjabb Széchenyi Imre gróf és Karácsonyi Jenő gróf nejeikkel, az ötödikben Hadik-Barkóczy Endre gróf és Semsey László nejeikkel. A második emeleten jobbról az első és 2-ik páholyt szintén az udvari kíséret tagjai foglalták el. A második páholyban Kemény Kálmán báró és neje, Radvánszky Gézáné báróné és leánya voltak, a harmadikban Beniczky Ferencz és Hieronymi Károly nejeikkel, a negyedikben Matlekovics Sándor és Rakovszky István nejeikkel. Az ötödikben Burján követ és neje, Szegedy Györgyné és Gerliczy Ferenczné báróné.

A földszinten minden látogató vagy egyenruhában vagy díszmagyarban jelent meg; a magyar társadalom előkelőségei vegyest ültek itt külföldi diplomatákkal. Hadseregünknek meg-

jelent számos képviselője majdnem a katonai egyenruhát tette túlnyomóvá. Az idegen államok képviselői között ott voltak : de Claparade svájci követ, Lewenhaupt svéd-norvég követ, Marquis Cusani Confalonieri olasz követségi titkár, Mr. Milbauke, Mr. Baird, Mr. Werney.

A negyedik felvonás gyönyörű élőképei : az aranybulla átnyújtása, Nagy Lajos a tengerparton, Mátyás bevonulása Budára, Mária Terézia a pozsonyi országgyűlésen, kedvező hatást gyakoroltak. A legnagyobb hatással azonban a végső tabló nagy apoteozisa volt, hol háttérben a milléniumi kiállítással Magyarország gényusa megkoszoruzza a király és a királyné mellszobrait s a tudomány, művészet, kereskedelem, ipar, földművelés festői csoportjai bemutatják hódolatukat az uralkodó párnak. Az opera kórusa együtt a magánszereplőkkel Kölcsey himnuszát énekelte. Mindenki, *a király is fölállt*. Ebben a pillanatban áradt csak valóságos meleg végig a theatre paré ünnepies, szertartásos tömegein. Áhítat, megindulás lopódzott a szívekbe s a himnusz magasztos hangjainak végeztével önkéntelenül elemi erővel kitört a lelkesedés. Tomboló éljenek zúgtak, a ragaszkodás, a hódolat viharos megnyilatkozása áradt a király felé.

Az opera millenáris ünnepei közé sorozhatjuk Goldmark Károly keszthelyi születésű hazánkfia sikereit, kinek Sába királynője most érte meg századik előadását, s a millénium alatt »A házi tücsök« című operáját hozta színre.

A nemzeti színház május 16-án tartotta díszelőadását. A király s a királyi család tagjai megjelentek. Erkel Ferencz ünnepi nyitánya után Rákosi Jenő prologja következett. Látomány egy felvonásban. Múltunk allegoriája, mely színi referense szerint súlyos gondolatokat, mély érzéseket görget. S joggal mondja a költő a mű végén :

És boldog a költő, kinek Isten adja,
Hogy ünnepeinkhez a dalt ő mondhatja.
Szavát felemelvén, egekre kiáltja :
Egy ezredév néz ránk, egy ezredév látja
Mámoros ünnepben, hogy milliók áldják
Magyarok Istenét, magyarok királyát.

Aztán Váradi Antal »A hun utódok« című darabját adták s a dalmok hangulatos versére megindult a szép előképek sorozata. Először a pusztaszeri gyűlés, a mint a hét vezér a vérszerződést köti; következett szent István megkeresztelése, Mátyás király fényes alakja a rákosi gyűlésen, végül megjelent az új országház homlokzata, előtte I. Ferencz József királyunk és Erzsébet királyné domború szoborképe. Az egész közönség fölemelkedett, a színpadon hatalmas kar rázendítette a Hymnust, s miután a függöny legördült, a közönség nem tartóztatta többé magát és hatalmasan éljenezte a királyt, ki meghajtással köszönte meg az üdvözlét.

A többi színház is megtartotta a díszelőadását. A Víg-színház a milléniumra épült és nyílt meg. A Népszínház megbízásából Verő György »Ezerév« című dalművét írta, történeti képletekkel, mely a milleniumi évben 130 előadást ért meg.

V. Az irodalmi társaságok ünneplése.

Az irodalom, a millenium előkészítése, a hangulat ébrentartása, tudásunk színvonalának feltüntetése körül halhatatlan munkát végzett. Hogy mennyit, majd elbeszéli az irodalomtörténész. Ha valaki nem ünnepelt, az a hirlapirodalom volt. Argus száz szeme sem győzte volna kísérni az ünnepélyek rohanását, jegyezni a váltakozó eseményeket mindazonáltal nagy munkát végzett, a történetírás számára mindent megmentett.

Az ünnepélyek folyamában mi minden ragadta meg a szépirodalom bajnokait, számot adni róla, nem vállalkozhatunk. Csakis reá mutatunk, hogy fohászkodtak, ódákat írtak: a prologokban felesillant a történeti érzék: s végül előlépett a pegazus kurucz jelmezben. Ódákat írtak. Ezerév címmel: Ábrányi Emil, Bartók Lajos, Komócsi József, E. Kovács Gyula, Kubinyi Gyula, Sajó Sándor Rákosi Jenő. Váradi Antal prologja után megjelentek Endrődy Sándor kurucz nótái.

Megjelentek elődeik emléktáblája, szobra leleplezésénél. A Berzsenyi, Kölcsey, Bajza, Tompa, Erkel emléke ünneplésénél.

a központ küldöttségek által képviseltette magát. A fővárosban Brázai Kálmán múzeum körüli házáat Czuczor Gergely epikusunk emlékére márvány táblával jelelte meg ezen felíráttal: »E házban lakott és halt meg Czuczor Gergely. Sz. 1800. decz. 17-én, meghalt 1866. szept. 9-én. Emlékének Brázai Kálmán 1896. szept. 9-én.« Leleplezésénél Beöthy Zsolt tartott díszszónoklatot. S ott volt az eszmények világának minden előkelősége.

Díszgyűléseket tartottak Szegeden a Dugonics, Debreczenben a Csokonai, Pozsonyban a Toldy, M. Vásárhelyt a Kemény Zsigmond s más névre és nem névre alakult vidéki és fővárosi irodalmi kör.

A *Petőfi-társaság* ünnepén, az Akadémia nagytermét és a karzatot nagy közönség foglalta el, a széksorokat a hölgyek. Az elnöki széken maga Jókai Mór ült. belépésekor viharos éljenzéssel üdvözölte a közönség. Az ülés megnyitása után Bartók Lajos alelnök üdvözölte a közönséget. Váradi Antal előadta Ábrányi Emil Ezer év című hatásos költeményét.

Most Jókai ült a fölolvásó asztalhoz, szikrázó szellemmel beszélt a realizmus győzelméről az idealizmuson, és hogy joga van-e a költőnek lenni? Igenis — mondotta — neki az a jelszava, hogy a költőnek van joga lenni. Igaz, hogy erre mindenünnen az a kérdés hallatszik: minek? Mert hát van-e ezen a beépített, bekövezett, aszfaltozott és makadamosított talajon még egy helyecske, a hol a költészet virága gyökeret verhet?

»És mégis! minden korszaknak az volt a fényes korszaka, mikor a költészet virágzott: Izraelé Dávid korában. Róma történetében az augusztusi korról együtt emlegetik Horátius és Ovidius nevét, Hellász fényét Homér zengette meg, Anglia Milton idejében lett szabaddá és Shakspeare idejében nagygyá, Franciaország glóriája elválaszthatatlan Hugó Viktor és Beranger nevéből, az olasz dicsőség hiányos Dante nélkül, s még Oroszország is büszkén emlegeti az ő Puskinját s Lermontovját.

»De hát — folytatá — nekünk is voltak nagy költőink, a kiknek művei díszes kötetben ott ragyognak a könyves polczokon. Mert a mai realista korszak nem szorúl a költő kobzára. Van forum s van hordófenék, honnan az eszmét hidetni lehet. Így vélekednek a realisták, kik feledik, hogy 100 évvel ezelőtt a

magyar szellem milyen jól volt meghalva. Sírjára kavicsréteget vont a latin nyelv és élő pázsitot a német. S magyar költőknek kellett a magyar szellemet sírjából fölébresztteni, az ő lelkesedésük törte át a kavicsréteget és az eleven pázsitot.

»De egyebet is felednek a reálisták, például azt, hogy a sajtószabadság arról a napról datálódik, melyen Petőfi először szavaltta el a »Talpra magyar«-t.

A *Kisfaludi-társaság* az Akadémia kistermében tartotta díszgyűlését előkelő közönség előtt. Gyulai Pál nyitotta meg nagy beszéddel, melynek eleje így hangzik :

Társaságunk elhatározta, hogy mai ülését hazánk ezeréves fennállása emlékének szenteli. Ha valaha fájdalmasan éreztük, hogy a közelebbi évtizedekben társaságunk legkitűnőbb tagjait veszítettük el, e fájdalmat a mai nap bizonyára még élénkebben érezhetjük. Ha élne még Vörösmarty, Zalán futása és a Szózat költője, mi méltóan üdvözölhetné a honfoglalás ezredik évfordulóját ; ha élne Arany János, nemzeti mondáink nagy költője az Álmos vagy Árpád mondakör egynéhány epikai rajzával mi fényt vethetne a nemzeti ünnepre ; ha élne Eötvös József báró, a ki eszméivel annyira befolyt alkotmányunk reformjára, mi elragadóan tolmácsolhatná, hogy mi híven ragaszkodott nemzetünk századokon át alkotmányához, de folyvást újította, a multat a jelennel kötve össze ; ha élne Kemény Zsigmond báró, a ki Magyarország állami fölbomlását a mohácsi vész után annyi erővel s oly búskomolyan rajzolta egyik regényében, mily örömmel és élénken varázsolná elénk a szétszakadt Magyarország összeolvadását s hősies küzdelmét állami léteért. De ha e nagy írókkal nem versenyezhetünk is tehetségben, nemzeti buzgóságban, a hazafiúi hűségben bizonyára nem állunk hátrább náluk.

Most Vajda Gyula elszavaltta Ezer év című alkalmi költeményét.

Majd Beöthy Zsolt ült a felolvasó asztalhoz. Sebestyén Gyulának A magyar honfoglalás mondái című pályanyertes munkájából a magyarok eredetéről szóló fejezetet olvasta föl. Jakab Ödön verse után következett az ünnepies ülés egyik leghatásosabb pontja. Váradi Antal előadta, hogy a társaság még 1839-ben pályázatot hirdetett a honszerző Árpádról írandó

balladára s a díjat huszonnyolcz pályázó közül a 22 éves Nagy Imre nyerte meg. De az ifjú poéta már nem vehette át díját: meghalt. S ezután elszavallta Nagy Imre Árpádját, az igazán szép milléniumi költeményt, a melyet ifjorta oly gyakran szavaltunk.

Az ismeretterjesztő egyleteink a Magyarhoni földtani, a Néprajzi, a Heraldikai és Genealogiai, a Régészeti és Ember-tani, a Természettudományi, a Történelmi társaság — szintén megtartották díszüléseiket.

A földrajzi társaság egyszersmind 25 éves jubileumát ülte, az Akadémia nagy termében. A terem megtelt előkelő közönséggel. Ott voltak Zichy József gróf, Lobkovitz herceg hadtestparancsnok, Vámbéry Ármin, Ráth Károly főpolgármester, Ghiczy és Forinyák altábornagyok, Erődy Béla stben. A bécsi földrajzi társaságot Gallina Ernő dr. titkár, Haradauer Károly ezredes és Krifka Ottó képviselték, a kultuszminiszter képviselőjében pedig Molnár Viktor osztálytanácsos jelent meg. Megérkezett Koburg Fülöp kir. herceg, a kit a közönség lelkes éljenzéssel fogadott. A herceget Erődy Béla dr. üdvözölte, s kérte, hogy elnököljön a díszgyűlésen. A herceg erre magyar nyelven a következő beszédet mondotta:

•Köszönöm a t. elnök úr meleg üdvözlését s viszont szívből üdvözlöm a megjelent tisztelt vendégeket és tagokat! Nemcsak társaságunkban elfoglalt állásomnál fogva, hanem amaz érdeklődésből kifolyólag is, melylyel a földrajzi tudomány iránt viseltem, mindig figyelemmel kísértem társaságunk működését; s arról győződtem meg, hogy társaságunk mindenkor hű maradt földadatához; serényen dolgozott, hogy céljait elérje.

•Míg idehaza fölolvadásai és közleményei által a földrajzi ismereteket buzgón terjesztette, addig a külfölddel is iparkodott a hazai földrajzi munkásság eredményét megismertetni. Tagjai azonban nemcsak idehaza munkálkodtak hazánk földjének megismertetésén, hanem többen közülök más földrészeken is megfordultak a kutatás és ismeretszerzés céljából. Társaságunk az által, hogy a földrajzi kongresszusokon hazánkat képviselte, hogy az őt földrészen létező rokontársaságokkal élénk csereviszonyt létesített, terjesztője lett a magyar névnek, a magyar

tudományos munkásság ismertetésének. Ilyképpen hasznos szolgálatokat tettünk a magyar közművelődésnek és a tudománynak; miért is méltón megillet minket a mai ünnep, melyet társaságunk főnnállásának 25. éve alkalmából tartunk. Örömmel nyitom tehát meg ezen ünnepélyes ülést, melynek további vezetésére elnök urat kérem fel.»

Most az egyes intézetek képviselői léptek elő s üdvözölték a társaságot. Molnár Viktor dr. osztálytanácsos a fővárostól távollevő Wlassics miniszter nevében, Kullmann Lajos tanácsos a főváros, Gallina Ernő dr. a bécsi földrajzi társaság, Hanusz István Keeskemét város, Szontágh Tamás dr. a m. kir. földtani intézet, Staub Mórész dr. a magyar földtani társaság, Vikár Béla dr. a néprajzi társaság és Maxinovich Imre dr. a magyar turista-egyesület nevében. Majd felolvasták a külföldről érkezett távirati üdvözléseket.

A felolvasások sorát Erődy Béla dr. nyitotta meg, a ki a társaság negyedszázados történetét ismertette. Lóczy Lajos állott a felolvasó asztal elé, hogy beszámoljon a balatoni tudományos kutatásokról, melyeket 1891. tavaszán kezdett meg az e célból alakított bizottság nagy sikerrel. Berecz Antal főtitkár a társaság mostani állását ismertette. A társaságnak összesen 598 tagja van, alapítványi tőkéje pedig 1550 frt. A létező 57 földrajzi társaság közül negyvenhárommal van összeköttetésben. Márki Sándor dr. A magyar térképírás multjáról és jelenéről tartott felolvasást, megéljeneztek érte.

VI. A magyar tudományos Akadémia díszgyűlése.

A magyar tudományos Akadémia május 17-én tartotta millenáris ünnepét, melyen a király is jelen volt. A díszgyűlés reggelén a palota környékét királyváró közönség lepte el. Már 9 óra tájban sűrűen érkeztek a fogatok. Mindenfelől ragyogó díszmagyar ruhák, fényes katonai uniformisok tűntek elő. Az előcsarnokban báró Eötvös Lőránd elnök az akadémia igazgató tagjaival, alelnökeivel s más tisztviselőivel jelent meg. Ott várták az uralkodót: Császká György kalocsai érsek, dr. Wlassics Gyula miniszter, Tisza Kálmán, gróf Széchenyi Béla, Szász Ká-

roly, gróf Dessewffy Aurél, Gyulai Pál, Kautz Gyula, Vámbéry Ármin, Zichy Antal, Szily Kálmán, Beöthy Zsolt és Hollán Ernő. Hozzájuk csatlakoztak a korábban érkezett József és József Ágost főherczegek, valamint Koburg Fülöp herczeg, a ki gyalog jött szomszédos palotájából, s a kik szintén az előcsarnokban várták az uralkodót.

Pont 10 órakor robogott elő az udvari fogat, melyből a király szállt ki. Dörgő éljenzés hangzott a közönség sűrű sorai-ban. Ő felsége kíséretében voltak gróf Paar főhadsegéd, Somogyi és Pollak alezredesek. Báró Eötvös Loránd elnök a király elé sietett s bekísérte a lépesőházba, a hol a király a rá várakozók-kal néhány szót váltott s aztán fölment az első emeleti díszterembe. Szemközt a bejárattal, gazdag pálma-dísz alatt, emelvén-nyen állt a nagy karosszék, melyen a király helyet foglalt. mel-lette kissé hátrább József és József Ágost főherczegek, valamint Koburg Fülöp herczeg ültek. Jobbra az uralkodótól a minisz-terek s más notabilitások báró Bánffy Dezső miniszterelnök, dr. Wlassics Gyula, Darányi Ignác, báró Fejérváry Géza, Erdély Sándor, Dániel Ernő, Josipovich Imre, Perczel Dezső, Lukács László, báró Jósika Samu miniszterek, továbbá Munkácsy Mihály, Lobkovitz Rezső herczeg, Forinyák Gyula altáborna-gyok, dr. Wekerle Sándor, Szilágyi Dezső, Berzeviczy Albert, Schlauch Lőrincz bíboros püspök, Gromon Dezső, Bedő Albert és Vörös László államtitkárok, Jókai Mór, Hegedüs Sándor, Czorda Bódog, Tóth Lőrincz, Pór Antal, Lengyel Béla rektor, Ráth Károly főpolgármester, Gerlóczy Károly és Márkus József alpolgármesterek, Mikszáth Kálmán, br. Podmaniczky Géza, Asbóth János, Vécsey Tamás, Kossuth Ferencz, mindnyájan díszmagyarban, s az akadémiai tagok egész tömege mellett, s előkelő hölgy közönség. Az elnöki asztal körül báró Eötvös Loránd, Pulszky Ferencz, Gyulai Pál osztályfőnökök és Szily Kálmán főtitkár foglaltak helyet.

Az éljenzések csillapultával báró Eötvös Loránd a követ-kező üdvözlő beszédet intézte a királyhoz:

„Felséges császár és apostoli király!

Legkegyelmesebb urunk!

Örömtől dobog szívünk ebben a pillanatban, melyben fel-

séged közöttünk, a magyar irodalom és tudomány munkásai között megjelenvén, magas kegyének ez újabb nyilvánításával szentesíti azt a magasztos földadatot, melynek teljesítését a nemzet reánk bízta. Fejleszteni az atyáinktól öröklött nyelvet és irodalmat, hogy az ne csak csengő szavakban, hanem gondolatokban is gazdagodjék és művelni a tudományt, nem szolgálai utánzással, hanem a szabadszellem önálló gondolkozásával, ez a mi földadatunk. Nemzeti becsvágyunk pihenést nem enged, egy sorban akarunk haladni a legelsőkkel ama nemzetek közt, kiknek szomszédságában őseink immár ezeréves államunkat megalkották. — „Magyarország nem volt, hanem lesz“ — ezt a jelszót véste be gróf Széchenyi István a magyar tud. akadémia alapkövébe. Nem feledkezhetünk meg arról ma sem, amikor államunk ezeréves főnnállásának ünneplése közben a multakról emlékezünk; mert érezzük, hogy ez ezer év daczára is, fiatal nemzet vagyunk, mely nem elégedhetik meg multjának dicsőítésével, hanem kell, hogy még nagyobb dicsőségét a jövőben keresse.

„Mi bízunk ebben a jövőben, bízunk annak dicsőségében a tudomány és irodalom versenyterén is, hiszen látjuk egész történetünk folyamán, hogy nemzetünk itt a nyugaton nemcsak földet foglalt, hanem minden korban megértette és magáévá tette s megérti bizonyára ma is azokat az irányadó eszményeket, melyeknek nyomán az európai nemzetcsalád ezer éven át műveltségében előrehaladt. És bízunk ebben a jövőben, mert amint most újra fölbuzdulunk, mikor felségedet itt magunk előtt látjuk, úgy az utolsó évtizedek haladása közben felségednek tudományunkat, művészetünket előmozdító intézkedéseiből is azt a bátorító tudatot merítettük, hogy királyának kedves dolgot cselekszik az, aki nemzetének műveltségét gyarapítja.

„A magyar ember mindig önfeláldozó készséggel követte királyának intését. Követni fogjuk mi is, arra törekedvén, hogy királyunknak, nemzetünknek, irodalmunk gazdagságával, tudományunk alaposságával dicsőséget szerezzünk. Fogadja felséged megjelenéséért e helyen hódolatteljes köszönetünket s engedje meg, hogy ezt az ünnepélyes ülést megnyithassam.“

A király s utána a közönség leült. Következett az ünnep

egyetlen felolvasása, Kállay Béni közös pénzügyminiszter s az Akadémia tiszteleti tagjác, »Az Árpádok és a magyar állam« czímmel, egy történetbölcselmi tanulmány, lefutva az egész Árpádkoron, a következő alkalmi befejezéssel:

»Ujra kérdezhetjük most már, mi sors vár még ránk? Van-e remény, hogy élni fogunk a távol jövőben is mint magyar nemzet, mint magyar állam?»

„Élni fogsz óh magyar, ha megszívleled a magasztos tanúságot, melyet Árpád vére hagyott rád drága örökségül. Előre hát, küzdj bátran tovább, ernyedetlenül és bízál önmagadban. De hogy küzdelmedet siker koronázza, hogy bizalmad soha meg ne inogjon, tégy úgy, mint őseid tévének, foglald mindennapi imádba a fohászt: Isten áldd meg a magyar királyt!»

A díszgyűlés után d. u. 1 órakor az Akadémia tagjai az István főherczeg szálló első emeleti termében lakomára gyűltek össze. Az asztalfőn Eötvös Loránd báró, az akadémia elnöke és dr. Wlassics Gyula kultuszminiszter ültek. Ott voltak továbbá: Zichy Antal, Beöthy Zsolt, Plósz Sándor államtitkár, Pulszky Ferencz, Szily Kálmán főtitkár, Kautz Gyula, gróf Zichy Ágost, Gyulay Pál, báró Podmaniczky Géza belső titkos tanácsos, Pór Antal kanonok, Szász Károly, Pauler Gyula, Heinrich Gusztáv, Than Károly, Alexander Bernát, Lengyel Béla, Berczik Árpád, Simonyi Zsigmond, Thewrewk Emil, Pauer Imre, Vécsey Tamás, Daday Jenő. Szinnyei József, Baksay Sándor, Wolf György, Fehérpataky László, Hegedüs István, Négyessy László és számos más akadémikus. A vendégek sorában Nagy Miklós, Prém József, Borovszky Samu, Görgey István, Forster Gyula, Bartha Sándor Párisból, Jónás akadémiai gondnok stb.

Az első felköszöntőt br. Eötvös Loránd mondta a királyra. Kiemelte, hogy a mai díszgyűlés a legszebb és legemlékezetesebb, a mióta az akadémia fennáll. A nagy terem falán ott pompázik Lotz Károly gyönyörű freskója, mely Mátyás királyt tudósai közt ábrázolja. Ezen a képen a tudósok külföldiek; de ma egy másik kép tárult a közönség elé, egy eleven kép, melynek középpontja Ferencz József király, a ki szintén tudósai között jelent meg, de ezek a tudósok mind magyarok. A jövő valamelyik nagy művésze remekelni fog, amikor ezt az emlékezetes momentumot

meg fogja örökíteni. Adja az Isten, hogy a király még igen soká boldogítsa népét.

A szellemes szavak felvillanyozták az egész társaságot, s a társaság, mely állva hallgatta meg a felköszöntőt, zajos éljenekbe tört ki. Utána Pauler Gyula beszélt. Hangsúlyozta, hogy az akadémia lakomáin a kormány soha képviselve nem volt, ma azonban Wlassics Gyula miniszter van jelen, a kinek a hazai kultúra már is oly sokat köszönhet s azért poharát az ő egészségére, az ő áldásos működésére üríti. Erre felszólalt dr. Wlassics Gyula visszapillantott arra a korra, a mikor az akadémia ő benne is felgyújtotta az ambíció lángját. A pohárköszöntések során éltették a távollevő dr. Brassay Sámuel, az akadémiai tagok nesztorát, ki éveiben a századdal halad, s a milléniumi évben még kiadhatta »Az igazi pozitív philosophia« című művét. Éltették a szintén távollevő Semsey Andor felsőházi tagot, az Akadémia tiszteletbeli tagját, a nagy maccenást.

Volt felköszöntésre elég tárgy. Az ifjabbak részére a régi Magyarországból lejöött gárda, kik már 48 előtt írtak, korszerint: Pulszky Ferencz, Tóth Lőrincz, Télfy Iván, Jakab Elek, Pálffy Albert, Galgóczy Károly, Bartalus István, Zichy Antal, Szigety József, Nagy Iván, Finály Henrik, Jókai Mór, Szilágyi Sándor, Lévay József, Falk Miksa, Gyulay Pál, Kautz Gyula, Szász Károly, Vámbéry Ármin. Valamint a kiket a millenium és a kiállítás körüli érdemeikért királyi kitüntetés ért; mint: Czobor Béla, Konkolyi Thege Miklós, Matlekovics Sándor, Mikszáth Kálmán, Pauler Gyula, Rákossy Jenő, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, Kőrösy József és Herman Ottó.

Az Akadémia még egy másik ezredévi ünnepet is tartott máj. 31-én, az Elischer Boldizsártól negyven éven át gyűjtött Görbe-múzeum megnyitását, mit Wlassics kultuszminiszter nyitott meg.

NYOLCZADIK FEJEZET.

A jelenkori Magyarország millenáris alkotásai.

I. Eszmemenete.

Mohácestől az utolsó koronázásig számítva, negyedfél százada annak, hogy megnehezült az idők viharos járása felettünk, s harmincz éve, hogy a vihar elvonult. Honfoglalásunkat Európa akkori törzsekre foszlása könnyítette meg, s nagyhatalmi állásunkból Európa birodalmokká alakulása sodort ki

Mohács után a királyi várakba a budai basa ült be. A király Bécsben, Prágában székel. A mi kormányzatunkból kezünkben maradt, a határszélre, Pozsonyba húzódott. Az országgyűlés a Rákosmezőről Pozsonyba ment át, ott folytak a koronázások. Változtak az idők, Buda a töröktől visszavívatott, Mátyás király romba döntött palotája helyén Mária Terézia új palotát emeltetett. A nádorok székhelyévé lett. A helytartó tanács visszaszállt Budára. Az országgyűlést a negyvennyolczadiki események még Pozsonyban lepték meg.

Keletkezett a 48-ki alkotmány, mely a rendi Magyarországot a jelen korszakba vezette. A népképviselő és felelős miniszterium keletkezésével a kormányt, országgyűlést Budapesten összpontosította. Visszaindultunk oda, honnan Mohács lesodort. államiságunk restaurálásához, mihez Budapestnek felvirágoztatása, a Paulinus zárdába telepített Curiának épület, az ideiglenesen elhelyezett országgyűlés számára állandó országház, a szűknek bizonyult királyi palotának kibővítése kívántatott.

A millenium közeledtével, most a midőn a dualismus és paritás alapján mint állam lépünk elő, gyámságunk alól, tartományszerű helyzetünkben fölszabadulva, mint nemzet és ország Európa előtt politikai s nemzetközi súlyunkat, művelődésünk,

társadalmunk európai színvonalát vagyunk hivatva bemutatni a kormány és törvényhozás nem mulaszthatta el a második ezerév alapját országos alkotások útján is feltüntetni.

Kulturális alkotásainkról már emlékeztünk. Az említett emlékszerű paloták felavatása mellett, ha minden egyebet mellőzünk is, réá kell mutatnunk az utolsó harmincz év közgazdasági irányára, a főváros európai színvonalra emelésére, közlekedésügyünk millenáris gondolataira és nagyobbyszerű alkotásaira. A dunai és tiszai hidakra; s mi európai missiót teljesít, a vaskapui szoros megnyitására. Mint a melyek milleniumi ünneplésünk programjának legkimagaslóbb felavatási számaiktöltötték be. Államiságunk, kulturánk, életképességünk színvonalát európai vendégeinknek bemutatták.

II. Budapest székes főváros.

A főváros mindenütt szíve, képviselője az országnak. Berlin Poroszország tizenharmadik kerülete. A mi nemes szívet, kimagasló elmét az ország terem, a fővárosba özönlik ideiglenesen vagy épen állandóan; kezöket az ország üterén tartják. Irányítják az ízlést, az erkölcsöket, politikát.

A szerény Pest a század elejétől Budapest, főváros, székesfővárossá lett, hatszázezeret haladó népességével a világvárosok sorába emelkedett. Kinek annyit köszönhet, a nagy nádor József kir. herczeg a század elején deliniáltatta, megvetette a Margitsziget, Városliget alapját; s kinek nagyságát köszönheti, Széchenyi szikrázó lánglelke megteremtette azt az eszmekört, mely a lánczhíd eszméjén menve, József főherczeget a Margitsziget, Andrássy Gyulát a Sugárút létrehozására lelkesítette; teremő lelke megadta az irányt, mely a millenium ünneplésének amerikai gyorsasággal oly fényes szintért, keretet teremtett, melylyel Európa egy fővárosa sem versenyezhet.

A főváros éveken át készült. Az elsőik közé tartozott, kik történetök megíratására gondoltak, s a legjelesebbet, Salamon Ferenczet lefoglalták. Térei, utczái rendezése, rombolásai és építkezései, a megvont körút milliókat nyeltek el. A társadalom közreműködése színvonalon haladt.

Az ezredévi ünnepet földalatti vasúttal lepte meg a kiállítás helyéig. A telefon-hirmondó, mint magyar találmány szintén meglepetés számba ment. A vigszínházban új színházat nyitott, s épült a magyar, a Kisfaludi színház, a főváros ötödik, hatodik színháza. Milleniumi alapítványokat tettek. A Lloyd társaság a keleti kereskedelmi tanfolyam szegénysorsú szorgalmas tanulójának jutalmazására czímen tizezer koronát adományozott.

Az egyesült budapest-fővárosi takarékpénztár 25 éves fennállásának jubilálása alkalmából közművelődési és jótékony célokra 100,000 frtot adományozott. Ebből 15 fővárosi középiskolának egyenként 5000 frt, az akadémiának gazdasági pályadíjra 1000 frt, a hírlapírók nyugdíjintézetének 4000 frt jutott.

Az ünneplések során felavatták az ügyvédi kamara új palotáját díszgyűlésen, Györy Elek elnöksége, Nagy Dezső titkársága, Erdély Sándor igazságügyminiszter, Vértesy Sándor, a kir. ítélő tábla elnöke, Czorda Bódog, a kir. kuria elnöke, Bogisich Lajos, a budapesti törvényszék és Zsitvay Leó, a budapesti büntető törvényszék elnöke, Hammersberger Jenő kir. főügyész, Márkus József alpolgármester, Földes Béla és Fayer László egyetemi tanárok, Czigler Győző, a budapesti mérnök- és építészegyesület elnöke, bírák, ügyészek és ügyvédek megjelenése mellett.

Felavatási ünnepélyt rendeztek egy nagy gondolatnak, a nőképző-egyesület leánygymnasiauma megnyitásának, mi szintén milléniumi emlék. Horváth Jankának a vallás- és közoktatásügyi miniszter megengedte, hogy Budapesten egy nagyobb szabású leánynevelő-intézetet állíthasson fel, a melynek keretében az első magyar leánygymnasium megnyitását is megengedte. Az új nevelőintézetben ezenkívül elemi iskola, női ipariskola és főzőiskola is lesz. A leánygymnasium elvégzése természetesen pótolni fogja a polgári és a felső leányiskolákat. Az új intézet internátussal lesz egybekötve nemcsak az intézet tanulói, hanem az olyan leányok részére is, akik a gymnasiumot elvégezve, az egyetemre fognak járni. A leánygymnasium igazgatója Holló István tanár. A megnyitáson jelen voltak okt. 3-án: Wlassics Gyula közoktatásügyi miniszter nejével, Szathmáry György miniszteri tanácsos nejével, Entz Géza műegyetemi rektor, Beöthy Zsolt, Wartha Vincze, Szász Károly, Klamarik János, Erődy Béla, Péterffy

Sándor, Hegedüs István, Vadnay Károly, Alexander Bernát, Vámosy Mihály, György Aladár. A hölgyek közül Rudnay Józsefné, Emich Gusztávné, Csiky Kálmánné, a nőképző egyesület² elnöksége, Janisch Józsefné igazgatónő, Richter Lászlóné, Krieger Anna stb. Rudnay Józsefné, az egyesület elnöke üdvözölte a megjelenteket. Beöthy Zsolt tartott beszédet. Mire Wlassics Gyula közoktatásügyi miniszter szólt. »Sokszor hallottam — mondotta — hogy e reformok kezdeményezése részemről igen bátor lépés volt. Elmondom, hogy miképpen gondolkoztam akkor, a mikor fölvettem a kérdést, vannak-e motivumai annak, hogy elvileg zárassék el a nő a magasabb képzéstől; hol vannak az argumentumok, melyek az igazságtalanság mellett szólnak, a mely igazságtalanságot évszázadokon keresztül gyakorolva, igazságokká emeltek. A mi bizonyos fiziologiai bűvárlatokat illet, ezek tekintetében is csak azt mondhatni, hogy hipotézis a nőt a magasabb képzéstől elzárni, és éppen a társadalom részéről volt bátortalanság, hogy ezt a lépést mind ez ideig nem bírta megtenni. Sokan vannak, a kik kételkedéssel fogadták a nőnek a magasabb képzésre való bocsájtását, de ezek száma is kevesbedik, és örülök, hogy ez az intézet, a melynek az ország kulturális tekintetben sokat köszönhet, vette kezébe az ügyet, s megnyitotta a leánygimnáziumot.«

III. Az ország házai, az új királyi palota, új országház, az igazságügyi palota.

»Hunnia nyög letiporva, sírnak a bús magyarok, Hazájokban széjjelszórva, sújtják az égi karok. Megtelett már a magyaroknak, búval töltött pohara. Pusztla a Béla udvara«. Az első magyar opera, a Béla futása, ezt a dalát énekelte a század eleje. Kik akkor e dalt énekeltek, s a végzet megengedte, hogy most ott állhattak; a királyi palota kibővítése alapkövének letétele, s az új országház megnyitása ünnepélyénél, csak azok érezték igazán a napok³ boldogító örömét.

Ezek⁴ a felavatások a bandériumok szereplése által kiemelt ünnepek cyclo⁵sának képezték kiegészítő részét. De történeti nagy jelentőségük megkövetelte, hogy emlékszerű alkotásaink során, részleteire visszatérjünk.

A koronázási Mátyás-templomon kellene kezdenünk, de restaurálásának kezdete a milléniumi készülődések előtti időkre esik. Mint méltán, az újidők első gondolata volt. Központja volt millenáris egyházi szertartásainknak, mert három év előtt meg volt áldva. Húsz év alatt mostanra elkészült s aug. 16-án egyházi pompával felszenteltetett.

A milléniumi évre esett, hogy Hornig Károly br. veszprémi püspök elkészíttette a Zsigmond-kápolna még hiányzó 12 ablakfestményét Izabella kir. hercegasszony Czifferen, Pozsonymegyében, a hol ő a védője a háziiparnak, egy antipodiumot rendelt meg, mely öt méter hosszú és fél méter széles; közepén a Szűz anyja képe látható, melyet hímezett szalag vesz körül ezzel a mondattal Sancta Maria Patrona Hungariae ora pro nobis. Két oldalt látható a kettéválasztott magyar címér. Az egyik oldalon ez áll: I. Ferencz József és Erzsébet ő es. és kir. felségeiknek ajánlja az ezredéves ünnep emlékére Izabella főhercegnő. A másik oldalon: Rempe-hollósi Hollósy Mária terve és vezetése mellett hímezték pozsonymegyei Cziffer községbeli asszonyok. 1896. Az antipodiumot az uralkodó pár elfogadta és a budavári Mátyás-templomnak adta.

Az új királyi palota alapkövetétele, jun. 6-án.

A honfoglalás idején Buda már megvolt, Aquincumból fejlődött. Az avarok nevezték Budának. A magyarok a Dunán túl két latin eredetű várost találtak: Székesfehérvárt és frank elnevezéssel Osterrungen-t, a mai Esztergomot. E két város erősségén épült föl a magyar királyi hatalom erőssége. Szent István király Székesfehérváron koronáztatta meg magát és egy ideig itt is székel; valószínűleg a Koppány-lázadás után Osterrungenbe, a magyarosított nevű Esztergomba költözött, a mely a magyar királyi hatalom fenntartására alkalmasabb helynek látszott, mint Székesfehérvár. Ez idő óta Esztergom a magyar király székhelye lett egészen IV. Bélaig. Székesfehérvár csupán koronázó városnak maradt.

Buda és Pest a magyar állam megalakulása után mind inkább előtérbe lépnek. A freisingeni püspök 1156-ban Magyarországon kereszteshaddal átvonulván, azt írja, hogy Buda virágzó

város ; van prépostsága és királyi palotája. E palotáról nem tudunk semmit.

Barbarossa Frigyes német császár meglátogatja III. Béla magyar királyt Esztergomban, a király fejedelmi vendégével négy napi tartózkodásra Budára rándult. Buda mint székhely IV. Béla király idején kezd szerepelni, a tatárok betörésének hírére a magyar seregeket Budára rendeli. A tatárok kivonulása után szervezni kezdi az elpusztult országot. Első dolga, hogy várakat építsen. A budai várat 1249-ben építtetni kezdi, az ország főurainak a várban való állandó megtelepedésre építteti a királyi palotát, a mai királyi palota helyén ; s ez időtől kezdve Buda a magyar király állandó székhelye.

Az Árpád-ház kihalása után Károly állandóan Budán tartózkodik, építeni kezdi Visegrádot, a melyet fejedelmi fényvel rendez be, de azért udvara rendes székhelyének Budát nyilvánítja. Megnagyobbította.

A budai királyi palotát voltaképpen Zsigmond király emeli palotává. Megnagyobbítja észak felé, belül fejedelmi fényvel berendezi és állandó udvartartást szervez. Mindazonáltal ragyogása, európai gazdagsága és mesés fényűzése Mátyás király idejére esik. Olasz építőmestereket hozatott, ők építették az új szárnyakat. Ők csinálták a belső berendezést is. Minden ablak- és ajtófél tiszta olasz márványból való. A nagyobb termek és csarnokok mennyezetét márvány oszlopok tartják. A falakat és mennyezeteket meg festmények, dús aranyozással borítják. A kályhák szintén márványból valók. Ebédlő terme, trónterme és hálószobája csak úgy ragyog a sok aranytól és ezüsttől. Ő és neje Beatrix ezüst ágyakban alusznak, ágyaik mellett ezüst székek. A királyi palota körül pompás parkok, a melyekben bronz és ezüst szobrok, ezüst medenczéjű szökőkutak. Az evő-eszközök arany és ezüst művek, az üveg velencei kristály. Fegyvertára maga egy kincstár. A könyvtár két márvány terem. A könyvek selyem és bársony táblákba kötve, arany csattokkal és kapcsokkal, mind művészi módon másolva.

Ezt a tündéri szép palotát a törökök a XVI. században szétbontták. A kincseket és Mátyás király híres könyvtárát elhordták. A rombolást betetőzte Budavár visszavétele. A fölmentő

sergek 1686. július 13-án kezdték ostromolni Budavárát. Az ostrom tizennegyedik napján gránátosaink fölrobbantottak egy a királyi palota mellett volt puszkaporos aknát : 8000 métermázsza puskaport. Ez a rettenetes robbanás nagy rést ütött a bástyafalon, de szélmorzsolta a királyi palota még meg volt romfalait is. Elpusztult egészen, csak az alapja maradt meg. Ettől fogva csak mohával benőtt kőhalmazok mutatták, hogy ott a magyar királyok palotája volt valamikor. Mária Terézia királyné kezdte építeni a mai budai királyi palotát azon a helyen és azon az alapon, a melyet még IV. Béla királyunk tett le. 1748-ban kezdték építtetni és 1777-ben fejezték be. Így maradt reánk a királyi palota, mely azonban a magyar király hatalmához képest kicsiny és kisszerű.

Az új királyi palotának alapkövét Ő Felsége, a királyi ház tagjainak, a miniszterek, főpapok, országos méltóságok jelenlétében június 6-án tette le.

A kormány tagjai mind eljöttek s hozzájuk csatlakozott a királyi sátor sötétpiros ernyője alatt Goluchovszki külügyminiszter, Krieghamer hadügyminiszter és Sterneek tengernagy is. A miniszterek után érkezett négylovas díszhintáján Vaszary Kolos hercegprimás, párduczbőrös csatlósa kiemelte a kocsiból, ott találta Schauch biborost, Császká érseket, Hornig, Steiner, Szmrecsányi, Fireczák, Pável, Mihályi püspököket, Fehér Ipoly pannonhalmi főapátot és Brankovics pátriárkát. A közélet valamennyi kitűnősége együtt volt. a mikor megérkezett József kir. herceg József Ágost kir. herceggel és Augusta főhercegnővel. Az első udvari kocsit nyomon követte a másik, a mely Frigyes kir. herceget és Izabella kir. hercegasszonyt hozta. Utánuk hajtattott Kóburg Fülöp herceg, Lajos Viktor kir. herceg. S nem soká dobörgés jelezte, hogy jön a király.

A sátor előtt Bánffy báró miniszterelnök üdvözölte a királyt, a ki az uralkodó család tagjai felé tartott, néhány szót váltott, aztán odafordult Tarkovich államtitkárhoz, a ki pergamentről olvasta az alapkőbe szánt okmányt. a melynek ez a szövege :

„Mi első Ferencz József Isten kegyelméből ausztriai császár, Csehország királya, stb. stb. és Magyarország apostoli királya. Kedvelt Magyarországunk állami életének ezredik évfordulóját

ünnepli, a midőn ezt az alapkövet letesszük, hogy az elmúlt idők történeti eseményei által megszentelt eme helyen emelkedjék a Magunk és Utódaink fejedelmi otthona.

„Az ezeréves mult magasztos örömétől lelkünkben áthatva, a jelen pillanatban is buzgón fohászunk Istenhez, hogy áraszsza áldását házukra és hű magyar nemzetünkre, hogy egyesült erővel az ország javára és népeink boldogítására jövőben is sikeresen munkálkodván, királyi lakunkban, a melyet a Mindenható segedelmével fölépítendőek vagyunk, és az országban állandóan jólét és megelegetés honoljon. Kelt Budapest székes fővárosban, ezernyolczszázkilenczvenhatodik évi június hónap hatodik napján. Ferencz József.»

Miután elvégezte a fölolvast, a király alája írta a nevét. A főherczegek is sorra aláírták az okmányt, míg az ország méltóságai már korábban rájegyezték a nevüket ebben a sorrendben: Vaszary Kolos herczegprimás, Orczy Béla báró országbíró, Khuen Héderváry Károly gróf horvát bán, Zichy Ferencz gróf tárnokmester, Szapáry Géza gróf főudvarmester, Széchenyi Gyula gróf főlovászmester, Pálffy Andor gróf testőrkapitány, Andrassy Aladár gróf főkamarászmester, Festetich Tasziló gróf főpohárnokmester, Széchenyi Imre gróf főasztalnokmester, Radvánszky Béla báró koronaőr, Apponyi Lajos gróf udvarnagy, mint az első főudvarmester helyettese, Bánffy Dezső báró miniszterelnök, Fejérváry Géza báró honvédelmi miniszter, Josipovich Imre horvát-szlavon-dalmát-országi miniszter, Erdély Sándor igazságügyminiszter, Lukács László pénzügyminiszter, Perczel Dezső belügyminiszter, Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter, Dániel Ernő kereskedelemügyi miniszter, Jósika Samu báró ő felsége személye körüli miniszter. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter, Podmaniczky Frigyes báró a királyi palotát építő végrehajtóbizottság elnöke, Tarkovich József államtitkár, a minisztertanács jegyzője, Szilágyi József főrendiházi elnök, Szilágyi Dezső, a képviselőház elnöke, Lobkovitz Rezső herczeg hadtestparancsnok, Forinyák Gyula honvédfőparancsnoki adlatus, Szabó Miklós, a királyi kuria elnöke, Vértessy Sándor, a budapesti királyi ítélőtábla elnöke, Ráth Károly főpolgármester, Kammermayer Károly polgármester, Ohlhauzer

Pál, I. kerületi előljáró, Beniczky Ferencz, Pest-Pilis-Solt-Kis-Kunmegye főispánja, Hauszmann Alajos művezető építész, Ybl Lajos lovag várkapitány.

A palota építője, Hauszmann Alajos tanár elzárta az okmányt egy vörösrézből készült hüvelybe, aztán beletette az alapkőbe, a melyet a pallérok nyomban leeresztettek a csiga lánczain. A felség azután lement az alapkőhöz s ezüst kalapácsal háromszor rácsapott a hófehér kőre. Utánna sorrendben végezték a többi méltóságok.

A királyi lak egyik nevezetessége lesz az új várkert, a palota előtt elterülő hegyoldalon. Itt volt hajdan Mátyás király híres kertje, a hol a budai meleg források gőzével és vizével mozdították elő a délszaki növények tenyésztését. Most újra tropikus virágok és növények fognak itt díszelni abban a hatalmas pálmaházban, melyet Erzsébet királyné számára építenek, a ki tudvalevőleg télen-nyáron virágok közt szeret sétálni. A téli kertet földött folyosóval kötik össze a királyné lakosztályával. A kertben már tavasszal megkezdik a növények ültetését. Egyik legdíszesebb része lesz az úgynevezett Király-kapu, mely ő felsége magánlakásához vezet. E kapu két oldalára két nagyobb dombormű jön. E reliefeket most mintázza Senyey Károly szobrász, a ki az egyik domborművön a Háború-t s a másikon a Békét-t örökíti meg allegorikus csoportozatokban.

Az új országház felavatása, jun. 8-án.

A milleniumi ünnepeknek egyik legnevezetesebb mozzanata volt az új országház fényes palotájának felavatása, a magyar szentkorona színe előtt, a királyi hercegek jelenlétében, a képviselőház és főrendiház közös ülésével, jun. 8-án.

Ott áll hatalmas arányaiban, formájában megragadón a nagyszerű épület: gyönyörűsége a szemnek, díszje a fővárosnak, az országnak. Még nem kész egészen. Csak a főlépcső és a nagy kupolacsarnok készülhetett el a fölavatás napjára. Ama tizenkét év óta, hogy az új országház építését megkezdették, paloták épültek, egész új utcák keletkeztek az új országház körül, a mely ragyogó gyöngye a Dunapartnak. Szabadon áll, előtte óriás térség, a melyben százezrekre menő tömeg bizvást elfér. A ha-

talmas épület 17,745.95 négyszögméternyi területet foglal el. A dunai tornyok magassága a zászlórúddal együtt 83.60 méter a Duna színe fölött, a kupola 90 méter magasságra emelkedik a gyalogjáró fölött. Szabad lépcső szolgál a főkapuhoz, a mely előcsarnokba visz. Innen jutni el a díslépcsőcsarnokon át az emeletre, a kupolaterembe, a hol az ünnepies ülés folyt. Ez a lépcsőcsarnok remeke az építészetnek és az ornamentikának. A lépcsőzet 77 fokból áll, a közepén nyugvóhelylyel, a honnan a lépcsőzet 15.5 méter szélességben folytatódik a főemeletig. A világítást 14 kétosztású ablak adja. A falakat különböző ékítmény díszíti, az ablakok füstve vannak. A figurális festésre nem volt alkalmas e hely, azért alkalmaztak szoborműveket, ornamentális és nagystilű falfestést, a melynek mesterei Lotz Károly és Scholtz Róbert voltak. Lotz a törvényhozásnak allegorikus képét füstötte a menyezetre. Nagyon szép a koronázó jelvényeket tartó négy apródnak önből öntött, festett szobra. Ezeket Kiss György mintázta. A lépcsőház legszebb helyére állítják a király és királyné márványszobrát, melyre Köllő, Mayer és Szécsi pályáznak. A pályázat még nem dőlt el. Az oszlopok mentén, a pillérek közé állított posztamentumokra helyezik majd az első magyar felelős minisztériumnak szoboralakjait. Ezt a díszes lépcsőházat azonban csak ünnepies alkalommal fogják használni.

A kupola-csarnok óriási terem. A magassága a boltzáróig 27.20 méter. A páholyemelet 9.74 méter magasságban van. A boltozat bordái kőből valók. A pillérek lábát almási mészkőből és beszterezébányai homokkőből készítették. A pillér-nyalábok sárgás vörös siklósi márványból valók. A márványok szépsége és színpompája nagyon hatásos. A tizenhat pillér bronz tetőzete alatt vannak királyaink és erdélyi fejedelmeink legkiválóbbjainak szobrai. Mindenik mellett két-két apród áll. Ez a tizenhat szobormű a következőleg sorakozik egymás mellé Árpád, mintázta: Szécsi Antal, Szt. István Köllő Mátyás, Szt. László Róna József, Könyves Kálmán Mayer Ede, II. Endre Mátray Alajos, IV. Béla: Loránffy Antal, Nagy Lajos Brestyánszky Béla, Hunyadi János és Corvin Mátyás: Bezerédy Gyula, Báthory István: Brestyánszky Béla, Boeskey István Róna József, Bethlen Gábor: Mátray Alajos, I. Rákóczy György: Róna József, III. Károly: Köllő Miklós, II. Lipót: Mayer Ede.

A szobrászoknak sok új munkát adott az új országház építése. A monumentális épület külsején 90, belsejében 162 szoborhely van, tehát szobrászaink összesen 252 szoborművet készítenek az új országház számára. A honfoglaló Árpádnak és a honalapító István királynak díszes hely jutott. Árpád szobra az északi, István királyé a déli kapu fölött van elhelyezve. Szent István szobra a két allegorikus alakkal a honalapítást jelképezve, kiváló művészünknek, Köllő Miklósnak műve. A hét vezérnek az északi oldalon Árpád fölött jutott kellő hely. A királyok szobra kronológikus sorrendben V. Ferdinándig a dunai homlokzaton áll. A főkapu fölött van Nagy Lajos és Mátyás király szobra. Amazt Mayer Ede, emezt pedig az időközben meghalt Bresztianszky Béla mintázta.

Az országgyűlés 1880-ban szavazta meg az építéséről szóló törvényt, a melyet a király 1880. decz. 14 én Gödöllőn szentesített. A törvény végrehajtására országos bizottság alakult, mely a tervezetre pályázatot hirdetett. A határnapra 1883. febr. 1-ig 19 terv érkezett. A bíráló bizottság ezek közül négyet megjutalmazott. a Steindl, Hauszmann, a Schickedanz és Freund, továbbá a Vágner Ottó, Kallina Mór és Bernel Rezső műépítésszek tervét. Az országos bizottság Steindl Imre műegytemi professort bízta meg díjazott tervének megvalósítására, ki a költségelőirányzatát 10 és fél millióban állapította meg. A belső berendezésre hozzávetőleges számítás szerint két millió forintot kellett előirányozni. Az építkezési munkálatokat 1885. évi okt. 12-én kezdték meg.

Az igazságügyi palota felavatása, okt. 20-án.

Szemben az országházzal egy új palota emelkedik karsu oszlopokkal, hajlékony íveléssel, homlokán az olasz renaissánsz nemes vonásaival. A ki megáll előtte, egy darab tündérvilág tárul fel előtte: csupa szín, csupa ragyogás. Óriási csarnok, mely három, emeletszerű terrászra van osztva, loggiaszerűleg bővül s díszes oszlopokba nehezedő nagy ívek veszik körül. S mindenütt színes márvány, aranyozás, ragyogás. A boltíves mennyezeten Lotz Károly gyönyörű freskói, szemben a főbejáróval Strobl márvány Justiciája. S fenn a remekműű ablakon át a szivárvány színeiben özőnlik be a tompa napsugár s bearanyozza a loggiák arabeszkjeit.

Új hajlékba költözött a magyar igazságszolgáltatás. Magyar ember tervezte, magyar ember építette s a magyar lélek főjellemvonásának, az igazságosságnak szolgált.

Délelőtt tíz óra körül a középső csarnokban gyülekeztek össze az ország főméltóságai, főhivatalnokai, bírái, ragyogó díszmagyarban. Ott voltak : Bánffy Dezső br. miniszterelnök, Dániel Ernő, Lukács László, Fejérváry Géza báró, Perczel Dezső és Darányi Ignác miniszterek, Lobkovitz Rezső hadtestparancsnok, Plósz Sándor, Vörösmarty Béla, Zsilinszky Mihály és Gromon Dezső államtitkárok, Szabó Miklós, a kuria elnöke, Czorda Bódog, a kuria másodelnöke. Vértessy Sándor, az ítélő tábla elnöke, Ráth Károly főpolgármester, Szapáry Gyula gróf, Apponyi Lajos gróf, Beniczky Ferencz főispán, Forinyák Gyula adlátus, Rakovszky István, a számvevőszék elnöke, Kotz báró lovassági tábornok, Rohonczy György térparancsnok, Podmaniczky Géza báró, Andrássy Aladár gróf, Rudnay Béla főkapitány, Hammersberg Ernő főügyész, Győry Elek, az ügyvédi kamara elnöke, Burghard Bélavári Konrád főrendiházi tag, Schnierer Gyula min. tanácsos, Szentgyörgyi Imre és Tóth Lőrincz nyugalmazott kuriai tanácselnökök, Bogisich Lajos, a budapesti törvényszék elnöke, Majovszky Vilmos, a pestvidéki törvényszék elnöke, Lányi és Imling min. tanácsosok, Schoszberger Henrik konzul, Bognár István, az egyetem rektora, Vécsey Tamás, Thán Károly, Wartha Vincze, dr. Kovács József. Schwartz Gusztáv, Steindl Imre egyetemi tanárok, Szmracsányi Miklós osztálytanácsos, Paizs Andor a temesvári, Lehoczky Kálmán a pozsonyi, Vághy Mór a győri, Blaskovich Ferencz a pécsi, Csató Ferencz a marosvásárhelyi és Berczely Jenő a kassai, Fekete Gábor a kolozsvári tábla elnöke, Székács Ferencz, Sélley Sándor, Manojlovich, Szeiffert Ede. Székely Ferencz, Bömches Gyula, Berlioga Ábrahám. Andrássovics Béla, Nyers Lajos, Ruby Antal, Veszprémy János, Osztrovszky József, Német Péter, Bech Hugó, Frenreisz István, Balleggh József, Losonczy Ödön, Neuberger Gyula kuriai bírák, az ítélő tábla bírái és mások.

Tizenegy órakor érkezett meg a király. Kezet fogott Erdély igazságügyminiszterrel. Azután Bánffy miniszterelnökkel váltott néhány szót, majd József kir. herceghez lépett. Beszélt még

Kóburg herczeggel s fejbólintással üdvözölve a minisztereket, belépett a palotába. Nagy éljenzéssel fogadták. A Justitia szobra mellett két fehérkeztyűs, kötényes kőmíveslegény állott, kezökben az épület zárókövével.

Erdély igazságügyminiszter a király előtt beszédet mondott, melynek zárszavai ezek voltak :

»Legkegyelmesebb uram, királyom, alázattal esedezem, tegye le az igazságszolgáltatás e diplomájának zárókövét. Kalapács ütésének tiszta ezüst hangjai zengeni fognak e fényes termekben, hirdetni fogják a magasztos hivatást, melyre szánva vannak s uralkodni fog itt az az isteni igazságosság, melyet felségednek minden cselekménye világszerte hirdet.«

Az igazságügyminiszter e beszédére a király így válaszolt: »Szívesen jöttem az igazságszolgáltatásnak szentelt e szép palota zárókövének letételére. A magyar felsőbbíróságok az igazságszolgáltatás tisztaságát mindenkor magasra tartották s nem kéltem, hogy áthatva magasztos hivatásuktól, valamint szem előtt tartva, hogy ítéleteiket nevemben hirdetik, ez új épületben is mindenkor csak a törvény és igazság fogja vezetni önöket és utódaikat, bírói köteleik teljesítésében.«

Majd Czorda Bódog, a kuria alelnöke felolvasta a záróköv okmányának szövegét, a mely így szól

»Első Ferencz József ő császári és apostoli királyi felségének dicsőségteljes uralkodása, Wekerle Sándor dr. miniszterelnöksége és Szilágyi Dezső dr. igazságügyminiszter működése alatt a törvényhozásnak 1893. évi XIII. törvényczikével a magyar királyi kuria, a budapesti ítélőtábla és a budapesti főügyészség részére építeni rendelt budapesti igazságügyi palota az 1896. évben, midőn a magyar állam ezeréves fennállása ünnepeltetett, elkészülvén, annak zárókövét első Ferencz József ő császári és apostoli királyi felsége, losonczy Bánffy Dezső báró miniszterelnöksége alatt, Erdély Sándor igazságügyminiszter működése idejében, midőn nárai Szabó Miklós a magyar kuria elnöke, vértessaljai Vértessy Sándor a budapesti ítélőtábla elnöke és Hammersberg Jenő budapesti főügyész volt, az országgyűlés tagjainak és nagyszámú meghívottnak jelenlétében 1896. évi október hónap 20-ik napján tette le

»Ez épület, mely Hauszmann Alajos műegyetemi tanár terve szerint készült, látható jele s maradjon is hosszú időközön át emléke a magyar nemzet mindenkor tanúsított törvénytiszteletének, jog- és igazságszeretetének, mely egyik főtényezője volt annak, hogy e haza évszázados küzdelmek daczára fennállásának ezredik évében önálló állami létének kiváló korszakát érte meg. Jogfejlődésünknek ne véghatára légy, te zárókő, hanem egy új, a múltak tapasztalatain okuló még hatalmasabb korszaknak jelző oszlopa.

•Mindenható! Ne engedd csüggedni a bírói erények teljes önfeláldozását követelő gyakorlatában azokat, kiknek hivatása az ezeréves alkotmányszabta úton hozott törvények alapján az igazságot kiszolgáltatni, hanem erősítsd meg törvénytudásukat és vezéreljed őket az igazság szeretetében: a nemzetnek a közjóért való áldozatkészségét pedig tartsd meg oly mértékben, a minőben az ez alkalommal is nyilvánúlt, midőn ezeréves jogérzetének és törvénytiszteletének sugallatát követve, az igazságszolgáltatásnak ez épületet emelte. Hallgasd meg könyörgésünket s kísérje mindenkor áldásod hazánkat.«

A király azután tollat vett kezébe s aláírta az okmányt. Utána József kir. herczeg s Kóburg herczeg jegyezte rá a nevét, mire Darányi miniszter az okmányt a fülkébe helyezte. Az írásra azután rátették a zárókövet, a melyet először ő felsége, majd a herczegek, a kormány tagjai s a jelenlevő főméltóságok egy ezüst kalapáccsal megütöttek.

A mikor vége volt a szertartásnak, a királynak bemutatták azokat a művészeket és iparosokat, a kik a palota építésében résztvettek. Így Hauszmann Alajost, Lotz Károlyt, Sennyey Károlyt, Zala Györgyöt, Strobl Alajost, Neuschloss Marcellt és Neuschloss Ödönt, a kiknek ő felsége megelégedését nyilvánította.

IV. Közlekedésügyünk, a dunai és tiszai hidak, a Ferencz József-híd felavatása.

Dunán innen, Dunán túl, Tiszán innen, Tiszán túl és Erdély, századunk első felében a megyék mellett, még így darabolta fel

földrajzunk Magyarországot. Így telt el az első ezerév, a folyók, hegyek járhatatlansága miatt. A haladás szelleme, a vasútak, hazánk egységességét e részben is helyreállították. A közlekedés könnyítésének azonban vége soha sem lehet. A milleniumra Pozsonynál híd állíttatott. Megnyílt a budapesti és esztergomi vasút vonalán egy 672 méter hosszú dunai híd, mely gyalogjárásra is átadott. A kereskedelmi minisztérium elhatározta, hogy a komáromi Dunaág fölött, az úgynevezett Kis-Dunába a személy és más forgalom céljaira vasszerkezetű hídát építtet, a már elkészült tervek szerint 300,000 forinttal. Tervbe van véve még egy dunai híd Baja és Báltaszék között, mely a Dunántúlt kötné össze Erdélylyel. S miután a Tiszán Szolnoktól Szegedig híd nem volt, Szentes és Csongrád között szintén híd épül.

A fővárosban Pestet, Budát századokon át hajóhíd kötötte össze, mikor nem zajlott. A Széchenyi korszak alkotása, az első fővárosi dunai híd, a lánczhíd 1838-ban kezdett épülni, s 1849. nov. 20-án nyílt meg. ma naponként 32,000 gyalogos jár át rajta. Az alapkövetétele ünnepélyét Barabás nagy képe örökítette meg. Következett a Margithíd 1872-ben, s folytatta az áthidalást a Gellérthegy alatti vasúti híd. A milleniumra a törvényhozás 1892-ben a kocsiközlekedés céljára, még két híd építését határozta el, egyiket a Gellérthegytől a Várméházterre, a másikat a várhegy alól az Esküterre. A főváros e két hídhoz 2 millió forinttal járult. Az esküteri hídnál a talajfurások már megkezdtek; a várméházteri híd megnyitása a millenáris ünnepélyek programja egyik pontját képezte.

Ez a híd alakjára hasonlít a lánczhíddhoz, de a szerkezete más. Vas és aczélból készült, csak oszlopai vannak kőből. A lánczhídat óriási lánczok tartják, ezen a hídon pedig a tartó-ívek össze vannak kovácsolva. Egész hossza 331 méter; három nyílással, a középső nyílás 175 méter, a szélsők 78—78 métereseek. Feketeházy János magyar mérnök tervezte. Czekelius Antal m. osztálytanácsos és Szántó Albert műszaki tanácsos vezetése mellett, 1894. szeptember 1-én kezdték építeni magyar tudomány és magyar kéz munkájával, magyar anyagból; s összesen harmadfél millió forintba került, míg a lánczhíd hetedfél, a Margit-híd öt millió forint költséget emésztett fel. Ferencz József-híd nevet nyert.

Megnyitásának ünnepélye okt. 1-én folyt le. A megnyitás napján az öreg Gellérthegy meredekait a Duna partjától föl a czitadelláig ezren és ezren szállották meg. A Dunán tömérdek hajó czirkált. És e pompás keretnek ragyogó középpontja volt a híd, tele aggatva nemzeti lobogóval és a hídfőljáró, melynek közepén ott emelkedett a királyi sátor. A királyi sátortól két oldalt emelkedtek a tribünök, melyeken hölgyek foglaltak helyet világos nyári öltözékekben.

A hídfőljáró elzárt helyére 11 óra előtt gyülekezni kezdtek a polgári katonai és papi méltóságok

Bánffy Dezső báró miniszterelnök, Dániel Ernő, Fejérváry Géza báró, Wlassics Gyula, Perczel Dezső, Erdély Sándor, Lukács László, Darányi Ignác, Jósika Samu báró és Josipovich Imre miniszterek, Apponyi Lajos gróf főudvarmester, Andrássy Aladár gróf főkamarászmester, Széchenyi Gyula gróf főajtónállómester, Zichy Ferencz gróf főtárnokmester, Károlyi Tibor gróf, a főrendiház alelnöke, Szilágyi Dezső, a képviselőház elnöke, Berzeviczy Albert a képviselőház alelnöke, Vörös László, Cseörghő Gyula, Gromon Dezső, Gränzenstein Béla, Bedő Albert, Plósz Sándor és Toepke Alfréd államtitkárok, Beniczky Ferencz főispán, Szapáry István gróf, főrendiházi háznagy, Ráth Károly főpolgármester, Mihályi Viktor balázsfalvi érsek, Firczak Gyula püspök, Fehér Ipoly pannonhalmi főapát, Sélley Sándor, Gyöngyössy János, Jeszenszky Sándor, Popovics Sándor és Perleberg min. tanácsosok, Rudnay Béla főkapitány, Borosnyai és Szohner Antal min. osztálytanácsosok, Gerlóczy és Márkus alpolgármesterek, Kullmann Lajos főv. tanácsnok, az állami hidak felügyelősége részéről Vörös Sándor osztálytanácsos és Eckermann műszaki tanácsos, Turenc gróf francia, Basili orosz, Barlovác és dr. Ullmann szerb, Haris görög, Lutfy bey török főkonzulok, Ludvig Gyula elnök-igazgató, Keglevich István gróf, Podmaniczky Frigyes baró, Zichy Jenő gróf, Teleki Sándor gróf, Csávossy Béla, Helffy Ignác, Illyés Bálint, Papp Géza, Falk Miksa, Gajári Ödön, Horváth Gyula, Légrády Károly, Münich Aurél, Tolnay Lajos, Holló Lajos, Dégen Gusztáv, Gyürky Ábrahám gróf, Nikolics Fedor báró, Wekerle Sándor, Kammerer Ernő, Lukács Béla orsz. képviselők, Szalay Imre, a nemzeti múzeum igazgatója, Rakovszky István főszámszéki elnök; az új híd építői élükön Czekelius Aurél osztálytanácsossal és Szántó Albert műszaki tanácsossal, az egyetem és műegyetem tanácsa, művészet-történeti kongresszus tagjai s nagy számmal a sajtó képviselői. Ott voltak továbbá Lobkovitz herczeg hadtestparancsnok, Rohonczy altábornagy, budapesti parancsnok, Török, Vojnárovics, Bernolák altábornagyok, Láhner, Csikós, Hánskarl, Durrmann stb. tábornokok, számos törzs- és főtiszt. Fél 12-kor érkezett meg József főherczeg Forinyák honvédségi adlátus kíséretében.

Pár percczel 12 előtt nyitott udvari fogaton jött a király

Bolfras altábornagy főhadsegéddel. Kocsija után egy szakasz lovasrendőr vágatott. Zugó éljénzés fogadta. Ő felsége először József főherczeg, majd a miniszterelnök és a kereskedelmi miniszter üdvözlését fogadta. Előlépett Dániel Ernő kereskedelmi miniszter és a következő beszédet mondta :

„Császári és Apostoli Királyi Felség !

Legkegyelmesebb Urunk !

Az ezeréves magyar állam szívében, a székesfővárosban, az utóbbi években tapasztalt rendkívüli, sőt rohamos fejlődése és ezzel kapcsolatban a mind sűrűbbé és sokoldalúvá vált közlekedésnek fölszaporodott igényei mindinkább azon hitet és meggyőződést keltették, mely valóságos közvéleménynyé vált, hogy a székes főváros határában létező dunai hidak már a forgalom lebonyolítására elégtelenek és hogy okvetlenül gondoskodnunk kell újabb hidak létesítéséről, ha a főváros eddigi tapasztalt egészséges fejlődését megbénítani, vagy éppen megakasztani nem akarjuk. Ezen közvélemény hatása alatt keletkezett az 1893. évi XIV. t. cz., mely két új hidnak az építését elrendeli és melynek részleges végrehajtásának köszönhető ezen új híd, melynél ma állunk és mely nemcsak a közlekedésnek már főnnálló igényeit van hivatva kielégíteni, hanem megadja a jobbparton egy jövőendő városrész nagy terjeszkedésének biztos alapját. És az ezeréves hazának történelmi emlékü Buda városa, mely annyi derűs, esillogó fénynek s annyi balsorsnak volt tanúja, már ma-holnap egy új városrésszel gazdagodva fog a székes-főváros büszkeségével föltekinteni a várhegynek császári és apostoli királyi felséged által remekül kiépített királyi palotára, melyről az izmosodó országra szerteszét sugárzik az államélet bölcs vezetésének s a béke áldásának dicsfénye.

Midőn császári és apostoli királyi Felségednek, ki legmagasabb megjelenésével székes-fővárosa fejlődésének mai nagy jelentőségű napját megszentelni s a fővárosa iránt táplált érzelmeit újabban is azzal tanúsítani méltóztatott, hogy e hidnak legmagasabb nevére leendő elnevezését legkegyelmesebben megengedni kegyeskedett, forró hálánkat és köszönetünket kifejeznők felségednek, legmélyebb hódolattal azzal az alázatos kérelemmel vagyok bátor járulni, hogy a hídban elhelyezendő okíratot aláírni, e hidat, melyben a nemzetközi pályázat ellenére is magyar mérnöki mű jutott megvalósulásra, s melylyel a hazai vasipar is maradandó emléket állított önmagának, az utolsó vasszög beillesztésével befejezetté tenni és a közlekedés számára megnyitni kegyeskedjék.

A király erre ezt a feleletet olvasta Örömmel engedtem meg, hogy ez új híd nevemet viselhesse s midőn azt a közforgalomnak ezennel átadom, őszintén kívánom, hogy e szép mű, mely egyszersmind a magyar műépítésznek és vasiparnak kiváló teremtmő képességét is tanúsítja, újabb hathatós tényezője legyen kedvelt magyar székesfővárosom további fölvirágzásának.

A közönség éljenzett, ezután Vörös László államtitkár lépett elő és fölolvasta az alapító oklevelet, mely így hangzik: Mi első Ferencz József, Isten kegyelméből ausztriai császár, Csehország királya stb. Magyarország apostoli királya. A magyar állam ezeréves fönállásának magasztos emlékét ünnepeljük szeretett magyar nemzetünkkel együtt, a midőn Budapest székesfővárosunknak a Duna folyam által szétválasztott két felét a Szent-Gellért-hegy déli aljánál összekapcsoló s Nevünket viselendő e szép és hatalmas művet, melynek építése az 1893. évi XIV. törvényezikk alapján 1894. év szeptember hónapjában megkezdetvén, a vaszerkezet utolsó szögecsének Általunk most történt elhelyezésével teljes befejezést nyert, rendeltetésének átadjuk. Az ezeréves mult történetéből merített bizalommal a jövő iránt, vallásos áhítattal fordulunk az Isteni Gondviseléshez, vegye továbbra is oltalmába Házunkat és hű magyar nemzetünket s óvja minden viszontagságtól e művet, hogy a hozzá fűződő remények megvalósulván, örvendetesen fejlődő székesfővárosunk további haladásának és fölvirágzásának biztos eszközévé váljék. Kelt Budapest székesfővárosunkban, ezernyolczszázkilenczvenhatodik évi október hónap negyedik napján. Ferencz József s. k., Bánffy Dezső báró s. k., Lukács László s. k., Dániel Ernő s. k., Wekerle Sándor dr. s. k., Lukács Béla s. k.

Ennek megtörténte után a miniszter fölkerlte a királyt, írja alá az alapító levelet. Most arra kérte, hogy nyomjon meg egy az asztalon elhelyezett gombot, hogy ezzel az utolsó szöveget beleverje a hídba. A király megnyomta a gombot, mire a híd felől koppanás hallatszott. A gomb ugyanis villámos vezetékkel megmozgatott egy emelőt, mely egy kis pörölyt sűrített levegő segítségével 15 tonnás erővel zúdított a szögre, melyen, az ütés után félgömbölyűre lapulva, a pörölyön levő mélyedésnek megfelelően a király monogramja volt megörökítve. Ujra fölhangzott az éljenzés.

A király átsétált kíséretével a hídon, s azután átadatott a közönségnek. Az nap ingyen. A következő napokon 6000 gyalogos forgalom fejelett.

V. Világ-csatornánk, a Duna dévényi-radványi része, s a Vaskapu megnyitása.

A Felső-Duna megnyitása.

Korunk, a közlekedésügy talányának megoldója, átvágta a Szezi-csatornát, megkezdte a Panama-szoros átvágását, hogy világrészeket kössön egybe. Páris hosszú csatornával tervelik a tengerrel összeköttetésbe hozni. Közép-Európát átszeli a Duna, a Feketetenger hajóinak századokon át csak távolról kellett nézni, mert a tengerbe ömlésénél több ágra szakadása, s hazánk déli határán a Vaskapu néven ismert sziklaborította meder s hazánk északi végpontján a dévényi szorulat útjokat állta. Ezer év előtt vállalkoztunk, hogy Európa e pontját visszaadjuk a rómaiak által megindított európai civilizációnak, s most az ezredik évben szavunkat beválthattuk. Dicsőségére Széchenyi, Andrássy, Baross emlékének, mint a magyar technikai ész és tudomány, mint nemzetközi missiónk egyik remekét. S máris felmerült a nagy gondolat, hogy a Duna-Oder-csatorna létrehozásával a Feketetengert az Északi-tengerrel összekössék.

A Felső-Duna szerényen folydogál Passautól Linzen át Steinig, hol sekélyes vízállás mellett tán még most is karczolják a kövek a hajók fenekét; Bécestől Budapestig a haza határán előállt a nagyobb akadály. Közlekedésügyünk Baross Gábor vasmarkába esett. 1877-ben megkezdették a nagy munkát, s 17 millió költséggel Dévénytől Radványig utat nyitottak. A millenniumra befejezték. A Felső-Dunaszabályozás magyar királyi művezetősége és a vállalat mérnökei, a munkának a honfoglalás ezredik évében történt befejezése emlékére a dévényi várhegy aljában, a Duna partján emléktáblát helyeztek el, s azt a kormány képviselőjében megjelent Fekete osztálytanácsos, Kocsis műszaki tanácsossal együtt, nov. 8-án ünnepélyesen leleplezték.

A Vaskapu megnyitása. szept. 27-én.

Az alkotás története.

Ezredévi ünneplésünk során a vaskapui szoros megnyitása, nemzetközi helyzetünk, kulturánk, technikai ismeretünk, erélyünk,

bátorságunk, hatalmunk, pénzerőnk kiállítása volt. Mit évezredek megtenni nem tudtak, a problemát a jelenkori Magyarország megoldotta. Déli határunkon, Orsován alul, három királyság határa fut össze a magyar, szerb és a román; a Duna pedig szabad folyó, melyet megjárhat minden nemzet hajója s a mely természetalkotta vízi útja keletnek nyugot felé. Minden hatalom, a mely erre a vidékre rátette a lábát, igyekezett ezt az utat megtisztítani hódító hadserege és kalmár hajói számára. Majd két ezerével kitöltő törekvéseknek manapig el nem porlott romjai láthatók a völgyekben és a hegyek szirtfokain. Római kasztrumok, a melyekben Tiberius és Traján légiói őrködtek az itteni provinciáin; a magyar fegyverdicsőség omladékai, a Lászlóvár és Galambóc, s aztán a törökhódítás romjai, egymásután tűnnek föl a hegyek szirtfokain és sziklaereszkedőin. Báziástól, Moldova községtől kezdve le a Vaskapu néven ismert helyeken le Kis-Vaskapuig, zuhatagok, sziklahegyek, gyors vízbukások, elsekélyült elterülések alkották a hajózási akadályokat, a melyek az egész Alduna mentének szabályozását szükségessé tették, s a melyek világraszóló mérnöki alkotást követeltek. S ezen alkotás véghez vitetett a magyar mérnöki kar dicsőségére, a mely egyúttal fényt vet magára a magyar nemzetre is. Magyar ész és tudomány, magyar munka és magyar pénz nyitották meg a Vaskaput. Magyarországé a víz, a jog és a dicsőség. Egyedül alkottunk nagyot és legnagyobbat a vízi építészetben Európában. Mert még sehol örvények között vízben, sziklát repesztve nem építettek esatornát, sehol ily nagy és vad vizet meg nem zaboláztak, világ csodája, a mit férfiaiink műveltek.

Széchenyi István volt az első, a ki az Alduna szabályozásának ügyét szőnyegre hozta. A rómaiak járta nyomon indult meg. Először is szekérútat csináltatott a Duna balpartján, parallel a Traján útjával Báziástól kiindulva az ország határáig. Legnagyobb része sziklába van vágva. Vásárhelyi Pál tervezte s vezette a munkálatokat. Széchenyi fölszerellett egy dereglyét, s azon leevezett egész a Feketetengerig, hogy az egész Dunát a helyszínen kitanulmányozza mérnökeivel. A Vaskapuhoz is Vásárhelyi Pál csinálta az első mérnöki és műszaki fölvételeket, munkáját is megkezdte. Dojkén keresztül esatornát robbantott

a Dunában. A Vásárhelyitől hátramaradt első vízszínfixirozások s fölvételeinek nagyrésztét még a mostani kiviteli tervekben is használták. Ezek az ő nagybecsű emlékei. A Széchenyi emléket pedig majdnem a Kazán-beli Traján-táblával átellenben egy hatalmas emléktábla, sziklába vésett következő betűk hirdetik : „Széchenyi emlékének a magyar mérnök- és építészegyesület MDCCCLXXXV. •

A kérdés itt éveken át szünetelt, míg aztán Andrassy Gyulában megtalálta emberét. Alkotmányosságunk visszatérte után Bodoky Lajos magyar hidroteknikus, Wawra osztrák mérnök és egy török bej készítettek terveket 1874-re. E tervek egy vegyes európai bizottság elé kerültek s a 80-as évek elején végleg megállapították azokat. A párisi szerződésben a Dunát szabad folyónak nyilvánították s megszüntettek azon minden vámszedési jogot. A berlini congressuson Andrassy gr. keresztülvitte, hogy a munkálattal Ausztria-Magyarország bízzassék meg, a befektetett összeg megtérüléséig terjedő vámszedési joggal.

A Vaskapu kérdése e szerint közös ügy gyanánt indult meg. A berlini szerződés 57-ik czikke a következő bekezdést tartalmazza „A Vaskapunál és zuhatagoknál létező hajózási akadályok elhárítására szükséges munkálatok végrehajtása Ausztria-Magyarországra bízatik.“ Magyarország és Ausztria egymástól független állam, de a nemzetközi érintkezésben össze lévén forrva, Magyarországnak nem adatott külön mandátum. Tényleg azonban Magyarország vette kezébe az egész ügyet. Így jött létre a Vaskapunak s a vaskapui ünnepeknek magyar nemzeti jellege.

A 80-as években, a mint pénzügyi helyzetünk javult, Baross Gábor vas akarattal fogott a munka kiviteléhez. Nemzetközi pályázatot írt ki, a mely 1890. május hónapjában járt le. A vállalatot Hajdu Gyula és társa ajánlata nyerte el. A »társaság« a berlini Disconto bank és Hugo Luther braunschweigi gépgyáros. A munkát eredetileg 1895. december 31-ére kellett végrehajtani : s költségét 8 $\frac{1}{2}$ millió forintban állapították meg, mely időközben fölnövekedett 13 millió forintra. A magyar kormány fedezésére 45,000.000 korona kölcsönt vett föl. A földadat, mely a vállalatra várt, ez volt elhárítani a 80 km. hosszúságban

elszórt sziklaakadályokat a vízben, olyképp, hogy Stenkától Orsováig a legkisebb (0) vízszín alatt még két méterrel mélyebb hajózási út álljon elő; Orsovától le a Kis-Vaskapuig pedig a csatorna a null vízszín alatt még 3 méternyi mélyre ásassék ki, hogy ilykép Orsováig a Dunán járó legnagyobb hajóknál is nagyobb hajók jöhessenek föl Orsováig; a hol egy és fél millió forint költséggel már meg is kezdték az új rakodópart és kikötő építését, a Korona-kápolna környékén. A hajók itt átadnák teheráruikat a vasútnak.

A munkába vétel alkalmából 1890. szept. 15-én nagy társaság gyűlt össze a Grében feletti folyó szakaszon: a magyar, osztrák, szerb és román kormány megvívottai. A Grében-hegy lebontandó részét már ekkorra aláaknázták s megtöltötték az aknát dinamittal és ekrazittal. Főntebb horgonyt vetett egy magyar hajó. Azon volt a nagy társaság s a hajót a villámvezetékkel összekötötték a Grében két aknájával. Elmondták az üdvözlő beszédekét és ekkor Baross Gábor megnyomta a villámos készüléket. Abban a pillanatban nagy robbanás, törés, recsegés hangzott fel, s a sziklahegy koronája fölemelkedett, megrázkódott, összehasadozott s belezuhogott a Dunába. Ezt aényt a Duna balpartján magyar részen megörökítették. Méternyi magasságú betűket véstek a sziklába. A hajóról, mely a Dunán végig úszik, tisztán kivehetők ezek az aranyos betűk. „Az aldunai Vaskapunál és az ottani zuhatagoknál létező hajózási akadálnak az 1888. évi XXVI. törvényezikkel elhatározott eltávolítására szolgáló munkálatok megkezdettek I. Ferencz József uralkodása alatt, gróf Szapáry Gyula miniszterelnöksége idejében, bellusi Baross Gábor magy. kir. miniszter által 1890. szeptember 15 én. Isten áldása legyen e művön és megalkotóin!”

Aztán nekifeküdtek a munkások, 1—5000 ember dolgozott. S a hatalmas földadatnak 75—80 százaléka a milléniumra elkészült. A 22 km. hosszú stenikai csatorna Drenkováig kész s már járják is a hajók. Jobbára kész a juci csatorna s a kőgátja is. Megvan a vaskapui csatorna, meg a munkálat egyik legfárasztóbb részénél, a Grébennél. Készül a Kozla-Dojkei-csatorna. 1897. év végére az Izlás-Tachtália-csatorna; s 1898-ban kitisztítják a Kis-Vaskaput s az Orsova és a Vaskapu közti szakaszt.

Úgyanekkorára készen lesz az orsovai új móló is, a melyhez a magyar államvasút parti vágányokat épített, hogy így az átrako-
dás hajóról a vasútra könnyebben essék meg.

A munkát végző vállalat feje, műszaki vezetője eleinte Hajdu Gyula volt. Utóda lett Rupics György magyar mérnök. Nagyobb jelentőségű szolgáltatot teljesítettek mellette: Reviczky István, Mikos József, Csőke, Szemere, Wulf, Erdély Ferencz, Kovács, Kupis, Tompa, mind magyarok s aztán két magyar honos idegen Schlotterpäck svájcei és Pribitzer osztrák mérnökök.

A Vaskapu megnyitásának ünnepele.

Mátyás király ragyogó kora óta első eset, a melyben a nagy hatalmasságok előtt úgy áll Magyarország, mint tényező, végrehajtó egy nagy kultur alkotás terén. Három király és az összes nagy nemzetek diplomáciai képviselői gyűltek össze, hogy az európai megbizásról szóló beszámolásunkat lássák és hallják. Büszkeséggel gondoltunk arra, hogy e beszámoló egyik része ezredévi ünnepeinknek.

Az ünneplők gyűlhelye Orsova, a Herkules fürdő volt, hová Szerbia és Oláhország királyai, az európai diplomatia, a képviselet két háza tagjai, a szomszédos egyházi, polgári és katonai hatóságok hivatalosok voltak. A kiindulás helye az orsovai kikötő, melylyel szemben a Duna jobb partján szerb falvak, alább, balpartján Románia határhegyei látszanak.

Szept. 26-a delén Orsova pályaudvarán fényes társaság gyűlt össze, melynek soraiban ragyogó magyar díszruhák mellett a különböző udvari és katonai egyenruhák sokasága virított.

Jobbról a perronon a magyar kormány tagjai foglaltak állást és pedig Fejérváry, Wlassies, Erdély, Darányi, Perczel és Josipovich miniszterek élükön Bánffy miniszterelnökkel; balról Badeni miniszterelnökkel élükön Kállay Béni közös pénzügyminiszter és Trautmannsdorf, az osztrák urakházának elnöke, Chlumetzky az osztrák képviselőház elnöke és Krieghammer közös hadügyminiszter, valamint Welserheimb, Gautsch, Bilinszki, Glanz, Rittner, Gleispach és Gutenberg osztrák miniszterek, a püspöki kar tagjai, Dessewffy esanádi püspök, Popea karánsebesi gör. kel. román püspök, Papp lugosi püspöki helynök. Kiss Áron és Farkas Sámuel evangélikus püspökök, Károlyi Tibor gróf, a főrendiház alelnöke, Szilágyi Dezső a képviselőház elnöke, Berzeviczy Albert a képviselőház alelnöke,

Tarkovics, Vörös, Gromon és Csörgheő államtitkárok, a diplomáciai kar részéről Eulenburg német, Monson angol, Nigra olasz, Lozé francia, Backendorf orosz és Mahmud Nedim bey török nagykövet, Ghika román követ, Aerenthal báró bukaresti követ, Schiessl lovag belgrádi követ, Rakovszky számszéki elnök, Miske turnsevereni főkonzul, Pauli belgrádi főkonzul, Szécheny és Dóczy külügyi osztályfőnökök, a főrendiházi tagok közül: Csekonics Endre, Dessewffy Aurél, Ghiczy Béla, Harkányi Károly és Frigyes, Radó Kálmán, Vértessy Sándor, Vécsey József báró, id. Zichy Nándor, Karácsonyi Jenő gróf, a képviselőház tagjai közül: Nikolics Fedor, Zichy Jenő, Széll Kálmán, valóságos belső titkos tanácsosok, Ambrózy Béla, Szende Béla, Vinga Péter, Rónay János, Bessenyei Ferencz, Stojanovics György báró, Kossuth Ferencz, Asbóth János, Krassó-Szörénymegye küldöttsége Jakabffy főispán, Temesvármegye küldöttsége Molnár főispán, Temesvár küldöttsége Telbisz polgármester, Hunyadmegye küldöttsége Szentkereszty báró főispán, Versecz küldöttsége Pálffy főispán, Aradmegye küldöttsége Fábian főispán, a 23. izraelita kerület küldöttsége Sternthal Salamon elnök vezetése alatt. A közönség körében ott volt Rudnay Béla budapesti főkapitány s a vaskapui művezetőség személyzete élén Wallandt Ernő miniszteri tanácsossal. Három óra előtt jelent meg a pályaudvarou József kir. herczeg Forinyák táborszernagygyal.

A király kíséretével megérkezett. örömmiadal fogadta. Jakabffy Imre, Krassó-Szörénymegye főispánja beszéddel üdvözölte, később fogadás volt. A küldöttségek, testületek és hatóságok a következő sorrendben fogadtattak: a diplomáciai kar, az európai Duna bizottság, a közös miniszterek, a tengerészlet osztályfőnöke és a közös legfőbb számszék elnöke, a cs. és kir. osztrák miniszterek, a cs. és kir. követek és a cs. és kir. konzulok, az osztrák birodalmi tanács két házának elnöksége és küldöttségei, a magyar országgyűlés két házának elnöksége és küldöttségei és a papság.

Megérkeztek a szomszéd királyok, I. Károly Románia királya, I. Sándor Szerbia királya, fényes kísérettel, kiket Magyarország apostoli királya ünnepélyek között fogadott.

A megnyitás ünnepélye szept. 27-ére volt kitűzve. Az ünneplők fényes társasága hajókra szállt. A Vaskapu vezetése alatt, az I. Ferencz József hajó feltűz órákor adta a jelt a megindulásra. Födélzete csupa egyenruha. Utána megmozdult az egész kis flotta. Legelől a Kőrös monitor, a melyet egy kis torpedócsónak követett. Azután a Sophie jött az országgyűléssel, Joseph Karl az újságírókkal és a katonai tiszttal, a Radetzky

a nemzetközi dunai bizottsággal és a Zrinyi az interparlamentáris konferencia tagjaival. A hajóraj élén pedig a királyok hófehér, impozáns testű hajója. Egy félórát tartott az útjuk.

Orsovától lefelé haladva, jobbról csupa szerb, balról csupa oláh lobogó. A Senki szigete, Adah-Kaleh török lakta mecsetjén félholdas török zászló. Balról Verecziorova óriási pályaudvara maradt el. Megérkeztek a csatornához. Két fehér oszlophoz van erősítve a csatornát átfogó virágos kötel. A szabad Duna szírtjeit most haragos habok mutatják, hol leselkedtek a sziklák. míg a csatorna két fehérlő partja közt szédítően rohan el a víz.

Most papi emberek díszes ornátusban vonultak a hajó orrára. Itt a csatorna bejáratánál, hol a Duna virágos kötéllel el volt zárva, az I. Ferencz József hajón Dessewffy püspök a következő latin nyelven elmondott imában kérte az Ég áldását a nagy műre:

„Mindenható örök Isten, ki a természet elemeit dicsőségedre az emberiség hasznára alkottad, áld meg, oltalmazd kegyelmesen ezen folyami útát, hogy midőn szolgálid, eltávolítva a torlaszok akadályait, gyorsan haladhatnak ez úton törvényeid szerint is eljárva és parancsaid útjain haladva az égi hazába szerencsésen eljutni érdemesek legyenek; hallgasd meg Uram könyörgésünket, áldd meg a folyami úton a hajókat és mind azokat, kik erre elhaladnak, amint megáldani méltóztattál Noénak a vízözön hullámain uszó bárkáját, nyujtsd neki Uram jobbot, a mint nyujtottad a tenger színén lépdelő szent Péternek. Küld az egekből szent angyalokat, kik megmentsek és óvják a hajókat minden rajtuk levőkkel a veszedelmektől, minket szolgálkat pedig akadálytalan és kellemes pályafutás után az örökkévalóság boldog kikötőjébe vezéreljenek, ki vég nélkül élsz és uralkodol. Amen.“

Alig hangzott el az áldás, a szerb és román parton dörgés kezdődött, s a Kőrös monitor ágyui zengeni kezdettek. Ezalatt a király hajója belement a csatornába a virággirlandokkal körülfont hajókötelet, a mindkét parton elhelyezett ütegek ágyudörgése közt szétszakítá, a király a következő beszédet mondotta el francia nyelven

„Ez ünnepi pillanatban. mikor azért gyűltünk össze, hogy a közjót szolgáló nagy műnek örüljünk, örömmel üdvözlöm fejedelmeit két velünk barátságos viszonyban levő országnak, melyeknek Duna mosta partjai kölesönös közelségökkel érdekeink közösségét jelképezik. A munkálatok, melyeket a Berlinben összegyűlt areopag Ausztria-Magyarországra bízott, be vannak fejezve s utolsó akadályok, melyek a szabad forgalomnak a

nagy folyam folyásában útját állották, elvannak háritva. Büszkén arra a hivatásra, mely nekünk osztályrészül jutott, az új utat megnyitottnak nyilvánítom és abban a meggyőződésben, hogy ez a nemzetközi érintkezés béké, valamint gyümölcsöző fejlődésének hatalmas lendületet fog adni, poharamat népeink szerencséjére és boldogulására ürítem!:-

A magyar kormány az ünnepélyhez három billikomot készíttetett, régi erdélyi stílusban, rekesz-zománczczal. Egyik oldalukon a honalapítás, a másikon pedig a Vaskapu megnyitása van remekül szimbolisztikus domborművű képben megörökítve. Az egész fölött a földélen gyönggyel kirakott négy angyal áll, mely a vörös zománczos magyar koronát tartja. Minden serleg másfél kilogramm nehéz tiszta színarany. A billikomokat Dániel Ernő kereskedelmi miniszter tokajival megtöltötte, átnyújtotta, s a három király kocsintott. Mire a miniszter királyunkat magyar nyelven, a másik két uralkodót pedig németül, arra kérte, hogy a serlegeket az ünnepies aktus emlékére elfogadni kegyeskedjenek. Az uralkodók szíves szavakkal elfogadták a serlegeket. Néhány perc alatt a hajók átsiklottak a csatornán. Mire a beszentelési aktus véget ért.

A királyok hajója Kladova szerb községnél visszafordult, s utána a többi gőzös. Orsova mellett elhaladva felment a Kazán szorosig, érintve a Juc zuhatagot, azután a Kazánon áthaladva, Sipnél visszafordult. Időközben minden hajón villásregeli volt. Az I. Ferencz József-en a magyar királyon kívül részt vettek: Károly román király, Sándor szerb király, s mindeniknek kísérete; József kir. kereczeg, a diplomáciai kar, s két kormány több tagja.

Az ünnepet az európai sajtó világtörténeti eseménynek, a millénium fényes megkoronázásának nevezte, mely az új Magyarország dicsőségét írja bele az emberek emlékezetébe.

Az ünnepélyt Dániel Ernő miniszter, Csöke Ferencz oszt. tanácsos, Návay Aladár, Emich Gusztáv dr., Hazay István min. titkárok, Földváry József, Hry Pál, Procopius Béla dr., Lehrs Vilmos dr. és Miecsk Endre min. titkárok és fogalmazók s Dániel Ferencz főszolgabíró rendezték.

KILENCZEDIK FEJEZET.

Az ezredévi országos kiállítás. A kiállítás látogatása, s a congressusok.

I. A kiállítás látképe.

Nemzeti nagy ünnepünk egyik kiegészítő része, s ünnep-léseink színtere a kiállítás. Bemutatása a civilizatiónk, kultu-ránk történeti fejlődésének, s mai színvonalának.

Előttünk állt a múlt és jelen, egész ezerévünk; kulturánk múltjának, jelenének körképe. Az európai civilizatió, mely a klastromok, templomokból indul, majd magokhoz ragadják a várak, azoktól a városok. A eszmény, a föld, a tőke és munka diósítása. Történelmi kiállításunkban ott láttuk az örök tör-vény képviselőjét, az egyházat, a szertartások fényes kellékei-ben; a társadalmi és családi rend codexét felállító lovagkort az ő romantizmusában, építkezésében, fegyverzetében, háztar-tásában: a jelenkort az emberi ész bámulatos munkáiban, a művészetet alkotásaiban, a hatalmat eszközeiben, a társadalmat a corsón és Ős-Budavárában.

Színtere a fővárosi városliget, árnyas lombjaival, terjedel-mes tavával, melynek tükrében a történelmi kiállítás monumen-tális épületei verődnek vissza: hova egy három íves híd veze-tett. Az egész egy 520,000 négyszög méternyi tér. 234 épülettel, melyek 120,000 négyszögmétert foglaltak el. A főbb pavillonok mentén egy $1\frac{1}{3}$ kilométer hosszúságú villamos vasút közleke-kedett, állomásokkal, 8 perc alatt járva meg pályáját.

A földalatti villamos vasút, a lóvasút s a kocsútak három kapuhoz vezettek. A pavillonok közt egy főút villamos vas-úttal, központja az 1885-iki kiállításhól fennhagyott iparcsarnok előtti corsó-tér, melybe a második kapu nyílt; a tér közepén zenepavillon, s mi estve tündérfényt terjesztett, a fontaine lumi-

neuse, villamvilágítás, folytonos színváltozásban világított szökőkút; panorámájához tartozott a látogatások mozgalmas élete, a vidéki földműves nép, a vidéki és fővárosi polgárság, az arisztokraczia, a külföldi turisták s az udvar. Naponkint húsz-harmincezer ember, míg a június 8-iki ünnepély alkalmával 60,000-re emelkedett. Délben megteltek a vendéglők, a melyekből mindenfelől vidám muzsikaszó hallatszott; újból megindult a pavillonok látogatása.

Estve kigyultak a villamos ívlámpák, ezüstös fényt és világosságot terjesztve s az iparsarnok előtti nagy sétányon kifejlődött a korzó, melylyel csak a nápolyi esték vetekedhetnek. Zenezőnál, a szivárványfényben pompázó fontaine lumineuse mellett találkozót ad Budapest a vidéknek.

Az európai nagy kiállítások mintájára, nálunk sem hiányozhattak a körképek, e francia gondolat, a zárt terület mellett épített pavillonaikban, belépti díj mellett. A Feszti Árpád magyarok bejövetelét ábrázoló körképe, mint legvonzóbb. A Pokol, mely Dante Divina comédiájának fénypontjait tüntette elő. A Koszeiuszko-körkép, Styka és Kossak lengyel festőktől, a lengyel szabadságharcz 1794. ápr. 3-ki győzelmes jelenete, melyet először Lembergben, a csata évszázados fordulóján mutattak be. Ide számít Munkácsy Mihály óriási festménye, az Ecce Homo, külön pavillonban. Valamint a nemzeti múzeumban felállított hittérítő néprajzi kiállítás, a kisésti Rudolf-fogadalmi templom javára.

A párisi Cairo, Ős-Bécs, Ős-Berlin mintájára, külön nagy területen megfestették, felállították Ős-Budavárát, térekben, utcákban, a törökvilág idejéből: vendéglőkkel, kávéházakkal, bazárokkal, színpadokkal, zenekarokkal, török meesettel, mi különösen esti mulatóhelyül szolgált. A másutt felhasznált Velenze mintájára a budai oldalon részvényeken felállították Konstantinápolyt, mi azonban a hely félrecsése miatt nem sikerült. Míg Ős-Buda egy időre fenmarad.

Az egész szemléltető képe volt leélt multunknak, s annak az óriási fejlődésnek, melyet a nemzet az ezredik évben elért, Bizonyosága annak, hogy az ázsiai magyar európaivá lett. Különben, Gerster Károly képen is megörökítette, mely körülbelől

másfél négyszögméter nagyságú karton, melynek baloldalán korintusi oszlop talapzatán a magyar címert tartó génusz ül: előtte terül el a kiállításnak szépen sikerült távlati képe, mely alatt egy aranyos háttérű széles sávon a junius 8-iki díszmenet egyik legszebb része, a koronát vivő díszkocsi és kísérete van élethíven másolva. A nagy terjedelmű kép felső részén a király és királyné arcképe, ettől jobbra és balra pedig az ezredévi magyar kormány tagjainak arcképei. Széles aranyozott nyerslécz keretben füvegezve 20 forint.

II. A történelmi kiállítás.

A kiállítás fénypontjává a történelmi csoport emelkedett. Miként egész Európa az utolsó százév alatt, kutatjuk a múltat, meg akarjuk erősíteni a kapcsolatot, melyek minket elődeinkhez kötnek. Támaszt keresünk múltunkban: fényt, erőt a jövőre őseink emlékében. Ezért nőtt ily nagyra történelmi kiállításunk, s hatott varázserővel a nemzetre, vonzó erővel minden idegenre.

Nagy tér, több épület, az épületek közepén udvar, mely harmonikusan csoportosítja, Alpár Ignác műépítész alkotása, történelmi érzékének, műízlésének, alkotó erejének kiállítása, kinek a részlettervek kidolgozására csak négy hónap adatott. Mindazáltal a lefolyt korszakokból mindaz összehozatott, beillesztelett, mit hazánk a román, a gót, a renaissance stíl különböző korszakaiból fenn bírt tartani. Egyes részletek, de nemzeti életünk lelke szól belőle hozzánk. S tartalmuk, a történelmi kiállítás, a honfoglalástól napjainkig, minden dicsőségünk, minden örömünk és fájdalomunk emlékéül felújította lelkünkben.

A mint arra a középkori fahidra lépünk, mely a városliget taván átvezet a Széchenyi-szigetre, elének tárul a történelmi kiállítás három nagy épülete, a román balra, a gót jobbra, a renaissance a háttérben. Mily kitűnően választották meg a helyet. A tó vize itt elkülöníti a történelmi világot a maitól. Semmi sem árúlja el az egész mulckony voltát, minden erősnek, komolynak tetszik. A főkapu mellett a tó felé néz a korai gótika stíljében épült homlokzat, mellette ugyancsak a tó felé a hatalmas és komor Nebojsza torony emelkedik ki a vízből, a templom mellett a vár és

tovább a vajda-hunyadi erkélyhomlokzat, a vár mellett a palota : az egész középkori élet, az imádság, a háború és a kastély-élet, melynek megfelel, a mit az épületek belsejében találunk. A hidat átlépve, ott áll előttünk a főkapu homlokzata, a gazdagabb gótika formáiban, gyönyörű szép kerek ablakaival ; egy lépéssel tovább feltárul előttünk a festői patkó alakú udvar, közepén a régi pozsonyi kúttal ; a jobb oldali homlokzaton a szép loggia, a hátsón az olasz fa párkányzat Mátyás korabeli színes címmer díszével ; a baloldalon a hatalmas segesvári torony. A torony mellett elhaladva, az oldalhomlokzatot nézzük ; a nyílt lépcsőház a keresdi kastélyból került ide, végén pedig a csütörtökhelyi kápolna gót kórusa. A segesvári torony ide néző oldalán a bautzeni Mátyás-émlék hű másolata, a falba eresztve, régies sárgás színre festve. Ime tíz épületrész, részben különböző századok emlékeiről másolva, részben szabadon kitalálva és itt hangulatos, festői egységgé összeróva. A gót építés egész múzeuma kerekül a gót korszakból reánk maradt emlékeknek.

Az épületek 57 terme tele volt az ezerév erekljéivel, műkincseivel. Ázsiai és európai életünk feltüntetése. Zichy Jenő gr. 1895. május-szeptemberi, 1896. elején febr. 19-ig tartott expedíciójának gyűjteménye az őshazából, ruházatokban, fegyverzetekben, házi eszközökben. Ott volt az ősfoglalkozás, a pásztor-élet vadászati, halászati eszközeiben, kovájában, taplójában. Hermann Ottó gondolatja gyűjtése a haza síkságain, mi maradandó kincsünk kévé vált, s miért a külföld tudósái okt 6-ról Hermannak, mint az ethnographia egyik új tudományága megalapítójának mondtak köszönetet. És a mi ezeken kívül ezekben az épületekben össze van halmozva, az egy számokra vissza nem vezethető kincs-halmaz. A mi Európa uralkodóházai, a bécsi udvari kincstárban magyar vonatkozású volt, s a hazában a kinek valami becses magyar régisége volt, az egyházak, városok, múzeumok, ős családok mind átengedték a kiállításra.

Az Árpád korból másolatban felállítottatott a jaáki templom ; ott voltak a XI—XIII. század épületmaradványai, Krisztus és szent Péter alakja a jaáki templomról ; a régi pécsi székesegyházból való domború művek. A román kápolnában különös figyelmet érdemeltek az egykorú pecsétekről készült nagyított rajzok.

gyönyörű kéziratok, a híres arany codex, Hartvich Szent István élete, a pannonhalmi főapátság oklevele állítólag Szent Istvántól, a királyok koronázási eskükeresztje, Szent István fővege és pénzes erszénye, sok románkori kereszt, Lehel kürtje a maga érdekes faragásaival, az Árpád-házi királyok pénzei és pecsétmáslatai, régi oklevelek, köztük a Kún László és Habsburg Rudolf közti szövetség 1272. júl. 12-éről, hat függő pecsétel.

A vajda-hunyadi vár utánzatába belépve, folyosók, elszórt építészeti töredékek fogadtak. Itt-ott egy érdekes darab; a folyosókon átmenve a lovagterembe jutunk, mely színesre festett és díszített bollíveivel impozáns hatású. Óriási tömege a fegyvereknek, fali csoportokban, állványokon, szekrényekben. Nagy szerepet visz a buzogány, gerezdes, csillagalakú, tüskés, lánczos, körtealakú; csodálatosak a lobogós kopják, pallosok, alabárdok, csatabárdok, melyek óriások számára készültek; legérdekesebbek a parittyaijjak, a hatalmas paizsok, táresa paizsok, címperpaizsok; tornajelenet lóliáton, a mint a két vasha öltözött lovag vassal vértezett lovon óriási torna-gerelyével egymásnak rohan. Az érdeklődés központját Mátyás király 11 cm. magas kalváriája képezte, a primási kincstárból drágakövekkel ékített műemlék, tiszta aranyból, 34 klgr. súlylyal, mi maga egy millióra volt biztosítva, és 10,000 forintba került a kiállításnak. Tárlóokban régi okiratok. A magyar főrendek elismerik a Habsburg-ház trónöröklési jogát. 67 függő pecsétel; II. Lajos több levélben sürgeti a rendeket, hozzanak katonákat; az aug. 25-én kelten, négy nappal a csata előtt, az írás a sietségtől alig olvasható, az utóírat Cito, cito, cito.

A terem hátsó része a csütörtökhelyi kápolna kórusa, színes ablakokkal. Szép a szárnyas oltár, fából, középen Mária és két szent szobra, szárnyain 12 olajfestmény a szent történetből, egy szepesmegyei templom küldte be. Általában a szepesi városok sok becses régiséget őriztek meg. Egyik egész terem Bártfa nevét viseli, ez a város és Pozsony, Sopron, Selmeczbánya, Szentgyörgy, Zólyom stb. töltötték meg. Érdekesen egészíti ki a középkori élet képét a középkori hiteles hely, káptalani levéltár: vasrudakon függnek a zsákok, melyekben az íratok vannak, a csáklya is ott van, melylyel a

zsákokat, ha szükséges volt, leszedték. Ott volt az óriási tintatartó és porzótartó kőből, oklevéltáska, feszület stb. Az asztalon 21 öl hosszú oklevél.

A renaissance palota 40 termével, földszintjén a háború és harcjáték szerszámai, mint fegyvertárnak a világ semmi múzeumában nincsen párja. A mennyezetet régi zászlók és zászlófoszlányok díszítik, a falakon értékes gobelinok, képek, síremlékek, fegyvercsoportozatok, e teremben fegyverek, felkantározott lovak, drága fegyverdísz üvegszekrényekben. Tömérdek tárgyat küldtek: Esterházy Pál herceg Fraknóról, a gráci tartományi szertár, Teleky Sámuel gróf, Batthyány-Strattmann Ödön herceg a körmendi kastélyból, az Andrássyak, Batthyány Iván gr., Szirmay Alfréd gróf. Bécs város történelmi múzeuma, Apponyi Sándor gróf, az erdélyi múzeum-egyesület, ő felsége a bécsi fegyvergyűjteményből, Almássy Géza, az armaria reale Turinban, a badeni nagyherceg, Festetich Tasziló gr., a Cartoryszky hercegi múzeum Krakkóban, a svéd királyi udvari múzeum Stockholmban, a porosz kir. szertár Berlinben. Pálffy Miklós elküldte azt a serleget, melyet az osztrák vezérek 1598-ban azonos nevű ősenek ajándékoztak Győr bevételéért. Igen tanulságos Brassó város erősítéseivel, nagy domború mű, Hermann Frigyes rajztanártól; Budavár ostromának domború műve, Csery Lajos honvéd főhadnagytól. Egy terem a polgári élet történetének néhány érdekes emlékét mutatja be, czéhljelvényeket, czéhládákat, kancsókat. A másik teremben a falakon érdekes képek Balassa Zsuzsánna nemes alakja, ki a kassai konviktust alapítja, Nyáry Krisztináé, Szécsy Máriaé, a szép Thököly Éváé, gyönyörű csipkekötényben; ott találjuk Thököly Éva nászruháját kék bársonyból, gyönyörű tulipántos hímzéssel, mellette Bebek Krisztináét. Láthatók a régi magyar majolikák, holicsi, tatai, pápai, kassai, stomfai munkák, melyek bizonyítják, hogy ennek az iparnak is tisztességes múltja van hazánkban. Mit 880 kiállító összehozott, szándékunk sem lehetett felemlíteni. Soha ennyi műkines együtt nem lesz. Épen ezért a becsesebb műtárgyakat lefényképezték. Dr. Czobor Béla, a tárlat rendezője és titkára megbízást kapott, hogy a tudomány részére megírja, hogy legalább képből és írásban történetünk kultuszát tovább

terjeszszé. A mint Szendrey János dr. a »Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon« című illusztrált nagy munkájával meg is kezdette. Az épületesoport megmarad, az országos mezőgazdasági múzeumot tervezik belé.

Befejezést azzal nyert, hogy Dániel miniszter a történelmi csoport nemzetközi bírálóbizottsága tagjait a tanácskozások befejeztével vendégeül látta a francia vendéglőben. Az első tósztot Széchenyi Béla gróf mint a megjelenésben akadályozott miniszter helyettesítője francia nyelven a királyra mondotta, ezután a zsűri külföldi tagjait köszöntötte föl. Kiváló lelkesedést keltett Fraknoi püspök francia beszéde, melyben a tudománynak jelenlévő külföldi neves képviselőit üdvözölte. Ezek nevében Le Breton mondott köszönetet s beszédében a külföldi tudósok elragadtatását és bámulatát nyilvánította a történelmi kiállítás terén, rendezésén és páratlan gazdagságán, megköszönte a magyar tudósok vendégszeretetét s meghívta őket az 1900-iki párisi világkiállításra. Lessing németül a kiállítás buzgó rendezőit, a történelmi csoport épületeinek zseniális tervezőjét, Alpárt, Széchenyi Béla gróf angolul Cundallt, ez viszont a zsűri buzgó titkárát, Czobor Bélát köszöntötte föl.

III. A közgazdasági kiállítás.

Közgazdaságunk ünneplése következett. A munka dicsőítése, közgazdasági életünk fejlődésének és színvonalának feltüntetése. Az új ezerév munkára hívása. Alkotó erőnk, haladási képességünk kiállítása.

A kiállítás élén Schmidt József dr. igazgató, Gelléri Mór titkár állottak. Az általános katalógus szerint a kiállított tárgyak a következő 20 csoportba soroztattak: Előadó művészet, közművelődés, oktatásügy, egészségügy és gyermeknevelés, kereskedelem-, pénz- és hitelügy, mezőgazdaság, erdészet és vadászat, bányászat-, kohászat-, vas- és fémipar, gépipar, közlekedés, hajózás és tengerészet, építési ipar, fa-, bútort- és dekoratív ipar, agyag-ipar, bőr-, fonó-, szövő- és ruházati ipar, papir- és sokszorosító-ipar, arany- ezüst- és díszműárak, hadügy, vegyészeti ipar, élelmi cikkek mint ipartermékek, háziipar, néprajzi- és műkedvelők kiállítása.

A nagyipar, nagybirtok s az állam saját pavillonaikban jelentek meg. Nagyszerű s izléssel épített pavillonokban, melyek építése, csoportosítása csak most fejlődő műszaki tudásunk színvonalát előnyösön mutatták be. Megjelent a Salgó-tarjáni, Észak-magyar, Magyar ált., az Urikány-zsilvölgyi kőszénbánya ; a Bihar-szilágyi, Budapesti kőolajfinomító, a Magyar petroleum, Fiumei petroleum ; Wünsch cement, Nobel dinamit gyára ; Nedelko, Lord és társa faárúja s az állami erdészet ; Buchwald, Thonet fabutorgyára ; Mauthner kertészete : a mezőgazdaság és gazdasági ipar József, Frigyes királyi hercegek, Koburg herceg, Batthyáni gróf fényes kiállításában ; Brammer csokoládégyára, a fiumei rizshántoló ; Törley, Hubert, Litke, Hölle pezsgőgyára ; megjelent Szlavon-Horvátország, Bosznia és Hercegovina meglepő pavillonokban ; végre a budapesti tejcsarnok, a sok cukrász-, borász-csarnok, csárda és vendéglő.

A történeti kiállítás szomszédjában egy egész falu épült 21 házzal, templommal, iskolával, községházzal. A hány ház annyi vidék népies építkezésének, telkének bemutatása. behutorozott szobáival, kertjével, gazdasági épületeivel ; köztök sváb, szerb, szász, román férfi, nő, papírból és elevenen, nemzeti viseletben ; valamint a székely, kun, jász, palóc, matyó, göcsej magyar szójárások képviselői. Tárgyi néprajzunk, nemzeti külön állásunk feltüntetése kívánt lenni az európai népek családjában. A történeti kiállítás s az iparcsarnok után a legvonzóbb pont. Nevelték benne az életet a népszokások bemutatására rendezett falusi lakodalmak. Kiállításunk fényes bizonyítéka volt annak, hogy kilencz századon át az európai politika és civilizáció minden mozzanata érinté Magyarországot, a nemzetet megragadta s nyomot hagyott maga után. A nomád pásztorélet s a népvándorlás ősiségéből kikelve, végig a polgárisodás minden fokán, az ujkori műveltség és művészet legfinomabb részletéig minden együtt volt benne : magunknak leltározás s Európának bemutatás. Az elismerés s a királyi kitüntetés nem is maradt el.

A király a következő iparművészeti tárgyakat vásárolta meg Hibián Sándortól (tervezte Giergl) üvegserleg zománcdíszszel, aranyozással ; továbbá kokuszdíó-szelencze (tervezte Báry Gyula) drót zománcdíszítéssel ; Holló Barnabástól Lesben

álló betyár lovas bronzalak; Herpka Károlytól két vas gyertya-
tartó, tervezte Uhl Sándor; Nagy Józseftől tölgyfaszekrény
magyar stílus beégetéssel és vasalással tervezte Faragó; Luka-
csivecsiestől faragott diófa-szekrény, tervezte Hirschler; a Zsol-
nay gyártól egy darab eozin-tál, 4 darab eozin-váza és egy nagy
majolika-tál; Jungfer Gyulától két kandeláber, több karu, ková-
csolt vashól; Márton L. és fiaitól Pozsonyban, rokokó függő-
csillár kovácsolt vashól; Bachruchtól fedeles ékszertartó vert
ezüsthől aranyozva; Herpka Károlytól (Jamnitzer műve után)
ezüst serleg aranyozva; a herendi porcellán-gyártól rokokó
asztal Watteau-stílus, képekkel díszítve; Link Istvántól ezüst-tál,
Adonis halála vert ezüsthől; Breitner testvérektől serleg, préselt
munka; Bachruchtól kanecso; Korvin Mátyás; Roger Adolftól
feszület, zománczozva, kövekkel kirakva; Pick Edétől kovácsolt
asztalka, számovárral és hat pohárral. Az iparművészeti múzeum
számára vásárolt tárgyak Aranyhimzésű ellenző, tervezte
Györgyi G., himezte Konderth Mária; Zománczos karperecz,
tervezte Báry Gy., készítette Hibián S.; Fali tükör gyertyatar-
tókkal, tervezte Faragó Ö., készítette Szvoboda R.; Karosszék
festett bőrrrel, tervezte Faragó Ö., készítette Szvoboda R.; Hus-
vétli loesolkodás, terra kotta, mintázta Loránfi A.

Az összes 26,000 kiállító közül 8,349 kapott kitüntetést, kik-
nek névsorát a Kiállítási Közlemények 32-ik füzeté közli 11 nagy
negyedrév íven. Díszoklevelet kapott 147. állami aranyérmet 102,
állami ezüstérmet 200, milléniumi nagy érmet 1,234. kiállítási
érmet 2,914. elismerő oklevelet 3,852. közreműködő érmet 2,243.
Tehát az összes 26,000 kiállító közül 8,349 kapott kitüntetést,
azaz a kiállítók 33 százaléka. Ebbe azonban a közreműködő
érmesek nincsenek beleszámítva. Frigyes, József királyi herce-
gek. Koburg Fülöp hercege mint kiállítók királyi kéziratban
lettek kitüntetve. A József kir. hercege így hangzott Kedves
rokon József főherceg úr! Mintaszerű külön kiállítása által
fényes bizonyítékát adta az ezredévi országos kiállítás sikere
iránt való élénk érdeklődése és hazafias áldozatkészségének s
különös örömeimre szolgál, Önnek ezért teljes elismerésemet és
legmelegebb köszönetemet kifejezni. Kelt Bécsben, 1896. decz.
19-én. Ferencz József, s. k.

A sok szép tárgy egy része a nemzeti múzeumi gyűjteményeket fogja gyarapítani. A kiállítás falujának 21 házából a bu-torzás, az ott elhelyezett bábuk legnagyobb részét a kiállító városi, illetőleg megyei törvényhatóságok a múzeumnak aján-lották. A cigánysátozt s annak alakjait József kir. herezeg szin-tén a múzeumnak ajándékozta. A múzeumba kerülnek az ősfoglalkozás tárgyai, a Herman-féle halászati és pásztoréletre vonatkozó dolgok, a magyar tengerpart néprajzi gyűjteménye, a magyar tengeröbölben előforduló állatok teljes gyűjteménye, közte egy kitűnően preparált hatalmas emberevő czápa. József kir. herezeg pavillonját a benne volt növényzettel együtt a fő-városi szegény gyermekkert-egyesületnek ajándékozta.

Különben lesz gondoskodva arról, hogy kiállításunkból a szakirodalom a tanulságot levonja. A kereskedelmi minisz-ter pártfogása alatt és az országos statisztikai hivatal által összeállítva, megjelent „Az ezredéves magyar állam és népe“, huszonnégy szerzőnek, huszonnyolcz értekezése. Ugyancsak a kereskedelemügyi miniszter megbízásából hat kötetes munka jelenik meg „Magyarország közgazdasági és közművelődési álla-pota ezredéves fennálltakor és az ezredéves kiállítás eredménye“ czímmel, dr. Matlekovics Sándor szerkesztése s Szerényi József segédszerkesztése mellett.

IV. A király, királyné s a királyiház a kiállításon.

A jelenkori Magyarország megalkotója koronájának fényét, jóakarátának melegét kiállításunkra is reá árasztotta.

Mint kiállító, példával ment elől. A bécsi fegyvermúzeum-ból a történelmi csoport részére tárgyakat engedett át, melyek értéke egy millió. Köztök a Corvinák egész sorozatát, II. Lajos király páncélát, Báthori István fegyverzetét.

Nemesak megnyitotta a kiállítást, mint egy amerikai meg-jegyezte, úgy miként Cheveland Chicagóban, napokat töltött a kiállításon, minden pavillont átnézett, minden kiállítót bemu-tattatott. Sok napok után Dániel miniszter így szólhatott Felső-ged a kiállításon mindent megtekintett, engedje, hogy a kor-mány és a kiállítók nevében megköszönjem kegyes látogatását.

Koronájának fénye ott ragyogott arcán az operában, mikor a Hymnus felzendülésére páholyában felállt: jóságának kisugárzása ismét feltűnt ott a kiállításon, s mikor az 5000 ifjú tornaünnepén katonai és állami méltóságoktól körülállva, a Hymnus felzendülésére, mit a haza ifjúsága énekelt, jobb kezét felemelte és az a jobbkéz fővege mellett maradt mindaddig, a míg a magyar nemzet imájának utolsó hangjai is el nem haltak. Pannonhalmán, mikor a honvéd-zenekar a Hymnust rázendítette, Frigyes kir. herczeg képviselője Schmeldes altábornagy s a hadsereg, utánozva a királyt, jobb kezével tisztelegve hallgatta végig. A korona ezen ténye nemzeti himnuszunkat királyi himnusz rangjára emelte.

A királyné, ki iránt a magyar nemzet nem tud elég hálával eltelni, eljött, visszahozta Mátyás palotája derűjét, emelte ünnepeink fényét, örömmel foglalkozott kiállításunkkal. Mindannyiszor bejelentés nélkül érkezett, incognitója előtt mindenki tisztelettel meghajolt. S boldog volt, kinek köszöntését jóságos tekintete viszonzotta.

A királyné mindent megfigyelt, sokat vásárolt magyar majorja számára, mely egész népviseleti múzeum. Gyakorta künn étkezett; ős magyar étkeket. A híres Kispipától az udvarhoz ebédet rendelt fel, s Karikás vadonat új edényekre reá vésette a magyar konyha dicsőségének e nagy napja emlékét.

Leánya, Gizella, Festetics grófné udvarhölgy. Ferenczy Ida kisasszony, Berzeviczy tábornok kíséretében Ős-Budavárát is meglátogatta. Nem teljesedett be abbeli vágya, hogy czigányzenét elvonultan hallgasson. Másnap déli egy órára Radics Bélát a Svábhegy-szállóba rendelte, hol a dejeuner iránt intézkedtek. A királyné, Gizella kir. herczegnő, Festetics grófnő és Limböckh bárónő udvarhölgyek, Ferenczy Ida, Lichtenstein herczeg főudvarmester és Perfall báró kíséretében érkezett udvari fogaton. Ferenczy Ida papirlapon odaadta a műsort: a Sárga eserebogár, Káka tövén költ a rucza, Vörös bort ittam az este, Maros vize folyik esendesen, Hullámzó Balaton tetején. Ritka buza, Csak egy kis lány van a világon nótákat. És Radics Béla, a főváros kedvelt czigánya huzta szívből jövőn és szívhez szólón. Végül a királyné oda hajolt kísérete egyikéhez. Következett a megható

jelenet. Megrendelték a Rudolf trónörökös nótáját. Egy pillanat múlva megzendült a hét cigány hegedűjén ez a szomorú nóta

Édes anyám is volt nekem,
Keservesen tartott engem,
Éjszaka szőtt, nappal mosott,
Jaj de keservesen tartott

A királyné arcza elborult. Kisérete megértette. A nóta alatt és után síri csend. A királyné Radieshoz fordult, megköszönte szép játékát. A Blaháné nótái hangjánál a Svábhegy kanyargós árnyas útain elmerült.

Folytatása volt annak a jelenetnek, mikor Deák ravatalára koszorút helyez, mit festő megörökített de el kell jönni az időnek, midőn a nemzet szobrászati műben fogja átadni az utókornak.

Eljött Stefánia, a magyarok szívében örök gyászt hagyott Rudolf trónörökös özvegye, leányával, Erzsike kir. hercegisasszonynyal. Ünnepeleinkben, a kiállítás látogatásán hódolatunk tárgyai voltak. Megnyitotta a néprajzi kiállítást, a mely a kispesti Rudolf fogadalmi templom javára rendeztetett a múzeum épületben. A megnyitásnál Császka György kalocsai, Samassa József egri érsek, Dessewffy Sándor esanádi, Rimély Károly besztercebányai, Szmrecsányi Pál szepesi püspök, Mihályi Viktor dr. balászfalvi érsek, Fehér Ipoly pannonhalmi főapát, Fejérváry Géza báró, Wlassics Gyula dr. miniszterek, országgyűlési képviselők, az egyetem tanácsa, a közös hadsereg és honvédség tábornoki kara, az arisztokrácia több tagja és a fővárosi hölgyközönség fogadták. Wekerle Sándor dr. üdvözölte, mire a következőképpen válaszolt: »Örömmel csatlakozom kegyeletes vállalatukhoz s Isten áldását kérve működésük sikerére, az ennek céljaira szolgáló kiállítást megnyitottnak nyilvánítom.« Rövid cerele után Jankó János a kiállítás rendező igazgatója végig vezette az özvegy trónörökösnet az egyes csoportok előtt.

Rudolf trónörökös árvájáról a lapok hozták, hogy magyar társalgónőjével, Tomor Erzsike kisasszonynyal alig beszél oly szívesen valamiről, mint a mi dolgainkról. Minap társalkodónője megkérdezte tőle, miért szereti a magyart úgy, a mint mondja.

»Mert nagyon becsületes, bátor nép, akár csak a tiroliak« — volt a felelet.

A királyi ház minden lejött tagja meglátogatta a kiállítást.

V. A kiállítás látogatása hazánk által.

Népünk lelkesedése nemzeti nagy ünnepünk iránt leginkább a kiállítás látogatásában nyert kifejezést. Minden községnek, városnak, vidéknek díszgyűléseiken, emlékleplezési ünnepeiken otthon is meg volt ünneplése — de azért felzarándokolt a fővárosba, a kiállításra, hogy az együtt ünneplés örömeiben osztozzék. Hogy az együvértartozás iránti hitét öregbítse.

Hat hónap alatt 3 millió 337,887 idegen érkezett a fővárosba vasúton, ha ehhez a hajók forgalmát hozzászámítjuk, bizvást 1 millióra lehet tenni. A vasúton jött idegenek száma hónaponként így oszlik meg: májusban 508,450, júniusban 588,485, júliusban 529,439, augusztusban 582,117, szeptemberben 583,409, októberben 497,496 s november három első napján még 18.460 idegen. Az ezredév legmozgalmasabb napja június 7-ike volt, a díszmenet előtt való nap, a mikor 31 ezernél több jött a vasúton. A hat hónap alatt a vasúton elutazott idegenek száma 3 millió 161.800 volt. A vasutak tehát az ezredév hat hónapjában 6 millió 199,787 idegent szállítottak.

A kiállításnak összesen 2.928,946 napijegyes látogatója volt; az 1885-iki országos kiállításnak 1.708,037. Hónapok szerint: májusban 461,733, júniusban 655,635, júliusban 449,412, augusztusban 447,342, szeptemberben 478,860, októberben 435,964. Legtöbb június 7-én, 62,367, legkevesebb október 16-án, 3006 napijegyes. Mihez nincsenek hozzá számítva azok, a kik az egész hat hónapra belépőjegyet béreltek és a kik mint kiállítók vagy kiállítási alkalmazottak szabadjeggyel jártak a kiállításra, s a kik torlódás alkalmával a számozó gépek kikerülésével jutottak be. Vagyis, a látogatók számát bizvást lehet 5 millióra tenni.

A néparadat lefoglalta a szállodákat, az egyesek kiadásra bejelentett szobáit, a főváros e végre berendezett iskoláit; a nép részére barákokról volt gondoskodva. Jöttek vonatonként,

hajónként, egyesek, csapatok százával, ezrével: körjegyzők, szolgabírák hozták a népet, tanárok az iskolákat, iparkamarák az iparosokat; Libertiny Gusztáv nyitrai, dr. Petri Mór szilágyi, Kozma Ferencz kolozsmegyei tanfelügyelők hozták a tanítókat, tanítónőket, Steinbach dr. Torontálmegyéből 1390 horvát, szerb, tót, oláh, bolgár, német fiú és leány iskolás gyermeket. Minden bejelentett csoportot a kiállítás igazgatósága ünnepiesen fogadott és elszállásolt. Óváry Ferencz orsz. képviselőt az a szerencse érte, hogy a kiállítási sorsjegy iroda egy sorsjegyet küldött reá 200,000 koronás nyereményt csinált. Kerületéből 720 veszprémmegyei földmivest fogadott vendégül. Somogyból 300 földmives érkezett, s a mikor a kiállításra értek, meglepetve a fényes látványtól, összenéztek, lekapták kalapjaikat, s imaszzerűleg felhangzott ajkukon az Isten áldd meg a magyart. Több vidékről lakodalmat tartottak otthon megkötötték a házasságot, felhozták papjaikat, s itt tartották meg a menyegző ünnepélyét.

De nemcsak a magyar faj jött fel ünnepelni az ország minden népfaja csoportokba verődve megjelent. Hogy e látogatásokból valamit említsünk jött a jó *rutén nép*, Pogány Zsigmond főszolgabíró százát vezetett.

Jöttek a *svábok* Sopronmegyéből Baán Endre dr. alispán vezetésével 1400 főből álló csapat, Kismartonból, Kapuvárról, Pinnyéről, Esterházáról, Fertő-Szent-Miklósról és Csornáról.

A torontálmegyei tőszögi és jécsai svábok bucsut tartottak a kiállítás falujában, az egyházi rész elhagyásával. Gerhard Péter tőszögi öregbíró vezette, elül cifra bucsufa, a legények kalapján virág, a lányok csipkés fehér ingvállban, virágos selyem szoknyában és kendőben. A menet a faluban betért a jécsai házba, elültették a bucsufát: sorsoló czédulát árultak maguk közt, kié legyen a rozmaring-bokréta, a virágoskalap és a selyem kendő. Délben a társaság a kiállítás igazgatósága vendége volt. Gerhard Péter tőszögi bíró szép szavakkal éltette a királyt, s tolmácsolta a sváb lakosság köszönetét, melylyel tartoznak a kiállítás igazgatóságának, hogy módot nyújtott nekik a kiállítás megtekintésére. Négy órakor a faluba vonultak, hol a bokréta liczitalása kezdődött: a tőszögit

Gerhard Mihály ötszázötven forintért, a jécsaiakét ötszáz-harmincz forintért Mutter János vette meg. Erre mint előtánczosok egy-egy tánczosnőt választottak maguknak, a tószögi Gerhard Máriát s a jécsai Gotter Angelát, ők nyitották meg a tánczot.

Jöttek a *tótok*. A trencsényi járásból Schwertner Antal dr. főszolgabíró 480 embert vezetett. Ugyancsak Trencsénymegyéből Szalavszky főispán, Záhoránszky és Mednyánszky főszolgabírók vezetése alatt 580, Haydin Imre főszolgabíró alatt 500, Zemplénből Barthos József főszolgabíró alatt 100 földműves érkezett. Pozsonymegye nagyszombati járásából 500 jött eredeti tót viselkedben. A legények virágos selyem mellényt, kivarott inget, zsinóros magyar nadrágot, csizmát s darutollas pörge kalapot, az öregek sötét posztószövet ruhát, a leányok sokszínű szoknyát, arany rojtos piros fejkendőt, fekete csizmát viseltek.

A darutollaik száma a vagyonosság szerint emelkedik. Huszonnyolcz tagból álló zenekart hoztak, két részre osztva; az egyik csoporthoz a fuvóhangszerek, a másikhoz a vonóhangszerek tartoznak, s felváltva játszottak kótából. Mulatságukat csárdással kezdték, bemutatták ezután a tót tánczot is, mely abban áll, hogy egyes férfiak kiválnak a csoportból s elkezdnek a zene ritmusa szerint hatalmasakat ugrani, a többi férfi körülfogja a szóló tánczolókat. Épen bevégezték a tánczot, mikor megjelent Szalavszky Gyula, Pozsonymegye főispánja. Rögtön előlépett az egyik falu bírása, a ki tót nyelven a magyar államot s a milleniumot dicsőítette, majd éltette a királyt, a kiállítás igazgatóságát, a főispánt és vezetőjüket, Kiss Vilmos főszolgabírót. A bíró beszédére Szalavszky tót nyelven felelt. Mire a tót zenekar eljátszotta a Himnuszt, Szózatot és a Rákóczi-indulót.

Jöttek az *oláhok*. Erdély havasaiból. Alsó-Fejérmegyéből Szász József főszolgabíró, Balázsfalva vidékéről Simonfy Alajos főszolgabíró vezetett fel csoportot, papjaikkal, tanítóikkal.

Krassó-Szörény vármegyéből 685 román érkezett külön vonaton. Szende Béla orsz. képviselő és a kiállítás igazgatósága fogadta őket. Több magyar nemzeti zászlóval és egy zenekarral jöttek, s mikor a vonatról leszállottak, a karánsebesi dalos-

egyesület hazafias dalt énekelt. Ezután az igazgatóság nevében Kovács dr. üdvözölte a vendégeket, kiknek részéről Burdia karánsebesi polgármester válaszolt. Kiemelte, hogy a krassó-szörényiek tömeges kirándulása jelentékeny színtomája annak, hogy a magyar-románok a magyar nemzet milléniumi ünnepén teljes szívvel, hazafias érzéssel részt vesznek. Szavait a király, a haza, a királyi család és a kiállítási igazgatóság éltetésével végezte.

A mozgalmat a papok és tanítók kezdték, harminczan el is kísérték. Közreműködtek Fialka Károly, Hirschl Béla, Ruden György és Korkán Péter szolgabírák, Griman Béla, Zavalján Gábor, Nemolyán Péter, Mihók Péter, Vrimaczó Péter, Tomek Ferencz, Schreiber György és Buha Sándor körjegyzők.

Krassó Szörény bogsáni, moldovai, teregovai és oraviczai járásából megérkezett 821 főből álló csoport Knotti Gyula főszolgabíró vezetése alatt, köztök 11 görögkeleti és görögkatolikus pap és tanító. Ezek bemutatták tánczukat. A tánczosok kék vállszalagot, asztrakán sipkát viseltek, melyre sastollat tűztek. A lábszártakarók mindegyik oldalára hat-hat csörgő volt fölvarrva, a mi tánczközben az ütemeket igen hathatósan cifrázza. Először a kaluzsért mutatták be, melynek főrendezője piros vállszalagot viselt. A legények megalakították a kört, a rendező a közepére állott. A táncznak mindössze 5-6 figurája van. Hasonlóképp tisztán férfitáncz a batuta is, melyet szintén egy rendező dirigál, részint kettesével, részint négyesével ropják, s ugyancsak 5-6 figurából áll. A harmadik bemutatott táncz az argyelana, melyben már az asszonyok is részt vesznek. Mindegyik férfi mellett nő áll s így alakítanak kört, olyformán, hogy a férfiak mintegy a külső, a nők pedig a belső kört képezik.

A *horvátok* örömmel fogadták a kiállításon megjelenés gondolatát. Minden megyében, az egy likait kivéve, kiállítási bizottság alakult, s létrejött a külön horvát pavillon, közigazgatási és képzőművészeti színvonaluk feltüntetésével. A horvát lapok számítása szerint mintegy 15.000 földész, iparos, földbirtokos, kereskedő, orvos és ügyvéd vonult fel a kiállításra, ezeres, kétezeres csoportokban, egy-két különvonattal egyszerre, kiket az igazgatóság nevében Schmidt József kiállítási igaz-

gató, Jurovics Miklós főispán, a kiállítás horvát osztályának elnöke, Kovács Gyula dr. magyar és horvát nyelven, mint testvéreket fogadott. A csoportokat főispánok, alispánok, polgármesterek vezették, Kovacevics Miklós Zágráb, Kukuljevics Milyutin Beló, Pejacevich Tivadar gróf Verőcze, Cseh Ervin Szerém, Jurkovics Miklós Pozsega vármegye főispánja, Jurkovics Péter Szerém, Csuvaj Ede Pozsega, Chavrak Leonin Verőcze alispánja, Kosovác Fridolin zimonyi, Jankovics Szveto-zár karlóczai, Stein Félix vukovári, Jancsó Kálmán rumai, Dobossevics Miklós illoki polgármesterek, Hidegkuti Imre, Jankovics László nagybirtokosok.

Zágráb megye főispánja üdvözetünkre magyar és horvát nyelven következőleg válaszolt: »Fogadja méltóságod Zágráb vármegye közönségének legszívesebb köszönetét az imént kifejezett üdvözetért. Nem jövünk ide mint vendégek, nem is érezzük magunkat idegeneknek köztetek, hisz egy családnak vagyunk tagjai, mely családot már 8 évszázad előtt alapítottunk. Egységünk daczolt eddig minden ostrommal egyaránt, jött az kívülről vagy belülről. Ma is, habár sok törpe azon fáradozik, hogy a magyar és horvát nemzet közé a viszály magvait hintse, fényesen fennáll. Egységünk eddig is mind a két nemzet javára vált. Mi ez egységben képesek voltunk horvát nemzeti individualitásunkat megőrizni, szellemi és anyagi érdekeinket fejleszteni. S miután meggyőződésünk az, hogy a horvát nemzet javát és szerencsáját csakis a magyar államban látjuk biztosítva, azon leszünk, hogy kölcsönös viszonyunk minél bensőbb, minél szívbelibb legyen. E célból jöttünk nagy örömmel hozzátok, haladástokat, mely a mi haladásunk is, az ezredéves kiállításon meg szemlélni. Fogadják még egyszer mély köszönetünket szíves üdvözetükért. Éljen a testvér magyar nemzet!«

Ünnepléseiken Josipovics Imre horvát miniszter, Dániel Ernő miniszter szintén megjelent. Ezen csoportokon kívül Miskolczy Gyula kamarai elnök és Plavsics Miklós titkár az eszéki iparkamara 130 tagját hozta. Eljött a horvát mérnök- és építészegylet. Bedekovics Kamill elnökük vezetése mellett.

Fiuméből 80 gimnásiumi tanuló, s a Club Alpino Fiumano 100 tagja érkezett.

A *bosnyákok* kiállítása és látogatása mindenek előtt azokat az idöket juttatták eszünkbe, midön Ozora, Rama, Sófolde s más nevezetek alatt hozzánk tartozott, míg aztán Mohács után Jajeza elestével, egymástól elszakadtunk. Mígnem Andrassy Gyula a berlini congressuson megszerezte az európai megbízást, hogy megszálljuk és kormányozzuk. S Kállay Béni közös pénzügyminiszter visszavezette belé az európai czivilisátiót. Bosnia és Hercegovina kiállításunkon külön pavillonban jelent meg. A főbejárásnál a varési vasgyár, a zeniczai szénbányák, kriseljáni és srebezniczai vasas és arzénes vizek piramisai, Mostar, Trebinje arany-sárga dohánylevelei fogadtak. Jobbra a zeniczai vasgyár, s a háziipar készítményei következtek. A gyáripar képviselőjeként jelentkezett a lukavaczi amoniak és szoda, a zeniczai papirgyár, a blagaji serfőző, Besarovicz Risto sarajevói gyapjuzsinór-gyára, a mostári és sarajevói butor készítő, izléses és szolid, az arab stíl reminisczenziáival dicsekvő butorokkal. S kiegészíté a mezőgazdaság.

A vörös-sárga lobogó hat hó alatt ott lengett a pavillonokon, melyek elrendezésén Kállay Béni Bethlen Vilma grófnő keze látszott. Eljöttek magok is, gyönyörködtek kiállításuk sikerében. Többek közt 480 bosnyák diák. Egy más csoport a miniszterelnöknél ebédelt. A bosnyák urak az ebéden elmondották, hogy annak a történelmi kapocsnak az emléke, a mely egykor őket Magyarországhoz fűzte, élénken él bennük, és teljes tudatában vannak, hogy Bosznia okkupációja történelmi tradiczión alapszik; valamint a bosnyák és hercegőcz nép nem felejtette el, hogy Nagy Lajos magyar királynak Kotromanovicz bosnyák bán leánya, a szép Erzsébet, volt a felesége. Ebéd után Appel báró kormányzó melegen megköszönte a megtiszteltetést. S kiállításuk tárgyaiból feles ajándéktárgyat juttattak múzeumaink és iskoláink részére.

VI. A külföldön, Amerikában élő magyarok ünneplése, látogatása.

A vér nem válik vízzé a magyarban. A forradalomra következő emigrációig a magyar nem ismerte a külföld kenyerét.

De bár hová vezette a sors, a milléniumra mindenütt büszkeséggel gondoltak. Megünnepezték a milléniumot, vagy épen haza látogattak velünk ünnepelni.

A londoni osztrák-magyar egylet ünnepén jelen volt az anyai ágon magyar Teck herceg, Deym gróf londoni nagykövetségünk. A berlini magyar egyesület ez évben ülte ötvenéves jubileumát: Horváth dr. elnöksége mellett milléniumi ünnepet tartott. A bécsi magyarság, Jósika Samu báró miniszter által rendezett bálját említettük. Egyidőben a hazával a fogadalmi templomban a magyar egyesület milléniumi Te Deumot mondott. A templom fényesen ki volt világítva, padjai piros damaskkal bevonva. A templomot előkelő közönség töltötte meg. Jelen voltak Jósika báró miniszter, Apor báró miniszteri tanácsos kíséretében, továbbá Szécsen gróf osztályfőnök és Tallián osztálytanácsos a külügyminisztérium részéről, Esterházy Pál herceg, Zsoldos altábornagy a hadügyminiszter képviselőjében, Plener-Eötvös báróné, a magyar egyesület tagjai és a magyar gyarmat számos tagja, továbbá a magyar testőrség tisztjei és a helyőrség magyar ezredeinek tisztjei, továbbá Vilmos-huszárok egy kirendelt százada, Fischer-Colbrie udvari káplán magyar nyelven ünnepi beszédet mondott. Agliardi nuncius, Locatelli udítore és Montagnini titkár kíséretében jelent meg az ünnepi misén, melyet Marchall apát mondott. Később magyar nemzeti szövetséget alkottak, magyar kaszinót és magyar lapot alapítottak.

Európa minden részéből haza néztek a milléniumra.

Szívet szorító volt az Amerikába szakadtak hazájukra emlékeztetése. A kiállítás megnyitására New-Yorkból a következő távirat érkezett »Az ezredévi díszülésre megjelent magyarok nemzeti ünnepünk alkalmából üdvözlök honukat. Éljen a haza! Éljen a király!« Következett az ünneplés. Az Egyesült-Államok hat magyar református egyházában május 10-én ünnepeltek. Clevelandban három szakaszban tartott az ünnepi hálaadó tisztelet. Óriási közönség gyűlt egybe a zászlókkal s virágokkal szépen feldíszített templomba, hol Harsányi Sándor ref. lelkész hazafias beszédet tartott. A magyar negyed erkélyei, ablakaiba kitűzték a nemzeti lobogót. Délután 2 órakor az egyesületek nemzeti lobogók alatt, háromszínű kokárdákkal s a magyar

zenekarokkal a Magyar-ház előtt gyülekeztek. innen Cleveland főbb útezáin hazafias dalokat énekelve és zenélve, vonultak végig vissza a Magyar-házba. Itt a daloskör a Himnust énekelte. a Kossuth-zenekar kíséréte mellett, ezután Kovácsy Miklós István ünnepi beszédet tartott. A beszéd után szavalat volt, s utána a Szózat.

A sout-norwalki magyar református hitközség Magyarországon ezredéves fennállásának emlékére templomot építtetett, virágvasárnapján avatta föl Dókus Gábor, a hitközség lelkésze, a kinek kezdsére is épült a templom. A fölavatási ünnepen jelen volt: Jurányi Gusztáv trentoni és Demeter Bertalan newyorki ref. lelkész is, valamint a newyorki ref. hitközség elnöke Nyitrai Emil s a közeli városok számos magyarja. A fölavatás után Dókus Gábor lelkész házában lakoma volt, a melyen lendületes szónoklatokban emlékeztek meg hazájukról.

De nemcsak otthon ünnepeltek. Mindenütt társulatok alakultak, hogy hazajöjjenek megnézni a milléniumi kiállítást. A clevelandi magyar milléniumi társaság jun. 16-án egy küldöttséget indított előre, három oxidált ezüsthől felében babér-, felében tölgyfa-levélből készült gyönyörű koszorút hozott, középben az északamerikai sassal, mely az Egyesült államok s a magyar czímert tartja karmai közt. Mindegyiken ezüst szalag, ezzel a fölírással: Az amerikai magyarság Széchenyi István gróf emlékezetének 1896. Az amerikai magyarság Kossuth Lajos emlékezetének 1896. Az amerikai magyarság Deák Ferencz emlékezetének. E koszorúk három mását nyomtak, s 500 dollárba kerültek. A küldöttség tagjai Deutsch Vilmos őrnagy, Rombauer Roderich E. a st.-louisi főtörvényszék elnöke, Zempliner Vilmos ügyvéd, Friedl János nagyiparos, Weinberger Mór clevelandi hirlapíró, Edelmann Lajos, Hornfeld Lajos és Friedmann Herman. Felkeresték Gerlóczy polgármestert, Kossuth Ferenczet, Perczel belügyminisztert, Podmaniczky Frigyes bárót és Hammont, az Egyesült-Államok konzulját s meghívták őket a koszorú elhelyezésének ünnepére. Julius negyedikét, az Egyesült-Államok függetlenségének napját, az amerikaiak Budapesten ünnepelték. Utánok egy közel 500 főnyi csapat indult el, hogy hazája jubiláris örömeiben részt kérjen. A főváros által

nagy ünnepélyességgel fogadtattak. Julius 5-én amerikai és magyar zászlókkal díszített hintókon a kerepesi temetőbe hajtottak és ott beszédek kíséretében a magukkal hozott két érez babérokoszorú egyikét Kossuth Lajos sírjára, a másikat pedig Deák Ferencz Mauzoleumába helyezték.

New-Yorkban a milléniumi év karácsonját azzal ünnepeleljék, hogy az ott élő gör. katolikusok, a Hajdú városok óhajtásához képest magyar misét kezdtek tartani.

VII. A hazai országos versenyek és congressusok.

A congressusok tartását ünneplésünk szerencsésebb gondolatai közé sorozhatjuk. Nevelték ünneplésünk fényét, kiállításunk komolyságát. Összegyűjtötték a különböző sportok, az azonos érdekek osztályrészeseit, a közgazdasági és kulturális czélok vezérférfiait: megismerkedtek, eszméket cseréltek, szónoklatokban, felolvasásukban, értekezleteiken magvakat hintettek el, melyek a jövőt hivatvák termékenyíteni.

Hajnalán a második ezerévnek a nemzetnek ez a Pest-Budára sereglése a honfoglalás körképévé lett, a harezi sátrok felszedése, a sólyommá lett turul szárnyának felesattanása, a gőzsíp és kürtökké változott tárogató felharsonása, a vezérférfiak vérszerződése, vér helyett az egybeöntött összetartás, egymástámogatás érzelmében a nehéz feladatokkal szemben, melyeket a jövő mért a nemzetre; a melyekből nekünk mindig több jut ki, mint a szerencsésebbeknek, tán azért, mert több akarat erővel vagyunk a természet kezétől kibocsátva. Felsereglésünk egyszersmind a renaissance, a Mátyás királylyal megszakadt újjászületésünk munkájának újra kezünkbe vétele fogadalmát jelentette, ünnepelte.

Az ünneplés színtere, a kiállítás látogatásában, az ezer meg ezerre menő tömeg közé a százakra, ezerekre menő csoportok felvonulásában, rendszeretünk, önkormányzatunk iskolájából hozott önfegyelmezetttségünk, kultúránknak már maga fényes bizonyítéka volt. Közbe szóltak a nemes sportok, a versenyek kürtjei, harangjai, a tornászat, kerékpározás, a tói és dunai csolnakversenyek, a lóversenyek, a hangversenyek. ünneplésünk

hangulatát emelő megannyi nagy jelenetek. Fokozói annak a nemes hangulatnak, melylyel a tömeg az emberi lélekre hat. S az idegen nem érezhetett egyebet a magyarról, mint azt, a mit Vilmos császár közelebb, mikor egy félkezű magyar, császári fényes termében, fél kézzel négykezű darabokat játszott, a mikor geniuszunk ez emberfeletti példányának Zichy Géza grófnak, játéka után így szólt: »A magyarban a legnemesebb érzelmek és szenvedélyeknek egész skálája van meg, s ezt a legdrámaibb módon tudják kifejezni.«

Sajnáljuk, hogy a sportok, versenyek mellett csak el kell haladnunk. Pedig értjük értékét annak, hogy a király hangverseny darabra pályadíjt, s Frigyes királyi hercege kerékpárosok díjára pompás ezüst kupát ajándékozott az országos torna- és sportbizottságnak, mely oly szépen teljesítette feladatát. A dunai regatta, mit a király a Margitsziget előtt horgonyzó hajóról nézett, egy jelenet volt, mit csak fővárosunk bir felmutatni. Mégis be kell érünk egyetlen jelenet felemlítésével, a mi olympusi játékkunkkal, mikor az ország 1880 deli ifja a torna fővénynén duzzadó ereje érzésével megjelent.

Az országos ifjúsági tornaverseny jun. 2-án kezdődött. Az ifjúság a Károly kaszánya tágas udvarán sorakozott, a hány iskola, annyiféle torna-egyenruha, a szabadkai diákok jobb-jában nehéz vasbot, mit a levegőben csak úgy suhogtattak. A megjelent százhusz iskola huszonnégy oszlopha osztva, végig vonúlt az Andrássy-úton, népek ezrei közt, mely nem győzte gyönyörrelkesedésének jeleivel elhalmozni. Kint a versenytéren már ott várta a fényes közönség; a nevelésügy vezérférfiai, Wlassics kultuszminiszter, Berzeviczy Albert dr. a versenybizottságelnöke, Klamarik János miniszt. tanácsos alelnök, Zsilinszky Mihály államtitkár, Szathmáry György miniszt. tanácsos, Erődi Béla dr., Homan Ottó dr. főigazgatók. A tanügy férfiai várták a királyt, kit a miniszter üdvözölt, s Berzeviczy megadta a jelt. A jelre 2000 ifjú kivált, a király sátra elé vonúlt. Elénekelte a Himnusz, s erre háromszor felhangzott az: éljen a király igaz ezüst hangja. S kezdetét vette a verseny, a szabadgyakorlat, szertornázás, súlydobás, magasugrás, versenyfutásból álló program. Azzal az eredménnyel, hogy az arany-, ezüst-, bronz-érem csak úgy

hullott. S kikre nem hullott, azok is a király jun. 8-ki, a primás máj. 3-ki, s miniszterök pannonhalmi beszéde isteni szikráját vitték haza szívökben.

A versenyek után következtek a congressusok.

A kertészek congressusa Darányi Ignác földmivelésügyi miniszter védnöksége alatt nyílt meg, aug. 25-én. Az ülést Mattekovits Sándor nyitotta meg. A tisztikar a következőleg alakult meg: elnök lett Emich Gusztáv, alelnökök Révay Gyula báró és id. Mühle Vilmos; vezértitkár mágócsi Dietz Sándor dr.; titkárok Reinboth Béla, Petz Ármin, Mayer Miklós; jegyzők Ritter Gusztáv, Sigray Ferencz és L'Hullier István. Ezután küldöttség ment a miniszterért, a ki Krisztinkovich Edével, a mezőgazdasági csoport igazgatójával megjelent, a hol Emich Gusztáv üdvözlése után a miniszter beszédet mondott. S kezdődött a tanácskozás.

Az országos iparos congressus szept. 21-én nyílt meg. Az elnöki asztal körül Vöröss László államtitkár, Zichy Jenő gróf, Mattekovics Sándor, Ráth Károly, Mudrony Soma, Gelléri Mór, gömöri Szontágh Pál, Horváth János dr. és Falk Zsigmond foglaltak helyet. Az ülést Ráth Károly nyitotta meg. A megnyitó után a congressus Zichy Jenő gróft és Mattekovits Sándort választotta meg elnökének. Ezután Vöröss László államtitkár a congressust üdvözlölte a kereskedelemügyi miniszter nevében. Mire Zichy Jenő gróf elnöki beszédében reá mutatott a magyar iparnak a kiállításban elért sikerére. Azután megalakították a tisztikart Falk Zsigmond, Ráth Károly, Serly Ede (Debreczen), Kovács József alelnökökkel; Krejesi Rezső dr., Gelléri Mór, Szávay Gyula, Schuber Ignác jegyzőkké, Topits József háznagygyá választattak. Miután a szakosztályok megalakultak, Zichy Jenő gróf az ülést berekesztette.

Az országos vendéglős-congressus szept. végén Gundel János elnöklete alatt folyt le. Több indítvány merült fel. Végrehajtó bizottságot neveztek. S a congressus folytatását jövő évre Szombathelyre tűzték ki.

A pennás foglalkozásokra térve congressust tartottak a bírósági *végrehajtók, a rapidíjasok* jul. 11-én, Darvay Rezső, az országos egyesület és nyugdíjintézet elnöklete alatt.

A magántisztviselők congressusára aug. 9-én mintegy 800-an gyűltek össze. Az ünnepségek csarnokában a gyűlést Kovács Gyula dr., a keresk. múzeum aligazgatója, mint az előkészítő bizottság elnöke nyitotta meg. Üdvözölte a megjelent előkelőségeket: mint a congressus díszelnökei dr. Matlekovics Sándor v. b. t. t., Ráth Károly keresk. múzeumi igazgatót, Radvány István miskolci kamaraelnököt, Sigmond Dezső orsz. gyűl. képvis. s a kolozsvári kamara elnökét és Walkó Lajost, a leszámítoló és pénzváltó bank igazgatóját, továbbá a keresk. utazók egyesületének képviselője, Auer Róbertet, valamint Popper István és Stein Ármin igazgatókat. Azután beszámolt az előkészítő bizottság működéséről, és elnökül Matlekovics Sándort ajánlta. Mire Matlekovics Sándor hosszabb beszéddel a congressust megnyitotta. Tanácskozásaik rendén legfőbb óhajtásképp merült fel, hogy az 1875. XXXVII. törv.-cikk (keresk. törv.) 55., 60. §§. a magántisztviselők jobb viszonyai és társadalmi állására való különös tekintettel revízió alá vétessenek.

A jogász-világ háromféle congressust tartott.

A jogászggyűlés szept. 21-én hét évi szünet után újra összeült, hogy több fontos jogi kérdéstről nyilatkozzék s javaslataival reformokra serkentse a törvényhozást. Az ügyvédek palotája, melyben ez a tizenegyedik jogászggyűlés lefolyt, egészen megtelt a kiváló testület tagjaival. Ott voltak: Szabó Miklós, a királyi kuria elnöke, Czorda Bódog, a kuria másodelnöke, Hammersberg Jenő kir. főügyész, Sághy Gyula dr., Fayer László dr. és Schwartz Gusztáv dr. egyetemi professzorok, Lányi Bertalan miniszteri tanácsos, Chorin Ferencz dr. országgyűlési képviselő, Vavrik Béla kuriai tanácselnök, Szabó Albert kir. táblai tanácselnök, Székács Ferencz, Németh Péter és Imling Konrád kuriai bírák, Edvi Illés Károly dr., Friedmann Bernát dr., Vaisz Sándor dr. és még számosan az ügyvédi kar jelesei közül. A gyűlést Győry Elek, az ügyvédi kamara elnöke nyitotta meg, a melyet az elnök és alelnök választása követett. Elnöknek egyhangúlag Győry Eleket, alelnöknek Székács Ferencz kuriai bírót választották. Ezzel a teljes ülés véget ért, s rögtön megalakultak a szakosztályok.

Az ügyvédek congressusa szept. 18-án az ügyvédek új palotája dísztermében nyílt meg, az ország minden részéből

összesereglett ügyvédek résztvevése mellett; melyen Erdély Sándor igazságügyminiszter Plósz Sándor államtitkár s Lányi Bertalan miniszteri tanácsos kíséretében szintén megjelent. A gyűlést Hódosy Imre, az előkészítő bizottság elnöke nyitotta meg beszéddel. Mire a miniszter programszerű beszédet mondott. Most Nagy Dezső dr., a budapesti ügyvédi kamara titkára ismertette az 1885. és az 1891. évi ügyvédgyűlés határozatait, azután az elnökválasztásra került a sor. Elnökké egyhangúlag Győry Eleket, alelnökké Hlatky Endrét a nagyváradi és Rózsa Izsót a szegedi ügyvédi kamara elnökét választották meg. Győry Elek elfoglalván az elnöki helyet, hosszabb beszéddel üdvözölte a congressust s kezdődött a tanácskozás, melynek kiváló kíváncságra hogy az ügyvéd és bíró képesítése egyenlő legyen, mi nagy haladás volna azzal az anomáliával szemben, hogy ma az ügyvédség előfeltétele a doktorátus, míg a bírótól ezt nem kívánják meg. Valamint az is, hogy a bíróság az egész vonalon rendszeresen az ügyvédi kar érdemes tagjaiból egészíttessék ki — ez azonban csak úgy történhetik meg, ha a bírósághoz való kinevezéssel együtt az ügyvédből lett bíró jövőjét is épp úgy biztosítják, mint a többi bírót, ha tehát a nyugdíjazásnál az ügyvédi pályán töltött időt is, vagy legalább ennek egy részét beszámítják. Enélkül a kitünőbb ügyvédek, mint a tapasztalás bizonyítja, nem mennek át a bírósághoz.

A *kir. közjegyzők* országos egyletének tizedik évi közgyűlését, szept. 7-én millenáris üléssé emelték. Zimányi Alajos elnökölt, Jakab Géza vezette a jegyzőkönyvet. Az elnöki megnyitó után Rupp Zsigmond ünnepi beszédet mondott, melyben a közjegyzői intézmény történetét ismertette. Mit ezzel végzett:

„Ne felejtünk el, hogy ezeréves állami életünkben közjegyzői intézményünk csak huszonegyedik évét töltötte be. Tehát győnge esemete még, a melynek gyökereim elplántálásának már első éveiben is rágódtak férgek, mely tehát a kertész ápoló kezére szorúl mindaddig, míg csak terebélyes fáva nem nőtte ki magát, a kertészek mi vagyunk —

közegészségügy férfiai szintén gyűléseztek.

A *közegészségi és orvosügyi congressus* szept. 11-én nyílt meg. A congressust Korányi Frigyes egyet. tanár, főrendiházi tag nyitotta meg. A belügyminiszter nevében Chyzer Kornél dr., a kultuszminiszterében Klamarik János, a főváros nevé-

ben Gerlóczy Károly polgármester üdvözölte a congressusra gyűlt 803 tagot.

Több szakosztályban dolgoztak. A közegészségi szakosztály ülését Chyzer Kornél min. tanácsos nyitotta meg és az elnöki széket Kőrösi Józsefnek, a budapesti statisztikai hivatal igazgatójának adta át. Társelnökök voltak Singer Mátyás (Szeged), Obláth Mór, Nenadovich Lubomir (Pancsova), Issekutz Károly doktorok. Jegyzők: Bánóczy Gyula (Győr), László Vilmos (Szentest), Kres Gyula, Tauffer Jenő (Temesvár) doktorok. A tanácskozás első tárgya volt az egészségügyi statisztika. Elsőnek Thuróczy Károly dr. Nyitra megye t. főorvosa értekezett Magyarországon egészségügyi statisztikájáról. Ezen előadás után Faragó Ödön dr. Szeged t. főorvosa tartott előadást a városok egészségügyi statisztikája tárgyában. Ezután a szegényügy rendezésének kérdésére tértek át. Az elnök Teleky Géza gróf volt, társelnökök Schwartzner Ottó, Hegedüs János, Benkő Lajos, Löw Samu doktorok. Az első előadó Fabódy Jenő, Ungmegye főjegyzője volt, a ki a szegényügy rendezésének alapelveit állította fel.

Az *országos gyógyszerész-congressus* jun. 26-án nyílt meg. Közel háromszáz gyógyszerész jött föl a vidékről. Zboray Béla, a magyarországi gyógyszerész-egyesület elnöke üdvözölte a kongresszus tagjait és indítványozta, hogy a belügyminisztert küldöttség hívja meg a congressusra. Mire Perczel Dezső miniszter megjelent s nagyobb szabású beszédben kilátásba helyezte a gyógyszerészet ügyének rendezését. Következtek a szakelőadások.

Kulturintézményeink zárták be congressusaink sorát.

A *technikusok congressusa* szept. 6-án kezdődött Hieronymi Károly volt belügyminiszter diszelnök elnöklése alatt. Mintegy 100 fővárosi és vidéki mérnök, építő és gépészmérnök gyűlt egybe. Ott voltak a többi között Miklós Ödön, Matlekovits Sándor dr. volt államtitkárok, Ambrozovics Béla, Kvassay Jenő és Landau Alajos min. tanácsosok. Ney Béla osztálytanácsos, Szily Kálmán akadémiai főtitkár, Wartha Vinceze műegyetemi rektor, Hauszmann Alajos, Czigler Győző, Petz Samu, Nagy Dezső, Kherndl Antal és Asbóth Emil műegyetemi tanárok, Heuffel

Adolf fővárosi középítési igazgató, Robicsék Sándor, Nagy László, Banovics Kajetán és Werderbar István m. á. v. igazgatók, Maletter Zoltán vasúti igazgató, Mechwarth András gyár-igazgató és mások. A kongresszus jegyzőivé Mihályffy Józsefet, Bálint Zoltánt, Tittler Kamill, Sárdy Gyulát és Egán Edét választották meg. Ezután Hieronymi Károly a congressus díszelnöke üdvözölte az első technikus congressust. Az első előadó kisleludi Liphay Sándor volt, a ki a technikusok kvalifikációjáról tartott hosszabb előadást, a melynek végén határozati javaslatot terjesztett be. Mely szerint úgy a műszaki kar, mint a közérdek szempontjából szükségesnek tartja oly törvénynek meghozatalát, a mely a mérnöki, építési és gépészmérnöki címek viselését csak a műegyetemi tanulmányok sikeres bevégeztől, műegyetemi oklevelek vagy azokkal egyenértékű abszolutoriumok birtokától tegye függővé. A napirend második pontja a technikusok neveléséről szólt s oda irányult, hogy ajánlja a latin nyelvnek kötelező tárggyúl való fölvételét a reáliskolák tantervébe. Ezután a szakosztályok megalakultak.

A *tanügyi congressuson*, mely jul. 3—8-án tartatott, résztvettek kisdudóvók, leányiskolák, néptanítók, középiskolai és egyetemi tanárok, tanügybarátok, mintegy ötezeren. Mindenekelőtt Péterfi Sándor korelnöksége mellett megválasztották a tisztikart.

Megválasztottak dísztaggá: Barezen Gábor, Böszörményi Mihály, Brassay Sámuel, Brezsník János, Fehér Ipoly, Filó János, Frey József, Kovács József, Lubrich Ágost, Müllner Mátyás. Elnökké: Heinrich Gusztáv, alelnökké: Balázs Árpád, Beöthy Zolt, Bernáth Béla, Berzeviczy Albert, Csáky Albinné grófné, Entz Géza, Erődy Béla, Gerlóczy Zsigmond dr., György Aladár, Hegedűs István, Hegedűs Károly, Hofer Károly, Ivanovics György, Józsa Pál, Kármán Mór, Keleti Gusztáv, Komlóssy Ferencz, Lakits Vendel, Lád Károly, Lengyel Béla, Maywald József, Névy László, Péterfi Sándor, Rombauer Emil, Rózsavölgyi Gyula, Rudnay Józsefné, Sebestyenné-Stettin Ilona, Senyei Ferencz, Szuppán Vilmos, ifj. Teleki Sándor gróf, Thuránszky Irén, Várady Antal, Verődy Károly, Vécsey Tamás, Wlassics Gyuláné, Zichy Antal és Zirzen Janka; főtitkárrá Nagy László; titkárokké: Beke Manó, Kovács János és Száva János; jegyzőkké: Balogh Dénes, Böngérli János, Dobó Sándor, Doroghsághy Dénesné, Harach József, Kardos László, Lázár Béla dr., Móra István, Négyessy László, Rajner Ferencz, Reutter Ferencz, Simkó Endre és Sipos Samu.

A congressus osztályokban dolgozott : Lád Károly, Hegedűs Károly, Hagara Viktor dr., Korotnai Árpád dr., Várady Aurél, Keleti Gusztáv, Kármán Mór dr., Thuránszky Irén, Ivanovics György, Wlassics Gyuláné, Erődi Béla dr., György Aladár, Névy László elnökök alatt. Dániel és Wlassics Gyula miniszterek tiszteletükre közebedet adtak.

A magyar közművelődési egyesületek congressusa szept. 9-én vette kezdetét. Az ünnepélyek csarnoka, a hatalmas terem zsúfolásig megtelt a magyar kultúra bajnokaival. Különösen nagy számmal jöttek el a hazafias hölgyek.

A díszes közönség soraiban ott voltak : Wlassics Gyula dr. a kormány részéről, Barabás Béla orsz. képviselő, Hegedűs Aladár polgármester (Baja), Szunyogh Péter alispán (Nagyvárad), Ruffy Pál dr. alispán (Barsvármegye), Nagy Gábor min. o. tan., gróf Festetich Andor a nemz. színház igazg., Váradi Antal dr., Márkus József főv. alpolgármester, Simonffy Imre polgármester (Debreczen), Széll Kálmán, Molnár Antal, Baresay Kálmán orsz. képv., Lázár György polgármester (Szeged), gr. Bethlen Gábor, Ferencz József püspök. Szász Domokos püspök, gr. Bethlen Bálint, Hindy Árpád, Szathmáry György, Borszéki Soma, Albach Géza polgármester (Kolozsvár), Zsilinszky Mihály államtitkár, dr. Smialovszky Valér, Rakovszky István, br. Ambrózy Béla, Babics József, Csávossy Béla, Latinovics Jenő, Káldy Gyula igazgató, Andrássy Tivadar gr., Meszlényi Lajos, Hegedűs Sándor, Kállay Leopold, Fodor József, Jancsó Benedek, Bókay Árpád, Chyzer Cornél dr. min. tan., Klamarik János min. tan., Fenyvessy Ferencz, gr. Pálffy István, Tallián Gyula, Gebhardt József, Bedő Albert.

A congressust közművelődési egyleteink elnökei, Bethlen Gábor gr. az erdélyi, Károlyi István gr. a felsőmagyarországi, Széll Kálmán a dunántúli egyesület elnöke vezették. Előadó az Emke főtitkára volt. Berzeviczy Albert. Apponyi Albert gróf, Ugron Gábor voltak a dísz-szónokok.

TIZEDIK FEJEZET.

Európa a milléniumon, s a világsajtó elismerése.

I. Milléniumunk sikere, koronája.

Meghajtottuk zászlóinkat Európa előtt: fel a szívekkel, fel a zászlóval, szólt hozzánk Európa. Mint ázsiai testvértelen nép, mint elfeledett, elrágalmazott nemzet, aggódva jelentettük be milléniumunkat Európának. Hála a gondviselésnek, köszönet Európának, annyi száz csatáink egyikéről sem jöttünk a diadalnak azzal az érzésével haza, mint békés bátorságunk, civilizációnk e lovagjátékáról.

Kik nemzetközi pozíciónk, fekvésünk missióját felismerni nem akarják, mindent elkövettek, hogy Európa rokonszenvét, mi volt is, elfordítsák. Bukarestben a liga, Belgrádban a tanulók, Bécsben az antiszemiták, Párisban a román, szerb, cseh, orosz tanulók szövetsége, tüntetésökkal betöltötték az európai sajtót. Nem kevesebb lett feladatunk, mint a közönyt érdeklődéssé, a gyűlöletet rokonszenvvé változtatnunk.

Földrajzi fekvésünk, itt Nyugat-Európa határszélén, ázsiai nyelvünk annyi világnyelv, egy kis nemzet annyi birodalom között, bátorságot vett magának észrevétni Európával, hogy még él, élni akar, s hogy második ezeréve hajualát a fennmaradás reményével köszönti.

A kereszténységért vívott harcaink híre, a Rákóczi- és Kossuth-emigráció által felkeltett rokonszenv szájalma feledékenységbe ment. A megijjedott Magyarország iránt a figyelem még nem költ fel. S mi ezredéves múltunk, jelenkori civilizációnk ünnepét akarjuk ünnepelni. De csakis magunk között. S egyszerre csak arra ébredtünk, hogy a korona tekintélye, a nemzet bátor fellépése a szívek és elmék világában hódításokat tesz. A királyt a királyi ház, az európai diplomácia magyar

székesfővárosába kísérte. Eljött az európai sajtó. Milléniumunk s a kiállítás megnyitásának híre betöltötte Európát. S mintegy felfedezték, hogy a Kárpátok között egy nemzet él, melynek történelme egykor európai színvonalon haladt, s a reményt, melyet kereszténynyé léte, a nyugot-európai kultúrához való csatlakozásához kötött Európa, megvalósította; s itt a Közép-Duna mentén egy államot teremtetett, melyre Európa a keleti kérdés megoldásában, mint konszolidált tényezőre számíthat.

Az uralkodók történeti kiállításunkra emléktárgyakat bocsátottak át. Távíratokban üdvözölték ünneplésünk reggelét. Lelkünk eltelt hálánk érzetével: Európa iránt, hogy a hazátlanokat befogadta; a németek iránt, hogy a quedlinburgi béke által honfoglalásunkat Európával elismertették; az olaszok iránt, hogy a kereszt és korona küldés által acclimatizáltatásunk alapját megvetették; a frankok iránt, hogy Európa akkori intézményeivel megismertettek; a lengyelek iránt, hogy szár László menekült fiait, kik nélkül az Árpádház kihalt volna, befogadták; az angolok iránt, hogy az alkotmányosság fegyverhordozására, mi nélkül elpusztultunk volna, megtanítottak; s még a török iránt is, hogy menekültjeinknek kétszer menhelyet adott; sőt még az orosz iránt is, ki, mikor a zsibói kastély hosszú asztalára kardunkat, piros tollunkat halomra raktuk, a kardot helyére visszavezényelte, s most a császár Rákóczi kardját visszaadta.

S nem akartuk észébe juttatni Európának, hogy megjelenésünk a fakir bámulás, a remete csodálás helyett, a férfi bátorságát, a szóban, tettben hőst állította vissza ideálnak: hogy esontjainkkal raktunk gátot az izlám hódításának, s hogy nincs a kontinensen nemzet, mely a népszabadság fáját könnyűvel, vérrel annyit öntözte volna, mint a magyar.

S lassanként felmelegedtek a kedélyek. Lassanként jönni kezdtek. Fogadtuk hálásan, hivatalos tisztelettel. Kezdték megismerni. Jöttek mint vendégek, vendégszeretetünk melegével mentünk eléjük. Megnyitlak a nemzetközi versenyek, a magas színvonalon haladt nemzetközi congressusok. Majd jöttek mint barátok, testvérek: az európai nemzetesalád kötelékébe fogadás boldogító érzetét hagyva hátra távoztak. Szívünk, ajkunk megnyílt. Egy nemzetnek ismertek fel, mely missióját Európa e

pontján, melyen annyi nép, annyi század államot alkotni nem bírt, híven betöltötte. E pontot Nyugot-Európa civilizációjának meghódította. S míg a vele Ázsiából egyidőben északra érkezett norman, tán a finnek törzse, a nyugatra érkezett arab kipusztult ő itt keleten fennmaradt.

Találtak egy európaivá vált, mégis tipikus nemzetet, a világ első szónoki nyelvével, zenéjének tűzes rithmusával, pompájának zsinórzatával Egy nemzetet, mely itt csak a lovagkorban kifejlett családi életet, a nő kultuszát, a vendéglátás költészetét, lovag becsületének bálványozását magával hozta. Egy csodás alkotmányt, mely a concordátumot már akkor megkötötte, mikor a kereszténységet felvette, s ezáltal nemzeti klerust teremtett; egy alkotmányt, mely nem osztotta fel a hazát, a királyi hatalmat, a népet és szabadságát a feudális urak között. hanem egységes hazát, egységes nemzetet alkotott. Egy alkotmányt, melyben a haza, az alkotmány, a magyar név becsülete közös vagyon, közös örökség, közös hitbizomány, melyet a ki érinteni akar, miként Árpád meghagyta, a közvélemény erkölcsileg lefejezi. Egy alkotmányt, mely Európa civilizációjának minden eszméjét asszimillálni tudta, akarta, kivéve egyet, az abszolutizmust, mely ellen mindannyiszor fegyvert fogott.

S felismerték, hogy e föld, e nemzet, csak mint magyar teljesítheti európai missióját; s hogy a mint nemzeti zászlóját kibontja, elhangzik: egy életem, egy halálom. E felismerés a millénium legnagyobb eredménye. Meghajtott zászlónknak Európa szalutált, nemzeti himnuszunkra tiszteletteljesen felállt. A consolidált specíficus magyar állam az európai népesaládok között ismét elfoglalta egykori pozícióját, európai missióját. Hazánk Európa előtt ismét bátrak hazája, melynek a Hunyadiak az ideálja, az apa, ki mint középkori lovag harczolt és imádkozott s a renaissancenak építtette a Hunyadi-várt; a fiú, ki az európai civilizációért harczolt, s fáradalmaait művészei, tudósai, corvinái között pihente ki.

II. Ausztria a milléniumon.

Meghívásunk Bécsset nem a legjobb hangulatban találta. A közgazdasági téren az antiszemitizmus felszínre került. A poli-

tikai világban szövetségestünk, a szabadelvű párt a kisebbségre jutás lejtőjére jutott. Mint egyik utczai szónokuk magát kifejezte, milléniumunk magyar-zsidó szédelgés, melyben jó bécsi részt nem vehet. Holott alkotmányukat a mi kedvünkért kapták.

Mindazáltal a józanabb rész nem engedte magát megfélemlítettetni. Jöttek a bécsi kisiparosok. Kasztner Károly ügyvéd külön vonatot hozott, a fővárosi iparegyesület és iparoskör fogadta. Egy más csapatban 650 kisiparos jött, kiket az iparkamara s az országos iparegyesület üdvözölt. Jött a bécsi kereskedő egyesület. Jöttek a bécsi antropologusok : a bécsi tudományos klub ; a bécsi elektrotechnikusok Kareis mérnökkel élükön : jött a bécsi szakírók 80 tagja, elnökük Lichtblau Adolf dr. vezetése mellett, kiket a pályaudvaron az Otthon, a kiállítás főkapujánál a kiállítási igazgatóság fogadott ; Dániel miniszter, Schmidt kiállítási igazgató és Gelléri Mór főtitkár részére dísztagsági oklevelet s aranytollakat hoztak. Jöttek a bécsi szabadelvűek, 2400-an, negyedórai időközökben érkeztek négy külön vonaton. A reájok váró nagy közönség mindegyiket az »O du mein Oesterreich« osztrák dallal üdvözölte. Mikor már mindannyian itt voltak, a fogadó bizottság elnöke, Pázmándy Dénes orsz. képviselő üdvözölte, mire Fraunberger bécsi községtanácsos válaszolt, éltetve a magyarokat és Budapest székes fővárost. Ezután megindult a menet gyalog a kiállításba, a hová a hölgyek kocsin hajtottak. Elül hat lovasrendőr lovagolt. Két óriási nemzeti színű zászló után haladt a roppant menet zeneszóval. A Teréz-körutat és az Andrassy-utat, a merre a menet haladt, óriási közönség lepte el. Az ablakokból mindenünnen kendők lobogása és riadó éljen üdvözölte. Megjött a bécsi demokrata-kör 70 tagja, hajón. dr. Kronawetter Ferdinánd vezetése alatt. Váczon a hatóság és a fővárosi demokrata kör, Budapesten óriási néptömeg a korzón köszöntötte. A partra szállókat a fővárosi fogadó bizottság élén Bessenyei Ferencz orsz. képviselő üdvözölte. Mire Kronawetter néhány szóban biztosította a megjelenteket, hogy a bécsi liberálisok igaz szeretettel és barátsággal vannak a magyarok iránt s most, mikor e nemzet ezredéves fennállását ünnepli, igaz barátsággal a legjobbat kívánja a magyar nemzetnek. A tömeg erre annyira föllelkessedett, hogy kifogta a lovakat

Kronawetter kocsijából s maga vontatta a kocsit. Mondani sem kell, hogy tiszteletökre, mint minden testületileg érkezettek részére bankett volt. Eljöttek a bécsujhelyi Terezianum katonakadémia növendékei Fidor báró igazgató vezetése alatt. Egyesek és családok. Haza nézett a Bécsben élő hatvanezer magyar jórésze: kik egyszersmind kiállítók, mint Wiltzek János gróf, ki egész középkori szobát állított ki.

A bécsi vendégek mellett megjöttek a szélesebb körű osztrák egyletek: az alsó-ausztriai iparegylet, az osztrák iparosok Centralverbandjának mintegy száz tagja, élén Leitenberger Ferencz báróval. Az osztrák és magyar cukorgyárosok congressusára kétszáz osztrák cukorgyáros jött le, kiknek a magyar cukorgyárosok Váczig mentek elébe. Megjött az osztrák vendéglősök egyesületének 150 tagja, kiket budapesti kartársaik fényesen fogadtak. S a többiek közt az osztrák kereskedelmi utazók egyesülete.

A bécsiek példáját a brünniek követték. Rohrer Rudolf alpolgármester 182 iparossal jelent meg. Eljött az ottani iparvállalatok tisztviselői egyletének 50 tagja. El a morvaországi iparegyesület 300 tagja; kik aztán hazulról köszönő levelet intéztek a kiállítás igazgatóságához, melyben többek közt ezt írják: »minden egyesületi tag elragadtatással szemlélte a látottakat, a melyek minden várakozást messze fölülmúltak.«

Kronawettert fölkérték, hogy a redutban tartson beszédet. Táborkarával megjelent s egy óra hosszat beszélt.

Mindenekelőtt visszapillantást vetett Magyarország történetére, mely folytonos harc alkotányáért, a melyet nem ajándékba kapott, hanem már magával hozott ősi hazájából. Századokon át Magyarország önfeláldozóan mentette meg Európát a keleti inváziótól. Megemlíti Mária Teréziát, kinek trónját a magyarok mentették meg. Megemlékezik 1848. márcziusáról, mikor Bécsben Kossuth beszédet mondott, melyben Ausztriának is alkotmányt követelt.

Leverték a szabadságharczot, Magyarországot, de meg nem hajtották. A bekövetkezett súlyos idők után 1867-ben Deák Ferencz bölcsességének sikerült a látszólag kibékíthetetlen elemek kiegyeztetése. Deák azt is kikötötte, hogy Ausztria is kapjon alkotmányt. A reakció titkos hatalma, a kamarilla, a feudális klerikalizmus azért folytatja a harczt. Meg akarják semmisíteni a magyar alkotmányt, a magyar szabadságot. Schwarzenberg herczeg elárulta 1893-ban, akkori beszédében mondván, megvizsgálandó,

hogy Magyarország alkotmányát nem kell-e alapjában megváltoztatni. A támadás Magyarország ellen három ponton indult meg. Első a nemzeti-ségi, második a felekezeti és harmadik a szociális kérdés. Nehéz és nagy harc előtt áll Magyarország. A nemzetiségeket egymásra uszítják és aztán kiírtják a szabadságot. A felekezeti, a vallási szabadságot évszázadok óta akarták kiírtani a reformáció óta. A szociális kérdést is felhasználja a reakció céljaira. Nehéz napok előtt állunk. Csakis az összes hazafias elemek összetartásával lehet győznünk. Föl az erős, a bátor harczra! Önök győzni fognak, mint mindig győztek!

III. Nyugat-Európa a milléniumon.

Németország császára, II Vilmos távirati üdvözlét már közzöltük; e mellett történeti kiállításunkat tárgyakkal gazdagította. Bemutattatta magának a czártól nekünk ajándékozott Rákóczi kardot.

Testvérhuga, Sarolta, a szászmeiningeni uralkodó-herczeg felesége, Feodora leányával, Rhoeder báró őrnagy udvarmestere, Dieskan kisasszony udvarhölgye kíséretében incognito Budapestre jött. Az érkező herczegné üdvözlésére megjelent a pályaudvarban a budapesti német konzul. A Hungáriába szállt meg. Széchenyi Imre grófné, a berlini volt nagykövet özvegye társaságában áttekintelte a kiállítást. Megnézte az operában Hunyadi Lászlót. Később berlini palotájában estélyt adott, a melyen bátyja, Vilmos császár is megjelent. Az estélyre a herczegné az ott időző Rácz Rudi és fia losonczy zenekarát, melyet már Ős-Budavárában hallott, felhivatta. Ráczék oly tűzzel játszottak a magyar darabokat, hogy Vilmos császár a primásnak pezsgős poharat nyújtott e szavakkal: Éljen a losonczy zenekar! Meglátogatott még Lajos bajor herczeg, ki különben is magyar föld-birtokos, s beszéli nyelvünket. Valamint Alfréd szász-koburg-gothai örökös herczeg, kiket a király ebédre hívott.

Az osztrák és német hajósok szövetkezetének tagjai a Vaskapu megnyitó ünnepéről jövet meglátogatták a kiállítást. Matkovics Sándornak, a hajósegyesület elnökének és a nevezett egyesület több tagjának vezetése mellett. A társaságban voltak Wittich titkos tanácsos, a német hajósok központi egyesületének elnöke, Gottein porosz országgyűlési képviselő, Weber

lovag, építési főtanácsos (Bécs), von Schuh dr. nürnbergi főpolgármester, Töpfel dr. nürnbergi főjegyző, Gneiser és Thiélecke gőzhajós társulati igazgatók, Böckmann építési tanácsos Berlinből, Merckens, a rajnai gőzhajós társaság elnöke Kölnből, Opitz és Schottländer boroszlói gépgyárosok, Zels, a Danubiusz szerkesztője, összesen mintegy ötvenen. A magyar hajósok egyesülete, a kiállítási igazgatóság és a fővárosi hatóság ebédet adott a tiszteletükre, a melyen Matlekovics titkos tanácsos, Schmidt kiállítási igazgató. Herzfeld dr., a magyar hajósegyesület titkára, és a kik úgy a hajózási kiállításról, valamint a többi csoportban látottakról elismeréssel nyilatkoztak. A német ásványvízforrás-tulajdonosok egyesületének 30 tagja is megjött: a magyar balneológiai egyesület nevében a fürdők csarnokában Schwimmer Ernő dr. egyetemi tanár üdvözölte.

Legtűntetőbb volt a berlini kereskedők és iparosok szakegyesületének látogatása. Fogadásukra az országos iparegyesület, a kereskedelmi és iparkamara, a nagyiparosok és nagykereskedők testülete, a kereskedelmi csarnok, a Lloyd-társaság, a fővárosi iparosok köre tagjaiból rendező bizottság alakult. A nyugati pályaudvarban Matlekovics Sándor üdvözölte a körülbelül százhusz főnyi vendégsereget, a kiknek nevében Goldberger kereskedelmi tanácsos, a berlini iparkiállításnak egyik igazgatója válaszolt. Örömmel jöttek el — úgymond — hogy megismerjék a magyar kiállítást. Köszönik a szíves fogadást, a melyre nem voltak elkészülve. A kiállítás főkapujánál Schmidt kiállítási igazgató vezetése mellett ott várták az idegeneket Gelléri Mór főtitkár, Müller műszaki tanácsos, Mende Bódog, Kovács Gyula és számos magyar nagykereskedő és nagyiparos. A nagy számmal eljött berlinieket Schmidt orsz. kiállítási igazgató üdvözölte. Az üdvözlésre itt is Goldberger válaszolt. Hisszük és reméljük — úgymond — hogy ez a látogatás meg fogja erősíteni azt a kapcsolatot, a mely Budapest és Berlin közt kereskedelmi és ipari tekintetben fennáll. Tiszteletükre díszebédet adtak.

A látogatás létrehozása főérdemét Jakob Emil kereskedelmi tanácsos és az egyesület elnöke és Pataky Vilmos Berlinben élő hazánkfia részére juttatták. A kirándulók vezetői Berlinből köszönő

levelet írtak a kiállítás igazgatóságának, ezt írva többek közt: »Legyenek meggyőződve, hogy a Budapesten és a csodás szép ezredéves kiállításon töltött napok feledhetetlenek maradnak. és a berlini kereskedők és iparosok egyesületének budapesti kirándulása mindenkor fényes lap marad az egyesület történetében.«

Néhány nap múlva visszaadtuk a látogatást Berlinben, hol szintén kiállítás folyt. Mintegy 80 tagú csoport indult az országos iparegyesület részéről Zichy Jenő gróf elnök és Gelléri Mór aligazgató vezetése mellett. Berlinben a pályaudvaron a kiállítás igazgatósága, a berlini kereskedelmi és iparegyesület, valamint a magyar egyesület és nagyszámú közönség jelenlétében Jakob Emil kereskedelmi tanácsos és Pecz osztrák-magyar konzul üdvözölte őket. A Kaiserhofban díszebédet rendeztek tiszteletükre, azután külön fogatokon vitték a kiállításba, a hol Kühnemann tanácsos üdvözlő beszédében a magyar ipar haladását, a magyar nemzet szabadságérzetét és királyuk iránt való odaadó ragaszkodását dicsőítette. Beszédét Magyarország és a király élettelésével végezte. Utána Goldberger kiállítási igazgató üdvözölte a díszteremben a magyarokat és konstátálta, hogy a budapesti kiállítás szebb, sokoldalúbb és gazdagabb, mint a berlini. Zichy Jenő gróf köszönte meg a rendkívül szíves vendéglátást.

A tiszteletökre rendezett lakomán távíratí úton fejezték ki a német császárnak hódolatukat. Erre a távíratra a potsdami új palotából a következő távírat érkezett

„Ő felsége a császár és király engem legkegyelmesebben megbizni méltóztatott, hogy Zichy Jenő gróf valóságos titkos tanácsos ő excellenciája, valamint az országos magyar iparegyesületnek az iparkiállítás meglátogatása céljából Berlinben időző tagjai előtt köszönetet mondjak a kifejezett hódolatért. Ő felsége örömének adott kifejezést, hogy az erőteljesen virágzó magyar ipar oly nagy számmal küldte Berlinbe képviselőit. Ő felsége reméli, hogy az országos iparegyesület tagjai jó benyomással fognak visszatérni hazájukba, a hol ez idő szerint a budapesti millenniumi kiállításon a magyar szorgalom, művészet és ipar oly nagy sikereket aratott. Löwenfeld szárnysegéd.“

A felső-lausitzi néppárt Görlitzben gyűlést tartott, melyen Buddeberg birodalmi képviselő beszélt a magyarokról és a többi közt ezt mondta »Ezelőtt két héttel Magyarország fővárosában voltam és megtudtam ott, hogy szabadságszerető, haladó

és czéltudatos nép a szinte legyőzhetetleneknek látszó akadályok ellenére mire képes a tudomány, a művészet, a kereskedelem és közlekedés terén. • Németország csaknem valamennyi lapja cikkekelyeket közölt a milléniumról. kivétel nélkül a legnagyobb szimpatia hangján. A Kölnische Zeitung, a legelőkelőbb lapok egyike, egész tárczasorozatot hozott a milléniumi ünnepekről, magáról a hódoló díszmenetről tíz sűrűn nyomtatott hasábot. Azt írta, hogy semmiféle díszmenet, semmiféle pompa nem fogható a június 8-iki magyar lovas-menethez: nincs a világnak olyan nemzele, mely ilyet csinálni tudna.

Olaszország királya, Umberto, ünnepélyünk megnyitását távirattal üdvözölte. Királyi fegyvertárából történeti kiállítástunkat gazdagította. Az olasz parlament elnöke, Villa Mocenni tábornokot megbizta, hogy a magyar képviselőháznak hozza meg az olasz parlament üdvözlétét. O felsége magánkihallgatáson fogadta, hivatalos lett az udvari ebédre.

Milanóból Brioschi szenátor vezetése alatt hetvenöt műegyetemi hallgató jött, hat tanárral. Viszonozni akarták a magyar egyetemi hallgatók figyelmét, a kik a Kossuthgyász idején Olaszországban járván, meglátogatták őket. Az olasz diákok fogadásáról a mérnökegyesület, a műegyetem tanári kara, műegyetemi hallgatókból alakult bizottság gondoskodott. A kiállítás főkapujánál a kiállítási igazgatósága nevében Kovács Gyula dr. üdvözölte a vendégeket, kiknek Erődi Béla dr. tolmácsolta a beszédet olasz nyelven. Egyik este a magyar mérnök és építész egyesület vendégei voltak. Többek közt jelen voltak: Francesco Brioschi olasz szenátor, Frederico Jorini, Ettore Paladini, Guiseppé Ponsio, Luigi Gabba és Caesare Saldini olasz egyetemi tanárok, továbbá Czigler Győző a magyar mérnök-és építész-egyesület elnöke, Nándory Nándor királyi főmérnök, Wartha Vince dr. műegyetemi rektor, Bodola műegyetemi tanár, Szkálla miniszteri tanácsos, Kertschel főmérnök. Türr tábornok, Bolla Mihály kultur főmérnök és a magyar mérnök és építész világ számos előkelősége. Elsőnek Francesco Brioschi szenátor, volt olasz miniszter, a magyar nemzet rendkívüli vendégszeretetére emelte poharát, utána Wartha dr. rektor az olasz egyetemi tanárookra. Bodola műegyetemi tanár olasz nyel-

ven az olasz testvériségre, Rainer Károly az egyetemi kör főtitkára az olaszok és magyarok között való szilárd barátságra köszöntött. Szavaira Vittore Finzi, az olasz technikai kör titkára felelt és poharát a magyar ifjúság javáért ürítette. Ezután Türr tábornok hosszabb beszédben az olasz vendégeket éltette.

Az interparlamentáris konferencia olasz vendégei két csoportban érkeztek. A magyar bizottság nevében Keglevich István gróf és Ghiczy altábornagy fogadta őket. A második olasz csoport este érkezett Pandolfi márki vezetésével. Fogadásukra a pályaházban Kossuth Ferencz, Keglevich István gróf Dessewffy Arisztid, Pázmándy Dénes orsz. képviselő és Óváry Lipót jelentek meg. Az érkezőket, kik közül többen családotól jöttek. Kossuth Ferencz a következő beszéddel fogadta :

Üdvözlöm önöket a magyar földön, hogy megakarnak ismerkedni viszonyainkkal. Ha megismerkednek velünk, meglátják, hogy minket az a testvériség tart össze, melynek a nemzetek között való fölkeltése a célja az interparlamentáris konferenciának ; s ez a testvériség különösen meg fogja illetni az olaszokat, mert ez a testvéri érzés akkor keletkezett, amikor a magyar emigránsokat az olasz földön testvéri szeretettel fogadták. Éljenek !

A beszédre Pandolfi márki válaszolt, megköszönve a szíves fogadást.

Az olasz lapok melegen nyilatkoztak. A Popolo Romano ezeket írja : Mikor az ember Budapestre jön, azt hiszi, hogy a város csupa óriási épületekből és középületekből áll. Az Erzsébet körúton a Pitti-palotát, az Andrássy-úton a Farnese-palotát látjuk több kiadásban . És ez az építészeti fantasmagoria gyönyörű széles útakon van elhelyezve. Áttérve a kiállításra, így kiált föl a cikkíró de hiszen ezek a magyarok a műveltség és a jólét tetőfokára emelkedtek, ez a kiállítás olyan szép és érdekes. A bolognai Il Resto de Carlino című lap cikkelysorozatot közölt. Az első cikkelyben Fiumét és Abbaziát írta le ; útközben feltűnik neki a magyarok rokonszenve a fiumeiek iránt ; a harmadik terjedelmes cikkely a díszfelvonulásnak van szentelve. A Riforma hosszabb cikkelyt szentel a milléniumi Árpád- emlékeknek és a magyar nemzet kegyeletét a mult hagyományai és nagy férfiai iránt az ezredéves ünnep legkiválóbb, legkiemelkedőbb mozzanata gyanánt dicséri. A Perseveranza

főlemlíti, hogy a Budapestre jött horvátokat milyen szíves fogadásban részesítették s így folytatja: Sok tót járt Budapesten, a kik azt szokták olvasni a pánszláv lapokban, hogy milyen nyomorult állapotban vannak a magyarországi szlávok és ezek elámultak a földművelők jó állapotán, hazafias érzületén és azon, hogy a magyar hatóságok a tótok nemzetiségét legkevésbé sem bántják.

Belgium rokonszenvét a Budapestről tíz évi hivataloskodása után eltávozó Duckerts Gyula belga főkonzul tette szóvá, a kiállítás területén rendezett társasestén. A köszöntők sorát Lánczy Leó képviselő, mint egyik rendező nyitotta meg. Vörös László államtitkár köszöntötte föl az ünnepeltet. Mire Duckerts főkonzul szólalt fel; jó magyarsággal a következőket mondotta:

„Uraim, vagy jobban mondva, barátaim! Van egy magyar közmondás: sirva vigad a magyar! ez a mondás hű képe annak, a mit én most érzek. A mióta köztudomású, hogy Amerikába távozom, minden oldalról oly sok szó fordul felém, hogy lelkem mélyén megindulok. Majd francia nyelven folytatva, visszapillantási vet arra az időre, midőn tíz esztendővel ezelőtt Magyarországra érkezett. Már az, a mit akkor látott, fölkellette benne nemcsak a teljes szimpátiát, hanem annak a tudatát is, hogy nem létezik e világon nép, a melyet oly annyira félreismernének, mint a magyar. Mindenekelőtt tapasztaltam, hogy oly néppel állok szemben, a melynél az intelligencia, a munkára való törekvés és a munkabírási egy és ugyanaz. Köszönetét fejezi ki mindenekelőtt a kormánynak azért a támogatásért, a melyben részesítette; s midőn innen távozik, a szabadság és szabadelvű haladás e hazájából, a melyet mindenek fölött és minden téren az önállóságra való törekvés jellemez, bár hasonló szabad államban távozik, mégis nem frázisképpen, hanem valóságként mondja, hogy szívét hagyja itt a magyarok között. Emeli poharát ama benyomások alatt, a melyeket lelkében a gyönyörű ezredéves kiállítás ébreszt, Magyarország népére és kormányára, Magyarország fényes jövőjére.“

Franciaországból hat párisi községi tanácsos jött, kik egyszersmind a főváros községi intézményeit tanulmányozták. A polgármesterek és tanácsosok fogadták és kalauzolták. Pierre Bander, a párisi községtanács elnöke, levelet intézett Gerlóczy Károly polgármesterhez, melyben rendkívül meleg hangon mond az egész községtanács nevében köszönetet a szíves vendéglátásért. Jöttek a francziák híres műegyetemének, a párisi Ecole des ponts et chaussées tanárai és hallgatói; a magyar mérnök- és építészegylet fogadta őket.

A francia sajtó kiváló figyelemmel kísért. Franciaország legnagyobb lapja, a *Le Temps*, lelkes vezércikkelyben emlékezett meg a milléniumról.

„Magyarországon, — úgymond — a nagy nemzeti tünemények alkalomával kétféle mindig lehet számítani: a hazafiság lángoló tüze, a hazának, a szülőföldnek, a nemzeti történelemnek, hagyományoknak arra a szenvedélyes tiszteletére, szeretetére, mely a népeket erőssé és a fajokat uralkodóvá teszi; másrészt számítani lehet arra a kápráztató, festői, gazdag, régi pompára, melyet jóformán csak ő őrzött meg az európai népek közül, a mely pompát a magyar oly büszke eleganciával tud bemutatni. Ha e két dologhoz hozzá vesszük a nemzet múltjának dicsőségétől és a jelen nagyságától fellelkesített tömegeket, elképzelhetjük, hogy Budapesten méltón meg tudják ünnepelni a milléniumot. Tíz századon keresztül védelmezte vagy önmagát, vagy a kereszténységet és az európai civilizációt a török hódítók ellen, vagy a nemzeti függetlenséget az osztrák dinasztiák ellen. Ez a turáni faj, saját fajrokonai, a törökök ellen védte az indogermán Európát. Olyan múltja van, hogy arra bármely nagy nemzet büszke lehetne. Nagy vonásokban ecseteli nemzetünk történetét egészen a legújabb korig s aztán így folytatja: „Mindebben van valami megkapó, nemes, elragadó.”

A párisi *L'Illustration*, mely egy számát úgyszólván teljesen a június 8-iki díszmenetnek szenteli, hatalmas, gyönyörű illusztrációk tömegét közli, melyek szépségével magyar képes lap nem versenyez.

Ratazziné sz. Bonaparte Wyse asszony a sajtókongresszus idején való budapesti élményeit és tapasztalatait két oly vonzó cikkben írta meg a *Nouvelle Revue Internationale*-ban, hogy azok Párisban nagy érdeklődést keltettek s a Dentu cég felszólította, hogy Magyarországról egy nagyobb díszmunkát írjon.

A sajtó-kongresszuson nálunk járt francia hírlapírók kedvesen rótták le köszönetüket az Otthon iránt, mely oly sokat fáradozott külföldi kollégáik fogadása és ellátása körül. Egy méternyi magasságú bronztábla ez, melyből egy szép géniusz domborúl ki; a géniusz egy magasra emelt harsonát fúj. A tábla alsó jobb szögletében a következő fölírás olvasható: *A leurs hôtes du cercle Otthon les delegations françaises au congrès international de la presse à Budapest 1896.* Magyarúl: A vendéglátó Otthon-körnek az 1896-iki budapesti nemzetközi hírlapírókongresszus francia küldöttségei. A francziák közül hátramaradt Frédéric Obermayer a következő beszéd kíséretében adta át Horváth Gyulának, az Otthon alelnökének:

„A szónok és kollégái el voltak ragadtatva attól a túláradó, lelkes fogadástól a melyben Magyarországon részesültek. Bataille Albertnek, a Figaró egyik szerkesztőjének indítványára határozták el, hogy hálájuk némi kifejezésekképpen az összes francia hirlapíró egyesületek egy emlékekkel lepik meg magyar kollégáikat. Neki jutott a szerencse, hogy kollégáinak érzelmeit tolmácsolja s ezt örömmel teszi, mert megvallja, hogy mikor Rákosi Viktor szeretetreméltó meghívására Bordeauxban elhatározták, hogy ide jönnek, olyan fogalmuk volt Budapestről, hogy egy kis nürnbergi városnak fogják találni, míg Budáról azt tudták, hogy keleti török város mosékkal, minaretekkel és lefátyolozott asszonyokkal. S mikor idejöttek a ragyogó Budapestre, láttak egy európai nagy várost, olyan utakkal és boulevardokkal, mint a párisiak, olyan palotákkal, mint a párisiak, olyan élénkséggel, a milyen csak Párisban van. És láttak egy kiállítást, mely a kultúra legmagasabb fokának, a jó és művészi ízlésnek és a legnagyobb lelkesedésnek a tanújele. És érezték mindenütt a magyarok szeretetének, a francziák iránt érzett igaz rokonszenvének számtalan jelét nemcsak a fővárosban, hanem a vidéken is. Látták, hogy ez a rokonszenv nem hamisított. Látták, hogy nem igaz, hogy porosz kulturát, porosz erkölcsöket találnak, mint azt ellenségeink hirdetik, hanem igaz magyar érzést, erős nemzeti öntudatot s azt, hogy a magyarok minden időben magyarok akarnak maradni, mint a hogy mi francziák maradunk mindvégig. Ezek a tapasztalatok indították a francia sajtót, hogy e szerény emlékekkel megtiszteljék magyar kollégáikat. Midőn azt átadja, szerencsét kíván a magyar nemzetnek ezredéves ünnepéhez. Éljen az Otthon! Éljen Magyarország!”

Az éljenzés után Horváth Gy. orsz.-gy. képviselő, az Otthon alelnöke, francia nyelven megköszönte a szép megemlékezést.

A *portugallok* királynéja, Amália királyné incognitó házáunkban járt, Budapestre jött, a Hungáriába szállt. S a legnagyobb érdeklődés között megtekintett mindent, mit megnézni érdemes. A történeti kiállításon Czobor Béla dr., Szendrey János dr. fogadták és kalauzolták. A népszínházban megnézte az Ezerév előadását; a Hymnus felharsolására a királyné felállt. Az utolsó nap reggelijéhez és ebédjéhez a szállóba rendelte Munczi Lajos bandáját, s kifejezte, hogy magyar zene mellett magyar tánczot is szeretne látni. A zene folyt, a Somosy-mulatóból három csikós s három parasztleány betoppant. Ezek hatása s a Rákóczi induló hangjai mellett szállt kocsjába, s hajtattott a keleti pályaudvarba, hol külön vonat várta.

Az *angolok* királynéja, Viktória királyné milléniumunkat táviratilag üdvözölte. A királyi ház tagjai rokonszenvezésöknek kifejezést adtak.

Teck angol kir. herczeg, a trónörökös fiának apósa a kiállítás történelmi főcsoportjának megküldte egyik magyar ősenek gróf Rédey Ferencz erdélyi fejedelemnek az arczképét. Alfréd, edinburghi herczeg eljött, meglátogatta kiállításunkat, különös figyelemmel a történelmi csoportot. Majd a connaugthi herczeg, Victoria királyné második fia jött el Koburg Fülöp herczeg társaságában. A jun. 8-ki ünnepre itt volt a portlandi herczeg, lord Algernon Lennox Gordon és lord Ilchester. Több napig maradtak fővárosunkban.

A sajtó nagy rokonszenvvel emlékezett meg. A Daily Chronicle vezetőcikkelyt ír Magyarország ezredéves ünnepéről; a többi közt ezeket mondja: A magyar nemzet születésének ezredik évforduló ünnepe különösen Angliában fog élénk rokonszenvet kelteni. A magyar nemzet talán az egyetlen Európában, a mely az angolt igazán szereti; az a pusztá tény, hogy valaki angol, elég arra, hogy Magyarországon szimpiatiával találkozzék. Magyarországon sokkal többen beszélnek angolul, mint más országokban. Mi voltunk az első nép, a mely alkotmányt kapott, de Szent István már két évszázaddal előbb képviseleti alkotmánynyal ajándékozta meg a magyar nemzetet. Magyarország története Európa valamennyi nemzete között a legmegrázóbb lapokra hivatkozhatik. A magyarok csak évszázados szenvedés és páratlan hősiesség után vívták vissza mai szabadságukat. A civilizáció a magyaroknak köszönheti, hogy évszázadokra nem hanyatlott vissza: ha a magyarok kevésbbé bátrak és intelligensek lettek volna, akkor a modern civilizációnak bizonyára nyoma sem volna. Ez okból ma minden szabadságszerető embernek hálásan kellene Budapestre nézni s bizonyára minden angol ember meg is teszi ezt ezzel a felkiáltással: Éljen a magyar! — A St. James Gazette, az angol udvar lapja, ezt írta: „Magyarország jóformán túltesz Oroszországon és vetekedik Indiával a nagy szertartások fényessége tekintetében“, hogy a díszfelvonulás aligha volt kevésbbé festői, mint a moszkvai felvonulás; ízlés és dekoratív hatás tekintetében pedig sokkal különb volt. Az ünnepség jelentősége abban rejlik, hogy a magyarok megmutatták az erélyüket és azt, hogy a bécsi rágalmak ellenére rendületlenül ragaszkodnak az uralkodóhoz.”

Felbermann Lajos, a londoni Life folyóirat szerkesztője a millénium alkalmából albumot adott ki, melybe Anglia kiválóságai közül sokan írtak. Teck herczeg ezt írta belé:

„Az egész művelt világ rokonszenvezni fog Magyarországgal, ezredik születésnapja alkalmával.”

Abereon herczeg ezeket írja: „Mintegy 20 évvel ezelőtt volt szerencsém Budapesten időzni. Akkor diadalmaskodott a magyar hazaság és én bámulom, hogy ott az összes osztályok milyen egyetértésben élnek együtt. Szerencsekívánataimat küldöm ezredéves ünnepe alkalmából a magyar

nemzetnek azzal az óhajjal, hogy a mai virágzó állapota sokáig tartson. — A Westminsteri hercege az az óhaj fejé ki, hogy a kiállításnak legyen nagy sikere. olyan, a mely a magyar nemzethez méltó. Walter Willtin, a londoni lordmajor ezeket írja „A londoni polgárok rokonszenves és baráti üdvözlétüket küldik a budapesti polgároknak Magyarország ezredéves ünnepe alkalmából.” Canterbury érsek helynöke: „Bizton hiszem, hogy az ezredéves kiállításnak fényes sikere lesz, méltó megünneplése lesz a magyar állam megalapításának. Az emberiség ezt mondja: egy nagy magyar hazafinak csak egy cél lebeg a szeme előtt az emberiség: és ennek a célának csak egy célja van ismét az emberiség.”

Sir Alfréd Austin, Anglia poeta laureatusa tisztelettel teljes üdvözlétét ajánlja föl a magyar nemzetnek, melynek csodálja politikai és katonai erőnyeit, a mult iránt való kegyeletét, jövőbe vetett reményét, melyek a magyar nemzetet arra képesítették, hogy ezer év viszontagságait kibírja, diadalmaskodjék, a megpróbáltatások után, megőrizze polgári jogait, szeretetét a vallásszabadság iránt, a hazafias érzületét. — A kir. földrajzi társaság üdvözli a magyar nemzetet, mely évszázadokon át a kereszténység bástyája volt, de a mellett lelkesen előmozdította az irodalmat és a tudományt. Ezenkívül Angliának sok neves államférfia, írója, művésze írt lelkes sorokat az albumba, kik mind, valamennyien dicsőítik a magyar nemzet szabadságszeretetét, jellemét és többen hangoztatják azt, a mit Irwin, a híres színművész ezekbe a szavakba foglal „Ha egy nemzet úgy megállotta ezer év viharait, mint a magyar nemzet, akkor tiszteletet parancsol örök időkre.”

A svéd király, Oszkár király történeti kiállításunkra, a stockholmi svéd királyi fegyvertárból két kardot engedett át, a svédek és az erdélyi fejedelmek szövetkezése emlékeit. Egyik Báthori István erdélyi fejedelem, később lengyel király képével díszítve; a másik egy török kard, melyet Bethlen Gábor erdélyi fejedelem II. Gusztáv Adolfnak ajándékozott. — A svéd trónörökös Gusztáv Adolf Oszkár, megtekintette kiállításunkat. A király vendége volt.

Eljöttek tudósai, írói, a finn-magyar nyelvtestvériség barátai: Almberg-Jalava Antal. Setälä Emil dr. helsingforsi egyetemi tanár nejével. Palmén E. G. helsingforsi egyetemi tanár másodszor, a kiállításunkról alapos és nagyon hízegő ismertetést közölt a Valvoja című finn lapban. Egész cikksorozatban ismertette Magyarország multját és jelenét. A finn tudósok tiszteletére a magyar tudósok lakomát rendeztek az Otthon termében. Bár a meghívón jelezve volt, hogy felköszöntő nem lesz, fölállt finn tudósunk, ifjabb Szinnyey József s a vendégeket fel-

köszöntötte. Erre Almberg, a ki helsingforsi egyetemen a magyar nyelv tanára, egészen folyékony magyarsággal a magyar történet fonalán a magyar nemzetet ünnepelte, mint a hazájához és nemzetiségéhez való ragaszkodásában páratlant a világon. Setälä finn nyelven, bár ő is jól beszél magyarul, a hölgyeket éltette, beszédét Vikár Béla, a lakoma rendezője fordította le magyarra. Setälä Emil az Akadémiának évek óta kültagja, az Akadémia egyik ülésén fölolvastat is tartott, magyarul. Azon kezdte: Magyarországon a finn-magyar rokonság sokáig vita tárgya volt, de ma már senki sem kételkedik a nyelvrokonságban, a ki e nyelvekkel tudományosan foglalkozik. Ha pedig a finn és a magyar rokon nyelvek, akkor kellett valaha oly népnek lennie, mely olyan nyelvet beszélt, a melynek folytatásai most a magyar, a finn.

IV. Kelet-Európa a milléniumon.

Oroszország részéről megtelepésekben részesültünk. II. Miklós csártól a történelmi csoport megnyerte II. Rákóczi György erdélyi fejedelem kardját, melyet az erdélyi nők Bem tábornoknak ajándékoztak, s a forradalom viharában az oroszok kezébe került. Rajta e felírás: Georg Rákóczi II. 1643. E kardot a csár a millénium folyamán nekünk ajándékozta, Kapniszt gróf orosz nagykövetnek a külügyministerhez intézett ezen átirata mellett:

„Nagyméltóságodnak bizonyára tudomása lesz arról, hogy a császári „Hermitage” múzeum Magyarország ezredéves nemzeti fennállása alkalmából egy értékes kardot, Rákóczy György egykori tulajdonát, állított ki Budapesten. Értesülve az élénk érdeklődésről, melyvel eme történelmi emlék iránt Magyarország viseltetik, Császári Felséges Uram megbízott, hogy nevében ezt a kardot a pesti nemzeti múzeumnak följajánljam. Emez adományozás által ő császári felsége azt akarja nyilvánítani, hogy mily magas fokra becsüli ama szívélyességet, mely az orosz császárság és az osztrák-magyar monarchia közti viszonyokat jellemzi. A császár parancsa folytán van szerencsém a fentebbiekről Nagyméltóságodat, mint ő császári és apostoli királyi felsége közös külügyminiszterét, értesíteni ama kérelem kifejezésének kapcsában, sziveskedjék eme jegyzéknek tartalmát a magyar királyi kormány tudomására hozni.“

Ez esetet az orosz sajtó következő megjegyzéssel kísérte

A csár a magyar nemzeti múzeumnak ajándékozta Rákóczy György kardját. Ez esemény fontossága nem magában az ajándéktárgyban rejlik,

hanem ama figyelem erkölcsi és politikai jelentőségében, a melyet az orosz czár a magyar nemzet iránt, történelmi ünnepe alkalmából tanusít. A magyar nép és vezérei most már nyilván hajlandók békülékenyebben viselkedni Oroszország irányában. Már nemrég is jó szándékot tanusítottak az által, hogy az orosz hírlapírókat meghívták Budapestre, valamint ama vendégszerető fogadás által, a melyben azokat az orosz hírlapírókat részesítették, a kik a meghívásnak engedve, Budapestre mentek. Valószínű, hogy ez az új és eddigelé nem is képzelhető magatartás Oroszország irányában volt az, a mi útját egyengette a figyelemnek, a melyet a czár most a magyar nemzet iránt tanusít. Reméljük, hogy ezentúl vége lesz ama nemzeti ellenségeskedésnek, melyet nemzedékről nemzedékre ápoltak a magyar népben az 1848—49-diki ismeretes események óta, mikor a bécsi és berlini kormánykörökben uralkodott reakció szelleme magával ragadta az akkori orosz politikát is, és arra bírta, hogy erejét a magyar fölkelés leverésére fordítsa, a melyhez köze nem volt. Az orosz publikum régóta és magától belátta, mily hibás politika volt Magyarország megtámadása.

Boris Vladimirovics nagyherceg, a czár nagybátyjának fia milléniumunknak vendége volt. A királyhoz udvari ebédre volt hivatalos.

Sajátságos volt ez érzelmek fejlődése. Ugyanis a moszkvai koronázásra hírlapírók jelentek meg, Prokofiev orosz hírlapíró velök Budapestre jött, s hazamenve, a pétervári Novoje Vremja június 1-ki számában olyan elragadtatással beszélt a magyar fővárosról, hogy szinte rösteljük lenyomatni.

„Ha amerikai várost akartok látni és nem akartok messze Amerikába utazni, írja Prokofiev, akkor jertek Budapestre; ha a tudománynak és az újabb technikának az életben való alkalmazását akarjátok látni, jertek Budapestre; ha szép épületeket, gyönyörű utcákat akartok látni, csak jertek Budapestre. Itt van a világ első parlamenti épülete. Itt van a világ első színháza, nem ugyan nagyságra, hanem színpada olyan alkotású, hogy Angliából mérnökök jöttek ide, hogy rajzot vegyenek róla. Itt vannak a legnagyobbszerű széles utcák, vendéglők; végül itt van a világ első kávéháza. Budapest új város, egyesülése a Duna által elválasztott két városnak. A mikor a magyarok kivívták maguknak a politikai szabadságot és kiszabadultak az osztrák hivatalnokok gyámsága alól, akkor építették föl ezt a fontos város, a hol forr a munka szakadatlanul. Szinte a földből nőnek ki szemünk előtt az új épületek, rakódnak le az új utcák, építődnek a villamos vasutak. És minderre milliókat kell áldozni. stb.“

Lefolyt a hírlapírók nemzetközi congressusa. Néhány napra jött a távírat Moszkvából, hogy az orosz sajtó utólagosan útra indult. Aggódva jöttek. Fogadtatásuk teljes volt, tisztele-

tökre a díszbéd sem hiányzott. S azzal a benyomással távoztak, hogy elmenetelők alkalmából, jun. 27-éről, a magyar nemzethez intézve, következő levéllel vettek búcsút:

„Midőn ma Magyarország fővárosából távozzunk, nem mulaszthatjuk el, hogy az általánosan nyilvánult jóakaratért köszönetünk őszinte érzelmét ki ne fejezzük. Hatnapos időzésünk alatt a szép dunamenti városban, oly sok jelét tapasztaltuk a szíves előzékenységnek, oly szeretreméltó figyelemmel fogadtak bennünket, hogy nem találunk szavakat mélyen érzett hálánk kifejezésére a páratlanul barátságos fogadásért. Ugy a kiállítás igazgatósága, mint a sajtó és a főváros lakossága olyan megindító jeleit adták az őszinte baráti érületnek, hogy nem mulaszthatjuk el mindnyájának legőszintébb köszönetünket kifejezni.

Mult vasárnap értünk ide, erre a tőlünk oly messze eső földre. Bizonyos szorongó érzéssel léptünk Budapest területére, de mindjárt a legelső lépésnél arról győződünk meg, hogy nem tekintenek itt bennünket idegenekül, és azokra a rendkívül szíves szavakra, a melyekkel minket üdvözöltek, megolvadt a jégkéreg s mi ennek a lovagias nemzetnek a körében azonnal otthonosan éreztük magunkat. Ha visszatérünk hazánkba, örömmel adjuk közhirre honfitársainknak, hogy milyen jóakaró, barátságos érzés hatja át a magyar nemzetet az oroszok iránt s hogy minő alaptalanok azok az előítéletek, a melyeket itt is, ott is táplálnak és hirdetnek. Idegenek voltunk, a mikor egy héttel ezelőtt magyar földre léptünk s mint jó barátok hagyjuk el azt, azt a mély meggyőződést vivén magunkkal, hogy itt barátokat hagyunk vissza. Szívből fakadó Isten hozzád-dal búcsuzunk mindnyájuktól. Isten tartsa és áldja meg a lovagias magyar nemzetet. Éljen Magyarország! Az orosz sajtó képviselői nevében Ilyics Teodorovics Róbert.⁴ Erre következett a Rákóczy-kard ajándékozása.

A *törökök*, a mi egykor mostoha testvérünk szultánja történeti kiállításunkra waggon számra küldte egykori győzelmes hadjáratai emlékeit. A Balkánfélszigetről, melynek oltalmáért annyi vérünk folyt:

Bosznia, miként már említettük, kiállításunkon megjelent;

Bulgária miniszterei Gresov és Madjarov ide látogattak, valamint egy csapat bolgár katonatiszt. A gazda-congressuson hivatalosan képviselve volt.

Románia királya és királynéja kiállításunkat a megnyitás előtt, inkognitó meglátogatta. Károly király a Vaskapu megnyitása ünnepélyének részese volt. Királyunk a megnyitást követőleg Bukarestben vendége volt.

Szerbiával conflictusunk támadt vala. A jun. 8-iki ünnepen a korona előtt a régi szerb zászlót is körülhordozták. Bár kimu-

tattuk, hogy ez a zászló nem a mai Szerbiáé, az ünnepélyen egyedül Szerbia nem képviseltette magát s a túlzók átokkal sujtották, kik kiállításunkat meglátogatnák. Szept. elején Szimics bécsi szerb követ végre megtette hivatalos látogatását a kiállításon. Kiséretében voltak Barlovitz György budapesti szerb főkonzul, Ullmann Pál dr. konzul és Radulovits dr. bécsi követségi attasé. Az igazgatósági épületben a követet Dániel kereskedelmi miniszter, Vörös László államtitkár, Schmidt József, Szalay Imre és Krisztinkovich Ede igazgatók, Müller Béla műszaki tanácsos, Gelléri Mór kiállítási titkár és Czobor Béla, a történelmi főcsoport előadója fogadták, Dániel Ernő miniszter üdvözölte. Szimics szólott először s német nyelven ezeket mondta: »Rendkívül örvendek, hogy a köztünk fennállott differenciák kiegyenlítése után alkalmam van Magyarország ezeréves fejlődésének és nagymértékű haladásának élénk bizonyítékait a saját szememmel láthatni.« A rövid beszédre Dániel Ernő válaszolt, ugyancsak németül, a következőképp »A magam részéről is annál inkább örvendek nagybecsű látogatásuknak, mert lelkeimből meg vagyok győződve, hogy ez a szemléljük és tanulmányuk a Magyarország és Szerbia között fennálló barátságot és rokonszenvet nagy mértékben elő fogja mozdítani.«

A magyar nem haragtartó. Szíves vendéglátásban részesítették. Lakomát rendeztek tiszteletére. Felköszöntetésére következőleg válaszolt: „Nagyon köszönöm uraim a szíves fogadást s köszönöm, hogy alkalmat adtak arra, hogy a szerb nemzet rokonszenvének és barátságának kifejezést adjak ezen a helyen is. Sok közös érdek köt össze bennünket, rokonszenv fűz egymáshoz, s ha rövid időre felhők, helyesebben felhőcskék fogták is el a látóhatárt, ezek a felhők gyorsan elpusztultak a kisütő nap hevétől és e kisütő nap a két testvérnemzet barátságától nyerte a hevét. Emelem poharam a kegyelmes úrra: a kereskedelmi miniszterre, a jelenlevő vendéglátó urakra s emelem poharam a szerb-magyar barátságra.«

Párisban a millénium ellen Flourens elnöklése alatt annak idején meetinget tartottak: rendezői a gyűlésen mondott beszédekötetbe fűzve elküldték Milán exkirálynak is. Milán a füzetet következő levél kíséretében utasította vissza:

„Uram! A vadászatról visszatérve, asztalomon találtam azt a füzetet, melyet ön nekem „a három nemzetiség bizottságának nevében” küldött és melynek címe: A három nemzetiség kérdése Magyarországon. Az ajándékot nem fogadhatom el. Minthogy távol tartom magamat a politikai kérdésektől, azzal a bizottsággal semmiféle összeköttetést nem akarok fentartani. Különben is öreg napjaimra szürkülő hajammal és husz évi uralkodás tapasztalataival nem helyeselhetek oly politikát, mely ellenkezik azzal a politikával, a melyet én magam mindig követtem. Nem helyeselhetem néhány fiatal honfitársam magatartását, a kik okosnak, bölcsnek és hazafiasnak tartják azt, hogy egy szomszédos állam belügyeibe avatkozzanak; még kevésbbé követhetem őket oly országgal való ellenségeskedés útján, melylyel Szerbiának közgazdasági és politikai érdekek miatt jó viszonyban kell élnie. Nem akarok hozzájárulni a tüntetéshez oly nép ellen, mely a multban, úgy mint mi, fényesen harczolt a kereszténység érdekében és a mely most nemes királyának uralkodása alatt kiváló bizonyítékait adta hatalmas életképességének. Azok az eszmék, melyeket önök képviselnek, az én szemeimben illúziók, a fata morgánának bizonyos fajtája, és önök nem kívánhatják tőlem, hogy változtassak tiszta és őszinte meggyőződéseimen. Ezek között leginkább az a meggyőződés gyökerezett meg bennem, hogy Szerbia haladását és jövőjét minden viszonyok között a szerb történelem politikai hagyományaihoz való hűség, a hagyományokhoz való ragaszkodás szilárdíthatja és biztosíthatja nagy emlékü nagybátyám, Milos fejedelem zászlója alatt. Fogadja stb. Takovo gróf.”

V. Ausztrália, Ázsia, Amerika a milléniumon.

Ausztrália a nemzetközi gazda-congressuson képviseltette magát.

A *japáni* alkirály, Tusini Somadaru herczeg, a moszkvai koronázásról hozzánk jött. A kormány ünnepiesen fogadta. A király kihallgatáson fogadtá, s egy óra mulva visszaadta látogatását. Az alkirály a japán követség útján a magyar kormány figyelmeért köszönetet mondott. Jamagota japáni marsal és hadügyminiszter a moszkvai koronázásról egész kíséretével szintén átjött. Több japáni író látogatott ide. Ezek közül: Jichiro Tokutomi és J. Fukai, kik ketten együtt szerkesztik a Kokumin-no Tomo (A távol Kelet) című Japánban megjelenő első angol folyóiratot. Tokutomi ezenkívül a Shorai-no Nihon (A jövő Japán) című munka szerzője. A két rokonszenves publicista elragadtatással nyilatkozott Vámbéry Ármán előtt, fővárosunk kulturális előrehaladottságáról és a magyarok tiszteletreméltó energiájáról

a műveltség terjesztésében. Örömmel hangsúlyozták, hogy a magyarok és japániak a közös ural-altaji törzsből erednek s hogy mostani hivatásuk is azonos, t. i. a nyugat vívmányainak terjesztése a Keleten. — Az orosz hírlapíróknak adott estélyen Kataro Mátsizuki japán hírlapíró angol nyelven reklamálta, hogy ne csak európai civilizációról beszéljenek, mert a japánok is művelt népek közé kezdenek számítani.

Az *amerikai* magyarokkal mások is jöttek. A *mexikói kormány*, Saturnio Islast, a mexikói távíró vezérigazgatóját és Angel Anguianot, a mexikói obszervatorium igazgatóját küldte, hogy a nemzetközi posta- és távíró kongresszuson vegyenek részt, s egyszermind megbizta őket, hogy az ezredéves országos kiállítást tanulmányozzák.

Brazília, *Argentina* a gazda congressuson képviseltette magát.

A New-Yorkban megjelenő Outlook (Szemle) nevű folyóirat hosszú cikket közöl E. Irenneus Stevenson amerikai újságíró tollából, a ki a nyáron Budapesten járt. A bámulat s elragadtatás hangján szól nemcsak a kiállításról, hanem a főváros szépségeiről s végül a magyarról többek közt ezt mondta. Mindnyájan olvastuk ama dísekvő szavakat, melyek Bécsben kőbe vésve még ez évtizedben is hirdették: „Ausztria hivatása kormányozni az egész világot.“ De senki nem gunyolhatja a magyart azért a hiteért, hogy Magyarország hivatása az uralomban fölváltani az osztrák konföderációt — vagy még ennél is több. Ez órában bizony elhihetjük, hogy Magyarország államférfiainak politikai ügyessége, kitartása, tapintata, önfeláldozása és hazafisága oly mértékben aratott sikert, hogy következményei óriások lehetnek — és sokat változtathatnak az európai ügyek állásán.“

VI. A nemzetközi versenyek.

Hosszas ünneplésünk fényét nagyban emelték a nemzetközi különböző szakversenyek s parlamenti magaslaton lefolyt nemzetközi congressusok, mint Európa felkölt figyelmének s megnyilatkozott rokonszenvének élő bizonyosságai. Tanusága annak, hogy Európa művelt világa a nyugati kultúra harczosának tekint.

A nemzetközi congressusok ide édesgették Európa hangadó férfiai, kik nem ismertek, vagy félreismertek. Egy ázsiai népet, nemzetet kerestek, s egy európaiat találtak, mely iparban, művészetben, tanultságban nyugoti színvonalon halad; lelkesé-

désben, akaratérőben, erélyben, szabadságszeretletben túlszárnyalja nyugot akárbány népét, nemzetét. Haza mentek s Európát, mely eddig csak vitézségünk hírét hangoztatta, betöltötték a magyar vendégszeretet őszinteségének, kulturánk magasságágának méltatásával, mondhatni bámulatával. S ezt nemcsak pohárköszöntőikben, búcsúbeszédekben hangoztatták, mondhatni elárasztották Európa sajtóját a látottak, hallottak és tapasztaltak magasztalásával. A világ előtt mint nemzet és ország egy fővel magasabbá lettünk. Elvitték azt a hírünket, hogy a nyugoti civilizációnak, itt keleten, képzett előharczosai vagyunk. Egy nemzet és ország, mely nem mint a Balkán tartományok, Európa kegyelméből álltak ismét elő, hanem önerőnkön tértünk vissza Mohács előtti európai posztiónkra, s most a nemzetközi congressusokban restauratióknak congressusát tartottuk.

Versenyre hívtuk fel a sport bajnokait, az atlétákat, vívókat, sakkozókat, lövészeket.

A nemzetközi *atléta viadalra*, a magyar atlétikai klub kezdeményezésére négy elsőrangú atléta jött el küzdeni a szép díjakért: Vacl Rudl, Franz Hron, Bohunil Rudl és A. Havel. Megjelent a bécsi újonan alakult atlétikai klub alelnöke Varn-dorfer is, hogy a magyar sportéletet tanulmányozza. E közben atlétáink megjelentek a maratoni mezőken is, s babérral jöttek haza.

A nemzetközi *vívóversenyre*, mi a kiállítási csarnokban hat napig tartott, Európa ügyes vívóinak szép száma gyűlt össze, mesterek és amatőrök. Legtöbb az olasz, jött a német, cseh, lengyel, morva, franczia, orosz, spanyol s egy zágrábi horvát. Legtöbben voltak természetesen a budapestiek s a vidékről legtöbbet küldött föl Szeged.

Legnagyobb figyelmet keltett maga iránt a *sakkverseny*, melyben a világ legjelesebb mesterei vettek részt, köztök egy amerikai. A magyarok közül Maróczy és Charousek. A verseny 14 napig tartott. A tizenharmadik napon lakomára gyűltek. Mátyus Arisztid, a verseny helyettes védője üdvözölte a mestereket, elmondta a versenybírótság határozatát, mely szerint Pillsbury, amerikai mester $7\frac{1}{2}$ egységével az 1500 koronás harmadik díjat kapja, Janovszky Dániel és Schlehter hét partival a negye-

dik és ötödik díjon osztozkodnak, Walbrodt és Winaver pedig 6½ egységgel a hatodikon, melynek négyszáz koronáját még kétszázzal megtoldották. Tarrasch dr. kevés, de minőség tekintetében értékes egységével a Chess Monthly sakk folyóirat tizenkét díszkötetét és 100 korona tiszteletdíjat kapott. A királytól feltett díjra, Victoria ezüst szobrára, Charousek és az orosz Csigorán között folyt csatával ért véget, mi az utolsó győzelmével végződött. Ide jöttek a világ legelső sakkjátékosai, lexikonokban megörökített hírnő mesterek s Charousek, az ismeretlen nevű egyetemi hallgatónk az egész versenyen át diadallal állotta meg a sarat valamennyivel szemben. Csak az utolsó pillanatban kerekedett fölül a mesterek legnagyobbja.

A *lövészek versenyét* a budai lövőtérben a király nyitotta meg, miniszterei kíséretében. Del Medico Ágoston főlövész-mester fogadta. A bécsi lövők zászlójuk alatt vonultak fel; a vidéki lövészegyesületek részéről megjöttek a késmárkiak, bajaiak, szatmáriak, nagyváradiak, pécsiek, székesfehérváriak és brassóiak; Ausztriából még a ferlachi és brünni céllövők képviseltették magukat, sőt a tiroli lövészszövetség is elküldte egy tagját. Kilencz napon át folytatták ünnepléseket.

VII. A nemzetközi congressusok.

A *távíró congressus* Szalay Péter elnöksége mellett folyt le. Nevezetessége, hogy Mexico is képviseltette magát Salurnino Joles, az ottani távíró-intézet igazgatója által.

A *gyorsíró congressuson* a kultuszminiszter Szathmáry György min. tanácsos által képviseltette magát. Európának csaknem minden nemzete résztvett. A többek között Krieg Henrik dr. drezdai főkormánytanácsos, a szász királyi gyorsíró-intézet főnöke nejével, Greco Oszkár kapitány Velenczéből, Cauin Flórenczből, Gariáni Antal Ferrarából, Giuseppe de Mannicor Trientből, Fischer dr. Bécsből, Henning Elengnist svéd, Mindlev János görög gyorsíró; számos vidéki és fővárosi gyorsíró, köztük Vikár Béla, Radó Antal, Neubauer József, Fabró Henrik dr. Megjelent még számos női gyorsíró is. Fabró Henrik dr., az országos magyar gyorsíró egyesület elnöke, német és francia

nyelven elmondott beszédével megnyitván az értekezletet. elnökül Krieg Henrik drt, alelnökül pedig Greco Oszkár dr. velencei gyorsíró, Fischer Miksa dr. bécsi igazgatót és Jankovics István az országgyűlési gyorsiroda másodfőnökét ajánlotta, kiket az értekezlet tagjai egyhangulag megis választottak.

A *fogászati congressus* Horváth Gyula orsz. képviselő díszelnöksége mellett folyt le. A három napig tartó congressus előadói a következők voltak Gáspár József, a budapesti fogászok elnöke, Prohászka Henrik, Komjáthy Jenő, Papp Lajos (Arad), Girardi (Pécs), Bartos Géza (Nagy-Kanizsa), Fecht Pál, Koss M., Rózsa J., Kovács Rezső, Wiesmann Rezső, Littkey F. Morgenstern G., Prohászka Ignác, Springer Gyula (Fehérvár), Gezell Pál, Steiner József (Pozsony), Czinner Gyula, Dittmayer F. az osztrák fogművészek elnöke, Loves, a német fogművészek elnöke, Farede, párisi dentista és Weinberger Henrik.

Összejöttek az őstermeléssel foglalkozók.

A *bányászati, kohászati és geológiai congressus* szept. 25-én. A gyűlést Matlekovics Sándor nyitotta meg. Elnöknek Wekerle Sándor drt kérték fel; társelnökök lettek: Teleky Géza gróf, Borbély Lajos, Böck János, Rücker Antal (Bécs), Daclen R. M. (Düsseldorf) és Le Verrier H. (Páris). Jegyzők: Staub Móricz dr., Litschauer Lajos és Guckler Győző. Az elnöki beszéd után, a pénzügyminiszter nevében Graenzenstein Béla államtitkár üdvözölte a congressust. Kuppelweiser főbányatanácsos a stájer s karintiai egyesület, Rücker Antal az osztrák egyesület és Daclen a német szaktársak nevében mondtak köszönetet a szíves meghívásért. Erre megkezdődtek az előadások. Koch Antal dr. Magyarország geológiai térképéről, Stein G. A. dr. a munkásoknak balesetek ellen való biztosításáról értekezett. Mire a szakülések következtek. A congressus befejezése után százan a diósgyőri vas- és acél-gyárt látogatták meg, kiket Teutschl Ferencz műfőnök kalauzolt.

A *nemzetközi gazda-congressus* szept. 11-én vette kezdetét Darányi Ignác miniszter elnöklete alatt a tudományos akadémia dísztermében, a hol képviselve volt küldöttjei által Németország, Argentina, Ausztrália, Belgium, Brazília, Bulgária, Dánia, Franciaország, Olaszország, Hollandia, Oroszország, Szerbia.

Bosznia és Hercegovina. A tagok soraiban a volt miniszterek egész sorát láttuk: Wekerle Sándor dr., Széchenyi Pál gr., Bethlen András gr., Szápáry Gyula gr., Széll Kálmán, Eötvös Lóránt báró. Ott voltak Apponyi Albert gr., Károlyi Sándor gr., Zichy Nándor gr., Miklós Ödön, Zselénszky Róbert gr., ifj. Széchenyi Imre gr., Rakovszky István, Hegedüs Sándor, Kossuth Ferencz, Szemere Huba, Bernát István, Láng Lajos, Földes Béla dr., Gerlóczy Károly, Tisza István, Máday Izidor stb. A négy napon keresztül tartott congressuson harczot vívtak egymással a túltermelés és a termelési maradiság, a kereskedelmi, forgalmi és tőzsdei merkantilisták és agráriusok, a védővamosok és a vámunionisták s végül a monometállisták és bimetállisták.

Szakosztályokba tanácskoztak. A termelés osztály Szápáry Gyula gróf, — a kereskedelmi forgalom Duckerts Gyula, a belga kormány képviselője, a vámügy Bedő Albert államtitkár és Ploetz a porosz képviselőház tagja, — a valuta-ügy Rakovszky István elnöke alatt. A congressus végeztével Mezőhegyesre rándultak ki, hol az állami gazdálkodás rendszere, a csikósok mutatóványai iránt bámulatukat fejezték ki.

A művészet-történeti congressus okt. 1-én tartotta első ülését. Az ismerkedési estélyen ott voltak

Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter, Aldássy Antal, Schönherr Gyula, G. Pauli dr. (Bibliothec der Academie der Bildenden Künste), Nyáry dr. Kammerer Ernő, Weissenbuch János báró, Hampel József dr., Alois Riegel dr. (a művészettörténet tanára Bécsben) Rippel-Rónai József (Páris), Bojnosich István és neje (Zágráb), Alexander Bernát dr., Szinyei Merse Pál (Jernye), Pállik Béla, Beer J. K., Riedl Frigyes dr., Szalay Imre, Th. v. Frimmel dr. (Bécs), Prof. G. v. Térey dr. (Freuburg), Aggházy Károly, E. Formenich dr. (Richartz), Maszlaghy Ferencz kanonok (Esztergom), Wosinszky Mór (Szegzárd), Gusztáv E. Poganzeck dr. (Reichenberg), Francois Kleinberger (Páris), Perlaky Kálmán, Ernst Lajos, Gothelf Meyer dr. (főkonzul Bécs), Prof. Schlie dr. (Schwerin), Wurzbach Alfréd dr. (Bécs), Wawra C. J. (Bécs), Gerber Ágost (Köln), Pasteiner Gyula, Zacharjevics Julián (Lemberg), Rabezynszky László (Lemberg), Fraknói Vilmos dr. (Róma), Lechner Lajos, Aigner Sándor, Bezold Gusztáv (Nürnberg), Prof. Lemecke dr. (Stuttgart), Prof. Neuwirth dr. (Prága), Prof. V. Lützow Bécs), Prof. Riechl dr. (München), H. Hymann (Brüsszel), Schmidt Miksa tanár (Aachen), Scëmann Artur (Lipese), Dombai Dávid, Leitner Gyula, dr. Derujal József (Royal), dr. Winter József, dr. Cornelius Károly (Drezda), dr. Czobor Béla, dr. Rera Dezső, Dietrichson és neje (Krisztiánia), Wohl Janka,

Delamare Didoz és neje, Constantini tanár (Firenze), Hörmann (Szarajevo), Bubics Zsigmond, Schmidt József, Gelléri Mór, Müller műszaki tanácsos, Silberstein Ötvös Adolf, Kovács dr., Klein Miksa hazánkfiá és neje (Berlinből), Szmrecsányi Miklós, Láncezy Gyula, Szerencs János, Ballay Lajos dr., Micse miniszteri titkár, Dietrich százados, Földváry Emilia asszony, Comte de Lair, Deutsch Antal, Schiekedanz építész s még számosan.

A gyűlést Bubics Zsigmond kassai püspök nyitotta meg. Mire Wlassics miniszter beszédet tartott, melyet így végzett: Óvakodnunk kell ugyan attól, hogy a nyugat művészi világától elszakadjunk és excentrikus különlegességeket hajhászszunk; de a művészet egyetemes haladásának mégis csak akkor teszünk igazi szolgálatot, ha nemzeti egyéniségünket, történelmi tradícióink szellemét, saját motivumainkat, nemzeti formakincsünket tesszük le a művészet oltárára. Utána Bubics püspök mondott nagy beszédet, szintén francia nyelven. A megalakulásnál Bubics püspök, Pulszky Ferencz, Lützov tanár és Schlie dr. lettek az elnökök. Gyűlés után Aquincum romjaihoz, végül Kassára tettek kirándulást, hol Bubics püspök vendégei voltak.

A sajtó és parlament, a politika következik.

A nemzetközi sajtó-congressus jun. 15-én nyílt meg. A világsajtónak 340 képviselője gyűlt össze. Itt voltak Németország és Ausztria, 55 német és 50 osztrák, francia 80, olasz 30, angol 20, belga 15, svédek, norvégek, oroszok, lengyelek, dánok, hollandok, Spanyolország és Portugallia, Észak- és Dél-Amerika. Ki hazájából, ki egyenesen Moszkvából a csárnak koronázásáról jött ide. A megnyitó ülésre egymásután jelentek meg az ország vezérlő emberei s a közélet kitűnősegei.

Bánffy Dezső báró miniszterelnök, Dániel Ernő, Wlassics Gyula, Perczel Dezső, Darányi Ignác miniszterek, Vörös László és Zsilinszky Mihály államtitkárok, továbbá Lobkovitz herceg hadtestparancsnok. A főváros hatósága részéről: Ráth főpolgármester és Kamermayer és Gerlóczy polgármesterek voltak jelen. Eljöttek továbbá Wekerle Sándor és Lukács Béla volt miniszterek, Csemegi Károly nyug. kuriai tanácselnök, Berzeviczy Albert a képviselőház alelnöke, Lévy Henrik főrendiházi tag, Türr tábornok, Jókai Mór. Lengyel Béla, a tud. egyetem rektora, Zichy Jenő gróf, Horváth Gyula, Gajári Ödön, Kossuth Ferencz, Neményi Ambrus, Molnár Antal országgyűlési képviselők.

A congressus elnöke Rákosi Jenő lett, mellette ültek Singer Vilmos, a nemzetközi végrehajtó bizottság elnöke, Tannay (fran-

ezia) és Berazaza (portugal), eme bizottság tagjai, Torelli (olasz) előadó. A jegyzői tisztet Radó Antal végezte.

Rákosi Jenő megnyitotta az ülést. Wlassics Gyula miniszter nagyszabású beszédben üdvözölte, szintén francia nyelven, a főváros nevében Ráth Károly főpolgármester. Utánok Singer Vilmos dr. szólalt még: Hálásan emlékezett meg, hogy a nemzetközi sajtó harmadik congressusán Magyarország ekkora vendégszeretettel fogadta, eltette a millenniumi ünnepek védnökét, a királyt. Tovább németül folytatta: megköszönte a kormány figyelmét, végül francziául a congressus tagjainak szép számban lett megjelenését. Délután a kiállítás igazgatósága tiszteletükre ebédet adott, lelkesült felköszöntőkkel az idegenek részéről, melyeket Jókai Mór viszonzott. A congressus tagjai a Balaton, Erdély és a Herkulesfürdő meglátogatásával hagyták el hazánkat. Az Otthon írói kör volt a congressus tagjai otthona. A francia ujságírók, mint másutt elbeszéltük, az Otthont egy ércz geniuszszal lepték meg. A többi levélben köszönte meg a szíves fogadtatást. Az osztrák szakírók egyesülete 500 koronát küldött a milleniumról kijövő legjobb munkára. Wersényi Róza, selmeczbányai kisdédóvónő egy szép asztalfutóval azt a becses szolgálatot kívánta honorálni, melyet az Otthon az ezredéves ünnep idején tett az országnak. A gyönyörű kézimunka közepén végig e fölírás van: 896. — Isten áldd meg a magyart. — 1896. Az egészet Wersényi Róza maga fonta, szötte, hímezte, horgolta és rojtozta.

A nemzetközi *békecongressus* szept. 17-én nyílt meg. Majd minden nemzet képviselve volt. Az ismerkedési estén többek közt jelenvoltak

Suttner Berta bárónő, Türr István tábornok, Frederic Passy, Stein Lajos dr. berni egyetemi tanár és neje, Wright Tamás (Birmingham), Morga: Alfréd (Leamington), Hollandandegger dr. (Stronsdorf), Cucchy Francesco szenátor (Róma), Gurovszki gróf (Nizza), Cuccho Luigi képviselő (Milano), Grünberger Alfréd (Karlsbad), Zipernovszki Károly és neje (Budapest), Lef ivre Albert francia teljhatalmú miniszter, Lácaze Félix (Páris), Monchlese Félix (London), Pierantonio Ágost (Miláno), Danieli Camozzi Mária, Cucchi Paulina, Asztengo Mária, Grollor Ludovika, Brintow Emma (Washington), Hackelburg Rudolf és neje (London), Moneta Ernesto Teodoro (Miláno), Kunwald Lajos dr., Moch Gaston (Páris), Becomen (Bern) Zichy Jenő gróf, Rakovszky István, Horváth Gyula, Pázmándy Dénes,

Lánczi Leó, Semsey Hermin és Izabella, Richter Adolf dr. (Pforzheim), Pognon Mária (Franciaország), Bayer (Koppenhága), Grün dr.-né (Bern), Pandolfi Margherito (Róma), Lichtenberg Kornél dr., Katscher, a központi békeegyesület titkára (Bern), Kovács János tanár (Kolozsvár).

A gyűlést a galambbősz Passy Frederic nyitotta meg, meglepetését fejezte ki a felett, hogy őket kormány fogadja. Beszédeére a kormány nevében Perczel Dezső belügyminiszter, a főváros nevében Ráth Károly főpolgármester üdvözölte. Az elnöklésre Türr István tábornokot kérték fel. A congressus, a melynek célja a nemzetek közötti különbözetekeket fegyveres erő mellőzésével kiegyenlíteni, az új városháza termében négy napig tartott, a következő kérdések felett: a nemzetközi választott bíróságok létesítése, a lefegyverzés előkészítése, az európai vámunio életbeléptetése. Afrika ügyeinek békességes rendezése, a munkás mozgalmak békés mederbe terelése és a párbaj kérdése. Felvetetett az is, hassanak oda, hogy az iskolai könyvek a háború dicsőítése helyett, inkább a béke műveire legyenek tekintettel.

Az *interparlamentaris congressus* szept. 22-én nyílt meg. A részvételre 433-an jelentkeztek, köztük 122 magyar, s így összesen 311 külföldi jött Budapestre, kikkel még 139 családtag érkezett. Az egyes nemzetek közül Olaszország lett legerősebben képviselve, a mennyiben onnan 153 parlamentárius és 69 női családtag volt bejelentve. Németországból 14 résztvevő két családtag, Ausztriából 28 tag 16 családtaggal. Belgiumból 19 parlamentárius 12 családtaggal. Bulgáriát egy, Dániát két, Spanyolországot szintén csak egy tag képviselte. Franciaországból 17-en jöttek három családtaggal. Angliából 39-en 21 családtaggal. Németalföldről 8-an két családtaggal. Norvégiából öt férfi és két nő. Portugáliából 11 képviselő és 2 női családtag. Oroszországból, a hol nincs parlamenti élet, egy hírlapíró. Szerbiát egy, Svédországot 4 és egy családtag. Svájcot a nemzeti tanácsnak hét tagja képviselte.

A congressus tárgysorozatát delegáltak értekezlete készítette elő, Széll Kálmán a magyar csoport elnöke vezetése mellett. A congressus vezetésére Szilágyi Dezsőt kérték fel. A megnyitó ülésen minden egyes nemzet nevében egy-egy férfi üdvözölte a konferenciát. Mindegyik kifejezte tiszteletét és bámulatát a

magyarok dicsősége és a magyarság szellemi és anyagi fejlődése iránt. A napirend előadói a következők voltak: Barth dr. képviselő (Berlin), Apponyi Albert gr., Hirsch Miksa dr. képviselő (Berlin), Hieronymi Károly, Berzeviczy Albert. Részben Apponyi Albert gr., részben Pajer Frigyes (Koppenhága), Gaubat svájci képviselő. Tiszteletökre a parkklubban, valamint a miniszterelnök is fogadó-estét rendeztek.

A nemzetközi *állatvédők* congressusa XII. gyűlését Budapesten, jun. 20-án tartotta meg, Verédy Károly elnöksége mellett. Széchy Károlyné, a kolozsvári állatvédő-egyesület elnöke »A rabállatokról« tartott előadást francia nyelven. Plósz Béla dr. az állatorvosi akadémia tanára a lovagnál szokásos állatkinzásokról. Kapff, stuttgarti lelkész indítványt tett, hogy senki kocsis ne lehessen, a ki erről képesítést nem mutat föl. Förster dr. (Berlin), Barylsky (Varsó), Szidanits (Budapest), Poschwalinszky (Szent-Pétervár) kocsis-iskolák állítása mellett nyilatkoztak. Verédy Károly dr. bejelenti, hogy a miniszter már megengedte a kocsis iskolák fölállítását. Ezután a congressus legfontosabb tárgyára, a viviszekcióra tértek át. Förster Pál dr. linzi tanár, szólott legelőbb arról, miképpen lehet a vivisekció kérdését a természet, az orvosi tudomány, az emberiség és állatvédelem szempontjából megoldani. Förster dr. fejtegetésében tagadja, hogy az igazi tudományosságnak szüksége volna a szegény állatok szörnyű megkínzására. A vita ellene és mellette nagy port vert fel, végül 177-en ellene, 17-en mellette szavaztak.

Nemzetközi unitárius konferencia. A magyar unitáriusok ez ezredév alkalmából nemzetközi konferenciát hívtak össze Budapestre, a melyet Koháry-utczai templomukban szept. 6-án nyitottak meg ünnepi istentisztelettel.

Résztvettek Angliából és Amerikából: Dowson Enfield, a Brit és külföldi unitárius Társulat elnöke, Tagart Lucia k. a., Ruttné asszony London, Jones Lloyd lelkész az Észak-Welsh egyházak követe Liverpool, Taylor Frank és neje, dr. Smith Vance és neje Manchester, dr. Greaves és neje Canterbury, Ward gyáros Liverpoolból, Williams lelkész és neje, New-York, Brintonné asszony Philadelphia és dr. Chester Boston. Üdvözlétet küldöttek Bowie a Brit- és külf. Unitárius Társulat titkára, dr. Drummond a Manchester College igazgatója, Carpenter Estlin tanár, Martineau Russel a British Múzeum igazgatója, Hunter T. a dr. Williams-könyvtár nyug.

könyvtárnoka London, Street Jakab lelkész Bristol, Chalmers lelkész Wakefield, Richmond Károlina Providence, Lyon Henrik Boston, Fretwell János, Cary a Melavile theol. akadémia elnöke, Barrows a Cristian Regis-ter hostoni lap szerkesztője. Párisból : a Delegation liberale nevében Schid elnök, Charruaud Desirè francia liberális prot. lelkész. Sweizből Alther A. baseli lelkész. A magyarok közül résztvettek Daniel Gábor főgondnok, főrendiházi tag, Petricseвич Horváth Kálmán báró főgondnok, Szent-iványi Gyula nyug. táblai tanácselnök, Fekete Gábor kolozsvári kir. táblai elnök, Székely Ferencz dr. kuriai bíró, Mikó Miklós kuriai bíró, Sebes Pál posta- és táviró főigazgató, Csegezi Mihály kir. táblai bíró, Halmágyi Sándor kir. táblai bíró, Bodnár Zsigmond egyetemi m. tanár Sándor József kir. közjegyző és az unitárius tanári és lelkési kar teljes számban.

Az isteni tiszteleten Gál Miklós budapesti lelkész mondott alkalmi imát, Ferencz József püspök pedig hazafias egyházi szónoklatot. Istenitisztelet után a hallgatóság konferenciává alakult át. Petricseвич Horváth báró főgondnok a magyar, Székely Ferencz dr. kuriai bíró, a budapesti egyház gondnoka, a budapesti egyház nevében üdvözölte a külföldi vendégeket. Az angolok közül Dowson örült, hogy eljőhet ide és kezet szoríthat a magyarokkal. Utána Williams amerikai követ, Jones liverpooli lelkész, Ward és Greaves dr. angolul, Chester dr. magyarul mondott lelkes üdvözetet. Végül Tagart kisasszony a nők nevében beszélt a magyar nőkhöz. A gyűlés a Hymnus eléneklésével végződött. A Royal-szállóban közebéd. Megértették egymást az angolok egy férfi és egy nő tanulót látnak el tőlünk felsőbb iskolákban.

Végig tekintve e fejezet futó sorain, elmondhatnók : mekkora elégtétel. »Minő fordulat Isten jóvoltából«.

Rágalmazóink elakarták fordítani tőlünk a világ arcát. s ím Európa s még három világrész eljött, névjegy, drága emléksorok hátrahagyásával fejezte ki elismerését.

Egy arany-albummal lettünk gazdagabbak, mely azt akarja mondani : teljesítsük missiónkat, s az Isten és Európa nem hagy el.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

A kiállítás berekesztése. A milléniumi ingó emléktárgyak s azok elhelyezése.

I. A kiállítás utolsó napjai.

A felséges körkép, melyben a nagy idők emlékei, az új idők alkotásai szemünk előtt elvonulnak, bezárása előtt áll. A nemzet, mint kelet népe mutatta be magát, gondolkodása komolyságában, érzelmei költészetében; ünnepléseinkben igazolva látta egy francia barátunk azt a megjegyzését: dal, paripa, kard: az teszi a magyart. De bemutattuk azt is, hogy a békés munkásság ösztöne, képessége is vérünkben fekszik.

Mielőtt a hivatalos ünneplés bezárult volna, Bánffy Dezső báró miniszterelnök a kiállítás jury tagjait okt. 13-án estére hívta.

Ott lehetett látni Dániel, Darányi és Josipovich minisztereket, Rakovszky Istvánt, az állami számvevőszék elnökét, Gromon, Plósz, Bedő, Toepke, Széll Ignác, Vörös, Tarkovich, Csörgheő, Latkóczy Imre államtitkárokat, Beniczky Ferencz pestmegyei főispánt, Ráth főpolgármestert és Márkus alpolgármestert, Wekerle Sándort, a jury elnökét, Lukács Béla, Hieronymi és Festetics gróf volt minisztereket, Czorda Bódogot, a királyi kuria másodelnökét, Széchenyi Béla gróf, Ludvig Gyula, Harkányi Frigyes báró, Lévy Henrik főrendiházi tagokat; a kiállítás vezetőférfiai közül ott voltak Schmidt és Szalay igazgatók, Müller osztálytanácsos, Szendrey, Radisics, Gelléri, Falk Zsigmond lovag, Mende Bódog, továbbá a zsűri katonatagjai: Gunesch ezredes, Majnik főhadbiztos, Flügel sorhajóhadnagy, Ámon százados stb. Ott voltak továbbá Ráth Péter vasúti igazgató, Popovics és Liphay miniszteri tanácsosok, Gonda osztálytanácsos, Ballai dr. és Návay dr. miniszteri titkárok; a horvát zsűri-tagok közül: Jurkovics főispán, Dedovics képviselő, Szmrskal titkár stb. Jelen volt Thaly Emil, a Dunagőzhajós-társaság igazgatója, Ormódy Vilmos, Mészáros Károly, Podmaniczky Frigyes báró, a szabadelvű párt elnöke. Rudnay Béla főkapitány; a bezárult képviselőház tagjai közül: Falk Miksa, Hegedűs Sándor, Gajári Ödön, Szivák Imre, Bessenyei Ferencz, Földváry Miklós, Hentaller Lajos, Nagy Sándor stb. A női zsűri tagok közül: özv. Herich Károlyné, özv. Nendtvichné, Marics asszony stb.

Másnap Dániel Ernő kereskedelmi miniszter a kiállítási csarnokban látta magánál a kiállítás vezető férfiait.

Harmadnap, okt. 15-én Csekonics gróf nyitotta meg ragyogó termeit. Az esti ünnep féltízre volt téve s már 9 órakor elkezdtek gyülekezni a vendégek, kiket a házigazda a bejáró ajtónál fogadott. Mikor fejedelmi vendége, a mint magát Lajos Győző, kir. herczeg, magyarul írja, Wimpffen Ferencz báró főudvarmester és Apponyi Gyula gróf huszárhadnagy, szolgálatra beosztott kamarás kíséretében megérkezett, a gróf a lépcső aljáig elébe ment. Az estélyen mintegy 350 meghívott volt jelen az előkelőségek minden osztályából.

A kiállítók Thék Endre a jury alelnöke indítványára a királynak hódoló küldöttség útján megköszönték a kiállítás iránt tanúsított érdeklődését.

A király okt. 28-áról következő kéziratot intézett a nemzethez: Kedves báró Bánffy! Most, midőn a kedvelt Magyarországom ezer éves főnnállása alkalmából tartott ünnepségek immár lezajlottak, visszapillantva a lefolyt hónapok eseményeire, nem távozhatok szeretett székes fővárosomból anélkül, hogy ki ne fejezzem újabban is valódi örömet és teljes megelégedésemet ezen, a nemzetek életében ritka s valóban korszakot alkotó nemzeti ünnep lélekemelő lefo!yása felett. Amit néhány hó előtt, mint biztos reményt jeleztem, beteljesült. Megmutatta a nemzet az egész világ előtt, hogy ezeréves fennállása után büszkén tekinthet nemcsak politikai vívmányaira, hanem szellemi és anyagi fejlődésére is s hogy ez által méltó helyet foglalhat el a kulturállamok közt; megmutatta nemcsak az ország szívében, hanem az országszerte történtek és tanúsított kegyeletteljes és példás magatartása által, az állam egyik legszilárdabb alapját képező rajongó hazaszeretetét és biztosítékát nyújtotta Személyem és Házam iránt tanúsított szeretete és hű ragaszkodása által különösen annak, hogy az ily tettekre képes, ily érzelmektől áthatott és királyával egyetértő nemzet, bízvást és legjobb reményekkel tekinthet a jövő évezred elé.

»Szívem sugallatát követem, midőn önt ezennel útasítom, hogy ez örömemet és megelégedésemet országszerte hirdesse és kérem az isteni gondviselést, hogy kedvelt Magyarországomat

és a nemzetnek, szellemi haladása és anyagi jóléte további fejlesztésére irányzott törekvését, mely téren még oly sok a teendő, ezentúl is bő áldásával kísérije.»

Erre a királyi pár elutazott. Az indóháznál az ország főméltóságai megjelentek. A királyr.é Ráth főpolgármesterhez fordult, a kiállítás szépségeiről szólva, kifejezte, hogy a kiállításon tett bevásárlásaival nagyon meg van elégedve, főképpen a magyar stílű tárgyakkal. Wlassics miniszter előtt örömmel említette, hogy Bécs környékén milyen szép, magyarosan berendezett majorsága van és fölhívta a minisztert, hogy ha Bécsbe jön, mulattassa meg magának

A kiállítás ünnepélyes bezárása következett. Nov. 3-án délb. ben folyt le a kiállítási ünnepségek csarnokában. A mint Dániel Ernő kereskedelmi miniszter megérkezett, kezdetét vette a bezáró ünnepély. Ott voltak: Bánffy Dezső báró miniszterelnök, Dániel Ernő, Lukács László, Wlassics Gyula, Perczel Dezső, Darányi Ignác, Josipovich Imre miniszterek, Vörös László, Zsilinszky Mihály, Cseörgheő Gyula, Bedő Albert államtitkárok, Schmidt József igazgató, Rudnay Béla főkapitány, Gelléri Mór főtitkár, Wekerle Sándor, Szapáry Gyula gr., Széchenyi Béla, Széchenyi Gyula gr. főlovászmester, Hegedűs Sándor, Bethlen Balázs gr., Fehér Ipoly, Matlekovits Sándor, Rákosi Jenő. Ráth Károly főpolgármester stb. Schmidt József kiállítási igazgató a kereskedelmi miniszterhez beszédet intézett, melyre Dániel Ernő miniszter válaszolt. Az elhangzott két beszéden a jogos önértet és öntudat hangja vonúlt át, a mely a lefolyt hat hó alatt önbi-zalommal növekedett és átvonúlt azon a szebb jövőbe vetett hit férfias és erőteljes hangja is. A két szónok ecsetelte a lefolyt hat hó tapasztalatainak a történetét és lelkes szavakkal emlékezett meg a fényes siker legnagyobb tényezőjéről, a koronás királyról. Mire a hatás elemi erővel tört ki.

Az utolsó estén megteltek még a vendéglők, a korzón rengeteg nép hullámozott, megvárva a világító szökőkut színpompájának végső lobbanását és a két katonazenekar Rákóczy- és Klapka-indulóját, melyek 9 órakor a közönséget kivezették.

A kiállítás költsége 4.380,040 forintba volt előirányozva. Csak is 550,000 frt deficizzel végződött. A kiállítás sikereért Dániel Ernő kereskedelmi miniszter bárói rangra emeltetett.

Dániel miniszter Rákosi Jenőnek, az Otthon elnökének a sajtó közreműködését következő levélben köszönte meg: „Kellemes kötelességemnek tartom, hogy t. elnök urnak, a vezetése alatt álló egyesület tisztikarának és minden egyes tagjának amaz önzetlen és odaadó buzgalmukért, melyet az ezredéves országos kiállítás ügyeinek hírlapi propagálása és a külföldi kollégák fogadása körül kifejtettek, s mely kiállításunk erkölcsi sikeréhez nagyban hozzájárult, legőszintébb, hálás köszönetemet ez uton is kifejezem.”

A nevezetes év utolsó napjaiban a herczegprimás újévi körlevelében még egyszer melegen emlékezett meg a lefolyt ezerévről. Cronenbold Ferdinánd altábornagy miként a megelőző, úgy a most bekövetkezett Szilveszter-estén is estélyt adott, s folytatta hazafias felköszöntései sorát. Az újév reggelén a lipótvárosi bazilika legmagasabb tornya egy hatalmas nemzeti lobogó lengetésével lepte meg a fővárosi közönséget: Isten! áldd meg a magyart a második évezred küszöbén — felírással. Steinmaszler Kornél élete kockáztatásával így köszöntette a második ezerévet.

II. Az emléktárgyak, mint múzeumi tárgyak.

Szobrokat, emlékoszlopokat, millenáris alkotásokat, fákat ültettünk a földbe, melyek a jövő ezredévnek fognak teremni lelkesedést, hazaszeretetet. Szálló igévé vált, hogy lelkesedésünk az eget verte. E hangulatnak nem szabad elmosódnia, a milleniumi ünneplések jelvényeiből semminek sem szabad elkalodni. Ha a 48-iki emlékek számára ereklye-múzeumokat állítunk: történeti érzékünk meghozza az időt, hogy 96-ki nagy eposzeink emléktárgyai szintén ereklye számban fognak vétetni.

Vajjon, nem kellene az időket megelőznünk?

A millenium hangulata egy nagy még alig megbecsülhető erkölcsi és politikai tőkét, örökséget hagy az utókorra. Kövekben kifejeztük egy részét. De hálánknak a múlt iránt, hálánknak a jelenkor iránt, imádkozásunknak a jövőért, annyi megtestesült érzelme, gondolata nyert ingó tárgyakban kifejezést, hogy ezek fenn- és együtt megtartása nélkül milleniumunk nagy történelmi tartalma kövekben, csak félig volna megörökítve.

Hazánk, nemzetünk, alkotmányunk ezredik évének meg-
 érése, megünneplésének öröme, lelkesedésünk vulkanikus kitöré-
 sének, mai kulturánk színvonalának, őserők termékenységeinek
 annyi bizonyítékát vetette fel, hogy azok összegyűjtve egy fényes
 múzeumot és könyvtárt állítanak elő.

Millénium-múzeumi emléktárgyak.

A kormány milléniumi emlékkoronákat veretett. Az érem
 egyik oldalát a király kitűnő mellképe díszíti, a másik oldalon a
 magyar Géniusz vezeti kantárszáron Árpád vezér lovát, hogy
 új honába, az ősök hajdani földjére vigye. Árpád mögött hal-
 vány körvonalokban a felvonuló magyarság látszik. Száz darab
 emlékpénzt veretett régi mintára, egyenkint száz korona érték-
 ben. Ezekből az emlékpénzekből kapott egyet díszes tokban a
 király, valamint József kir. herceg, továbbá azok a kiváló fér-
 fiak és testületek, melyeknek részük volt az ezredik év ünnepe-
 geinek rendezésében. Egy-két megye a területén lefolyt ünne-
 p-ség emlékét érmekben is megörökítette. Az alapkövekbe ok-
 mányokat helyeztek el, a kalapácsütéseket ezüst kalapácsokkal
 végezték. Ott van a czár- s a francziák ajándéktárgya.

Bronz, ezüst, aranyérmek jutottak a kitüntetteknek. Az
 aranypavillonban aranykönyv tétetett ki, melybe a harmincza-
 dik nemzedék közül százezrek irták be neveiket. Az épületeken
 zászlók lengettek.

A hódoló felvonulás nagy napján, a bandérium élén a bel-
 ügyminiszter az ország buzogányát tartotta kezében, a koronát, a
 parlament elnökét az ország díszkocsija hordozta körül, az egy-
 kori hűbérországok zászlói, a zászlóvivők csatlósai jelmeze, az
 országházain lengett milléniumi zászlók mind méltó múzeumi
 tárgyak. A kultuszminiszter elhatározta, hogy megfesteti a hó-
 doló díszmenetet, azt a jelenetet, midőn az országgyűlés két
 házának tagjai, a törvényhatóságok zászlóvivői, a zászlósorak
 megjelentek ő felsége előtt. A király oldalán ott volt a királyné,
 mellettök az uralkodó-ház tagjai, a külföldi hatalmak képviselői
 és az udvari kíséret. A nagy történeti kép megfestésével a
 miniszter Benczur Gyulát bízta meg. A június 8-iki díszmenet

még egyszer látható lesz pazar pompával Párisban, az 1900-iki kiállításon, apró lovas bronz-szobrokban, a melyek majd körben mozognak. Az egész egy ragyogó nagy körkép lesz. A díszmenet vezetőjének, Perczel Dezső belügyminiszternek színesen megfőstött bronz lovas-szobrát, a melyet Andreyka szobrász formált meg és Tuboly festő színezett ki, a képviselőházban már be is mutatták.

A megyék, városok a banderiumban a honfoglalás diadalútjának, az ezerév csatáiból hazavonulásának, a Rákosmezei országgyűléseknek oly élőképét állították elő, hogy ha miként a párisi 1900-ki világkiállításra szobrokban tervezve van, mások a mi dicsőségünkre elő nem állítanak, szobrászatunk, festészetünk megörökítését el nem mulaszthatja. Addig is ez az ezer ősi kard, buzogány, zászló, banderialis egyenruha, köztök egy-két drága ősviselet, forgó, mentekőtő — ha szintén mint családi magán klenodium — hol foglalhatna méltóbban helyet, mint a milleniumi múzeumban.

Vagy, a családok kincses házába rejtjük-e el a magyar hölgyvilág lelkesedésének örökidőkre szóló pompáját, mely alatt régi nagy asszonyaink szíve dobogott a hazáért. Hol volna annak méltóbb helye — mint áldozat a haza oltárán — egy milleniumi múzeumban.

Vagy, az az ősmagyar királynéi dísz és korona, melyben a nemzet szent Erzsébeta milleniumi nagy ünnepeinken megjelent, az a trónszék, melyen a nemzet hódolatának kifejezését hallgatta, az imakönyv, melyből értünk szívből imádkozott.

Vagy, az a toll, melylyel a király a milleniumi törényt aláírta, az az arany billikom, melyből haladásunkra áldását adta, az a trónbeszéd, melylyel az ország hódoló felvonulását fogadta, s ha már a szív hangját meg nem örökíthetjük, az a boldog és boldogító tekintet, melylyel jóindulatát megpecsételte, elenyésszék-e, vagy oly szemek, kezek érintésének legyenek-e kitéve, kik látására nem azt éreznék, a mit mi.

Ezek mellett a történetet beszélő ereklyék mellett, múzeumi tárgyakul kínálkoznak a szobrászok, festők millenáris alkotásai, azzal az igénynyel, hogy mindenik szobrász kicsinyben mintázza a múzeum számára millenáris szobrai, emlékműveit, a festők

adják be másolatban millenáris történeti festményeiket, vagy azok vázlatát, köztük a Vágó-féle történeti felvonulás vázlatait. A fényképészek állítsanak össze albumot emlékekről, ünnepélyekről s azok arczképeiből, kik a millenium díszét emelték.

A milleniumi múzeum mellett egy honfoglalási, egy Árpád-múzeum sem maradhatna el, melyben a honfoglalás és az Árpád-ház emlékei foglalnának külön helyet. A honfoglaláskori sírleletek, antropologiai maradványok, ősi fegyverek, III. Béla és neje megmentett földi maradványai, Zichy Jenő gróf őshazai, Hermann Ottó ősfoglalkozásunk gyűjteménye, A Szeged tulajdonába ment Honfoglalás vázlata Munkácsitól, A Komárom által megfestetett, de nagy mérete miatt a nemzetnek felajánlott Bánhidi csatája Fesztinek. Valamint Fesztinek Árpád megjelenését ábrázoló körképe. Idejőnnének az Árpád-kori épület-maradványok, s melléje a honfoglalásra vonatkozó irodalom.

Egy millenáris könyv- és levéltár tárgyai.

Észak-Amerika most, évek óta íratja megalakulásának történetét, mely 112 kötetre fog terjedni, másfél millióba kerül, s 50 ezer előfizetője van. Hozzunk össze második megalakulásunk, minden a milleniumra vonatkozó legkisebb adatot.

Az állam részéről a milleniumi országos bizottság munkáját, a milleniumot szervező törvényezikkeket, a jun. 18-ki díszülés jegyzőkönyvét, a képviselőház elnöke beszédét, s a király reá adott válaszát.

Az országos hét emlék felavatása hivatalosleirását, a miniszterek felavató beszédeit.

A kiállítás minden nyomtatványát, Katalogusait, Közleményeit, bennük a kitüntettek névsorát.

A kormány által megíratott millenáris munkákat. Az országos statisztikai hivatalnak a milleniumi évre vonatkozó kiadványait. Le a mostan összeírás alatt álló Gazda-czímtárig.

Az egyházak pásztorleveleit, millenáris beszédeit. A primás május 3-iki nagy beszédét. Az egyházak s egyházi rendek megírt történetét.

A megyék és városok díszgyűlései jegyzőkönyvét, a díszszónokok előadását. Sok szobor, emlékleleplezés volt, azok le-

írását, beszédeit. A milleniumra írt monographiákat. történeti munkákat.

Az iskolák és tanintézetek ünnepélyei leírását. Megíratott történetét. A dísz-doktorok részére kiállított oklevél lenyomatát.

Az irodalmi egyesületek díszgyűlései, jegyzőkönyvét, a tartott beszédeket, felolvasásokat.

A sajtó milleniumra vonatkozó termékeit, a millenárius történelmi munkákat. Az ódákat és prologokat. Az összes hírlapok 1896-ki egész évfolyamát.

A külföldi sajtó milleniummunkra vonatkozó termékei mellett, a hírlapokban megjelent milleniummunkat ismertető cikkeket, nyilatkozatokat Az angolok millenaris Albumát.

A zeneművészet részéről: A király 5000 frtot adományozott az ezredéves ünnepségek alkalmából magyar zeneművekre kitűzendő pályázatokra 1896. december 31-ig összesen 60 zenemű érkezett be.

Gyűjtsük egyelőre a kiállítás történeti csoportja épületeibe, s ha fentartatik a Hunyadi-épület, nekünk becsesebb, beválóbb tartalma ennél nem lehet. A végső elhelyezésre nézve, közel lehet az idő, hogy a közérzet egy millenárius múzeum és könyvtár felállításának szükségét fogja látni. S a Hunyadi-épületet maradandóvá alkotja.

Akkor a millenium múzeumot és könyvtárt állítsuk a Hunyadi-épületbe. De nem a múzeumok mintájára, hanem ruházzuk fel fogadalmi templom jellegével, mely háromszor nyiljon meg egy évben, máj. 3-án újjászületésünk, jun. 8-án újrafeltámadásunk s aug. 20-án Szent István szent lelkének megnyilatkozása napján.

III. Béla király és neje földi maradványát a kassai dóm mellett fennmaradt Árpádkori kápolnába:

S hogy ünneplésünk leírása epikus hangjának utolsó accord-ját megadjam a honfoglalás, az Árpád-múzeum tárgyait helyezzük Munkács várába, esetleg a vajda-hunyadi várba. S ruházzuk fel a János templom jellegével s időközben csak egyszer nyiljon meg, a mohácsi vész napján.

Kőváry László munkái:

Erdély története. Hat kötet	8
Erdély építészeti emlékei	3
Erdély nevezetesebb családai	3
Viseletek és szokások az erd. fejedelmek alatt	1
A forradalom története Erdélyben	1
Okmánytár 1848—49-hez	1
Az életbiztosítás rendszere	1
Történelmi adomák	50
Történelmi regék	50

I. D.
200